

અહો શ્રુતજ્ઞાનમ્ ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર - સંવત ૨૦૬૬ (ઈ. ૨૦૧૦)

શ્રી આશાપૂરણ પાર્શ્વનાથ જૈન જ્ઞાનભંડાર - સંયોજક- બાબુલાલ સરેમલ શાહ

હીરાજૈન સોસાયટી, રામનગર, સાબરમતી, અમદાવાદ-૦૫. (મો.) ૯૪૨૬૫૮૫૯૦૪ (ઓ) ૨૨૧૩૨૫૪૩ (રહે.) ૨૭૫૦૫૭૨૦

પ્રાયઃ જીર્ણ અપ્રાપ્ય પુસ્તકોને સ્કેન કરાવીને સેટ નં.-૨ ની ડી.વી.ડી. (DVD) બનાવી તેની યાદી

આ પુસ્તકો www.jainelibrary.org વેબસાઇટ પરથી પણ ડાઉનલોડ કરી શકાશે.

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	ભાષા	કર્તા-ટીકાકાર-સંપાદક	પૃષ્ઠ
055	શ્રી સિદ્ધહેમ બૃહદ્વૃત્તિ બૃહદ્ન્યાસ અધ્યાય-૬	સં	પૂ. લાવણ્યસૂરિજીમ.સા.	296
056	વિવિધ તીર્થ કલ્પ	સં	પૂ. જિનવિજયજી મ.સા.	160
057	ભારતીય જૈન શ્રમણ સંસ્કૃતિ અને લેખનકળા	ગુજ.	પૂ. પૂણ્યવિજયજી મ.સા.	164
058	સિદ્ધાન્તલક્ષણગૂઢાર્થ તત્ત્વલોક:	સં	શ્રી ધર્મદત્તસૂરિ	202
059	વ્યાસિ પન્ચક વિવૃત્તિ ટીકા	સં	શ્રી ધર્મદત્તસૂરિ	48
060	જૈન સંગીત રાગમાળા	ગુ.	શ્રી માંગરોઠ જૈન સંગીત મંડળી	306
061	ચતુર્વિંશતીપ્રબન્ધ (પ્રબંધ કોશ)	સં	શ્રી રસિકલાલ હીરાલાલ કાપડીઆ	322
062	વ્યુત્પત્તિવાદ આદર્શ વ્યાખ્યાયા સંપૂર્ણ ૬ અધ્યાય	સં	શ્રી સુદર્શનાચાર્ય	668
063	ચન્દ્રપ્રભા હેમકૌમુદી	સં	પૂ. મેઘવિજયજી ગણિ	516
064	વિવેક વિલાસ	સં/ગુજ.	શ્રી દામોદર ગોવિંદાચાર્ય	268
065	પન્ચશતી પ્રબોધ પ્રબંધ	સં	પૂ. મૃગેન્દ્રવિજયજી મ.સા.	456
066	સન્મતિતત્ત્વસોપાનમ્	સં	પૂ. લલ્લિતસૂરિજી મ.સા.	420
067	ઉપદેશમાલા દોઘટ્ટી ટીકા ગુર્જરાનુવાદ	ગુજ.	પૂ. હેમસાગરસૂરિજી મ.સા.	638
068	મોહરાજાપરાજયમ્	સં	પૂ. ચતુરવિજયજી મ.સા.	192
069	ક્રિયાકોશ	સં/હિં	શ્રી મોહનલાલ બાંઠિયા	428
070	કાલિકાચાર્યકથાસંગ્રહ	સં/ગુજ.	શ્રી અંબાલાલ પ્રેમચંદ	406
071	સામાન્યનિરુક્તિ ચંદ્રકલા કલાવિલાસ ટીકા	સં.	શ્રી વામાચરણ ભટ્ટાચાર્ય	308
072	જન્મસમુદ્રજાતક	સં/હિં	શ્રી ભગવાનદાસ જૈન	128
073	મેઘમહોદય વર્ષપ્રબોધ	સં/હિં	શ્રી ભગવાનદાસ જૈન	532
074	જૈન સામુદ્રિકનાં પાંચ ગ્રંથો	ગુજ.	શ્રી હિમ્મતરામ મહાશંકર જાની	376
075	જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રૂમ ભાગ-૧	ગુજ.	શ્રી સારાભાઈ નવાબ	374
076	જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રૂમ ભાગ-૨	ગુજ.	શ્રી સારાભાઈ નવાબ	538
077	સંગીત નાટ્ય રૂપાવલી	ગુજ.	શ્રી વિદ્યા સારાભાઈ નવાબ	194
078	ભારતનાં જૈન તીર્થો અને તેનું શિલ્પસ્થાપત્ય	ગુજ.	શ્રી સારાભાઈ નવાબ	192
079	શિલ્પ ચિન્તામણિ ભાગ-૧	ગુજ.	શ્રી મનસુખલાલ મુદરમલ	254
080	બૃહદ્ શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ-૧	ગુજ.	શ્રી જગન્નાથ અંબારામ	260
081	બૃહદ્ શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ-૨	ગુજ.	શ્રી જગન્નાથ અંબારામ	238
082	બૃહદ્ શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ-૩	ગુજ.	શ્રી જગન્નાથ અંબારામ	260
083	આયુર્વેદના અનુભૂત પ્રયોગો ભાગ-૧	ગુજ.	પૂ. કાન્તિસાગરજી	114
084	કલ્યાણ કારક	ગુજ.	શ્રી વર્ધમાન પાર્શ્વનાથ શાસ્ત્રી	910
085	વિશ્વલોચન કોશ	સં./હિં	શ્રી નંદલાલ શર્મા	436
086	કથા રત્ન કોશ ભાગ-1	ગુજ.	શ્રી બેચરદાસ જીવરાજ દોશી	336
087	કથા રત્ન કોશ ભાગ-2	ગુજ.	શ્રી બેચરદાસ જીવરાજ દોશી	230
088	હસ્તસંજીવનમ્	સં.	પૂ. મેઘવિજયજીગણિ	322
089	એન્દ્રયતુર્વિંશતિકા	સં.	પૂ. યશોવિજયજી, પૂ. પુણ્યવિજયજી	114
090	સમ્મતિ તર્ક મહાર્ણવાવતારિકા	સં.	આચાર્ય શ્રી વિજયદર્શનસૂરિજી	560

“અહો શ્રુતજ્ઞાનમ્” ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર ૭૮

ભારતના જૈન તીર્થો અને
તેનું શિલ્પ સ્થાપત્ય

: દ્રવ્યસહાયક :

પ.પૂ. શ્રી આગમોદ્ધારક આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના
સમુદાયના પૂજ્ય સાધ્વીજી શ્રી જીતેન્દ્રશ્રીજી મ.સા.ના
શિષ્યા પૂજ્ય સાધ્વીજી શ્રી ઇન્દ્રિયદમાશ્રીજી મ.સા.ના
શિષ્યા પૂજ્ય સાધ્વીજી શ્રી આત્મજયાશ્રીજી મ.સા.,
પૂજ્ય સાધ્વીજી શ્રી મુક્તરત્નાશ્રીજી મ.સા.,
પૂજ્ય સાધ્વીજી શ્રી વિરાગરત્નાશ્રીજી,
પૂજ્ય સાધ્વીજી શ્રી ભક્તિરત્નાશ્રીજી મ.સા.
આદિ ઠાણા-૪ની પ્રેરણાથી
શ્રી હરિપુરા જૈન સંઘના જ્ઞાનાખાતાની ઉપજમાંથી

: સંયોજક :

શાહ બાબુલાલ સરેમલ બેડાવાળા
શ્રી આશાપૂરણપાર્શ્વનાથ જૈન જ્ઞાનભંડાર
શા. વિમળાબેન સરેમલ જવેરચંદજી બેડાવાળા ભવન
હીરાજૈન સોસાયટી, સાબરમતી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૫
(મો.) ૯૪૨૬૫૮૫૮૦૪ (ઓ.) ૨૨૧૩૨૫૪૩ (રહે.) ૨૭૫૦૫૭૨૦

સંવત ૨૦૬૬

ઈ.સ. ૨૦૧૦

श्री जैन प्राचीन साहित्योद्धार ग्रंथावलि-२२ मुं पुष्प

भारतनां जैन तीर्थो अने तेमनुं शिल्पस्थापत्य

संपादक

साराभाई मणिलाल नवाण

એમ. આર. એ. એસ. (લંડન)

प्रकाशक

साराभाई मणिलाल नवाण · नागलक्ष्मीधरनी चोण · अमदावाद

वि. सं. १९९८ ई. स. १९४२

अंधश्रुतिवत्त्वना सर्वे ङ्ग प्रकाशकने स्वाधीन छे.

प्रासिस्थान

सारभाई भण्डिलाल नवाय - भांडवीनी पोणभां नागळभूधरनी पोण - अमहावाह

जसो प्रतभां मर्यादित आ आवृत्तिनी
आ नकल १२ भी छे.

भूक्य वीस रुपिया

मुद्रक : ज्युभाई रावत - कुमार प्रिन्टरी - १४५४ रायपुर - अमहावाह
प्रकाशक : सारभाई भण्डिलाल नवाय - भांडवीनी पोणभां नागळभूधरनी पोण - अमहावाह

સમર્પણ

શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ શાહ, જી.પી. ને

પ્રકાશકનું નિવેદન

મારા તરફથી ૧૯૩૨ની સાલમાં શરૂ કરેલ શ્રી જૈન પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર ગ્રન્થાવલિના આવીશમાં પુષ્પ તરીકે અને મારી સાહિત્યોપાસનાના પુરા થતા દશમા વર્ષે એ ગ્રન્થાવલિની આ અંતિમ સાહિત્યકૃતિ હું જાહેર જનતા સમક્ષ મૂકું છું.

મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિને વખતોવખત ઉત્તેજન આપીને મને આગળ ને આગળ વધારે સુંદર અને સારાં પ્રકાશનો કરવાની પ્રેરણા આપનાર શેઠ માણેકલાલ યુનીલાલ શાહ જે. પી. નો હું જેટલો આભાર માનું તેટલો એછો છે. મારી સાહિત્ય કૃતિઓ પૈકીની મોટા ભાગની કૃતિઓ તેમના મારા પ્રત્યેના સહભાવથી પ્રેરાઈને જે રીતે મેં તેઓશ્રીના કરકમળમાં સમર્પણ કરી છે તેજ રીતે મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિનું આ છેલ્લું પુષ્પ પણ તેઓશ્રીનાજ કરકમળમાં સમર્પીને હાલ પુસ્તક માટે તેા હું સાહિત્યક્ષેત્રમાંથી વિદાય ક્ષેવાની ઇચ્છા રાખું છું.

મારી ઇચ્છા તેા મુજરાતના પુરાતત્વવિદ્ શ્રી જિનવિજયજીએ આ પુસ્તકના આમુખમાં દર્શાવ્યું છે તેમ ભારતભરનાં ખૂણેખૂણાંમાંના જૈનાશ્રિત સ્થાપત્યમણિઓ ક્રમે ક્રમે દશ ભાગમાં જનતા સમક્ષ મૂકવાની હતી. પરંતુ સુદકાળની બચકર મોંઘવારીના આવા કાળમાં જૈન સમાજના શ્રીમંત વર્ગની આ વિષય તરફની ઉપેક્ષાવૃત્તિના કારણે મારાં પ્રકાશનોનો જથ્થો વધી જવાને લીધે હાલ પુસ્તકમાં તેા આ પુસ્તિકા જનતા સમક્ષ મૂકાને ધીજી ભાગેનો વિચાર માંડીવ્યૂળીને હાલ પુસ્તક તેા સાહિત્યક્ષેત્રમાંથી ખસી જઈ છે.

વર્ષા સંવત ૧૯૯૭ના અષાઢ સુદી ૨ ને તા. ૨૬-૬-૪૧ના રોજ ભારતભરનાં જૈન શ્વેતાંચર મૂર્તિપૂજકોની એકની એક પ્રતિનિધિ સંસ્થા શ્રીમાન્ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી શરૂ કરવામાં આવેલ “જૈન ડિરેક્ટરી વિભાગ” નાં સંચાલનનું જવાબદારીભર્યું કામ મેં સ્વેચ્છાએ ઉપાડી લીધેલું હોવાથી મારી હવે પછીની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ એ “જૈન ડિરેક્ટરી” તૈયાર કરવાની જ રહેશે. એને અંગે પંજાબ, સિંધ, કચ્છ, મારવાડ તથા રાજપુતાનાના પ્રદેશના શહેરે શહેરમાં અને ગામડે ગામડે થતા પ્રવાસ દરમ્યાન મારા જોવામાં જે સ્થાપત્ય સમૃદ્ધિ આવી છે તે જોતાં તેા મને એમ જ લાગે છે કે જ્યાં સુધી ભારતનાં ખૂણેખૂણે પથરાએલા એ સ્થાપત્ય સમૃદ્ધિઓનાં પુંજનું રક્ષણ કરવામાં આપણે કટિબદ્ધ નહિ થઈએ ત્યાં સુધી આપણે નવાં મંદિરો બંધાવી બંધાવીને જૈન સમાજ પર જોખમદારી વધારતા જ જઈએ છીએ. પેઢીના વહીવટદારોની ઇચ્છા તેા ભારતભરનાં મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની છે જ; પરંતુ આ કાર્યક્ષેત્ર એટલું પ્રથું વિસ્તૃત અને ટેકાણું ઠેકાણું પથરાએલું છે કે જ્યાં સુધી પ્રત્યેક જૈન બંધુ પોતાથી યથાશક્તિ બનતી મદદ તન મન અને ધનથી નહિ કરે ત્યાં સુધી આ કાર્ય પાર પાડી શકે તેમ નથી જ.

આ પુસ્તકમાં તીર્થોધિરાજ શ્રી શત્રુંજય, ગિરનારજી, તારંગાજી, રાણપુર, તલાબ, કદંબ-ગિરિ, સમેતશિખરજી, પાવાપુરીજી, લખનૌ, કલકત્તા, ક્ષત્રિયકુંડ, રાજગૃહી વગેરે વગેરે પ્રસિદ્ધ જૈનતીર્થોનાં દેરાસરો તથા જિનપ્રતિમાઓનોા ગતી શક્યો તેટલો સંગ્રહ આપવામાં આવેલો છે. તે પૈકીનાં કેટલાંક શ્રીમાન્ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી, ધી યંગ મેન્સ જૈન સોસાયટી, હિંદી સરકારનું પુરાતત્વ સંશોધન ખાતું, વડોદરા સરકારનું પુરાતત્વ સંશોધન ખાતું, તેમજ ભાવનગરના ‘જૈન’ પત્રની ઓફિસ તરફથી મને પુરાં પાડવામાં આવ્યાં છે, તેથી તે બધી સંસ્થાઓ તથા વ્યક્તિઓનો, મદદો આપવા માટે કુમાર કાર્યાલય તથા ભારત પ્રોસેસ રડુડિઓનો અને આદિથી અંત સુધી છાપકામ સુંદર રીતે કરી આપવા માટે કુમાર કાર્યાલયનો આભાર માનવાની તક લઉં છું.

વળી મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ તરફ હમેશાં વાત્સલ્ય ભરી નજરે જોનાર પુરાતત્ત્વવિદ્ શ્રી જિનવિજયજીને આ ગ્રંથમાં પુરાવચન લખી આપવા માટે, તથા કલાપ્રેમીઓને આ ગ્રંથની પિછાન કરાવવા સાથે મુરુગી શ્રી રવિશંકર રાવળે લખી આપેલી પ્રસ્તાવના માટે તેઓશ્રીનો પણ હું અતઃકરણપૂર્ણ આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકમાં આપેલાં ચિત્રો જૈનોનાં પૂજ્ય તીર્થંકર દેવોની મૂર્તિઓનાં અધિષ્ઠાયક દેવોની મૂર્તિઓનાં તેમજ જૈનોનાં પવિત્ર સ્થાપત્યોનાં હોવાથી અને પ્રકાશક પોતે પણ જૈન હોવાથી આ પુસ્તકમાંના કોઈ પણ ચિત્ર અથવા સ્થાપત્યનો ઉપયોગ પ્રકાશકની પરવાનગી વગર જે તે કાર્ય માટે નહિ કરવા માટે આગ્રહભરી વિનંતિ છે.

આ પુસ્તકની માત્ર ગસો જ નકલો છપાવવામાં આવેલી છે તેથી પ્રકાશકની પડતર કિંમત પણ પ્રકાશકના હાથમાં આવે તેમ નહિ હોવા છતાં પણ જૈન ધર્મીઓને પ્રાતઃ સમયે ગુદાંગુદાં તીર્થોનાં એક જ સ્થળે દર્શન થઈ શકે તે માટે, તેમજ કલાપ્રેમી સંજ્ઞાને જૈનાશ્રિત સ્થાપત્યકલાનો કાંઈકે ખ્યાલ આવે તે માટે જ આ પુસ્તક છાપવામાં આવેલું છે; તેથી આ પુસ્તક ખરીદનાર દરેક સંજ્ઞાને તેને રખડતું મૂકીને અથવા જ્યાં ત્યાં ફેંકી દેખે તેની આશાતના નહિ કરવા માટે વિનંતિ છે.

સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ

નાગજીબજીરની પોળ - અમદાવાદ

તા. ૧૫-૭-૪૨ - અષાઢ સુદી ૨ ૧૯૯૮

આમુખ

ભગવતી સરસ્વતીના ઉપાસક જૈન વિદ્વાનોએ ગત એ હજાર વર્ષમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને બીજી અનેક દેશભાષાઓમાં વિવિધ વિષયો ઉપર અનેકાનેક પ્રકારની ઉત્તમ સાહિત્યિક કૃતિઓનું સર્જન કરીને ભારતના જ્ઞાનભંડારમાં અનુપમ વૃદ્ધિ કરી છે અને જિજ્ઞાસુ જનસમાજને વિશિષ્ટ પ્રકારે વિદ્યાવિભૂષિત જ્ઞાનાવવાની આખંડ ઉપાસના કરી છે, તેમ લક્ષ્મીદેવીના આરાધક જૈન ધનવાનોએ પણ ભારતના અનેક પ્રદેશો, નગરો, ગ્રામો, પર્વતો અને જંગલોમાં નાના પ્રકારના સ્તૂપો, સ્તંભો, ચૈત્યો, મંદિરો, દેવકુશો, વિહારો અને ધર્મોગારો આદિના રૂપમાં અસંખ્ય સ્થાપત્યાત્મક કૃતિઓનું નિર્માણ કરીને ભારતીય સ્થાપત્યકલાના ઉત્કર્ષમાં અનન્ય પૂર્તિ કરી છે અને ભાવુક જનસમૂહના હૃદયોને પ્રભુભક્તિ અને પરમાત્મ-પ્રાર્થનામાં તલ્લીન થવા માટે ભવ્ય આશ્રય-સ્થાનો અને ઉપાસ્યરૂપકોની રચના કરવામાં અનંત દ્રવ્યવ્યય કર્યો છે. દૂર કાલના પ્રભાવે અને વિદેશી વિધર્મીઓના અત્યાચારે એ જૈન સ્થાપત્યનો ઘણો ભાગ નષ્ટ કરી નાખ્યો છે છતાં આજે પણ જે કાંઈ વિદ્યમાન છે તે પોતાના સ્વરૂપમાં અસાધારણ અને અપરિમિત છે. એની ગણુના કરવી કઠિન છે અને એનું મૂલ્યાંકન થવું અશક્ય છે. આખાય ભારતવર્ષમાં વસતા જૈનો પાસે વર્તમાનમાં જે કાંઈ ધનસંપત્તિ હશે તેના કરતાં સેકંડા-હજારોગણી વધારે સંપત્તિના મૂલ્યવાળા આ વિદ્યમાન જૈન સ્થાપત્ય-અવશેષો છે. જૈનોમાં આ સ્થાપત્યાત્મક કૃતિઓનો સમુચ્ચ ભારતીય કલા, સંસ્કૃતિ અને સમૃદ્ધિનાં આદિતીય અલંકરણો છે. આખંડ ભારતની એ રાષ્ટ્રીય પૈતૃક સંપત્તિ છે. એ સંપત્તિનો પરિચય કરવો એ માત્ર જૈનનો જ નહિ પણ દરેક ભારતીય સંતાનનો ધર્મ અને અભિલાષ હોવો જોઈએ.

યુરોપ વગેરે દેશોમાં તો આવી દરેક સ્થાપત્યાત્મક રાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો પરિચય કરાવનારી નાની-મોટી અનેક હેડબુકો (પુસ્તિકાઓ) અને આલ્બમ (ચિત્રસંગ્રહ) વગેરે બહુ જ સુંદર રીતે છપાવેલી હોય છે જેમાં ઐતિહાસિક અને કલા-પરિચાયક વિવેચનોવાળાં વર્ણનો પણ સાથે આપેલાં હોય છે. આપણા દેશમાં હજી એ રીતે આપણી આ સ્થાપત્ય સંપત્તિની પ્રસિદ્ધિ કરવાનો પ્રયત્ન નથી થયો. સરકારના પુરાતત્ત્વ વિભાગ તરફથી આવી કેટલીક પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ શિલ્પ-વિભૂતિઓના વિષયમાં, આર્કિઓલોજીકલ વિભાગના રીપોર્ટો તેમજ પુસ્તકોમાં સચિત્ર વર્ણનો આપવામાં આવેલાં છે ખરાં, પરંતુ તે પુસ્તકો બહુ જ ભારે કીંમતનાં અને મોટાં કદનાં હોઈ સર્વ સાધારણુના ઉપયોગની દૃષ્ટિએ તે નિરુપયોગી છે. ઘણાં વર્ષો ઉપર કોઈ યુરોપિયન કંપનીએ શત્રુંજયનાં કેટલાંક દરયો અને મંદિરોનાં ચિત્રોનું એક સુંદર આલ્બમ પ્રકટ કર્યું હતું જે બહુ જ આકર્ષક હતું. તે પછી આજે કોઈ પ્રયત્ન થયો હોય તો જાણમાં નથી.

આ દૃષ્ટિએ, જૈન સ્થાપત્ય અને જૈન ચિત્રશિલ્પની પ્રસિદ્ધિ માટે અનન્ય ઉત્સાહ અને અઘાંક પરિશ્રમ સેવનાર શ્રીયુત સારાભાઈ નવાજનો 'ભારતનાં જૈનતીર્થો અને તેમનું શિલ્પસ્થાપત્ય' નામનો પ્રસ્તુત સંગ્રહ વધારી શેવા લાયક છે. 'જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ' નામનું મૂલ્યવાન પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરીને સારાભાઈ નવાજે વિજ્ઞાનનોમાં સુખ્યાતિ મેળવેલી છે અને તે પુસ્તક દ્વારા જૈન ગ્રંથભંડારોમાં છુપાએલી અમૂલ્ય ચિત્રસંપત્તિનો વિદ્યવહવાર્ગને કેટલોક અભિનવ પરિચય કરાવી, જૈન સમાજની પ્રશંસનીય સેવા યજ્ઞવી છે. સારાભાઈનો ઉત્સાહ અપૂર્વ અને પરિશ્રમ અચંદ છે. એમની ઇચ્છા તો ભારતના ખૂણેખૂણામાં આવેલા દરેક જૈન મંદિર અને શિલ્પકૃતિને સુંદર રીતે પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાની છે. પણ એ ધાર્ય, યથેષ્ટ સાધનવિહીન એક વ્યક્તિની શક્તિ બહારનું હોઈ, 'શુભેચ્ચારાશક્તિયતનીય' એ ન્યાયાનુસાર એમણે હાલમાં આ એક સ્વલ્પ પ્રયત્નાત્મક પ્રસ્તુત સંગ્રહ પ્રકાશિત કરવાનો આરંભિક ઉદ્દેશ કર્યો છે જે યોગ્ય આવકારને પાત્ર છે.

જિનવિજય

પ્રસ્તાવના

ભરતનાં જૈનતીર્થો અને તેમના શિક્ષણપ્રથાપત્યનો સંચય અને પરિચય રજૂ કરીને તેના સંપાદકે યુગરાતની અનુપમ સેવા બજાવી છે. જૈન ધર્માનુયાયીઓમાં પ્રાચીન કાળથી કળાત્રેમ માટે કેટલો સહાયક છે તેનો પહેલો પરિચય કલ્પસૂત્રો તથા જૈન ધર્મનાં સચિત્ત ધાર્મિક પાઠશ્રેણીના ચિત્રો પરથી તૈયાર થયેલા જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ નામના પુસ્તકથી મળી ચૂક્યો છે. પરંતુ સ્થાપત્ય અને મૂર્તિકળાના અવશેષો વધુ સ્થાયી અને ટકાઉ સાધનોમાં રચાયેલા હોવાથી ચિત્ર-કળા કરતાં ય પ્રાચીન કાળમાંથી તેની પરંપરાની સેરો મળી આવે છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે બુદ્ધ ધર્મની સાથેસાથ જ જૈનધર્મની મૂર્તિકળાનો ઉદય થયો છે. એટલે પ્રત્યેક સમયના ઉપલબ્ધ કલા સ્વરૂપોમાં તેનાં પણ પ્રતીકો રચાતાં આવ્યાં છે.

ભારતવર્ષમાં મૂર્તિ અને વાસ્તુકળાનો પ્રારંભ ક્યારથી થયો તેનો શ્રેણીબદ્ધ ઇતિહાસ કોઈ નક્કી કરી શક્યું નથી. પણ પ્રાચીન વેદિય સાહિત્યના દેવતાઓનાં સ્વરૂપોનાં વર્ણનો પરથી લાગે છે કે તેમની મૂર્તિઓનું કોઈ પણ પ્રકારનું અસ્તિત્વ હશે. ઈદ્ર, અંબિકા વગેરે સ્વરૂપો તે અધ્યાપિ-પર્યંત પ્રાપ્ત છે એટલે સંભવ છે કે બૌદ્ધ તેમજ જૈન સંપ્રદાયને જે કાળે મૂર્તિ નિર્માણ કરવાની આવશ્યકતા લાગી હશે તે વખતે વિશ્વકર્માનાં કૃશળ સંતાનો હરેક સ્થળે તત્પર હશે.

પાપાણ્યયુગના કળાકારોએ પોતાના વીરો કે પિતૃઓની સ્મૃતિમાં વિચિત્ર આકૃતિવાળા જીભા પથ્થરો પૃથ્વીના જુદાજુદા ભાગમાં ખડા કર્યા હતા અને આવી જ કોઈ વૃત્તિથી પ્રેરાઈ દેવરથાનોની જગ્યા પર સ્તંભો મૂકવાનો આરંભ પછીના વિકસિત યુગોમાં ઉપજ્યો હોય તે સંભવિત છે. તે સાથે મનુષ્ય અને દેવયોગિની મૂર્તિઓમાં અમૂક અમૂક તકાવત રાખવામાં આવ્યા છે.

ઇતિહાસકાળની સૌથી પુરાણી જે મૂર્તિઓ મળે છે તેમાં મગધના રાજવંશ શૈશુનાગવંશના રાજા અગ્નતશત્રુની મથુરા મ્યુઝિયમમાં છે. એ બુદ્ધના સમકાલીન યુગની છે. ઇ.સ. પૂર્વે ૫૫૨માં તે અધિકાર પર આવ્યા અને ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૫માં મૃત્યુ પામ્યા. તે મૂર્તિની ઊંચાઈ ૮'૮" છે. એ સિવાય અગ્નતશત્રુના પૌત્ર અજઉદ્દીય (જેણે પાટલીપુત્ર વસાવ્યું હતું, અને જેનું મૃત્યુ ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૭માં થયું તે) તથા તેના એટા નંદીવર્ધન (મૃત્યુ ઇ.સ. પૂર્વે ૪૧૮) તે યંત્રેની મૂર્તિઓ પટણાની પાસેથી મળેલી. હાલ તે કલકત્તા મ્યુઝિયમમાં છે. આ ત્રણે મૂર્તિઓ એક જ શૈલીની છે અને માણસથી પણ વધુ ઊંચાઈની છે. આ શૈલીનો વિકાસક્રમ ઇ.સ. પૂર્વે છઠી શતાબ્દિથી માનવો પડશે. એ મૂર્તિઓ ભાવમૂર્તિઓ નથી. પણ જે વ્યક્તિની છે તેમનું જ વ્યક્તિ સ્વરૂપ તેમાં ખીલવવામાં આવ્યું છે. પ્રાચીનકાળના સિવાજનો એક ઉલ્લેખ એવો મળે છે કે મૃત્યુ બાદ રાજાઓની મૂર્તિ યનાની તેને એક દેવકુલ (દેવળ)માં રાખવામાં આવતી અને ત્યાં તેની પૂજા કરવામાં આવતી. આ સિવાજમાં ઇન્દ્રિમના પીરામીડોમાં પોટેલા બાદશાહોની કબરોની ઝાંખી અસર નહિ હોય?

અને એવી પ્રેરણાએ બુદ્ધ અને જિનનાં નિવાસસ્થાનો તથા ઉપદેશસ્થાનોમાં વિહારો અને ચૈત્યો કરવાની પ્રણાલી આવી હશે. વિતરાગી મહાપુરુષો પોતાની મૂર્તિઓ કે ચિત્રો કરાવી પૂજવાનું કદી ન જ કહે, પણ તેના ઉપદેશકોએ, સાધકોનાં મન સ્થિર કરી ધ્યાન દ્વારા આધ્યાત્મિક જૂમિકા પર લાઈ જવાને આમનસ્થ યોગી સ્વરૂપો—બુદ્ધ ભગવાન કે જિન ભગવંતો—ની મૂર્તિઓ કલ્પવાનું અને તેની પ્રતિષ્ઠા કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું હશે. તેથી એ મૂર્તિઓમાં વ્યક્તિ-વિશેષ સ્વરૂપને બદલે ભાવનાત્મક આકૃતિઓ જ મૂખ્યતઃ મળી આવે છે.

બીજી ધ્યાન ખેંચે તેવી હકીકત, મૂર્તિઓનાં મંદિરો વિગે એ છે કે જુદાં કે બિન ભગવતોની મૂર્તિઓના વિકાસ સાથે જ તેનો ઇતિહાસ સંકળાયેલો નથી. આજે મંદિરોનું જે વાસ્તુસ્વરૂપ આપણે જોઈએ છીએ તેનો સંબંધ ઐહિકાલીન સ્તૂપો, વિહારો કે ચિત્રો સાથે કેવી રીતે મેળાં ખાય છે તેનો તર્ક રસમય થશે.

ઐહિક ધર્મને વેગ આપનાર સમ્રાટ્ અશોકના સમયના સ્તૂપ અથવા ગુફામંડપો જ મળી આવે છે. આ સ્તૂપનિર્માણનો પ્રારંભ પણ વૈદિક કાળમાં શરૂ અથવા શરૂની ભસ્મ ઉપર જે ગોળાકાર ટીળો કરી દેવામાં આવતો તેનો વિકાસ માત્ર છે. તેના આરંભિક રૂપમાં ઉલટા કોટારા જેવો આકાર કરી ઉપર વચ્ચેવચ્ચે એક વૃક્ષ રોપવામાં આવતું અને તેના રક્ષણ માટે ચારે તરફ ફરતી વાડ કરવામાં આવતી. જૈન સૂત્રોમાં અહીંતોના સ્તૂપોની ચર્ચા છે જે ઐહિક ધર્મની પહેલાં જૈન અહીંતો માટે કરવામાં આવતા. ઐહિક કે જૈન સ્તૂપોમાં કોઈ પણ જાતનું અંતર નહોતું.

અશોકના સમયમાં ઉપરની આકૃતિમાં વિશેષતા એ થઈ કે સાદી વાડને બદલે ચારે તરફ સરસ ઘડતરવાળી વંડી બની અને ઉપર વૃક્ષને બદલે છત્ર આવ્યું. વંડીની ચારે દિશાએ ચાર તોરણપ્રવેશો બન્યાં. આથી સ્થાનની ભવ્યતા વધી, પણ સ્તૂપનું મૂળ સ્વરૂપ એનું એ રહ્યું.

આ સ્તૂપો અને આજનાં બ્રાહ્મણ શૈલીનાં મંદિરોને કોઈ પણ સંબંધ હોઈ ન શકે, કારણકે મંદિરો મૂલક તિમિતે નહોતાં પણ દેવતાઓના નિમિત્તે બાંધવામાં આવતાં હતાં.

ગુફાઓની રચના ટૂંકમાં વિચારીએ તો એક મોટા ખંડ અને તેની ચારે તરફ નાનીનાની એરડીઓ હોય છે; એટલે કે ઐહિક અને જૈન ધર્મના પ્રવર્તક વિરકત મહાત્માઓની કૃતિના જેવી જ તેમાં સગવડ હોય છે. મોટા ખંડ ઉપરેશ-કે વ્યાખ્યાન મંડપ અને નાની એરડીઓ તેમના આરામ કે સાધન અર્થે. ભગવાન જુદાની ગંધકૂટિનું વર્ણન મળે છે તે પરથી એ વાતનું સમર્થન થાય છે.

મંદિરની બાંધણીને જો આ ગુફાઓ સાથે કોઈ પણ સંબંધ હોય તો તે એટલો જ કે આગળનો મંડપ દર્શનાર્થે આવેલા ભક્તો માટે અને અંદરનો નાનો ખંડ કે ગર્ભમંદિર દેવસ્થાન તરીકે હોય છે. છતાં મંદિર-વાસ્તુ ઐહિક વાસ્તુથી ભિન્ન છે. ગુફા અને સ્તૂપ યથાક્રમ સંતોના વિગ્રામ કે નિવાસસ્થાન છે; મંદિર દેવતાઓનું નિવાસસ્થાન છે, તેથી તેની ઉપરનાં શિખર વગેરે વૈભવનાં નિદર્શક છે. મંદિરસ્થાપત્ય અશોકનો પહેલાંથી પણ હતું એવું જણાય છે.

ચાણક્યના અર્થશાસ્ત્રમાં નગરમાં જુદાજુદા દેવતાઓ માટે મંદિર કેવાં કરવાં જોઈએ તેનું વિધાન છે, એટલે કે ચાણક્યની પહેલાંથી મંદિરની પ્રથા ચાલતી હશે. પાણિનિ (ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦)ના સમયમાં કૃષ્ણપૂજા હતી અને ચંદ્રગુપ્તના કાળમાં પણ તે હતી.

બણી વાતો પરથી બ્રાહ્મણ સંપ્રદાયના મંદિરવિધાનને એક પ્રાચીનતર સ્વતંત્ર વિકાસ માનવાને કારણ મળે છે. મંદિરવાસ્તુનું સૌથી પ્રધાન અંગ શિખર છે જે પર્વતો ઉપરથી લેવામાં આવ્યું છે. મેંડ, મંદર, કૈલાસ વગેરે પર્વતો દેવતાઓના મુખ્ય નિવાસ છે. તે સાથે પર્વતોમાં વસતા ગંધર્વો, કિન્નરો, અપ્સરાઓ આદિની સૃષ્ટિ પણ મંદિરમાં નિર્માણ પામી છે. બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં તો ખાસ કહેવામાં આવ્યું છે કે મંદિરો પર અપ્સરાઓ, સિદ્ધો અને નકશીઓ હોવી જ જોઈએ. આવાં અલંકરણોનાં વાસ્તુમાં એવી સુસ્તરૂપિણી પડી ગઈ કે વાસ્તુસ્વયંવિતાઓ તેને કાઢી જ ન શકતા. એટલે જ્યારથી ઐહિક અને જૈન સંપ્રદાયમાં પોતાનાં પવિત્ર સ્મૃતિચિહ્ન બનાવવાનો પ્રચાર થયો ત્યારે પણ ભવનો અને મંદિરો પર એવા અલંકારો ન હોય તો તે પવિત્ર અને ધાર્મિક મનાતાં નહિ. એ કારણે ત્યાગ અને સંયમની મૂર્તિઓની પૂજા કરવા માટે પણ અનેક વૈભવપૂર્ણ મંદિરો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. આથી મંદિરો અને શિલ્પકળાનાં બ્રાહ્મણ રૂપો જોતાં તેને કોઈ એક જાતિ કે

સંપ્રદાયના અંગત આધિભાવ રૂપે ગણતાં તેની કલાચર્યા યથાર્થતા પામતી નથી. પ્રત્યેક મંદિર અને શિલ્પની રૂપભાવના તથા કારીગરી પ્રધાનતઃ તે કાળે હેશમાં મળી આવતા કુશળ કર્મકારોને જ આભારી છે. તેના આશ્રયદાતાઓ ધનિકો હોય કે ધર્માચાર્યો હોય કે અન્ય કોઈ હોય, પણ કળા અને કારીગરીનું શ્રેય તો વિશ્વકર્માનાં એ સંતાનોને જ ઘટે છે, જેમણે અનેક સૈકાઓ વીત્યા છતાં, તેમને આશ્રય આપનારાઓનો પ્રભાવ અને ભાવનાવૈભવ શિલ્પની અશબ્દ રૂપાવલિમાં અમર કર્યો છે.

ભારતના પ્રાંતે પ્રાંતે આ કળાવીરોની વેદ્યા ખૂબ પાંગરેલી છે. બિહારના ભુવનેશ્વર અને કાણ્ણિક, યુદ્ધેલખંડનું ખજુરાહો, ઉજ્જયિની ને ધારાનગર, મથુરા, નાલંદા ને અનાસસ તથા દક્ષિણના ચૌલુક્ય, હોયશાલ અને ચૌહ રાજ્યોની શિલ્પસમૃદ્ધિનાં અર્પૂર્વ વૈવિધ્યથી ભારત જગતનું આશ્ચર્ય અન્યું છે.

ગુજરાતનું સ્થાપત્ય અને શિલ્પ એ બધા અનેક રાજકીય અને ધાર્મિક પ્રવાહોનું પ્રૌઢ અને સમૃદ્ધ વારસદાર છે. પણ ગુજરાતની સાંસ્કૃતિક સરહદો આજની રાજકીય સીમાઓના આધારે ઓળખનારા ભૂલ ખાય એવો સંભવ છે. તેથી કલાચર્યામાં તેને રાજસ્થાની મંડળ કહેવામાં આવે છે. એટલે ગુજરાત, માળવા, મારવાડ ને મેવાડથી માંડીને છેક પૂર્વ ખાનદેશ સુધી ગણીએ એટલા પ્રદેશમાં એક જ પ્રકારની શિલ્પકલ્પના પ્રવર્તે છે. મોઢેરા અને ચંદ્રાવતીનો વારસો રાણુકપુરમાં જિતરેલો દેખાશે, તો દેલવાડમાં તે આરસની ખાનદાનીભરી જાહોજલાલી અતાવે છે. સુદ્ર-મહાલયના ખંડેરપરની નૃત્ય કરતી ગણુમૂર્તિઓ આણુ દેલવાડના સ્તંભો મર દેખાય છે. વીરમગામના મુવસર તળાવની આસપાસની હળ્લર શિવદેરીઓ અને નેમિનાથ મંદિર કે હઠીભાઈના મંદિરમાંની ચોપાસની અનેક જિનમૂર્તિઓમાં સંપ્રદાયસ્વરૂપ જુદું હોવા છતાં આરાધના અને સાધનાનો પ્રકાર એકસરખો લાગશે. રંગમંડપો, પ્રવેશદારો, કમાનો આદિ ધાહાણુ, જિન, સ્વામિનારાયણુ મમે તે સંપ્રદાયનાં હશે તોપણુ સોમપુરા વિશ્વકર્માઓના હાથ બધે એક જ સરખા જણાશે.

આથી પ્રત્યક્ષ થાય છે કે શ્રી સારાભાઈ નવાએ આ શિલ્પસમૃદ્ધાયનાં ચિત્રો પ્રાપ્ત કરી માત્ર જૈન કોમના સંસ્કારને જ ઉદ્દીપક સાધન આપ્યું છે એટલું જ નહિ, પણ તે સાથે સમગ્ર કલાકૌશલ ઉપાસક વર્ગ માટે ચિત્રદીપ પ્રકટાવ્યો છે. ગુજરાતના કારીગરોનાં ટાંકણાં અને કુશલતાને કાટ લાગતો અટકાવવાનું બિરહ તો જૈન સંપ્રદાયે જ પાળ્યું છે. અને દિલ્હી-આગ્રા બંધાયા પહેલાં છેક ચૌદમા સૈકામાં અમદાવાદની અદ્વિતીય સ્થાપત્યરચનાઓ કરનારા ગુજરાતમાંથી જ મળ્યા, તો તે જૈન મંદિરો બાંધનારાઓના જ પરિવારમાંથી. અને હજુ શું ગુજરાતના જ શિલ્પીઓએ રાણુકપુર અને ગિરનારની ભરામત કરી નથી?

શ્રી સારાભાઈએ આ પુસ્તકમાં જે શિલ્પચિત્રો એકઠાં કર્યાં છે તેમાં તેમણે બની શકે તેટલા પ્રાચીન કળાના નમૂના મેળવ્યાં છે. એ જોયા પછી લાગશે કે ઐહકાલીન કળાના નમૂનાઓ મોટે ભાગે સામ્રાજ્યપ્રેરિત એક જ ટંકશાળની છાપવાળા છે, જ્યારે જૈન સંપ્રદાયના નમૂનાઓએ પ્રત્યેક પ્રાંતના કળાકારનો મોટા મનથી ઉપયોગ કર્યો છે અને તેમને ઉદાર આશ્રય આપ્યો છે. જૂનાગઢના ઉપરકોટની ગુફાના સ્તંભો જોશો તો લાગશે કે તેને ગુજરાતના કોઈ સ્થાપત્ય સાથે શેવદેવા નથી. ઐહક કાલની મૂર્તિઓ પણ ઘણું ભાગે એક જ કેન્દ્રમાંથી મોકલવામાં આવી હતી એવું જણાય છે. પણ જૈન શિલ્પરચનાઓ અને મૂર્તિઓના વિવિધ પ્રકારો ગુજરાતમાં જ ઘડાયા છે એવું જ્ઞાન મળે છે.

આ પુસ્તકની ચિત્રાવલિમાં શ્રીયુત સારાભાઈનાં સ્વયંસંશોધન અને પ્રાપ્તિની પણ કેટલીક ચિત્રપ્રતિમાઓ છે. એ બધું એકત્રિત કરવામાં, સંકલિત કરવામાં અને આવું પ્રકાશન કરવામાં તેમને કેવી સુસીચિતો પડે છે તે મેં પ્રત્યક્ષ નિહાળ્યું છે અને ગુજરાતની ધનાઢય કોમ પોતાના જ સંપ્રદાયની

સાંસ્કારિક સેવા ઉઠાવનાર સંસ્થાની સુચોચ કદર કરે તે જોવા હું બહુ જ ઇતેભર છું. એમના જોવા કાર્યકર્તાને સારા સહાયકો, ફેટોગ્રાફરો, ચિત્રાંકન કરનારા અને દ્રવ્યયોજના કરી આપનારા હોય તો તે યુજરાતની જૈન તેમજ ઇતર પ્રાચીન હજી પણ વિશેષ ઉપયોગી સેવા આપી શકે એવી ભાવના સેવે છે. એ ભાવના કોઈ દિવસ સફળ થાઓ.

‘આપણી મૂર્તિકલા જ્યાં આપણી યુગયુગની સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિકતાનો સંદેશ ભર્યો પડ્યો છે અને જે સંસારના હબરો કેસ સુધી ફેલાઈ જાય તે જ્યાં આપણી હવેલાની વસ્તુ થઈ ગઈ છે. આપણું કર્તવ્ય છે કે આપણે તેને અરાબર સમજીએ અને તેનું સંરક્ષણ તથા પુનઃજીવન કરીએ.’
(ભારતીય મૂર્તિકલા)

—શ્રી રામકૃષ્ણદાસ

રવિશંકર મ. રાવળ

विषयानुक्रम

पृष्ठ	चित्र	विषय	पृष्ठ	चित्र	विषय
१	१	हस्तचिह्नो अने आयुधो			
२	२, ३, ४	शुद्धीशुद्धी जतना आयाग-पटोनी तकतीओ-मथुरा	१७	३७	श्री पार्श्वनाथल(पूरलुचंदल नहार)
	५	अरलुपाहुका " "		३८	श्री पार्श्वनाथल-गोडील-भुंआर्ष
३	६	श्री पार्श्वनाथल " "		३९	चित्र नं. ३८नी भूतिनी पृष्ठ भाग
	७	श्री ऋषभदेवल " "	१८	४०	श्री ऋषभदेवल-गोडील-भुंआर्ष
४	८	श्री महावीरस्वामी-क्षत्रियकुंड		४१	चित्र नं. ४०नी भूतिनी पृष्ठ भाग
	९	श्री पार्श्वनाथल-राजगुडी	१९	४२	श्री जिनभूति-पाटलु
५	१०	श्री पार्श्वनाथल " "	२०	४३	श्री पार्श्वनाथल-सारास
	११	" " -ढांक		४४	श्री अर्वातिपार्श्वनाथल-डिण्डौन
६	१२	श्री पार्श्वनाथल-अमररा	२१	४५	श्री पार्श्वनाथल-भांडुक
	१३	अज्ञातदेवी " "		४६	" " "
७	१४	श्री अंतरीक्ष पार्श्वनाथल-श्रीपुर	२२	४७	श्री नेमिनाथल -शतुंजय
	१५	श्री भालिक्यस्वामील-कुहपाकल	२३	४८	श्री अमीररा पार्श्वनाथल " "
८	१६	श्री पार्श्वनाथल-मथुरा		४९	श्री महावीरस्वामील " "
	१७	श्री जिनभूति " "	२४	५०	श्री पार्श्वनाथल " "
	१८	अंडित श्री जिनभूति " "		५१	श्री शांतिनाथल " "
	१९	श्री जिनभूति " "	२५	५२	श्री आदीश्वरल " "
९	२०	श्री अमररापार्श्वनाथल-अमररा	२६	५३	श्री सहस्रदलु पार्श्वनाथल " "
	२१	यक्ष युगल-मथुरा	२६	५४	श्री आदीश्वरल " "
	२२	हरिलौगभेषिनां स्वशपो-मथुरा		५५	श्री पुंडरीकरवाभी " "
	२३	गृहस्थ युगल " "	२७	५६	श्री अम्बिनंदनस्वामी " "
१०-११	२४	श्री जिनभूति-महुडी		५७	श्री अजितनाथल-तारंगा
	२५	" " "	२८	५८	श्री अंद्रभुस्वामी-प्रभासपाटलु
	२६	श्री ऋषभदेवल " "		५९	पापालुनी पंचतीर्थी-कंदमगिरि
	२७	श्री पार्श्वनाथल " "	२९	६०	सहस्रदलु पार्श्वनाथ-जोधपुर
१२	२८	काठिसगीयाल-पिंडवाडा		६१	दादासाहेब-भावनगर
	२९	श्री ऋषभदेवल " "	३०	६२	श्री पार्श्वनाथल-हेलवाडा
१३	३०	श्री पार्श्वनाथल " "		६३	सभवसरलु-राजकुपुरल
	३१	" " -वांकानेर		६४	श्री पार्श्वनाथल " "
१४	३२	श्री ऋषभदेवल-प्रभासपाटलु	३१	६५	श्री पद्मावतीदेवी-पाटलु
	३३	श्री यक्षेश्वरीदेवी अने अंगिका		६६	श्री जिनभूति " "
१५	३४	श्री यक्षेश्वरीदेवी	३२	६७	श्री ऋषभदेवल " "
	३५	श्री अंगिकादेवी-प्रभासपाटलु		६८	श्री जिनभूति-तणाल
१६	३६	श्री पार्श्वनाथल(साराभाष नवाण)	३३	६९	श्री पापालुनी शोवीशी -प्रभासपाटलु
				७०	सहस्रकूट-शतुंजय

श्लो०	चित्र	विषय
	७१	यादवो सहित श्री नेमिनाथलु -शतुंजय
३४	७२	वीश विहरभाषु जिन-राणुकपुर
३५	७३	श्री नंदीश्वरदीप-गिरनार
	७४	वीश विहरभाषु तीर्थकर,,
३६	७५	श्री मारुहेवा, ऋषभदेव सहित -शतुंजय
	७६	हरितपर मारुहेवा अने भरतराज
३७	७७	श्री अंगिकदेवी-प्रभासपाटलु
	७८	धातुना काठिसगीया-गिरनार
३८	७९	षडमुभयक्ष
	८०	विजयायक्षिणी
३९	८१	श्री पार्श्वयक्ष
	८२, ८३	श्री लक्ष्मीदेवी-दीव
	८४	योवीश जिनभातानो पट-गिरनार
४०	८५	श्री पार्श्वयक्ष-प्रभासपाटलु
	८६	श्री पद्मावतीदेवी
४१	८७	श्री अंगिकदेवी
	८८	" "
४२	८९	श्री सरस्वतीदेवी
	९०	" "
४३	९१	श्री अक्षेश्वरीदेवी-गिरनार
	९२	ऐक अज्ञात शिल्प-दीव
४४	९३	श्री माण्डिकदल-प्रभासपाटलु
	९४	" -दीव
४५	९५	श्री सरस्वतीदेवी-शतुंजय
	९६	श्री पद्मावतीदेवी
४६	९७	श्री यक्षेश यक्ष
	९८	श्री कालीदेवी
४७	९९	श्री गोमुभ यक्ष
	१००	श्री अक्षेश्वरीदेवी
४८	१०१	राणु आविकाओ
	१०२	श्री जिनप्रभसूरी (?)
४९	१०३	श्री अमरचंद्रसूरी-पाटलु
-	१०४	श्री देवचंद्रसूरी
	१०५	गुणेश्वर वनराज
५०	१०६	भोतीशा शैव अने तेओश्रीनां धर्मपत्नी-शतुंजय

श्लो०	चित्र	विषय
	१०७	श्रावक आविका-तणाल
५१	१०८	श्रावक आविका-कदंभगिरि
	१०९	धर्मराज-शतुंजय
५२	११०	हेरासरना पूर्व मेघनाद मंडपनो स्तंभबोध-राणुकपुर
	१११	सहदेव, धर्मराज, नकुण
५३	११२	द्रौपदी, भीम, आचार्य-शतुंजय
	११३	सहस्रदलु पार्श्वनाथ-राणुकपुर
५४	११४-११५	श्री राणुकपुरलुना भे शिक्षा- बेओ-राणुकपुर
५५	११६	पूर्व मेघनाद मंडपनो बोध-राणुकपुर
	११७	अर्जुन, श्री कृष्ण, रुकिमणी (?)
५६	११८	धरलुविहार-राणुकपुर
५७	११९	धरलुविहार-राणुकपुर
५८	१२०	धरलुविहार-पूर्व आणु-राणुकपुर
५९	१२१	धरलुविहार-पूर्व तथा दक्षिण आणु-राणुकपुर
६०	१२२	धरलुविहार-दक्षिण मेघनाद मंडप- नो हेभाव-राणुकपुर
६१	१२३	धरलुविहार-पश्चिम मेघनाद मंडप- नी अंदरनो हेभाव-राणुकपुर
६२	१२४	धरलुविहार-पश्चिम मेघनाद मंडप- ना धुम्भटनो हेभाव
६३	१२५	धरलुविहार-पश्चिम मेघनाद मंडप- नी अंदरनो हेभाव-राणुकपुर
६४	१२६	धरलुविहार-पश्चिम मेघनाद मंडप- ना धुम्भटनो हेभाव-राणुकपुर
६५	१२७	धरलुविहार-नैऋत्य भूणानो अंदरनो हेभाव-राणुकपुर
६६	१२८	धरलुविहार-आग्नि भूणानो अंदर- नो हेभाव-राणुकपुर
६७	१२९	धरलुविहार-मुग्ध शिअर
	१३०	दक्षिण मेघनाद मंडपनी ऐक छतनो हेभाव-राणुकपुर
६८	१३१	श्री पार्श्वनाथलुनुं हेरासर -राणुकपुर
	१३२	पश्चिम जलाणुकनी ऐक छतनो हेभाव-राणुकपुर

श्लो०	चित्र	विषय	श्लो०	चित्र	विषय
६८	१३३	पश्चिम मेघनाद मंडपना साम- रञ्जुनो हेभाव-राण्यकपुर	६९	१६०	लाकडानुं नानुं धर हेरासर-पाटण्य
	१३४	पश्चिम आण्डुना नृत्यमंडपना हेभाव -राण्यकपुर	७०	१६१	श्री नेमिनाथञ्जनी ज्ञान "
७०	१३५	श्री मक्षीञ्जनुं हेरासर-भाणवा		१६२	अेक सुंदर स्थापत्यकाम-याश्य
	१३६	श्री हाहावाडीनुं हेरासर-लभनौ	७४	१६३	लाकडाना केतरकामवाणी छत -पाटण्य
७१	१३७	श्री लछवाडनुं नीयेनुं हेरासर -णिहार		१६४	श्री जैन हेरासर-याश्य
	१३८	श्री क्षत्रियकुंडनुं पर्वत परनुं हेरासर	७५	१६५	श्री अञ्जितनाथनुं हेरासर-तारंगा
७२	१३९	श्री कपिलानगरी-इश्क्याणाद	७६	१६६	इक्षिण्य आण्डुनां स्थापत्यकामो "
	१४०	श्री कुल्याकञ्जनुं हेरासर		१६७	श्री अञ्जितनाथना हेरासरनी पाछणतो हेभाव-तारंगा
७३	१४१	जगतशेडनुं हेरासर-कटगोवा	७७	१६८	तारंगाना सुंदर शिल्पस्थापत्यतो नभूतो
	१४२	सप्तधारानुं दस्य-राजगिर	७८	१६९	तारंगाना शिल्पस्थापत्यनुं षीञ्जुं दर्शन
७४	१४३	श्री अग्नीदास आण्डुनुं हेरासर -कलकता	८९	१७०	षीञ्ज अेक आण्डुनां स्थापत्यकामो -तारंगा
	१४४	" "	९०	१७१	बौडां वधु स्थापत्यकामो-तारंगा
७५	१४५	श्री अग्नीदास आण्डुना हेरासरनी भव्यता इशावतुं दस्य-कलकता	९१	१७२	श्री सोमनाथना मंदिरतो अेक भाग -अभासपाटण्य
	१४६	जैन श्वेतांबर हेरासर-गुण्टीपाञ्च	१७३	१७३	श्री सोमनाथना मंदिरतो षीञ्जे भाग-अभासपाटण्य
७६	१४७	श्री जलमंदिरनुं सुंदर दस्य -पावापुरी		१७४	श्री सोमनाथना मंदिरतो त्रीणोभाग -अभासपाटण्य
	१४८	मुण्य प्रवेशद्वार सहितनुं जल- मंदिरनुं दस्य-पावापुरी	१७५	१७५	श्री अञ्जरा पार्श्वनाथञ्जनुं हेरासर -अञ्जरा
७७	१४९	सीतानाणानो हेभाव-समेतशिअर	९३	१७६	सुंदर केतरकामवाणो थांबबो -अञ्जरा
	१५०	समेतशिअर पर्वतनुं अेक कुहरती दस्य	१७७	१७७	चित्र १७६ वाणा थांबलानी षीञ्ज आण्डु-अञ्जरा
७८	१५१	समेतशिअर पर्वतनी टोय परनुं दस्य	९४	१७८	श्री हीरविजयसूरिञ्जनी निर्वाण्य- भूमि-जिना नञ्ज
	१५२	मुण्य मंदिर-समेतशिअर		१७९	सोमनाथना मंदिरतो अंहरतो भाग -अभासपाटण्य
७९	१५३	श्री पार्श्वनाथ प्रसुनी निर्वाण्यभूमि	९५	१८०	सोमनाथनां मंदिरनां केटलांक शिल्प
	१५४	जैन हेरासरतो सहितनुं रम्य दस्य -अयलगढ		१८१	श्री अञ्जयपालतो ज्योशो-अञ्जरा
८०	१५५	धातुनुं परिकर-पाटण्य	९६	१८२	श्री सोमनाथना मंदिरनुं प्रवेशद्वार
	१५६	धातुनुं नानुं हेरासर-पाटण्य		१८३	श्री अभासपाटण्यनां जैन हेरासरानुं सामुदायिक दस्य-अभासपाटण्य
	१५७	थांहीनुं सभवसरण्य-वडोहरा			
८१	१५८	श्री जैन उतीर्तस्थंभ-चितोडगढ			
८२	१५९	लाकडाना केतरकामवाणो थांबबो -सुरत			

ખેટ	ચિત્ર	વિષય
૬૭	૧૮૪	શ્રી ચંદ્રબ્રહ્મના દેરાસરનું પ્રવેશદ્વાર -અભાસપાટણુ
	૧૮૫	સ્થાપત્ય કામવાળા થાંભલાઓ -અભાસપાટણુ
૯૮	૧૮૬	પ્રાચીન સ્થાપત્ય કામવાળા થાંભલા-ઉપરકોટ (જૂનાગઢ)
	૧૮૭	પ્રાચીન સ્થાપત્યકામો-ઉપરકોટ
૯૯	૧૮૮	કોતરેલી જિનમૂર્તિ-ઉપરકોટ
	૧૮૯	મેરકવશીની ટૂકના મુખ્ય દેરાસરનું પ્રવેશદ્વાર-ગિરનાર
૧૦૦	૧૯૦	પ્રાચીન શિલ્પનો નમૂનો-ઉપરકોટ
	૧૯૧	શિલાઓમાંથી કોરી કાઢેલી વાવ,,
૧૦૧	૧૯૨	ગિરનાર પર્વતનું પ્રવેશદ્વાર
	૧૯૩	શ્રી નેમિનાથજીનું દેરાસર-ગિરનાર
૧૦૨	૧૯૪	કુમારપાલની ટૂક-ગિરનાર
	૧૯૫	મેરકવશીની ટૂક પરના મંદિરમાંની એક છત-ગિરનાર
૧૦૩	૧૯૬	મેરકવશીની ટૂક-ગિરનાર
	૧૯૭	મેરકવશીની ટૂકની ખીજી છત
૧૦૪	૧૯૮	ખીજી કોતરેલી જિનમૂર્તિ-ઉપરકોટ
	૧૯૯	મેરકવશીની ટૂકની ત્રીજી છત -ગિરનાર
૧૦૫	૨૦૦	શાંતિનાથના દેરાસરનું પાર્શ્વદર્શન -ગિરનાર
	૨૦૧	શ્રી વસ્તુપાલના દેરાસરનો મંડોવર -ગિરનાર
૧૦૬	૨૦૨	શ્રી વસ્તુપાલના દેરાસરની છત -ગિરનાર
	૨૦૩	શ્રી શાંતિનાથજીના દેરાસરની છત -ગિરનાર
૧૦૭	૨૦૪	વસ્તુપાલની ટૂકનો પશ્ચિમ ભાગ -ગિરનાર
	૨૦૫	પાંચ પાંડવની દેરીનું પૃષ્ઠદર્શન -શત્રુંજય
૧૦૮	૨૦૬	શ્રી સંપ્રતિ મહારાજની ટૂક -ગિરનાર
	૨૦૭	શ્રી સંપ્રતિની ટૂકની જાળીઓનું શિલ્પ-ગિરનાર

ખેટ	ચિત્ર	વિષય
૧૦૯	૨૦૮	સંપ્રતિની ટૂકની પશ્ચિમ આબુનો દેખાવ-ગિરનાર
	૨૦૯	સહસ્રાવનના રસ્તેથી મૂળનાયકની ટૂકનો દેખાવ
૧૧૦	૨૧૦	શ્રી રહનેમિની ટૂક-ગિરનાર
	૨૧૧	શ્રી અંબિકાજીની ટૂક ,,
૧૧૧	૨૧૨	શ્રી અંબિકાજીની ટૂકમાંની એક છત-ગિરનાર
	૨૧૩	કુમારપાલની ટૂકમાંની એક છત -ગિરનાર
૧૧૨	૨૧૪	શ્રી ગિરનારજીનાં જૈન મંદિરોનું સામુદાયિક દૃશ્ય
	૨૧૫	શ્રી ગિરનાર પર્વતપરનાં જૈન મંદિરો
૧૧૩	૨૧૬	શ્રી ગિરનારજીનાં જૈન મંદિરો
	૨૧૭	શ્રી ગિરનાર પર્વતપરનાં જૈન મંદિરો
૧૧૪	૨૧૮	શ્રી શત્રુંજય પર્વત અને પાલીતાણુ શહેર
	૨૧૯	લાકડાના દેરાસરની છત-ગુરુકુલ પાલીતાણુ
૧૧૫	૨૨૦	સહસ્રાવન-ગિરનાર
	૨૨૧	લાકડાનું જૈન દેરાસર-પાલીતાણુ
૧૧૬	૨૨૨	જ્યતિલેટી -શત્રુંજય
	૨૨૩	શ્રી પૂજ્યજીની ટૂક ,,
૧૧૭	૨૨૪-૨૨૫	આબુનું દેરાસર ,,
૧૧૮	૨૨૬	જ્યતિલેટી ,,
	૨૨૭	નવટૂકના રસ્તે ,,
૧૧૯	૨૨૮	શ્રી પદ્માવતીની દેરી ,,
	૨૨૯	શ્રી ચૌમુખજીની ટૂકનાં શિખરો -શત્રુંજય
૧૨૦	૨૩૦	નવટૂકના રસ્તે ,,
	૨૩૧	,, ,,
૧૨૧	૨૩૨	શત્રુંજય પરનાં જૈનમંદિરોનો નકશો
૧૨૨	૨૩૩	સંપ્રતિના દેરાસરની આબુનો ભાગ -શત્રુંજય
	૨૩૪	ચૌમુખજીની ટૂકનો એક ભાગ -શત્રુંજય
૧૨૩	૨૩૫	આલાભાઈ મોદીની ટૂકનું સ્થાપત્યકામ-શત્રુંજય

ક્ર.સં.	ચિત્ર	વિષય
	૨૩૬	ચૌમુખજીની ટૂકના ધાંભલાઓનું સુંદર સ્થાપત્યકામ-શત્રુંજય
૧૨૪	૨૩૭	પાંડવોની દેરીનો ધાંભલો-શત્રુંજય
	૨૩૮	પાંડવોની દેરી ,,
૧૨૫	૨૩૯	શ્રી ઉજ્જવેશ્વરીની ટૂક ,,
	૨૪૦	શેક હેમાભાઈની ટૂક ,,
૧૨૬	૨૪૧	મોતીશા શેકની ટૂક ,,
	૨૪૨	મોતીશાની ટૂકનું મુખ્ય દેરાસર-શત્રુંજય
૧૨૭	૨૪૩	મૂળ નાયકની ટૂકનો એક ભાગ
	૨૪૪	મોતીની ટૂકનું મુખ્ય દેરાસર-શત્રુંજય
૧૨૮	૨૪૫	શત્રુંજય પર્વત પરનાં જૈન મંદિરો
	૨૪૬	મોતીની ટૂકની એક શિલ્પકૃતિ-શત્રુંજય
૧૨૯	૨૪૭	મોતીની ટૂકનો જમણી આગુનો ગોખલો-શત્રુંજય
	૨૪૮	મોતીની ટૂકનો ડાબી આગુનો ગોખલો-શત્રુંજય
૧૩૦	૨૪૯	શ્રી વિમલવસહીની ટૂકનો અંદરનો ભાગ-શત્રુંજય
	૨૫૦	શેત્રુંજ નદીનો એક દેખાવ-શત્રુંજય
૧૩૧	૨૫૧	શ્રી નેમિનાથજીની ચોરાંની છત-શત્રુંજય
	૨૫૨	શ્રી કુમારપાલની ટૂકનો અહારનો દેખાવ-શત્રુંજય
૧૩૨	૨૫૩	શ્રી ઘેટીની પાગાનો અહારનો ભાગ-શત્રુંજય
	૨૫૪	શ્રી ચાંદીનો રથ ,,
૧૩૩	૨૫૫	મુખ્ય દેરાસરની ડાબી આગુનું સ્થાપત્યકામ-શત્રુંજય

ક્ર.સં.	ચિત્ર	વિષય
	૨૫૬	રાયણુ પગલાં-શત્રુંજય
૧૩૪	૨૫૭	મુખ્ય દેરાસરની જમણી આગુનું દરજી-શત્રુંજય
	૨૫૮	મુખ્ય દેરાસરની જમણી આગુના ધાંભલાનું શિલ્પ-શત્રુંજય
૧૩૫	૨૫૯	મુખ્ય દેરાસરની જમણી આગુનું તોરણ-શત્રુંજય
	૨૬૦	મુખ્ય દેરાસરના પ્રવેશદ્વારની જમણી આગુનું સ્થાપત્ય-શત્રુંજય
૧૩૬	૨૬૧	મુખ્ય દેરાસરની આગળનું ચાંદીનું દેરાસર-શત્રુંજય
	૨૬૨	ઘેટીની પાગાની દેરી-શત્રુંજય
૧૩૭	૨૬૩	શેત્રુંજ નદીનો બીજો દેખાવ ,,
	૨૬૪	શ્રી કદંબગિરિની નીચેનું દેરાસર-કદંબગિરિ
૧૩૮	૨૬૫	શ્રી કદંબગિરિ ઉપરનું દેરાસર
	૨૬૬	શત્રુંજયાવતાર-કદંબગિરિ
૧૩૯	૨૬૭	શ્રી તાલધ્વજગિરિ-તળાજ
	૨૬૮	શ્રી તાલધ્વજગિરિનું મુખ્ય દેરાસર-તળાજ
૧૪૦	૨૬૯	શ્રી તાલધ્વજગિરિની ઉપરની ટૂકનું દેરાસર-તળાજ
	૨૭૦	શ્રી પાર્શ્વનાથજી-ભાવનગર
	૨૭૧	દાદાસાહેબનું દેરાસર ,,
૧૪૧	૨૭૨	ચોરીવાલા દેરાસરનો આગળનો દેખાવ-જમનગર
	૨૭૩	ચોરીવાલા દેરાસરનો પાછળનો દેખાવ-જમનગર
૧૪૨	૨૭૪-૨૭૫-૨૭૬	ખંભાતની જુહા મસ્જિદમાંના જૈન શિલ્પો-ખંભાત

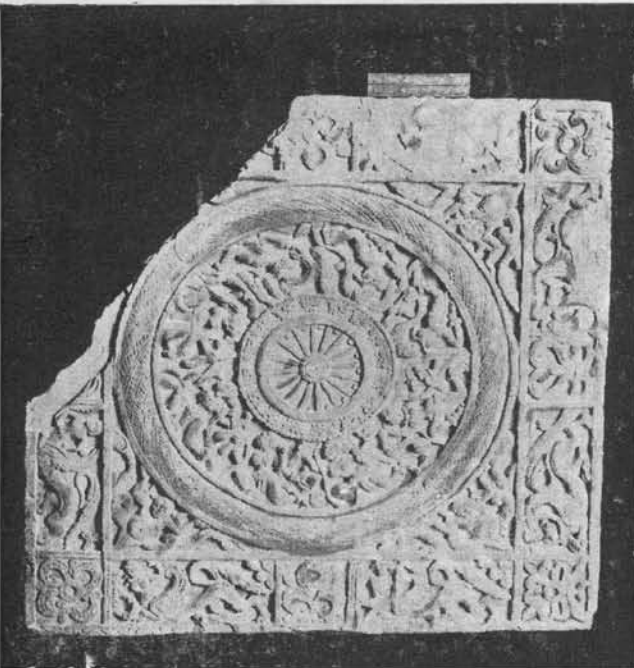
चित्र १ हस्तचिह्नो अने आयुधो
Fig 1. Symbols and Weapons

चित्र २ श्री आयागपट • मथुरा
Fig 2 Śrī Āyāgapata • Muttra

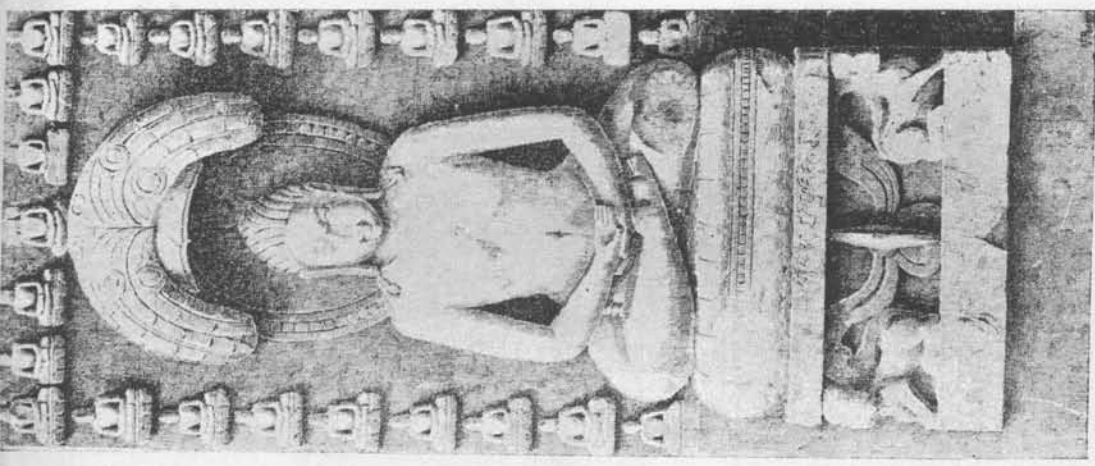
चित्र ३ श्री आयागपट • मथुरा
Fig 3 Śrī Āyāgapata • Muttra

चित्र ४ श्री आयागपट • मथुरा
Fig 4 Śrī Āyāgapata • Muttra

चित्र ५ चरणपादुका • मथुरा
Fig 5 Foot prints • Muttra

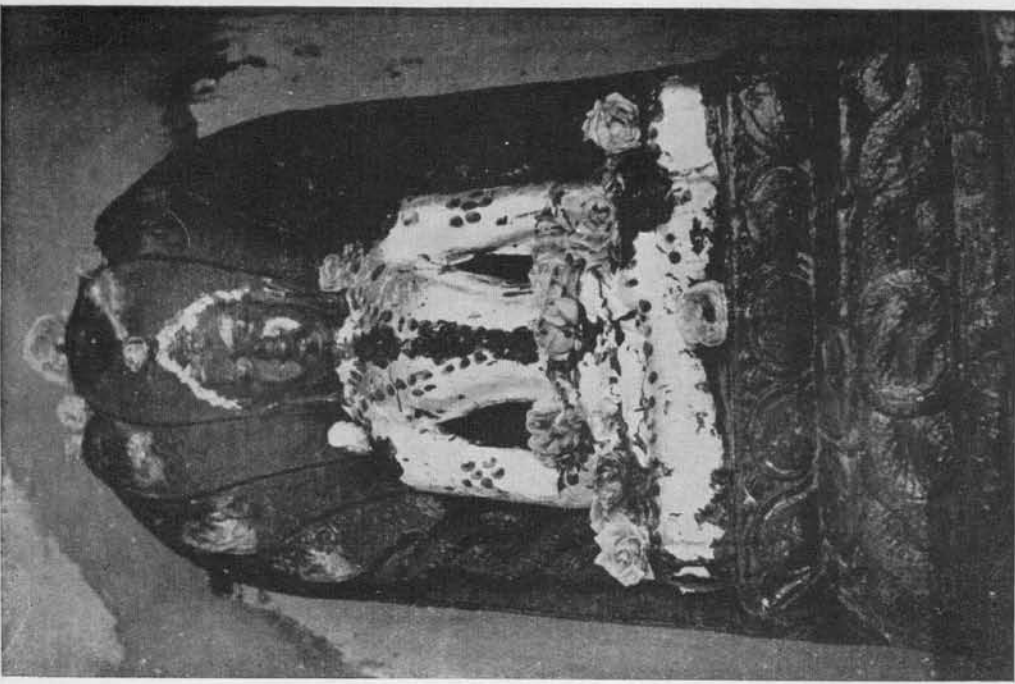
चित्र ७ श्री ऋषभदेवजी • मथुरा
Fig 7 Sri Rshabhadeva • Muttra

चित्र ६ श्री पारश्वनाथजी • मथुरा
Fig 6 Sri Parsvanatha • Muttra

चित्र ८ श्री महावीरस्वामी • क्षत्रियकुंड
Fig 8 Sri Mahāvīraswāmī

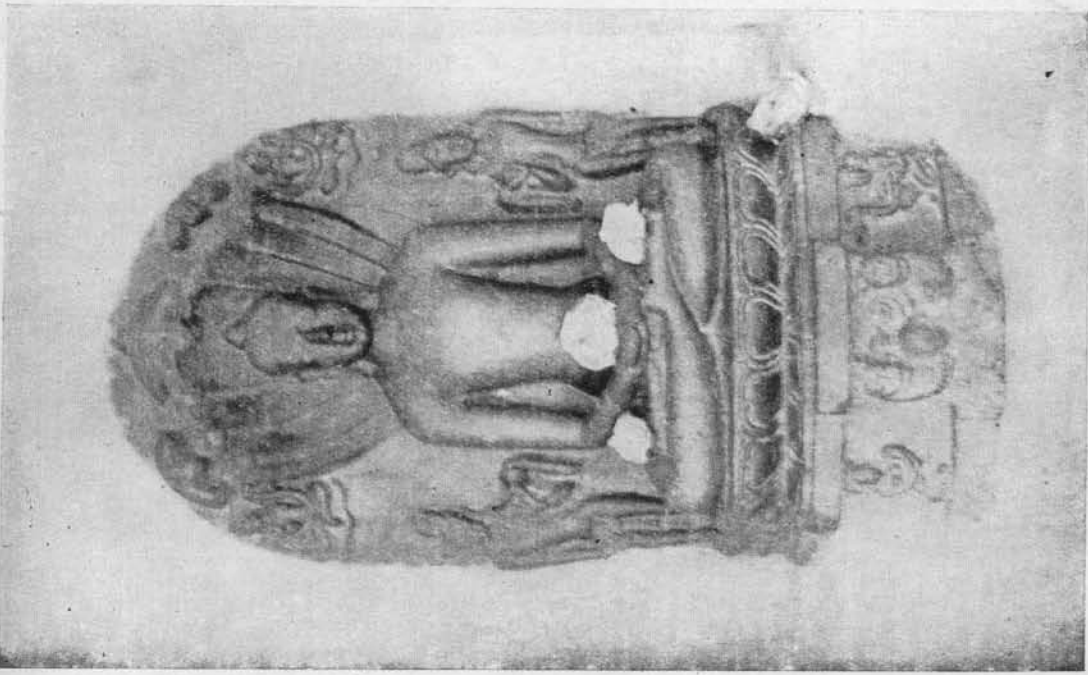

चित्र ९ श्री पार्श्वनाथजी • राजगृही
Fig 9 Sri Pārśvanātha • Rājgir

चित्र ११ श्री पार्ष्वनाथजी • ढांक
 Fig 11 Śri Pārśvanātha • Dhānka

चित्र १० श्री पार्ष्वनाथजी • राजगृही
 Fig 10 Śri Pārśvanātha • Rajgir

चित्र १३ अज्ञात देवी • अजारा

Fig 13 An Unknown Goddess • Ajārā

चित्र १२ श्री पार्श्वनाथजी • अजारा

Fig 12 Śrī Pārśvanātha • Ajārā

चित्र १६ श्री पार्श्वनाथजी • मथुरा
Fig 16 Śrī Pārśvanātha • Muttra

चित्र १७ श्री जिनमूर्ति • मथुरा
Fig 17 Jain Image • Muttra

चित्र १८ खंडित जिनमूर्ति • मथुरा
Fig 18 A Broken Jain Image • Muttra

चित्र १९ श्री जिनमूर्ति • मथुरा
Fig 19 Jain Image • Muttra

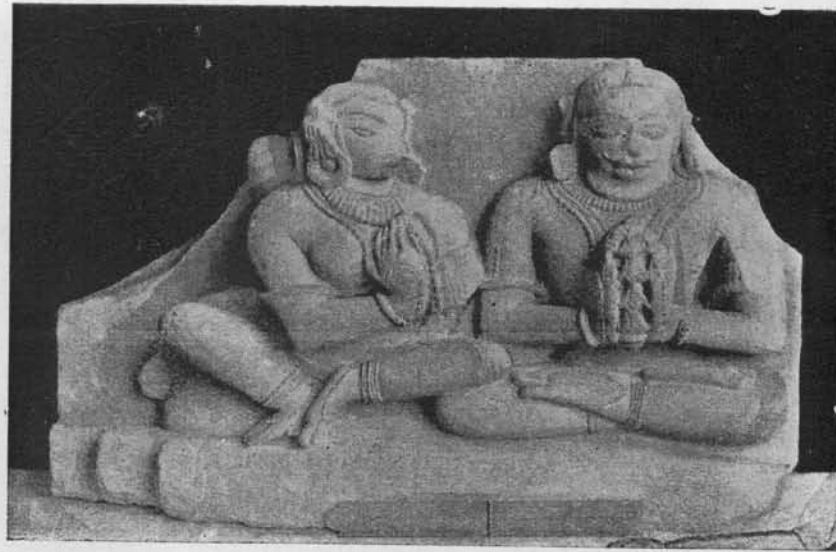
चित्र २० श्री अजाहरा पार्श्वनाथजी
Fig. 20 Śrī Ajāharā Pārśvanātha - Ajārā

चित्र २२ हरिणैगमेषिनां स्वरूपो • मथुरा
Fig. 22 Different Dhyānas of Harinaigameshin - Muttra

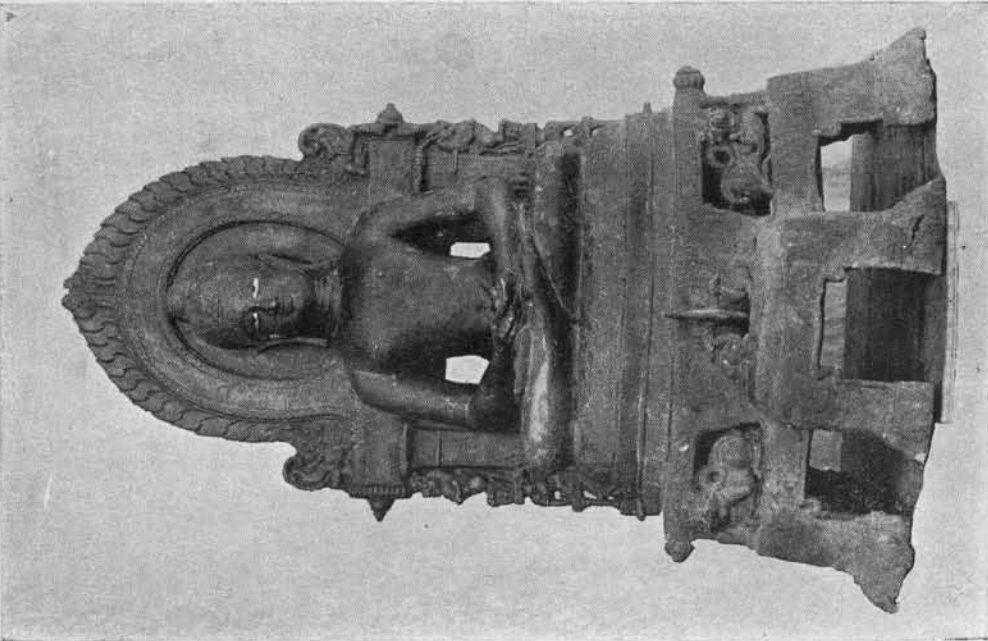
चित्र २१ यक्ष युगल • मथुरा
Fig. 21 Yakṣa with his consort
Muttra

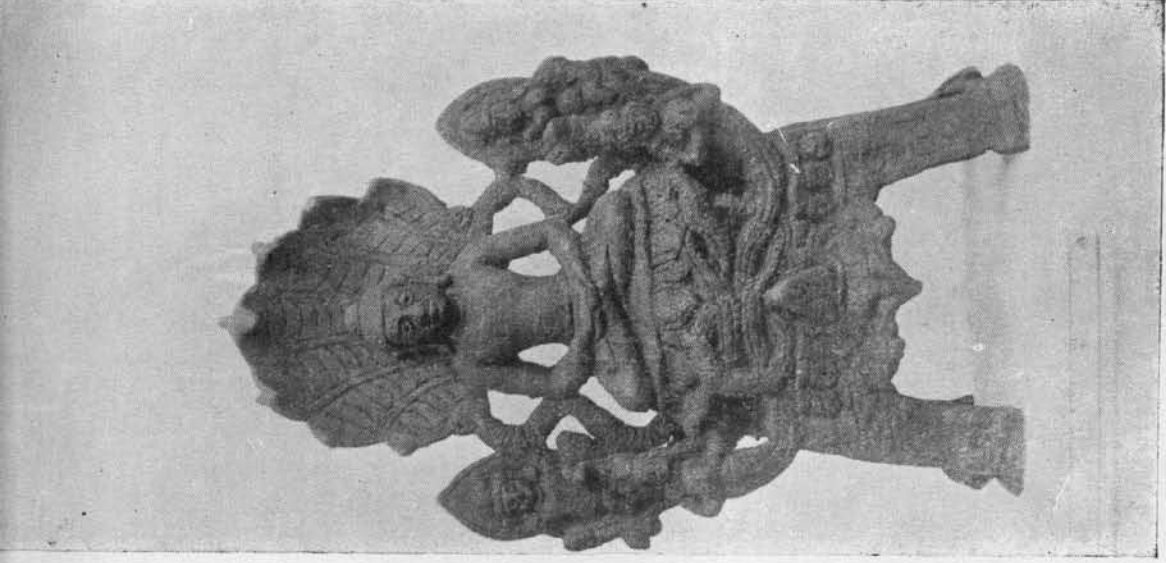
चित्र २३ गृहस्थ युगल • मथुरा
Fig. 23 Śrāvaka and Sravikā - Muttra

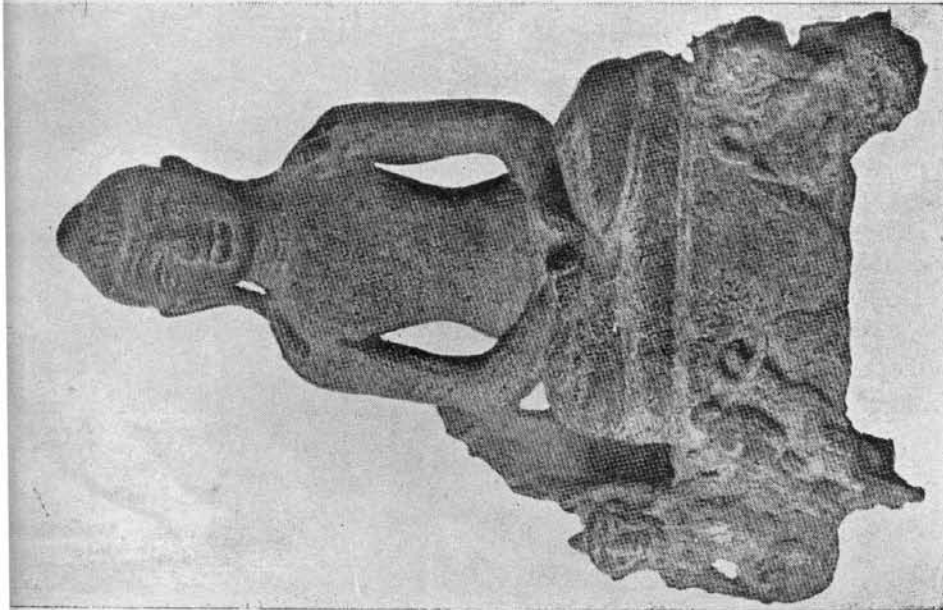
चित्र २५ श्री जिनमूर्ति • महुडी
Fig. 25 Jain image • Mahudi

चित्र २४ श्री जिनमूर्ति • महुडी
Fig. 24 Jain image • Mahudi

चित्र २७ श्री पार्श्वनाथजी • महुडी
Fig. 27 Śri Pārsvanātha • Mahudi

चित्र २६ ऋषभदेवजी • महुडी
Fig. 26 Śri Rābhadeva • Mahudi

चित्र २८ काउसगीयाजी • पिंडवाडा (मारवाड)
Fig. 28 Jain image - Pindwārā (Mārwar)

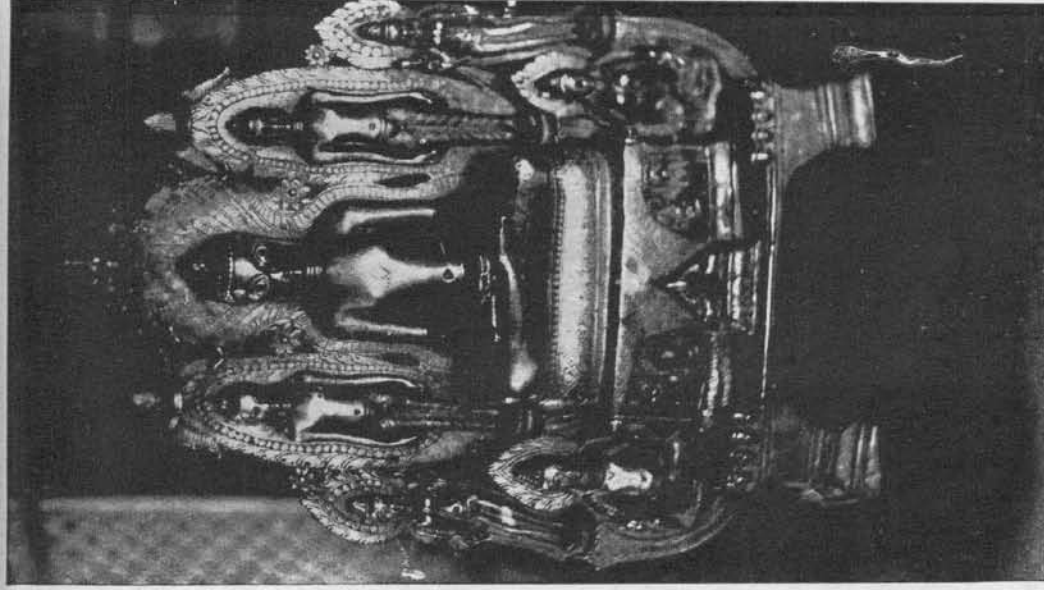

चित्र २९ श्री ऋषभदेवजी • पिंडवाडा
Fig. 29 Śrī Rshabhadeva - Pindwārā

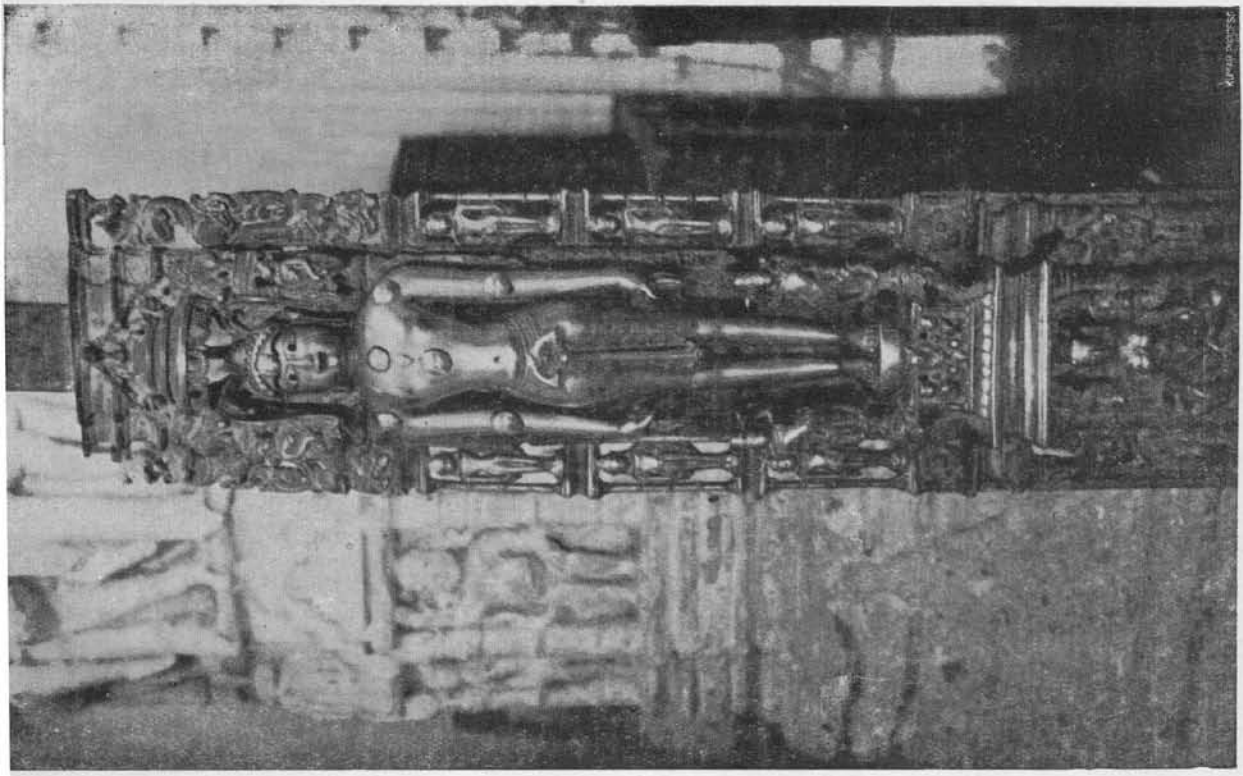

चित्र ३० श्री पार्श्वनाथजी • पिंडवाडा
Fig. 30 Śrī Pārśvanātha - Pindwāra

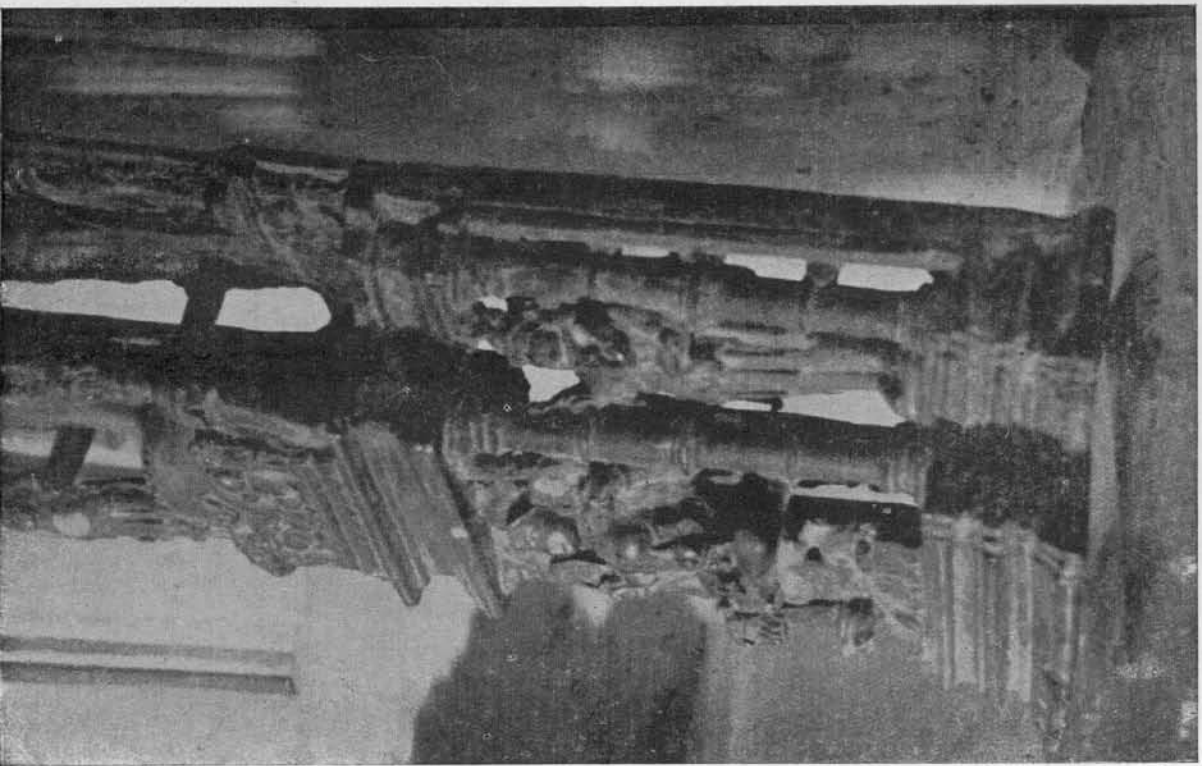

चित्र ३१ श्री पार्श्वनाथजी • वांकाणेर (काठियावाड)
Fig. 31 Śrī Pārśvanātha - Vānkāner (Kāthiāwār)

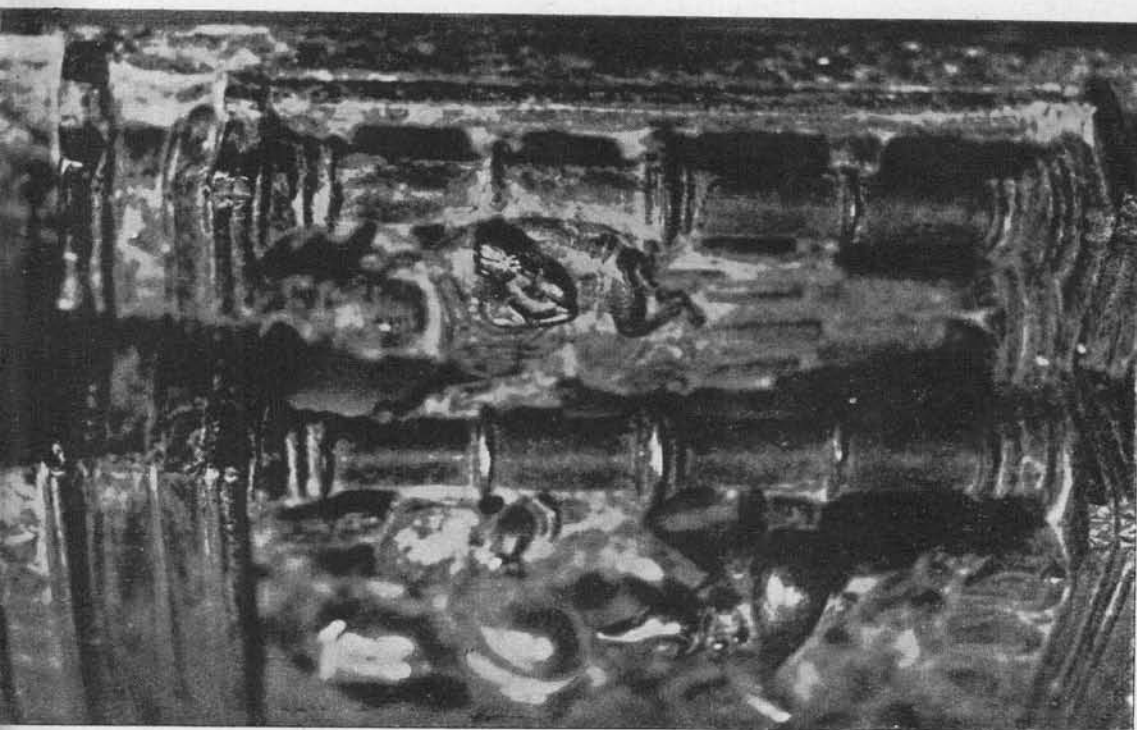
चित्र ३२ श्री ऋषभदेवजी • प्रभासपाटण

Fig. 32 Śrī Rshabhadeva • Prabhāspātan

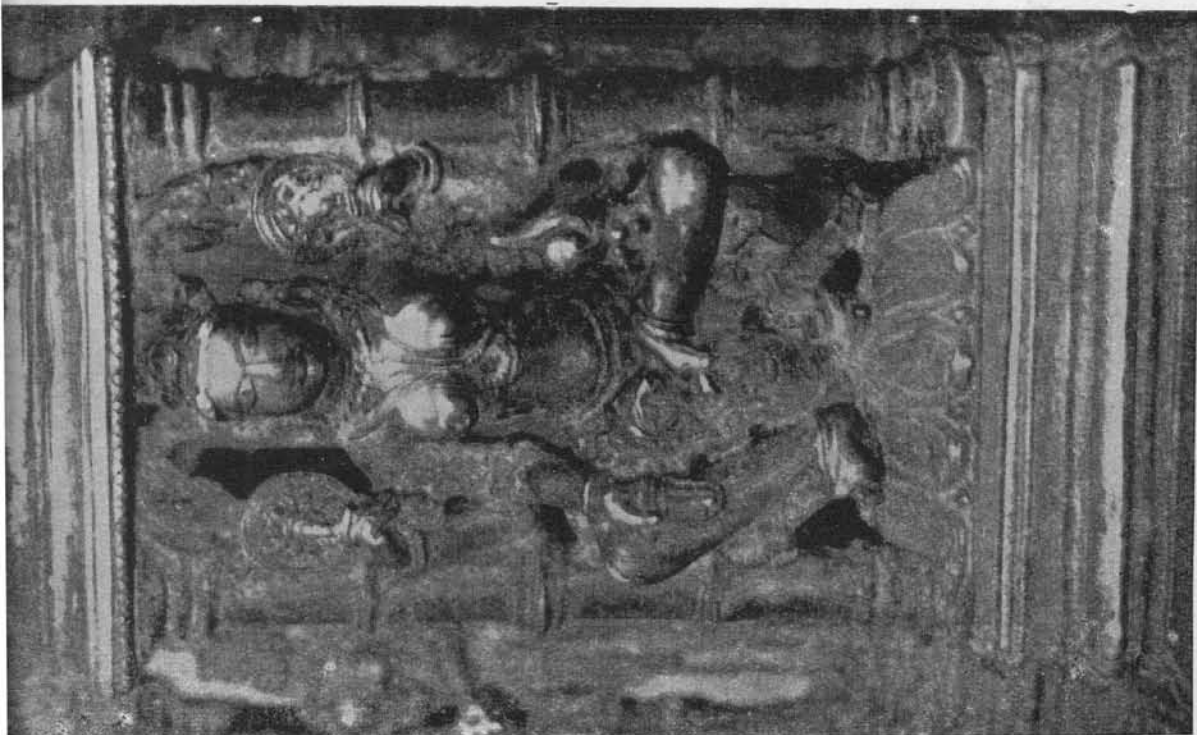
चित्र ३३ श्री चक्रेश्वरीदेवी अने अंबिका

Fig. 33 Goddess Chakresvari and Ambikā

चित्र ३५ श्री अंबिकादेवी • प्रभासपाटण

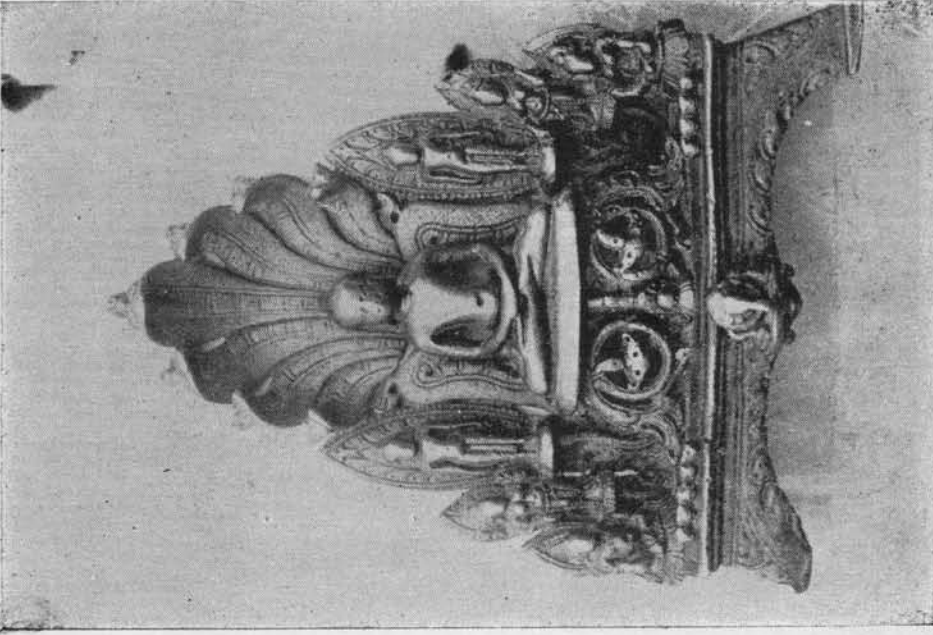
Fig. 35 Goddess Ambikā

चित्र ३४ श्री चक्रेश्वरी देवी

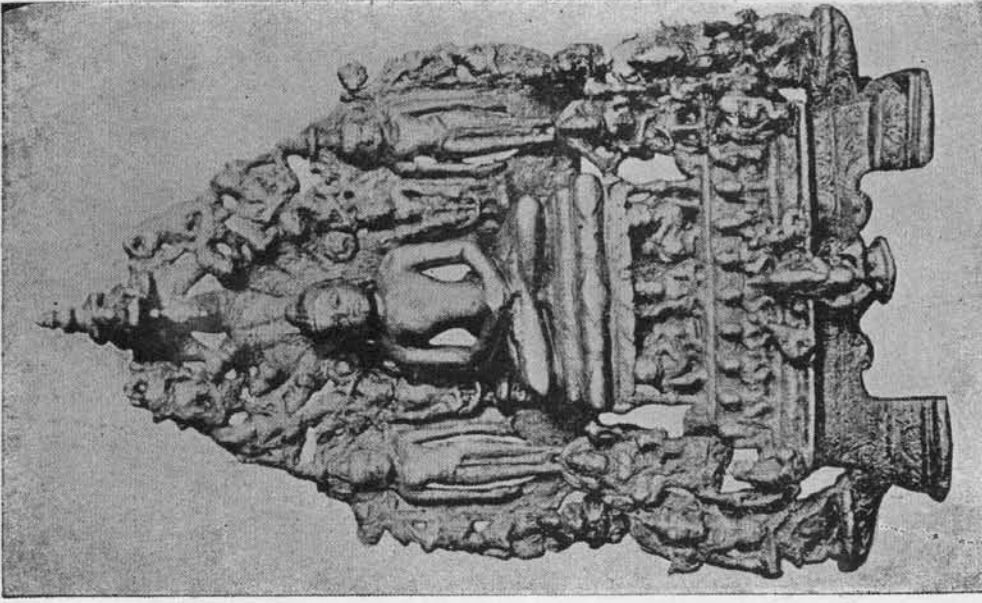
Fig. 34 Śrī Chakresvari

Copyright S. M. Nawab

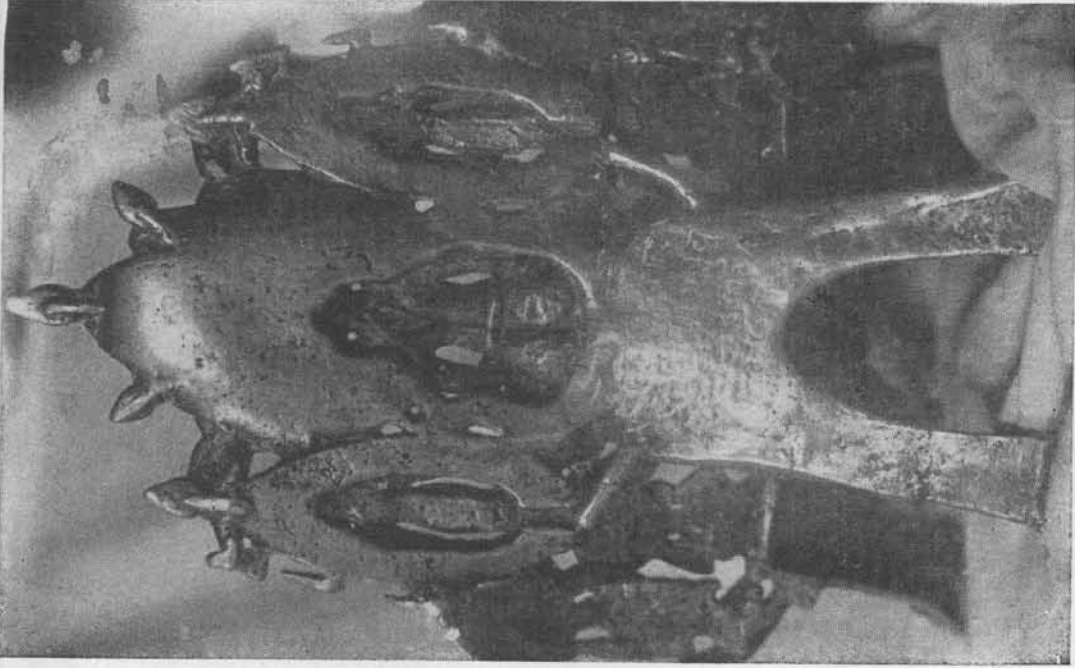
चित्र ३६ श्री पार्श्वनाथजी (साराभाई नवाब)

Fig. 36 Śrī Pārśvanātha (Sarabhai Nawab)

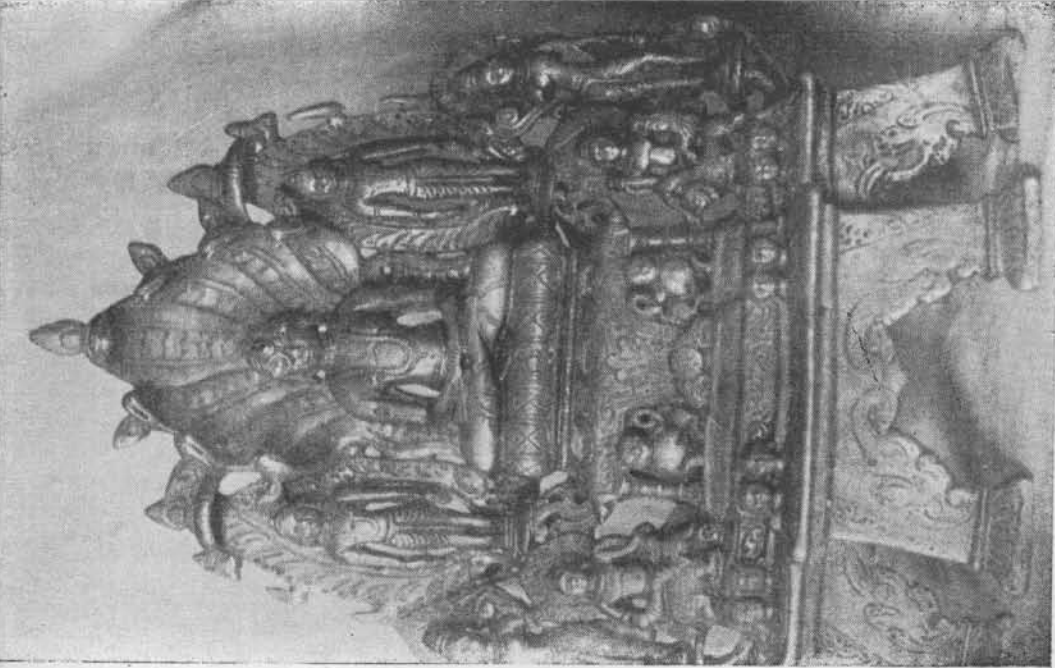
चित्र ३७ श्री पार्श्वनाथजी (पूरणचंदजी नहार)

Fig. 37 Śrī Pārśvanātha (Pूरanchandji Nahār)

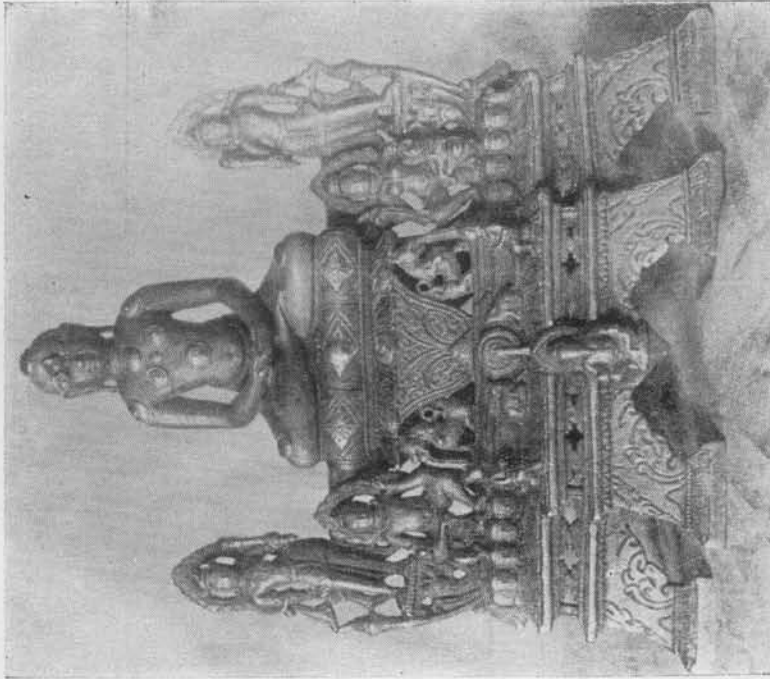
चित्र ३९ चित्र नं ३८नो पाळळनो भाग

Fig. 39 Back side of fig. 38

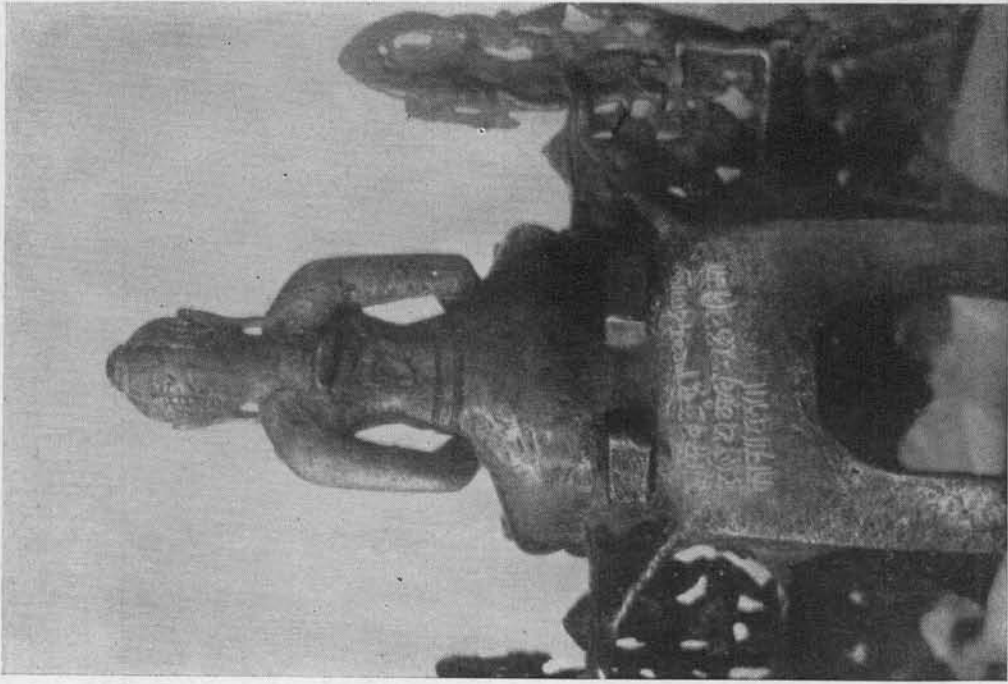

चित्र ३८ श्री पार्श्वनाथजी • गोडीजी • सुवाई

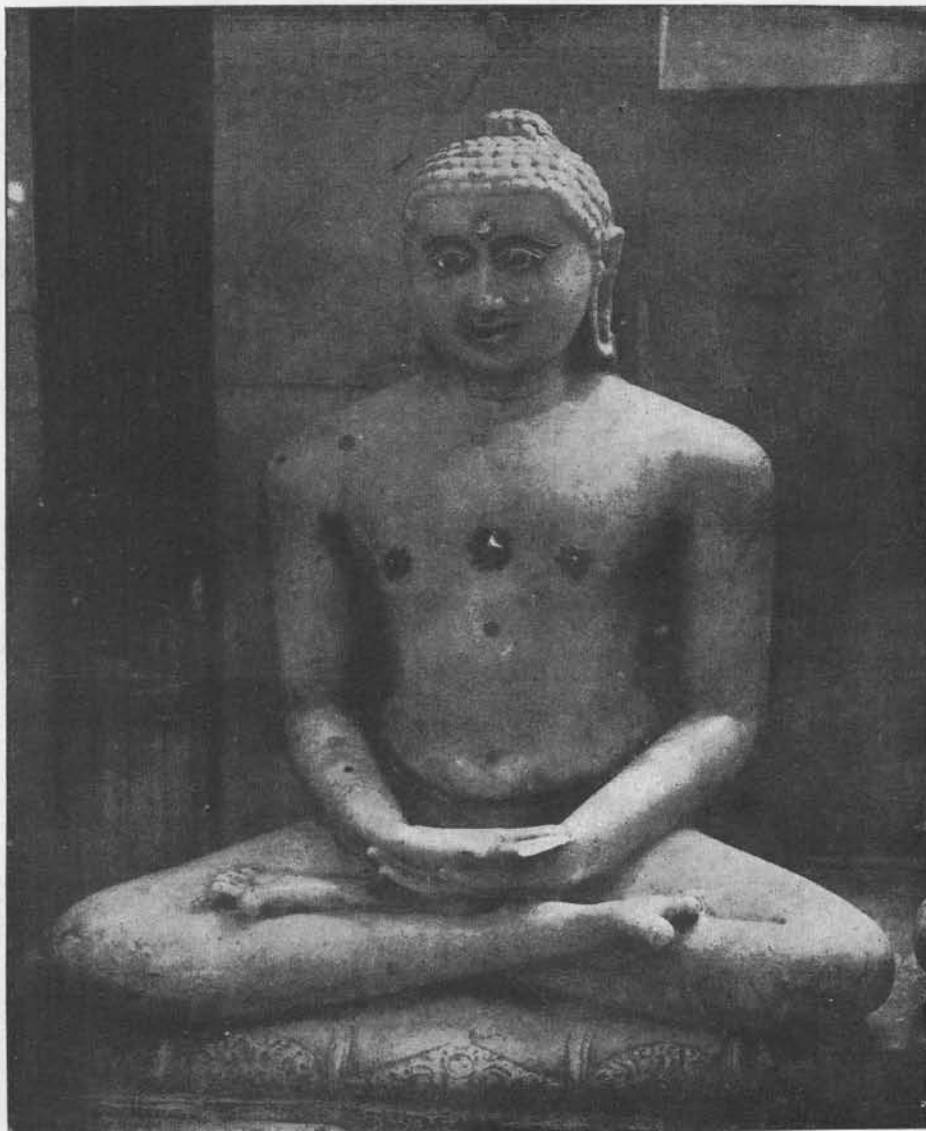
Fig. 38 Śrī Pārśvanātha • Godiji Temple, Bombay.

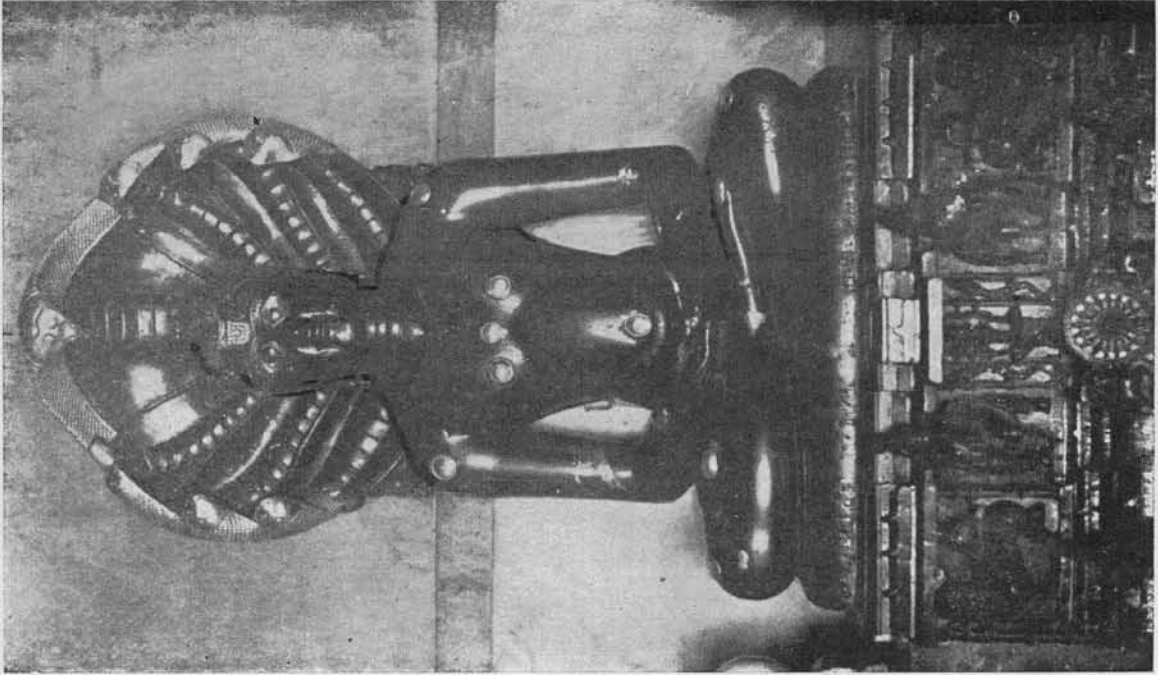
चित्र ४० श्री ऋषभदेवकी • गोडीची • मुंबई
 Fig. 40 Sri Rshabhadeva - Bombay

चित्र ४१ चित्र नं ४०नो पाछळतो भाग
 Fig. 41 Back side of fig. 40

चित्र ४२ श्री जिनमूर्ति • अष्टापदजी • पाटण
 Fig. 42 Jain image • Ashtāpadajī temple, Pātan

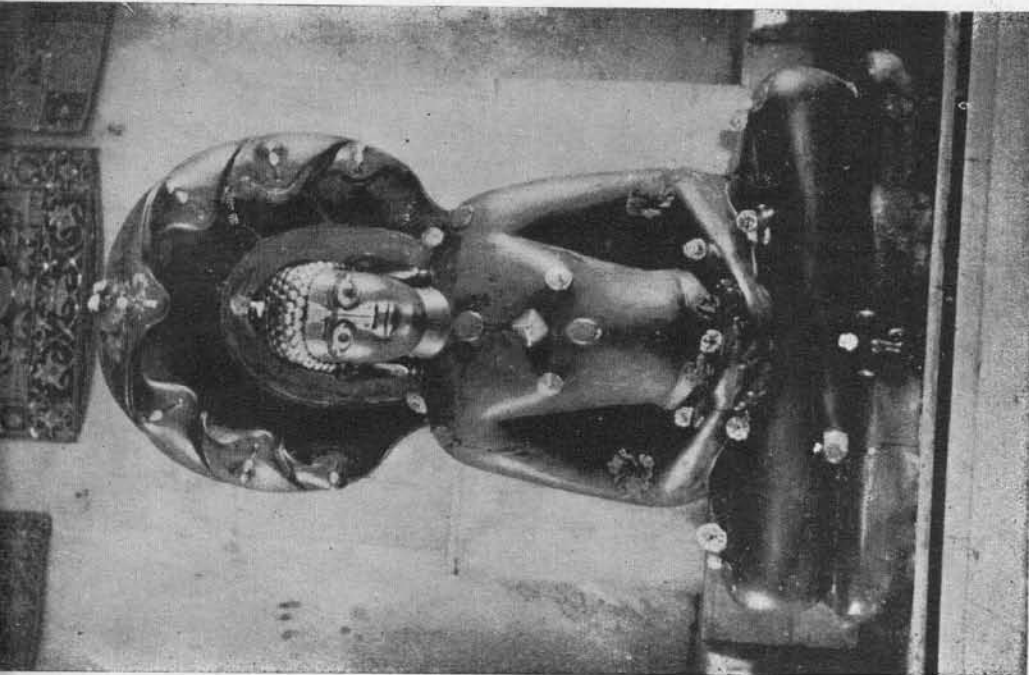

चित्र ४३ श्री पार्श्वनाथजी • चारुण
Fig. 43 Śrī Pārśvanātha - Chārūpa near Pātan

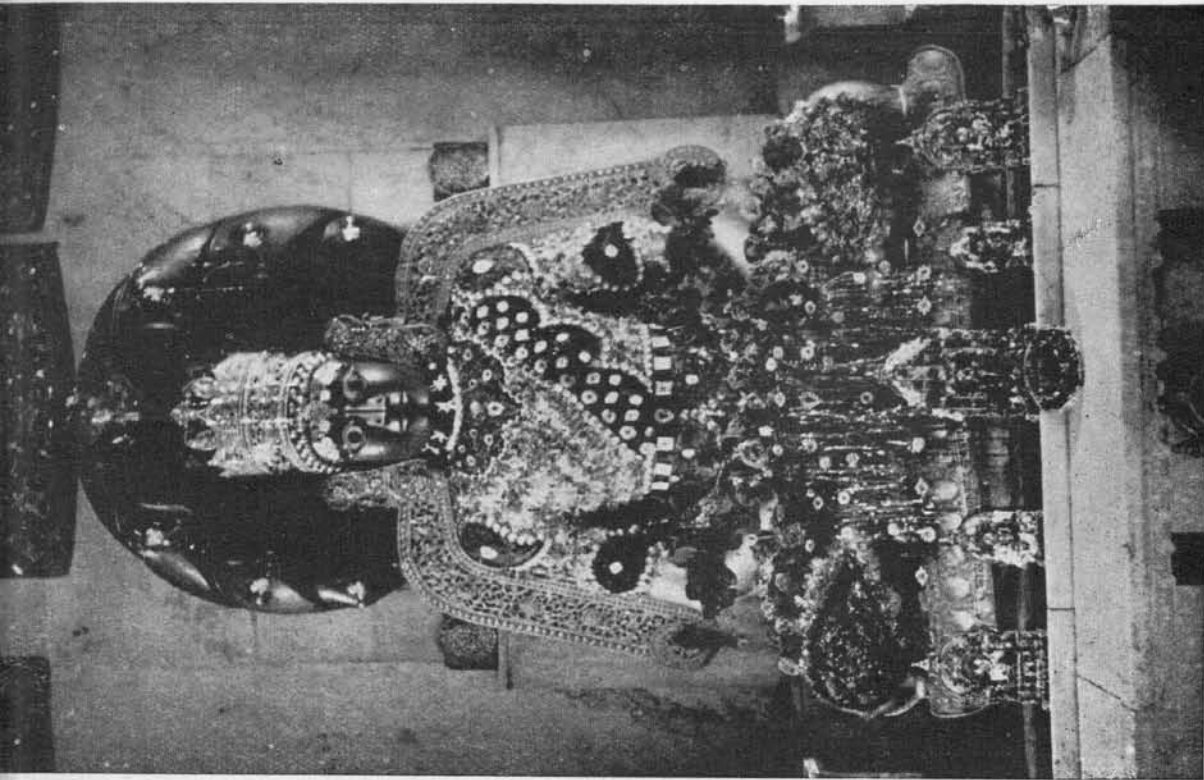
चित्र ४४ श्री अवन्तिपार्श्वनाथ • उज्जैन
Fig. 44 Śrī Avanti Pārśvanātha - Ujjain

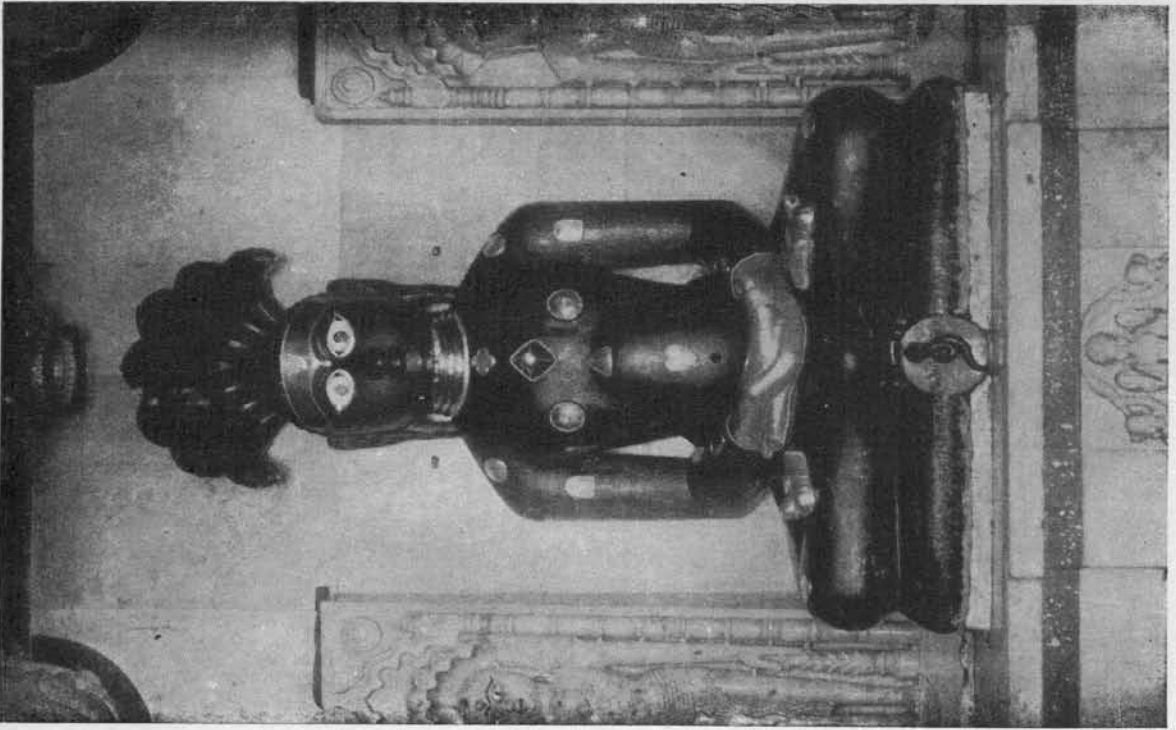
चित्र ४५ श्री पार्श्वनाथजी • भांडुक

Fig. 45 Śrī Pārśvanātha • Bhānduka

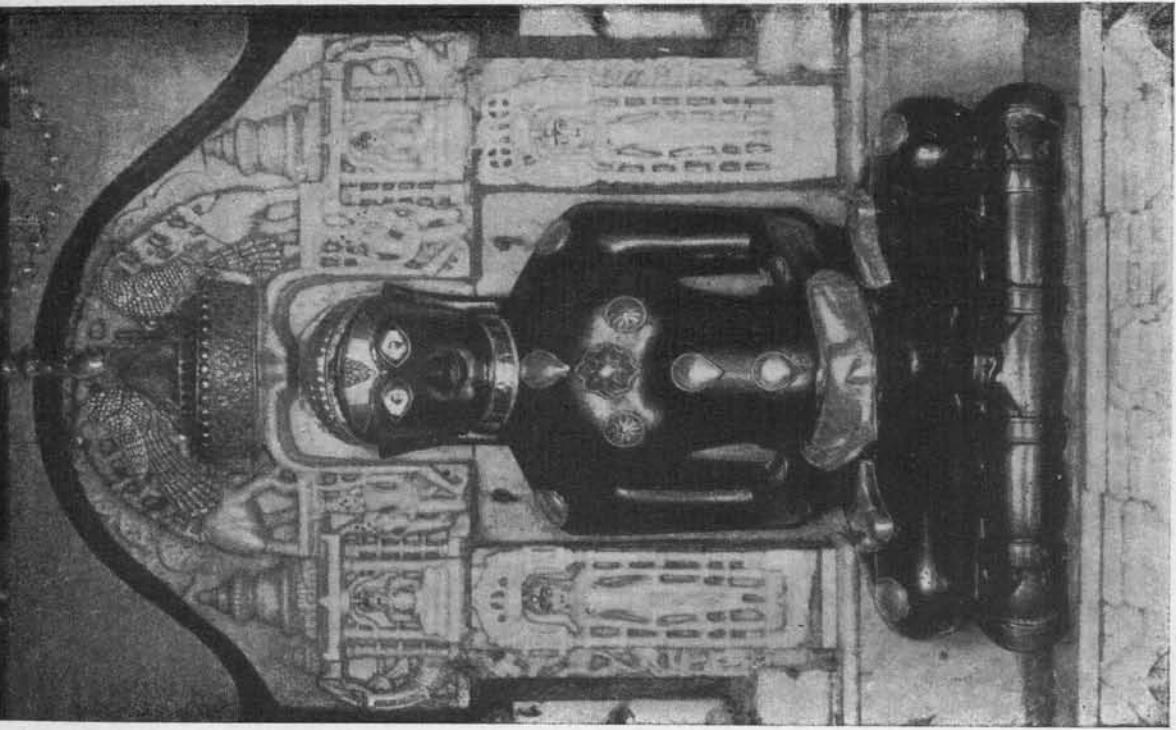

चित्र ४६ श्री पार्श्वनाथजी • भांडुक

Fig. 46 Śrī Pārśvanātha • Bhānduka

चित्र ४८ श्री अमीक्षरा पार्श्वनाथजी • शत्रुंजय
 Fig. 48 Śrī Amīkṣarā Pārśvanātha • Śatruñjaya

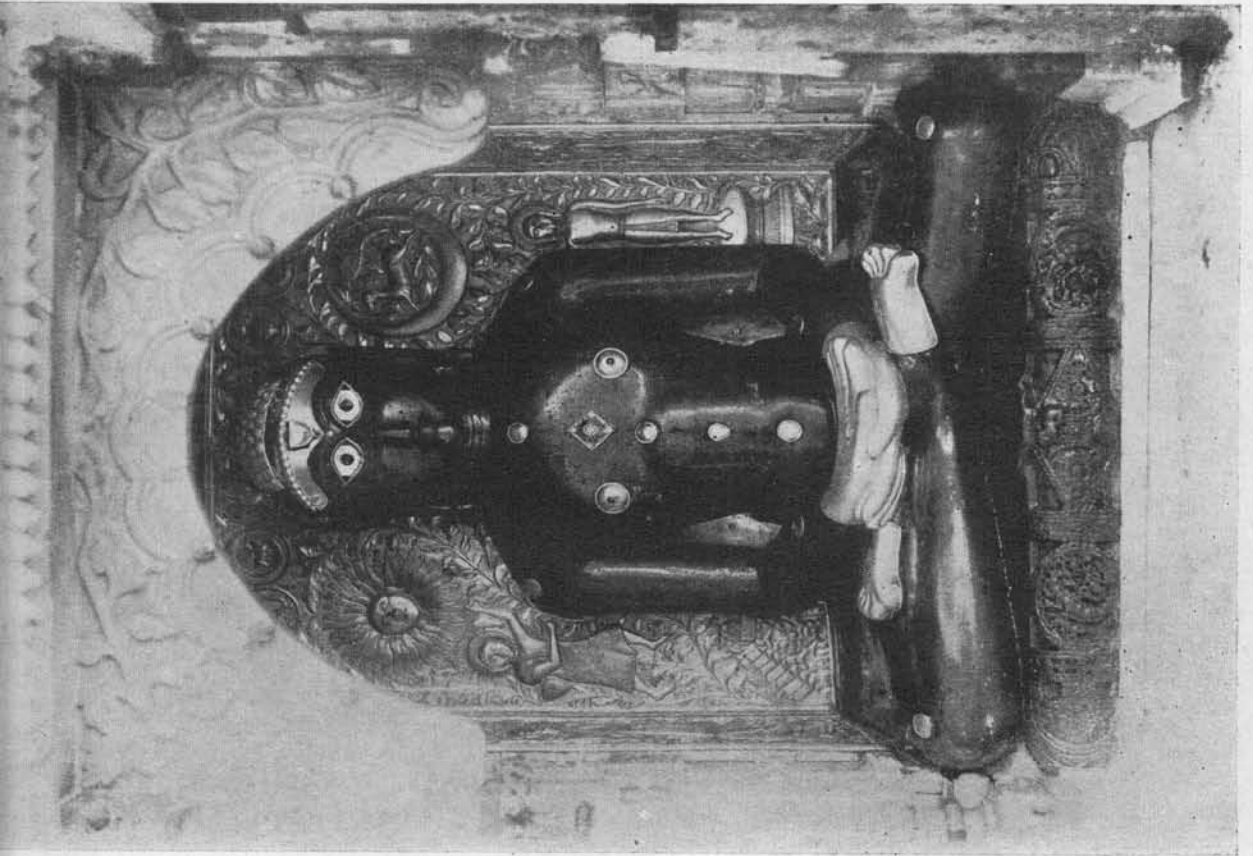

चित्र ४७ श्री नेमिनाथजी • शत्रुंजय मोटी टूक
 Fig. 47 Śrī Neminātha • Śatruñjaya

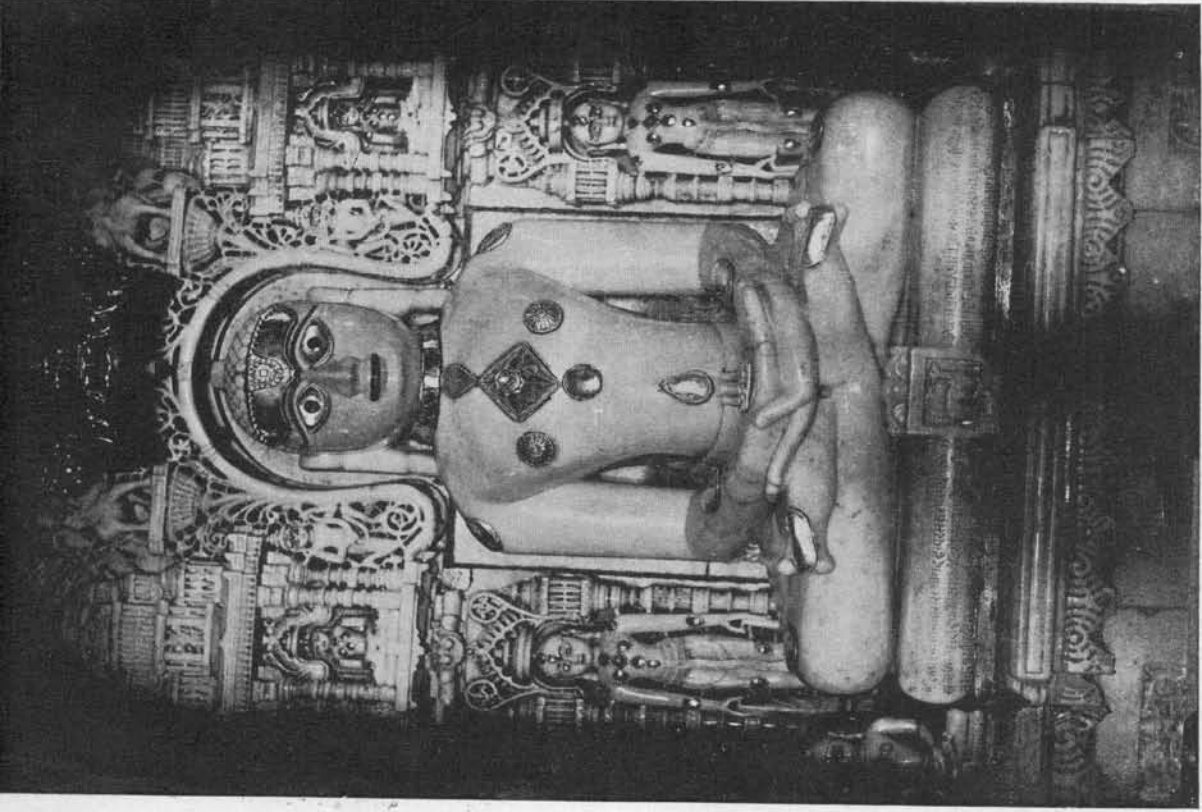
Copyright S. M. Nawab

चित्र ५० श्री पार्श्वनाथजी • बालामाईनी टूक
Fig. 50 Sri Pārśvanātha - Satrunjaya

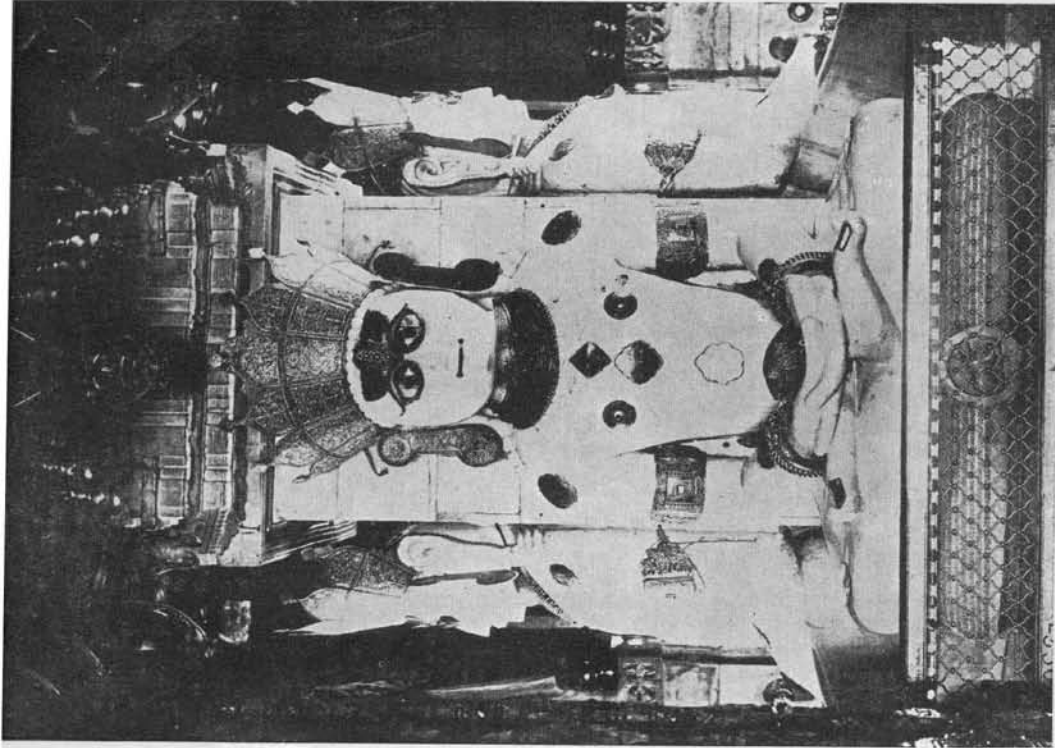

चित्र ४९ श्री महावीरस्वामी • शत्रुंजय
Fig. 49 Sri Mahāvīrswāmi - Satrunjaya

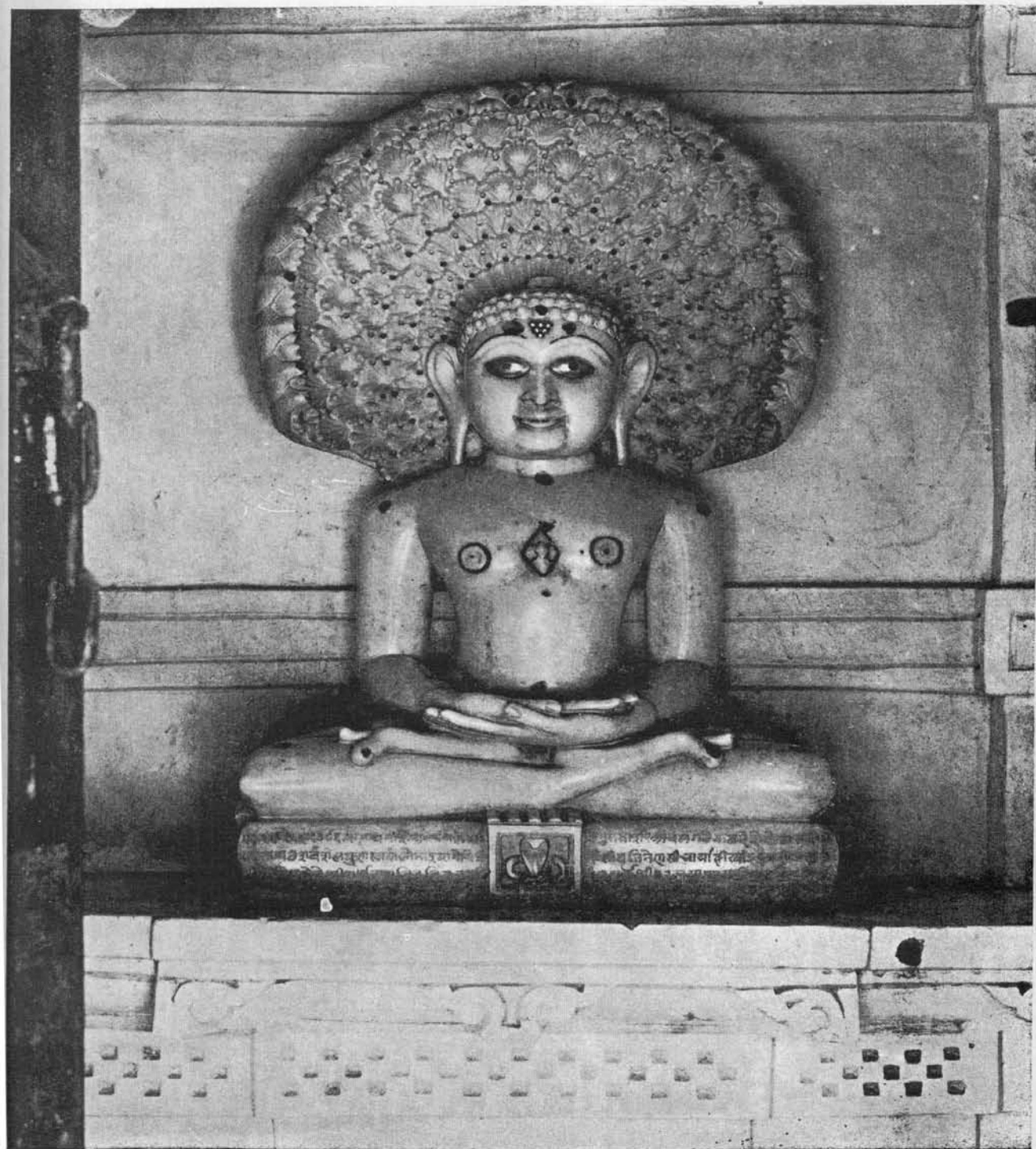
चित्र ५१ श्री शान्तिनाथजी • शत्रुंजय
Fig. 51 Śrī Śāntināthā • Śatrunjaya

Copyright S. M. Nawab

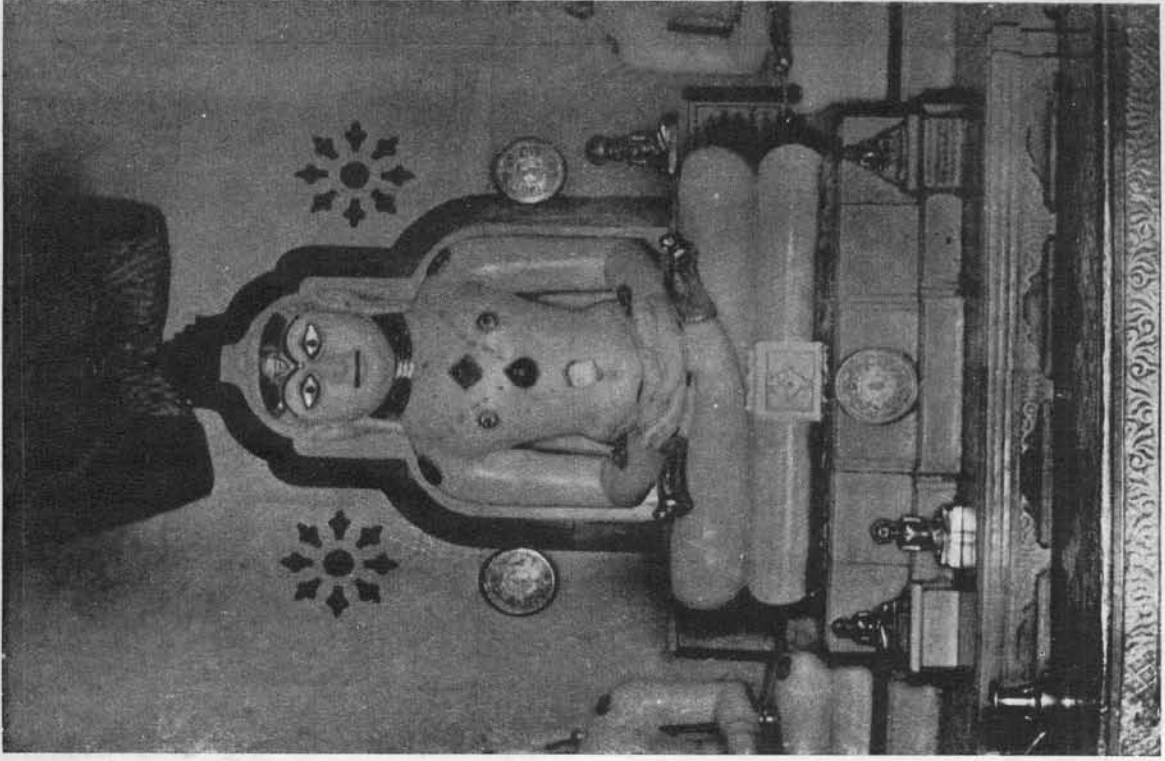

चित्र ५२ श्री आदीश्वरमगवान • चोंमुखजीनी टूक
Fig. 52 Śrī Ādīśvara • Śatrunjaya

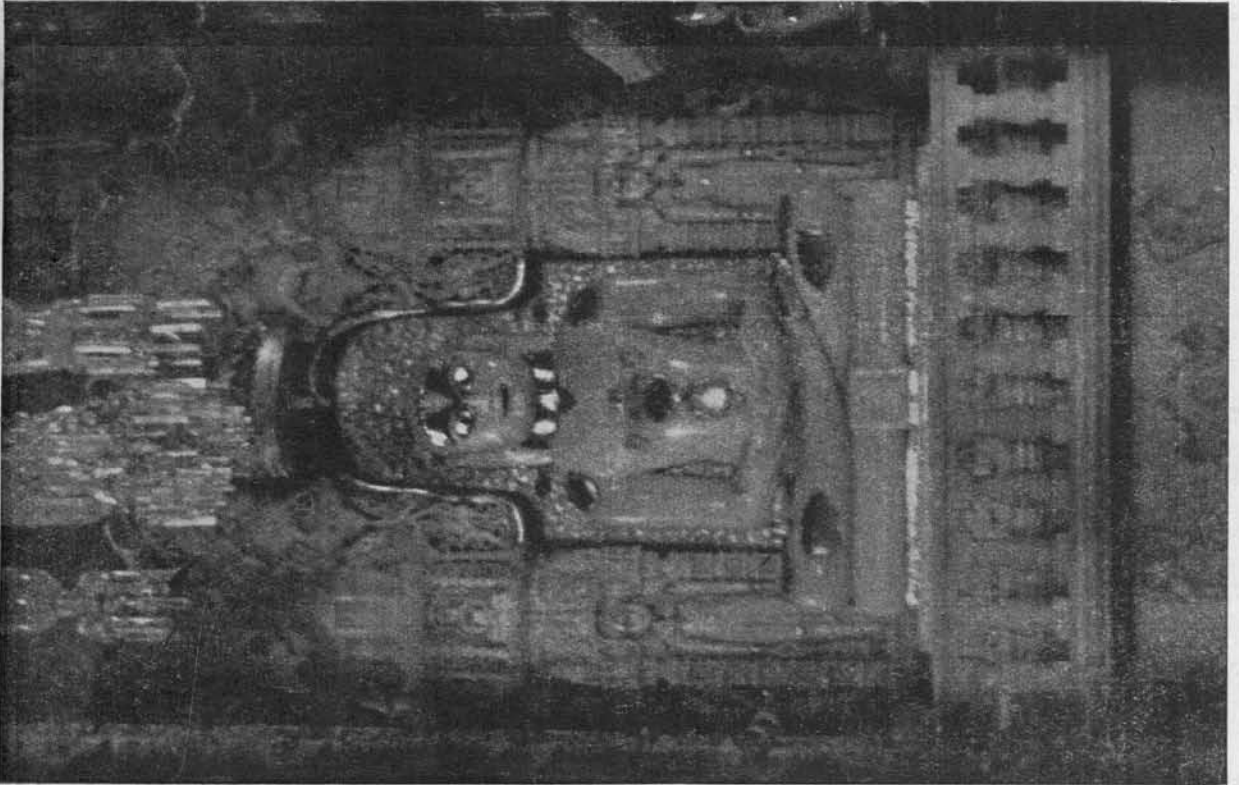
Copyright Govt. of India

चित्र ५३ श्री सहस्रफणा पार्श्वनाथजी • बालाभाईनी दृक
 Fig. 53 Śrī Sahasrafaṇā Pārśvanātha - Śatruñjaya

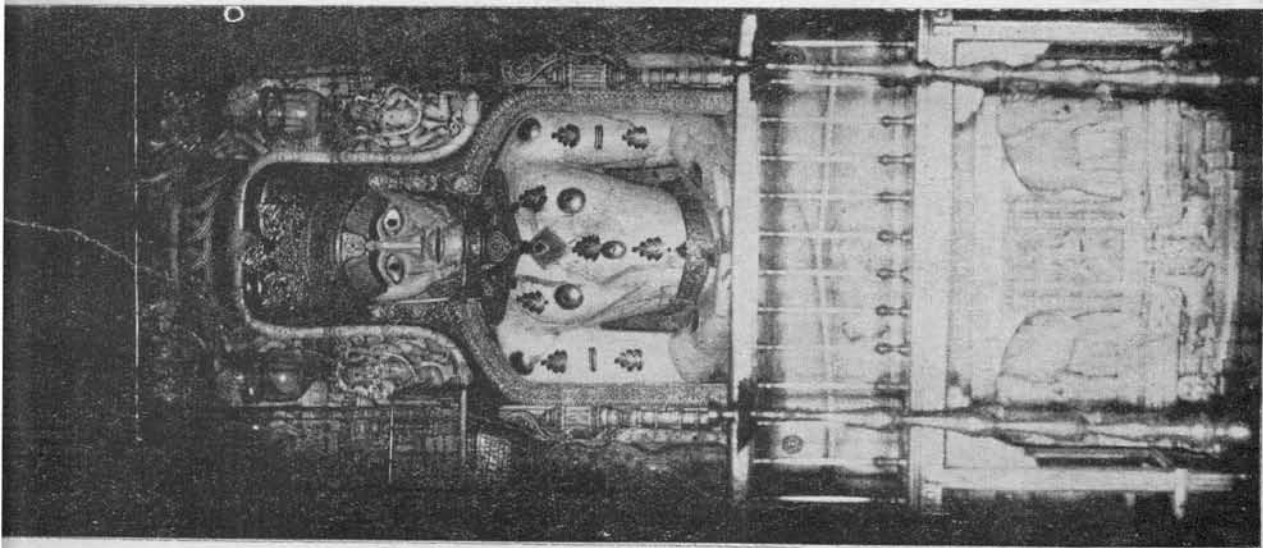

चित्र ५५ श्री पुंडरीकस्वामी • मोतीबा शेठनी ट्रक
Fig. 55 Śrī Pundarikaswāmi - Śatrunjaya

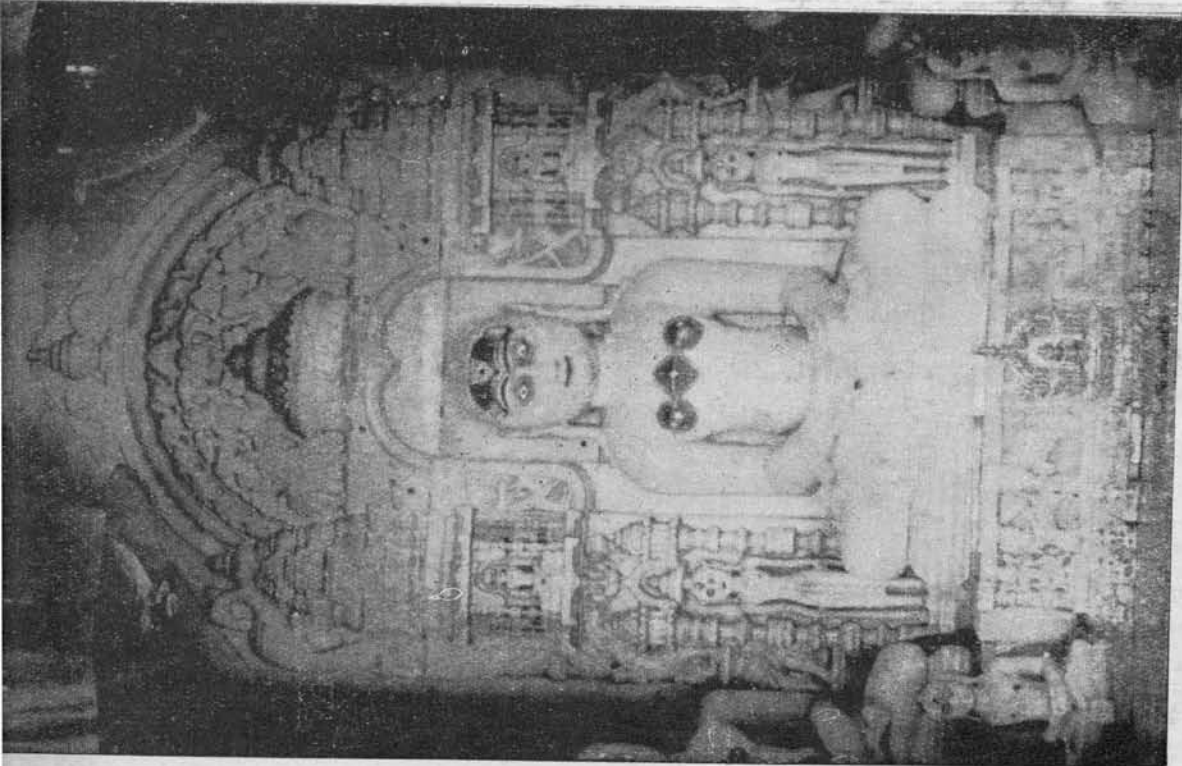

चित्र ५४ श्री आदीश्वरजी • मोतीबा शेठनी ट्रक
Fig. 54 Śrī Ādiśvarājī - Śatrunjaya

Copyright S. M. Nawab

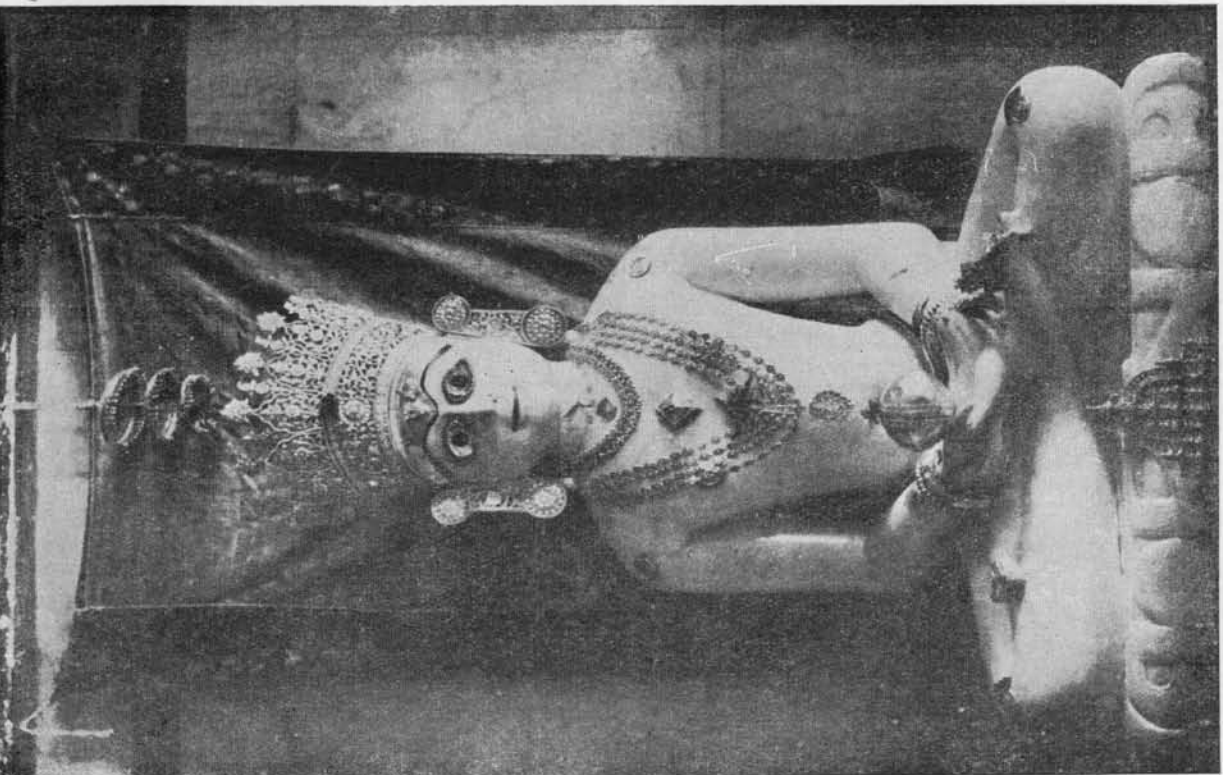

चित्र ५७ मूलनाथक श्री अजितनाथजी - तारंग
 Fig. 57 Sri Ajitanathaji - Taranga Hill

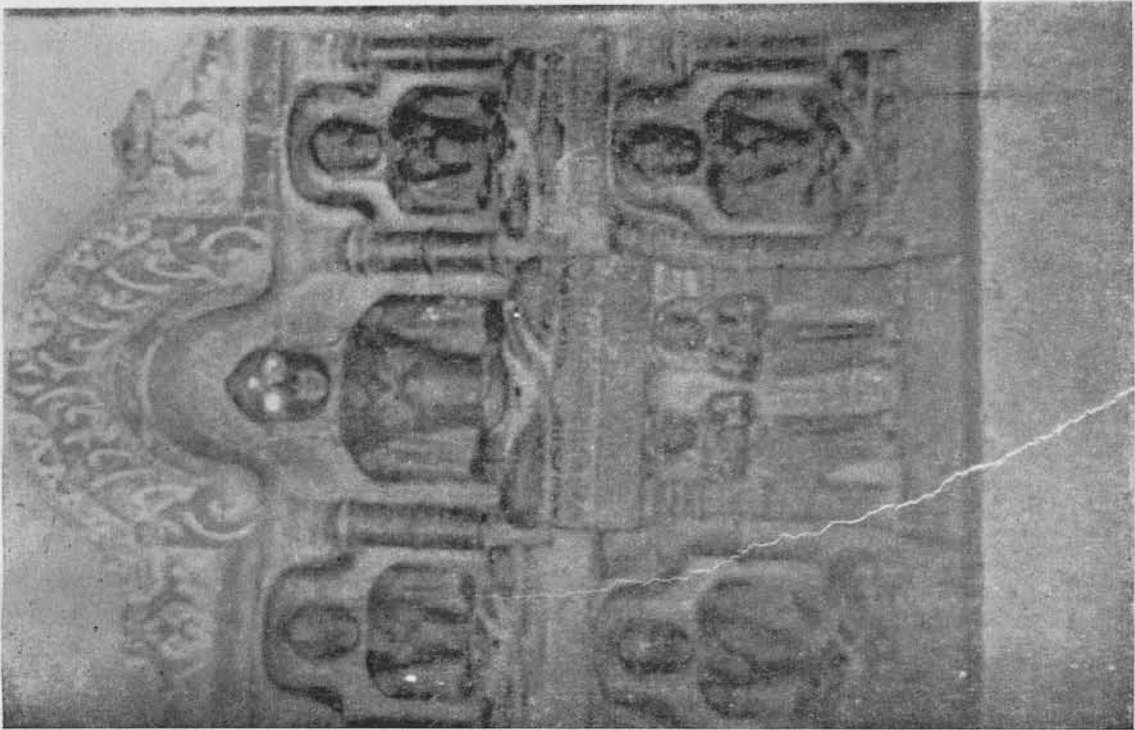

चित्र ५६ अभिनंदनस्वामी - केशवजीनाथकनी टुक.
 Fig. 56 Sri Abhinandanaswami - Satruñjaya

Copyright S. M. Nawab

चित्र ५८ श्री चंद्रप्रभुस्वामी • प्रभासपाटण
 Fig. 58 Śri Chandraprabhu - Prabhāsapāṭaṇ
 Copyright S M. Nawab

चित्र ५९ पापणनी पंचतीर्थी • कदंबगिरि
 Fig. 59 Panchajirthi of stone - Kadambagiri (Kathiawat)

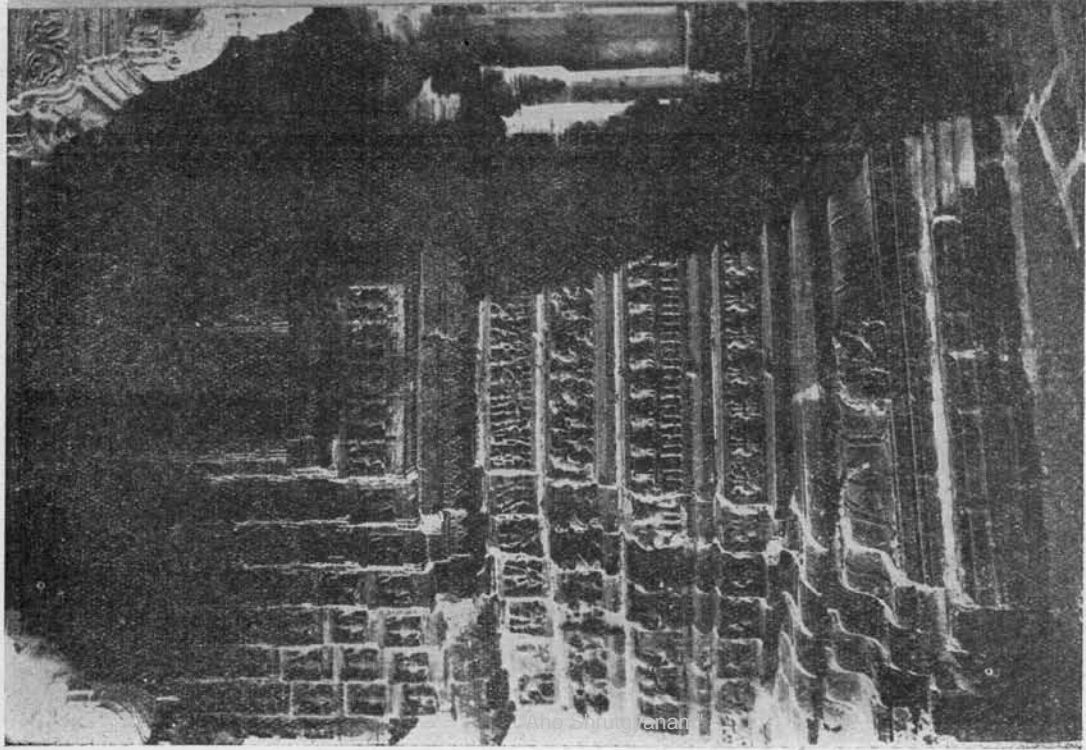
चित्र ६० सहस्रफणापार्श्वनाथ • जोधपुर
Fig. 60 Sahasrafanā Pārśvanātha • Jodhpur

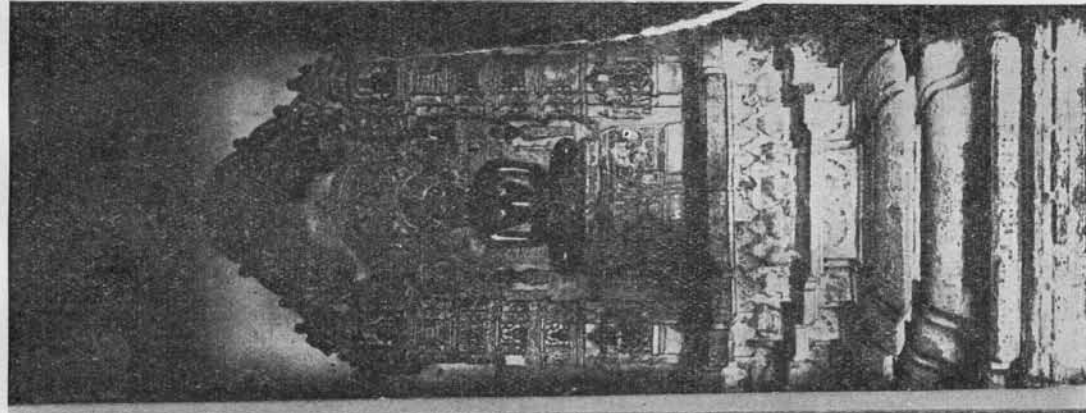
चित्र ६१ दादासाहेब • भावनगर
Fig. 61 Dādāsaheb • Bhāvnagar

चित्र ६२ श्री पार्श्वनाथजी • देलवाडा (काठियावाड)
Fig. 62 Śrī Pārśvanātha • Delwārā (Kathiawar)

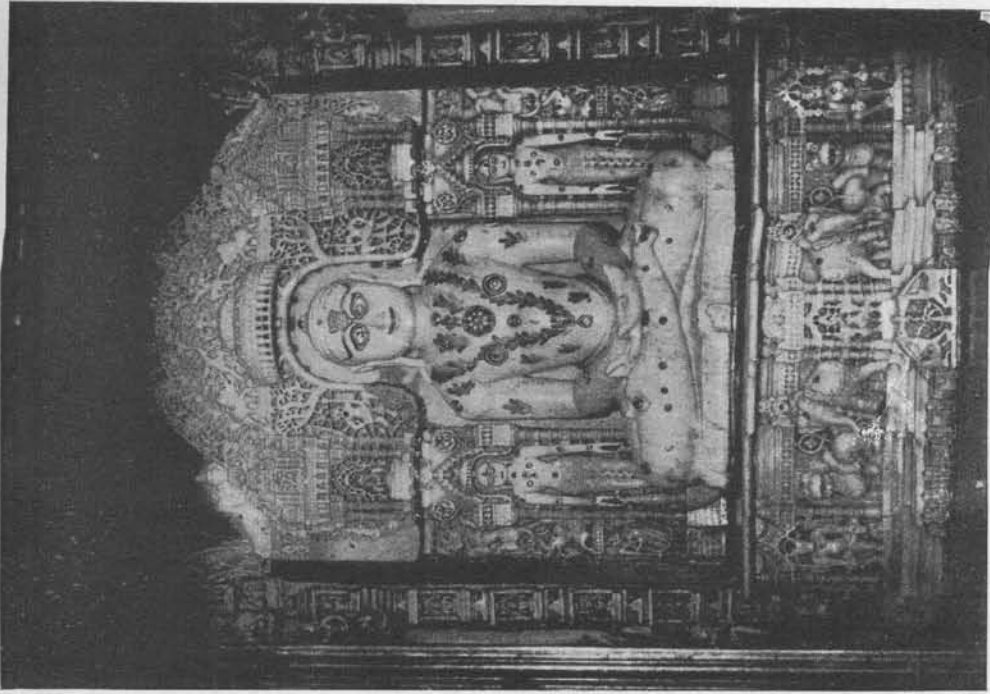
चित्र ६३ समवसरण • राणकपुरजी
Fig. 63 Samavasaraṇa - Rāṇakpur

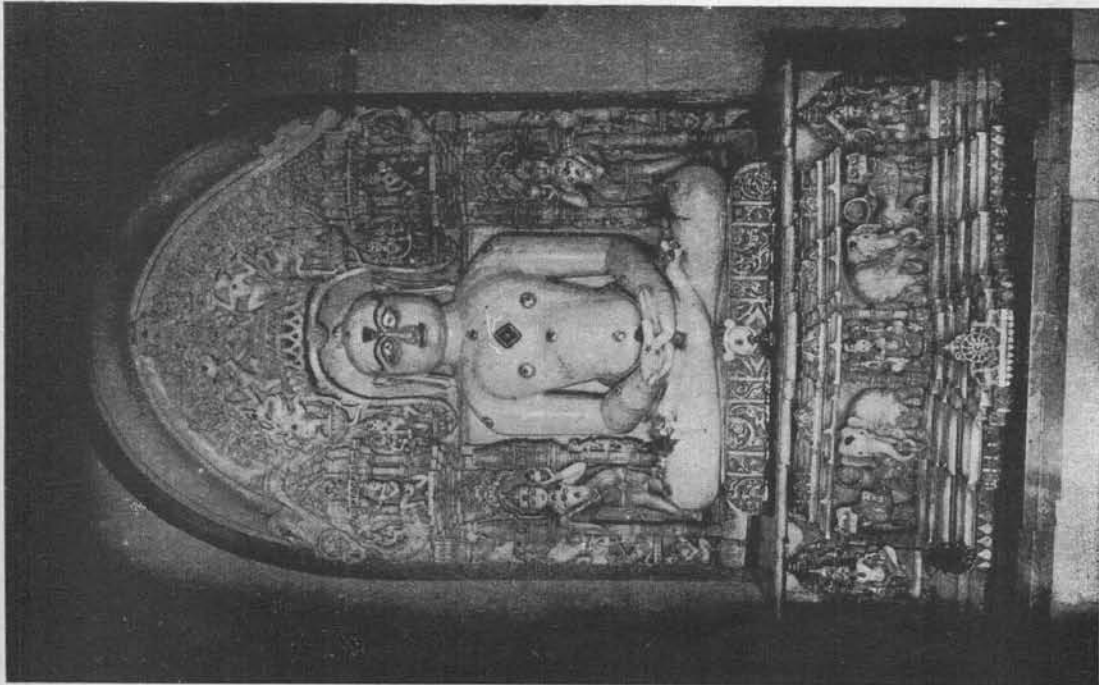
चित्र ६४ श्री पार्श्वनाथ
Fig. 64 Śrī Pārśvanātha

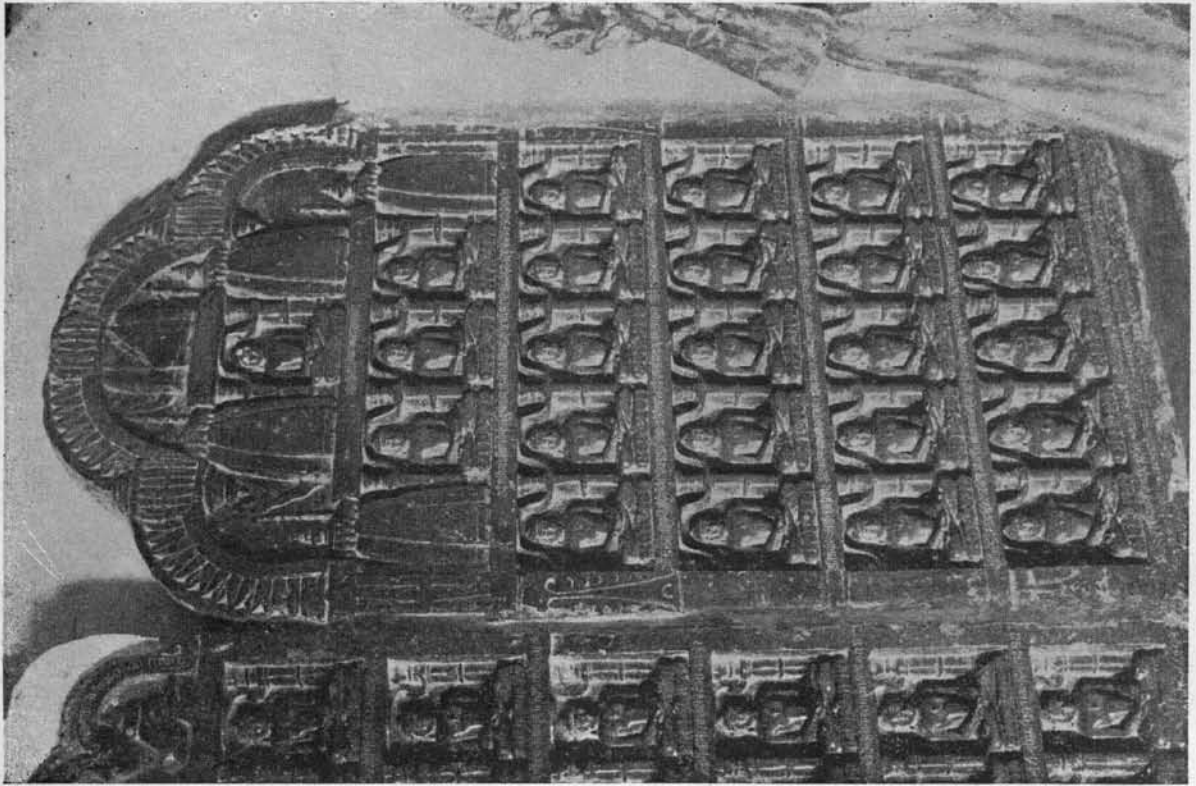
चित्र ६५ श्री पद्मावती देवी • पाटण
Fig. 65 Goddess Padmāvati - Pāṭan

चित्र ६७ श्री ऋषभदेवजी . पाटण
Fig. 67 Śri Rshabhadeva - Pāṭaṇ

चित्र ६६ श्री जिनमूर्ति . पाटण
Fig. 66 An image of Jina - Pāṭaṇ

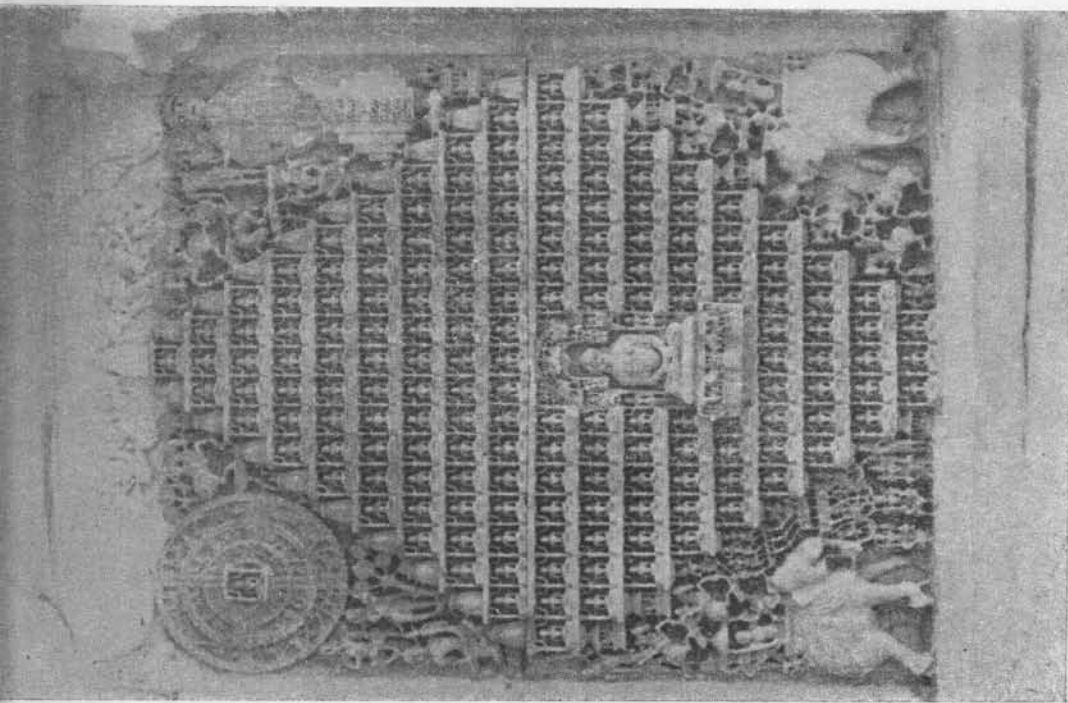
चित्र ६९ पाषाणनी चोवीशी - प्रभासपाटण

Fig. 69 Coviśi of stone - Prabhāspātan

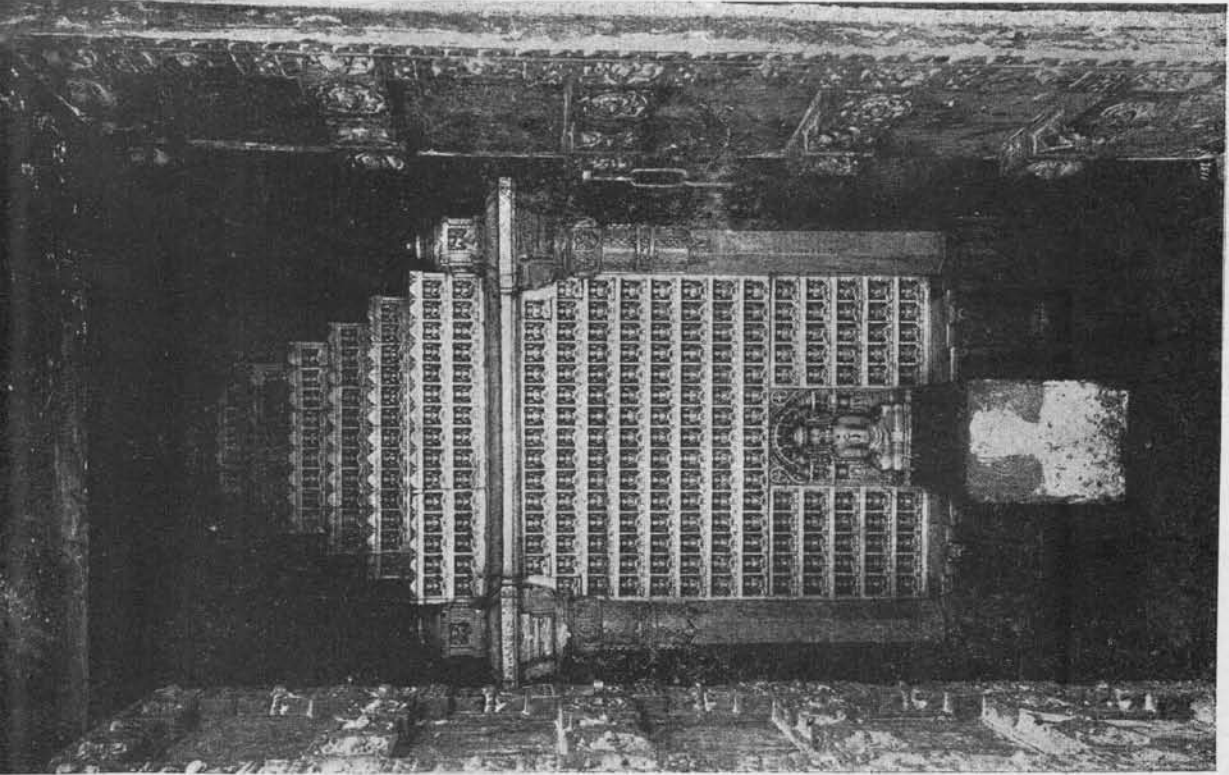

चित्र ६८ श्री जिनमूर्ति - तळाजा (काठियावाड)

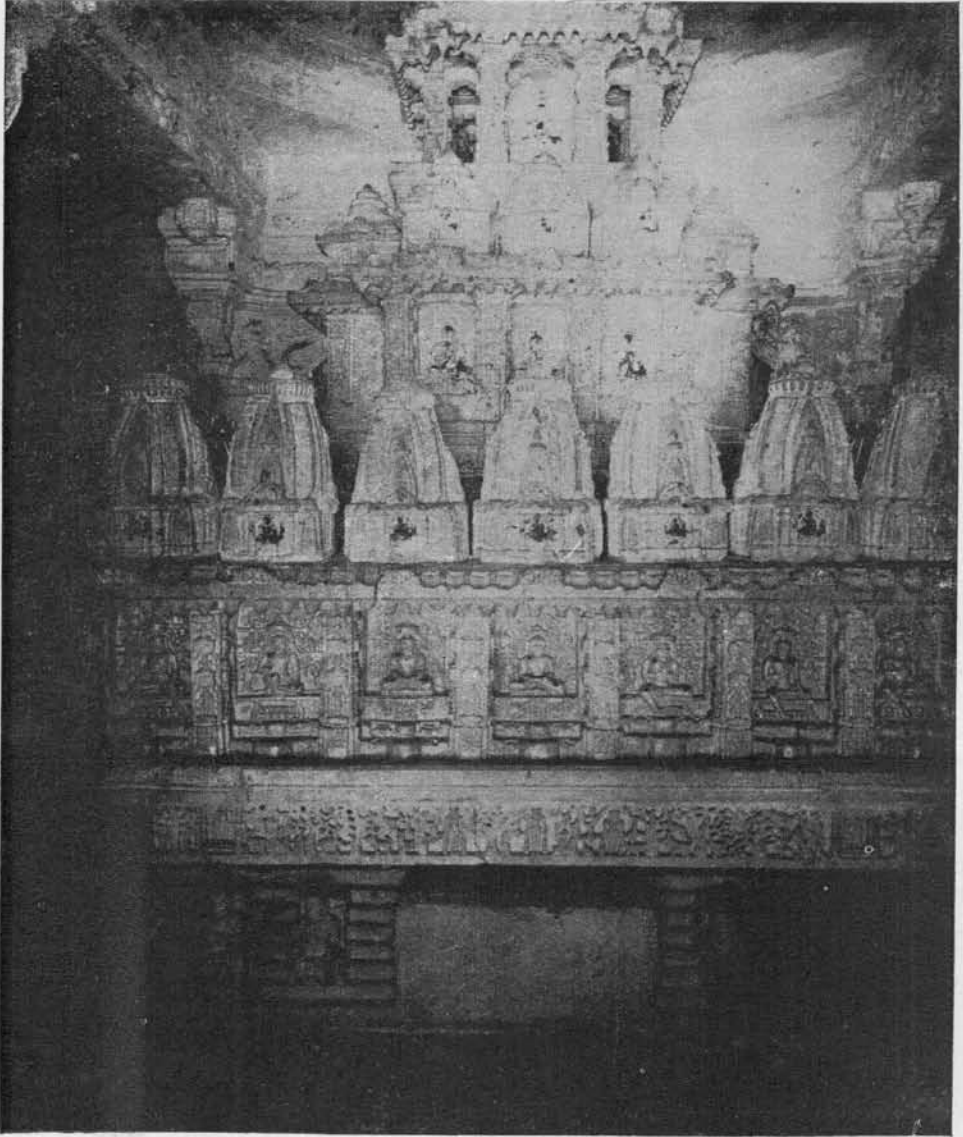
(Copyright S. M. Nawab) Fig. 68 Jain image - Talajā

चित्र ७१ यादवो सहित श्री नैमिनाथजी • शत्रुंजय
 Fig. 71 Sri Neminātha with Yādavas - Śatrunjaya
 Copyright S. M. Nawab

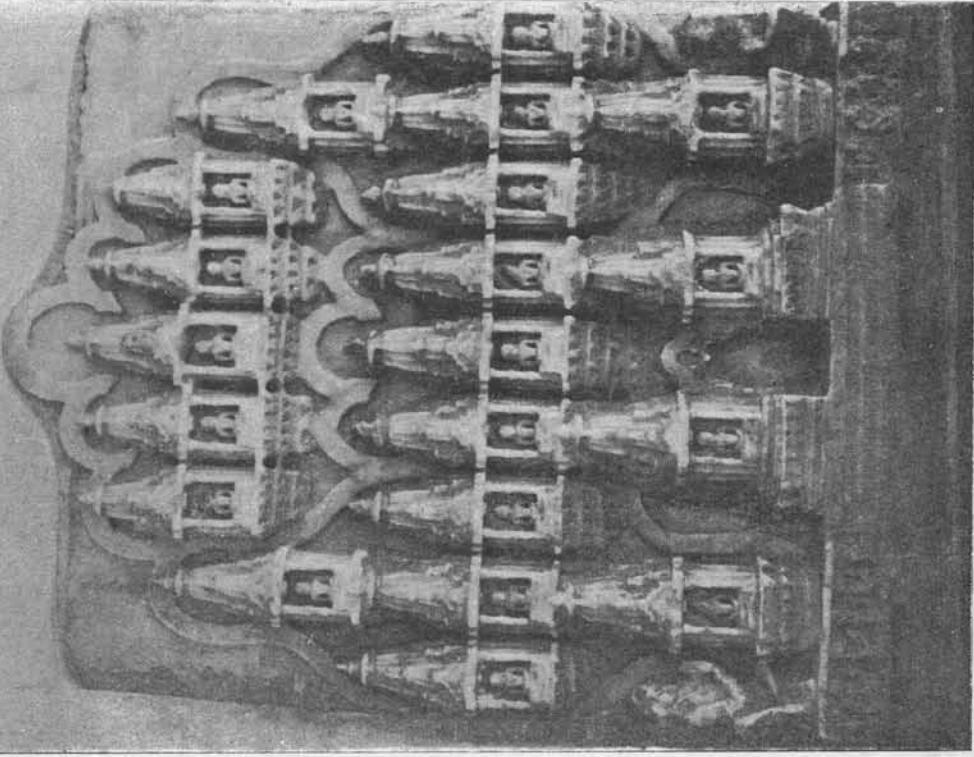
चित्र ७० सहस्रकूट • शत्रुंजय
 Fig. 70 Sabasrakūṭa - Śatrunjaya
 Copyright Govt. of India

चित्र ७२ वीस विहरमाण जिन • राणकपुर

Fig. 72 Twenty present Tirthaṅkaras • Rāṇakapur

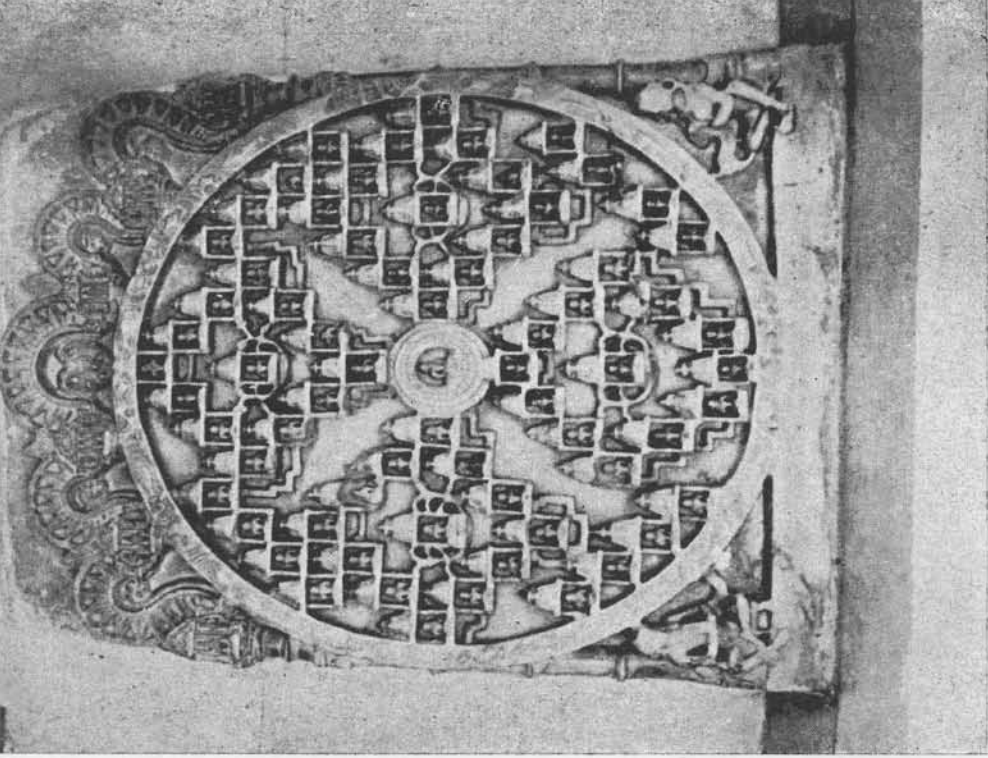
વીસ પિહરમાન તીથંકરીની દેરીઓ

ચિત્ર ૭૪ વીસ વિહરમાણ તીથંકર . ગિરનાર

Fig. 74 Twenty present Tirthañkaras . Girnar

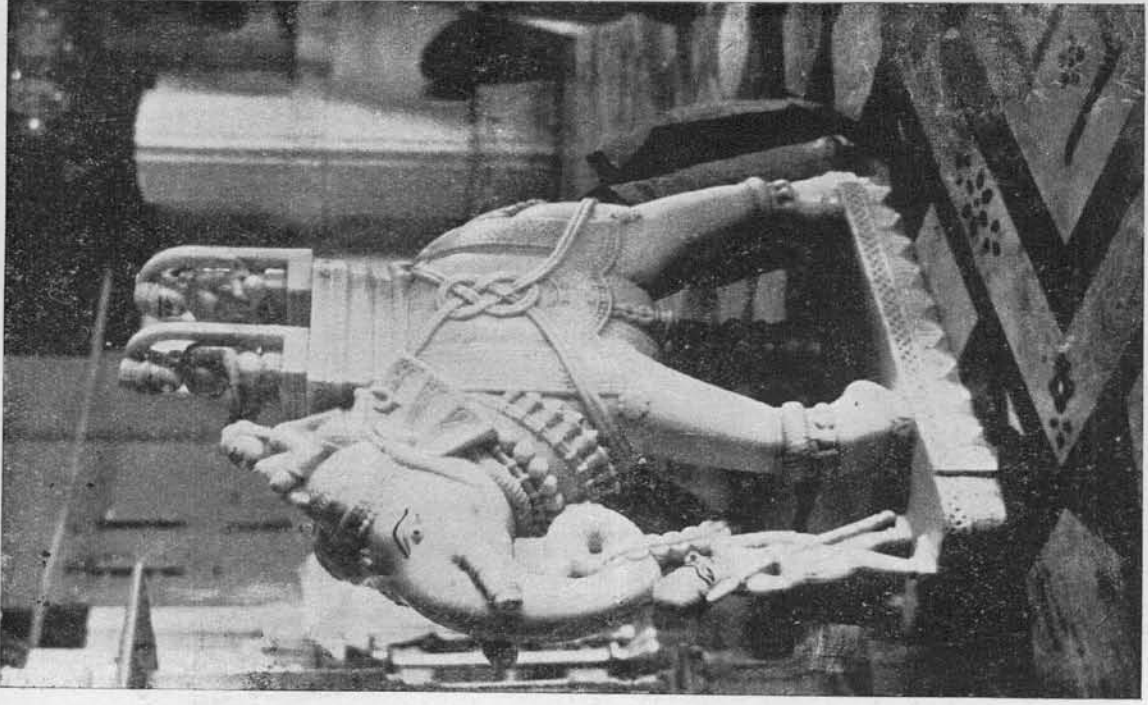
શ્રીનંદીશ્વરદ્વીપ

ચિત્ર ૭૩ શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપ . ગિરનાર

Fig. 73 Śrī Nandīśvara-dveepa . Girnar

Copyright S. M. Nawab

चित्र ७६ हस्ति पर मारुदेवा अने भरतराजा • शत्रुंजय

Fig. 76 Mārūdevā and Bharat on Elephant - Śatruñjaya

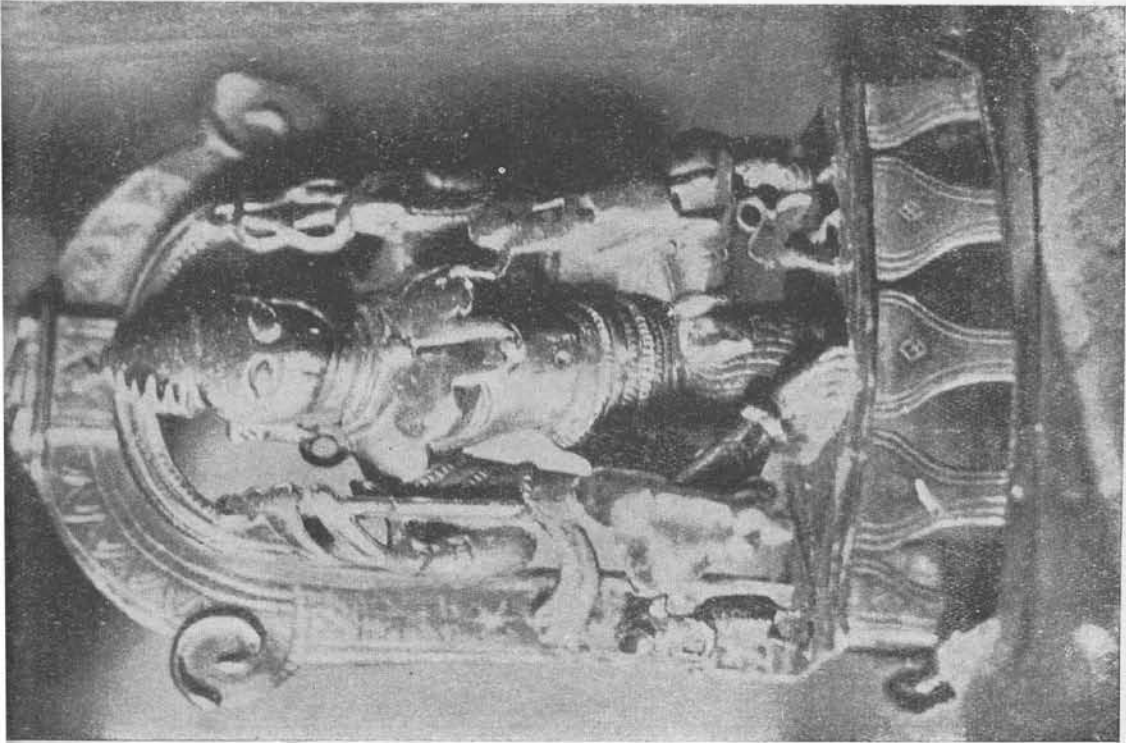

चित्र ७५ श्री मारुदेवा ऋषभदेव सहित • शत्रुंजय

Fig. 75 Rshabhadeva in the lap of his mother Mārūdevā - Śatruñjaya

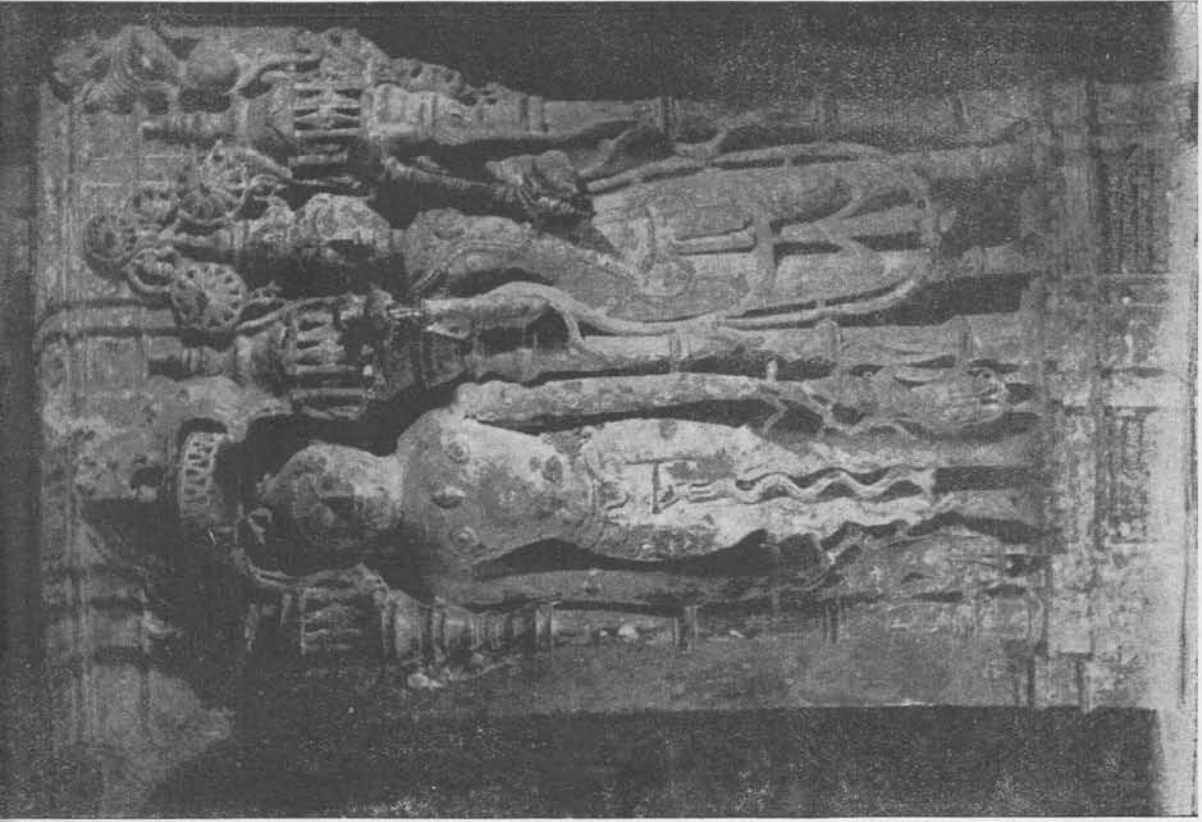
Copyright S.M.Nawab

चित्र ७७ श्री अंबिकादेवी • प्रभासपाटण
Fig. 77 Goddess Ambikā - Prabhāspāṭan

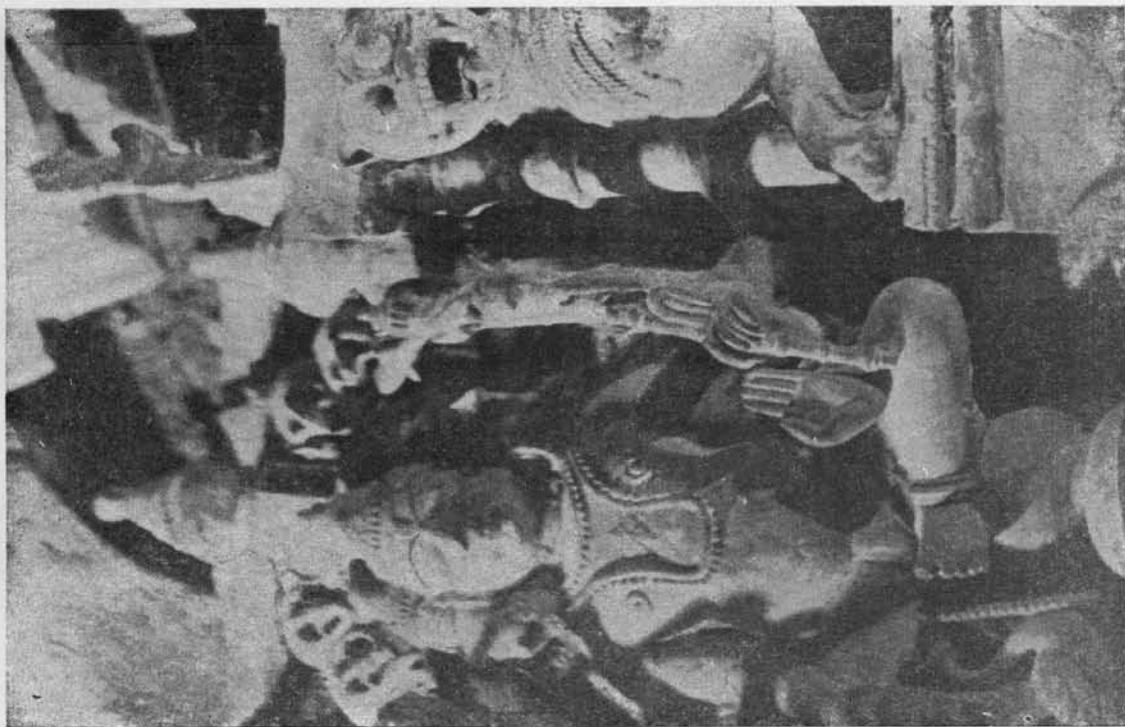
Copyright S. M. Nawab

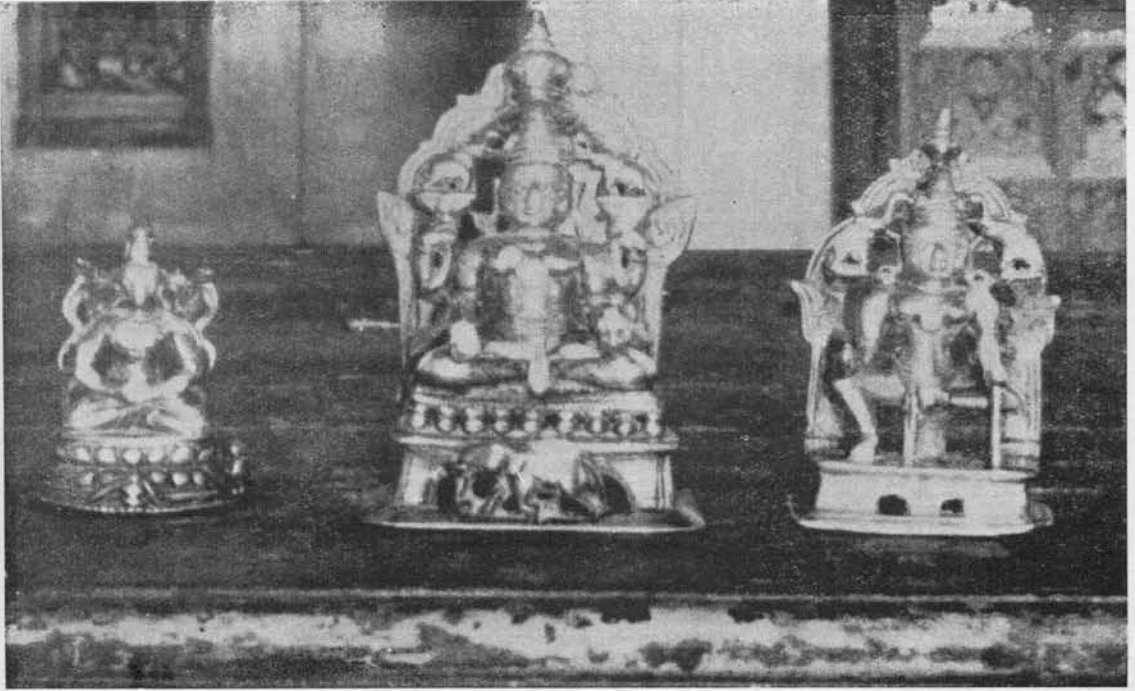
चित्र ७८ वातुना काउसगीया • गिरनार
Fig. 78 A standing metal image - Gīrnār

चित्र ८० विजया यक्षिणी - गिरनार
 Fig. 80 Vijayā Yakṣiṇī - Gīrnār

चित्र ७९ समुख यक्ष - गिरनार
 Fig. 79 Samukha Yakṣa - Gīrnār

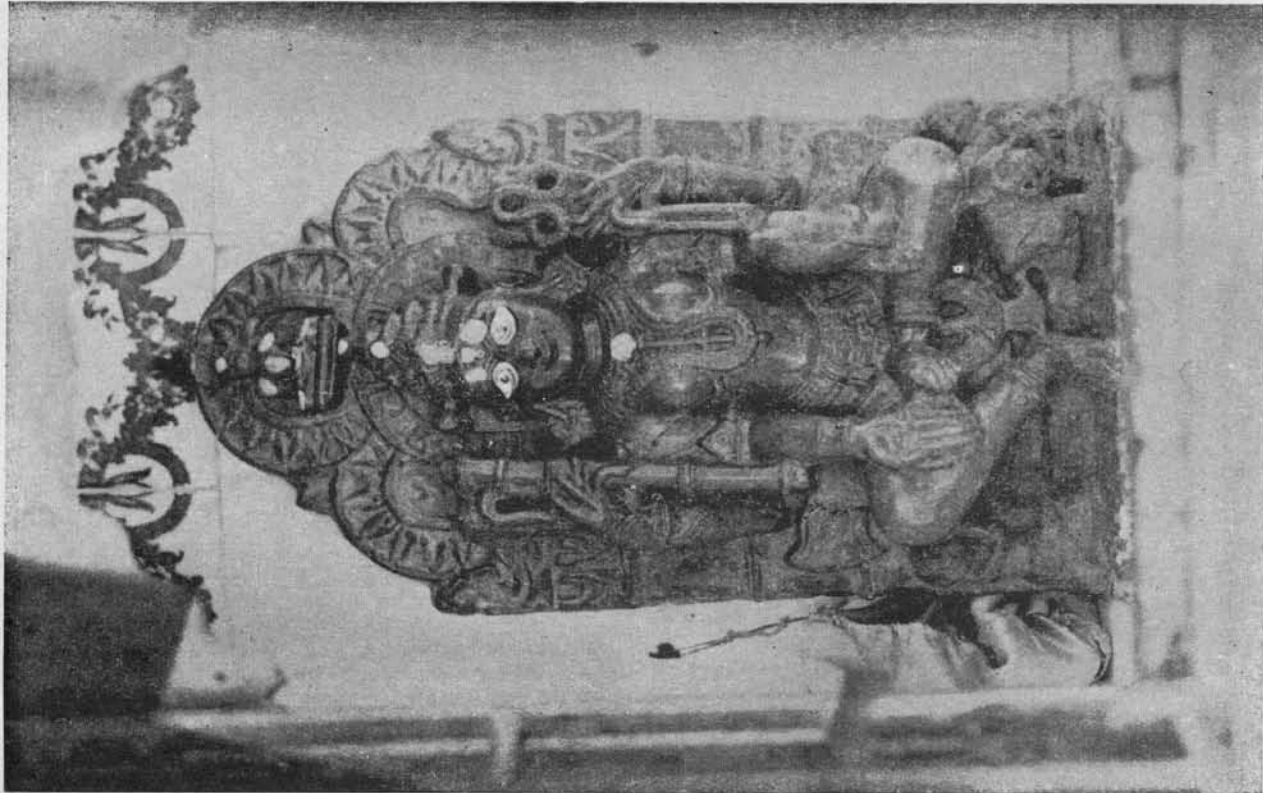
चित्र ८१ पार्श्वयक्ष
Fig. 81 Pārśvayakṣa

चित्र ८२, ८३ श्री लक्ष्मीदेवी - दीव (काठियावाड)
Fig. 82,83 Goddess Lakṣmi-Dīv (Kathīāwār)

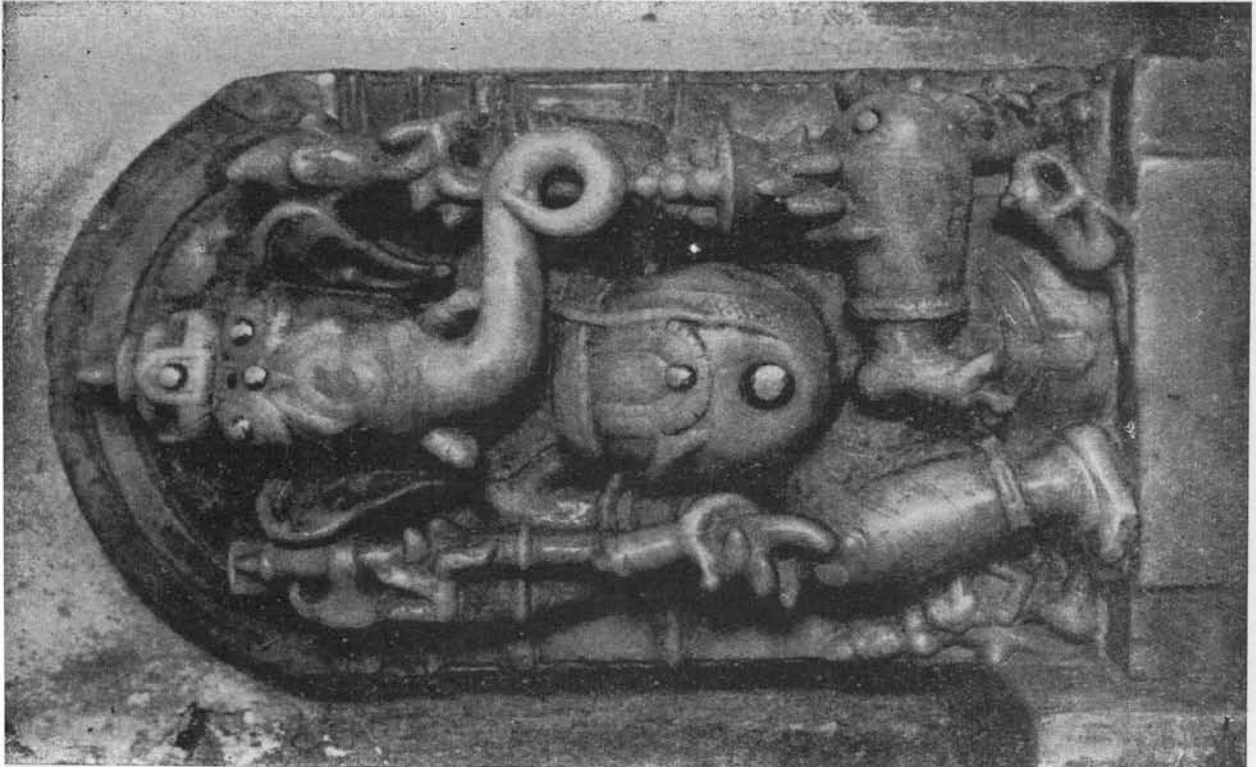

चित्र ८४ चोवीश जिनमातानो पट - गिरनार

Fig. 84 The Tablet of twenty-four Jina Mothers · Girnār
"Aho Shrutgyanam"

चित्र ८६ श्री पद्मावती देवी - प्रभासपाटण
 Fig. 86 Goddess Padmāvati

चित्र ८५ श्री पारुश्वयक्ष - प्रभासपाटण
 Fig. 85 Pārsavakṣa - Prabhāspātan

चित्र ८७ श्री अंबिकादेवी • प्रभासपाटण

Fig. 87 Goddess Ambikā · Prabhāspāṭan

Copyright S.M.Nawab

चित्र ८८ श्री अंबिकादेवी • प्रभासपाटण

Fig. 88 Goddess Ambikā · Prabhāspāṭan

चित्र ९० श्री सरस्वतीदेवी • प्रभासपाटण
Fig. 90 Goddess Sarasvatī • Prabhāspātan

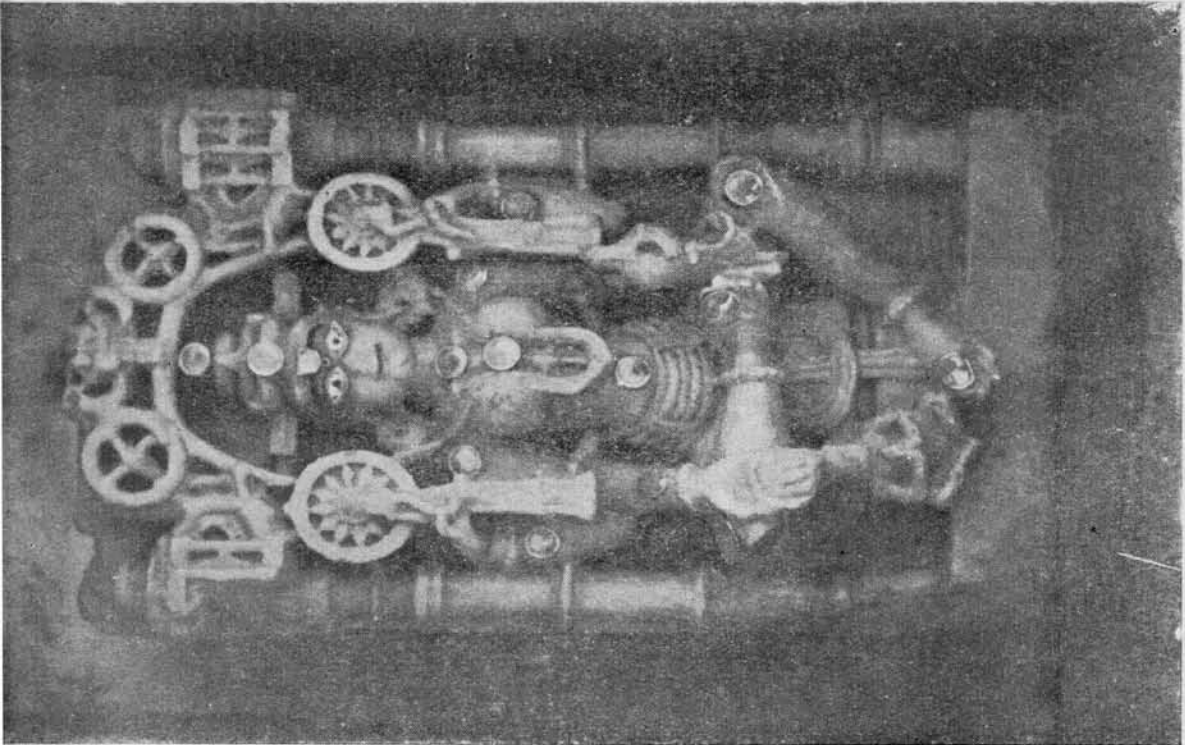

चित्र ८९ श्री सरस्वतीदेवी • प्रभासपाटण
Fig. 89 Goddess Sarasvatī • Prabhāspātan

चित्र ९२ एक अज्ञात शिल्प - दीव (काठियावाड)

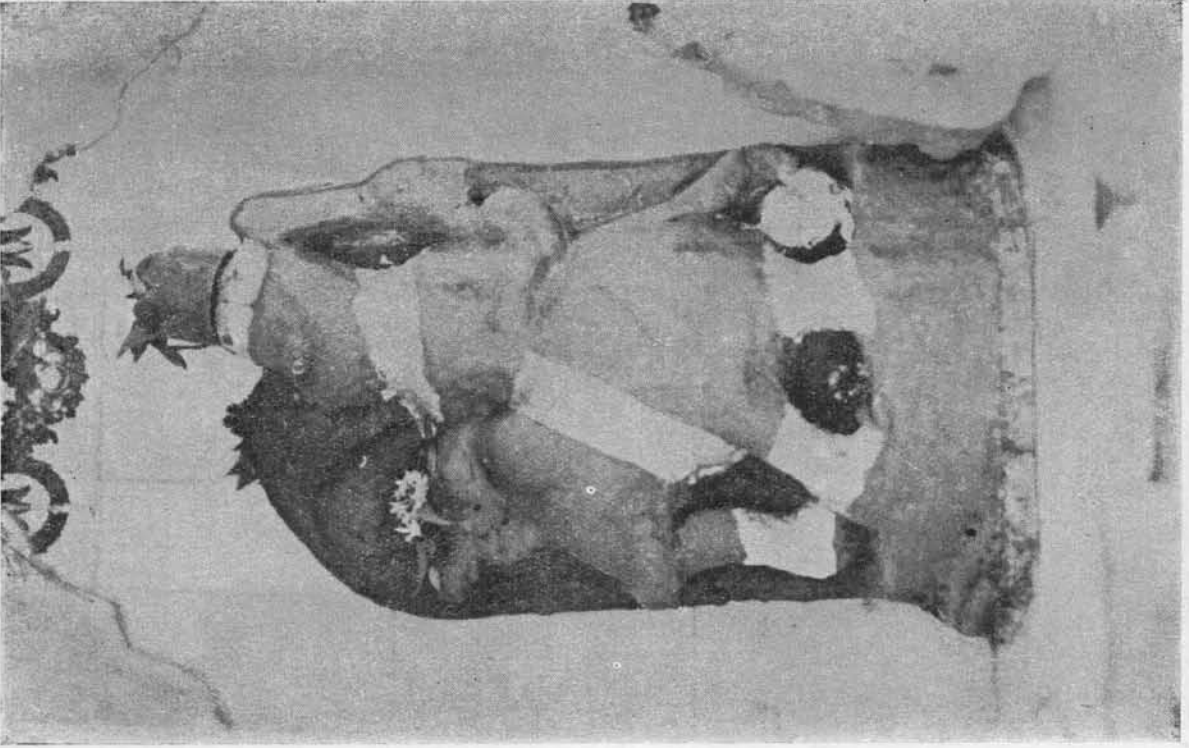
Fig 92 An unknown image - Diwa

चित्र ९१ श्री चक्रेश्वरीदेवी - गिरनार

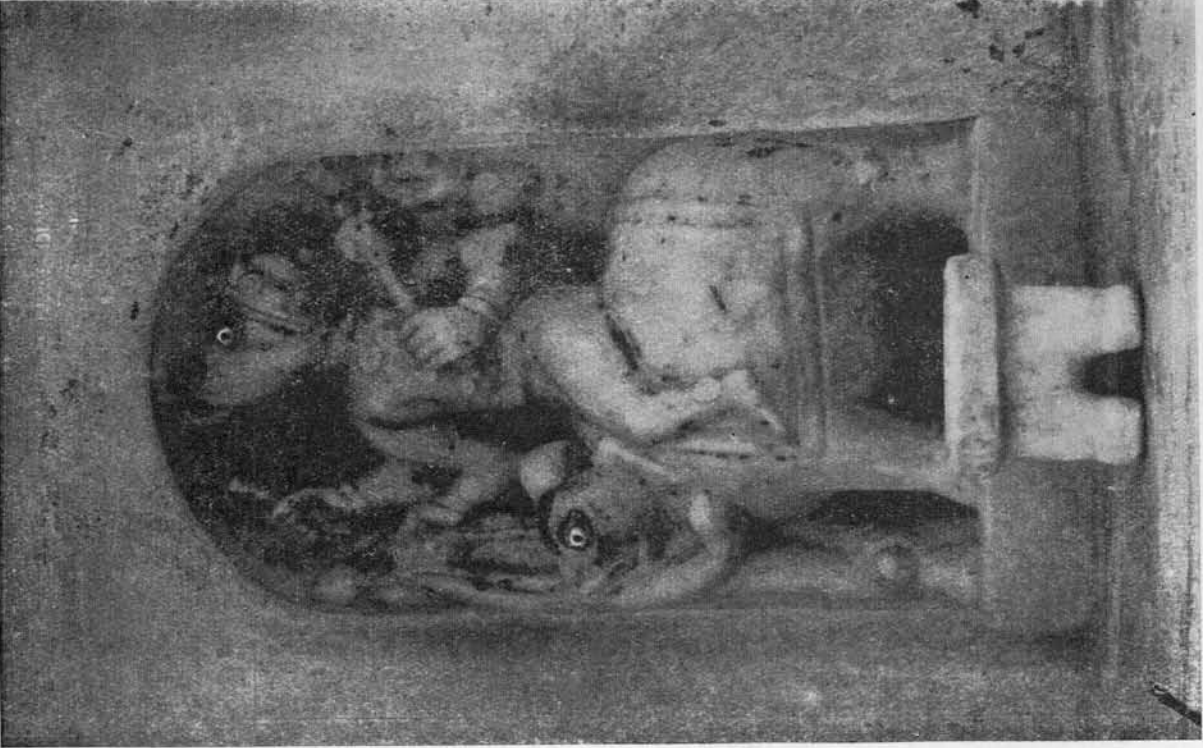
Fig 91 Śrī Chakreśvarī - Gīrnār

Copyright S. M. Nawab

चित्र ९३ श्री माणिभद्रजी • प्रभासपाटण
 Fig. 93 Śrī Māṇibhadraji - Prabhāspātan

Copyright S. M. Nawab

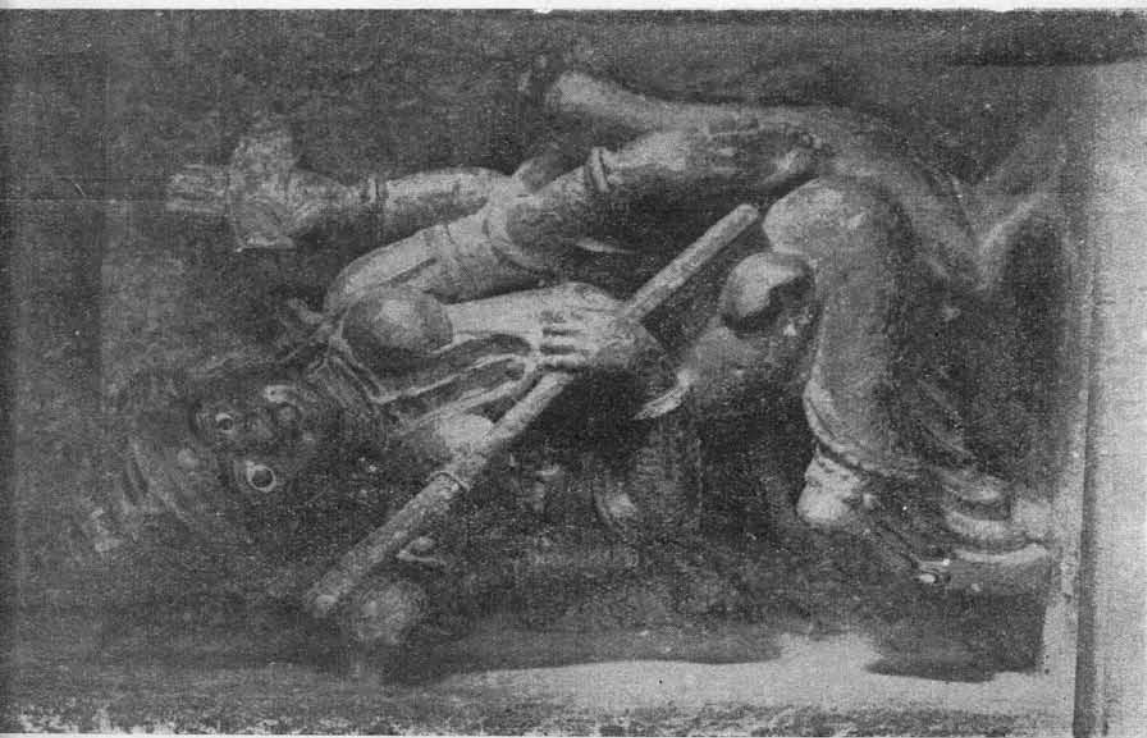

चित्र ९४ श्री माणिभद्रजी • दीव (काठियावाड)
 Fig. 94 Śrī Māṇibhadraji - Diva

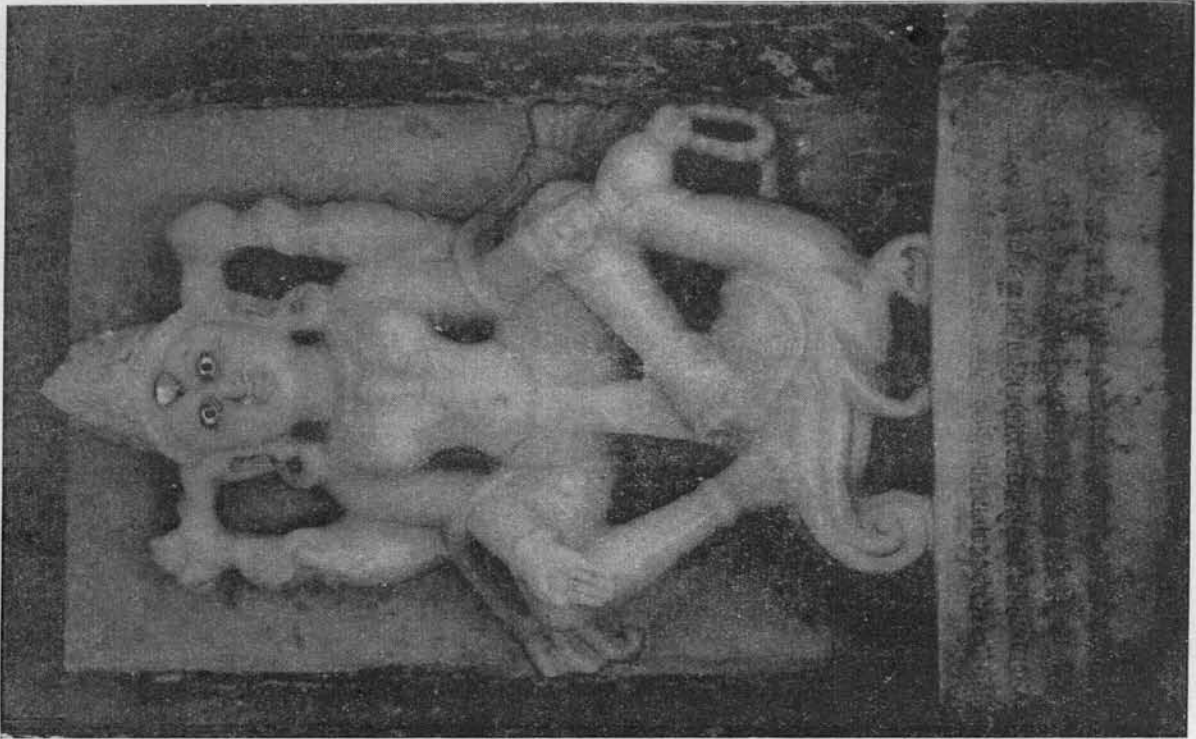

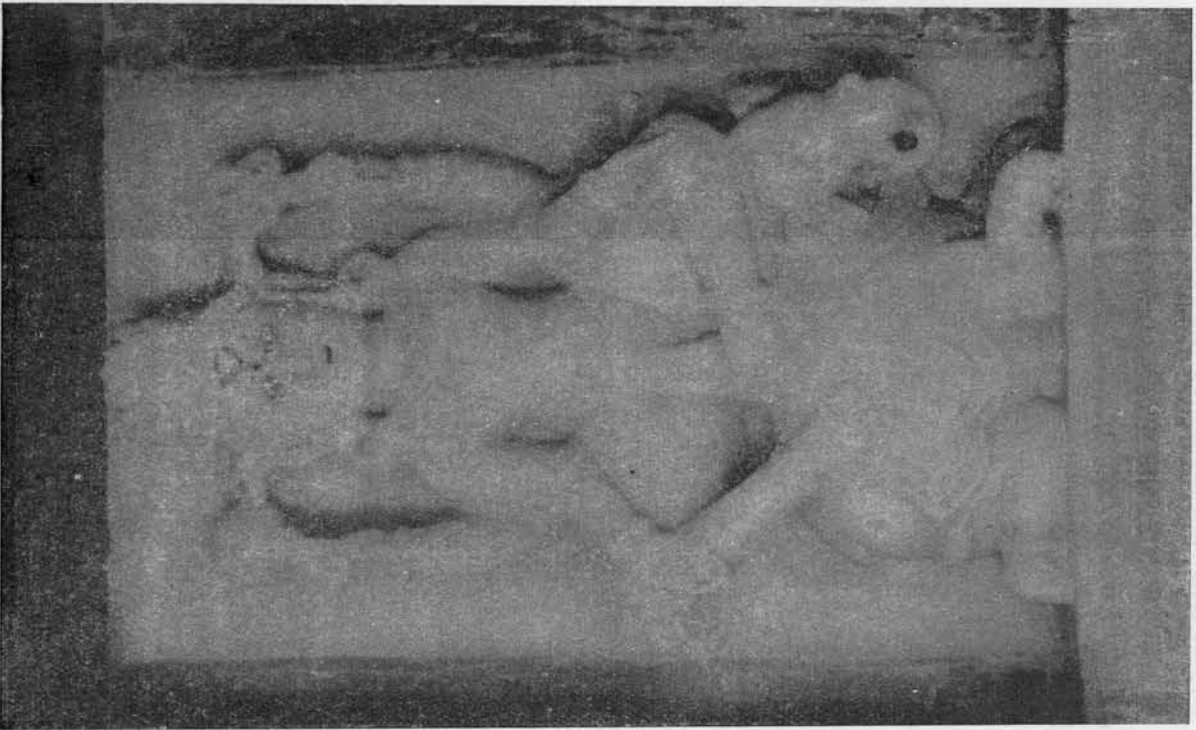
चित्र ९६ श्री पद्मावतीदेवी • शत्रुंजय
Fig. 96 Goddess Padmavati • Śatruñjaya

चित्र ९५ श्री सरस्वतीदेवी • शत्रुंजय
Fig. 95 Goddess Sarasvati • Śatruñjaya

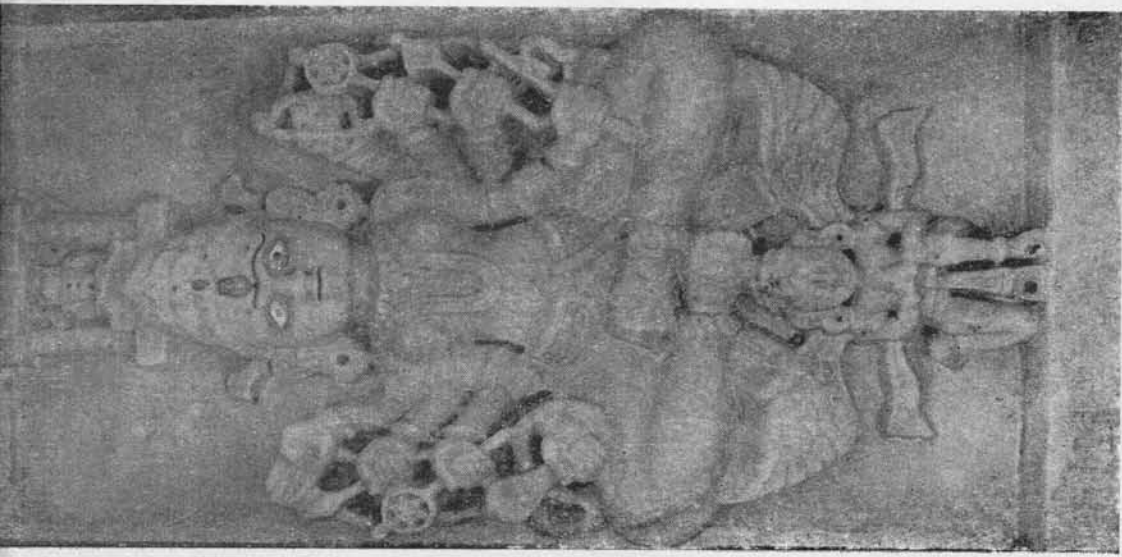

चित्र ९८ श्री कालीदेवी • शत्रुंजय
 Fig. 98 Goddess Kālī - Śatruñjaya

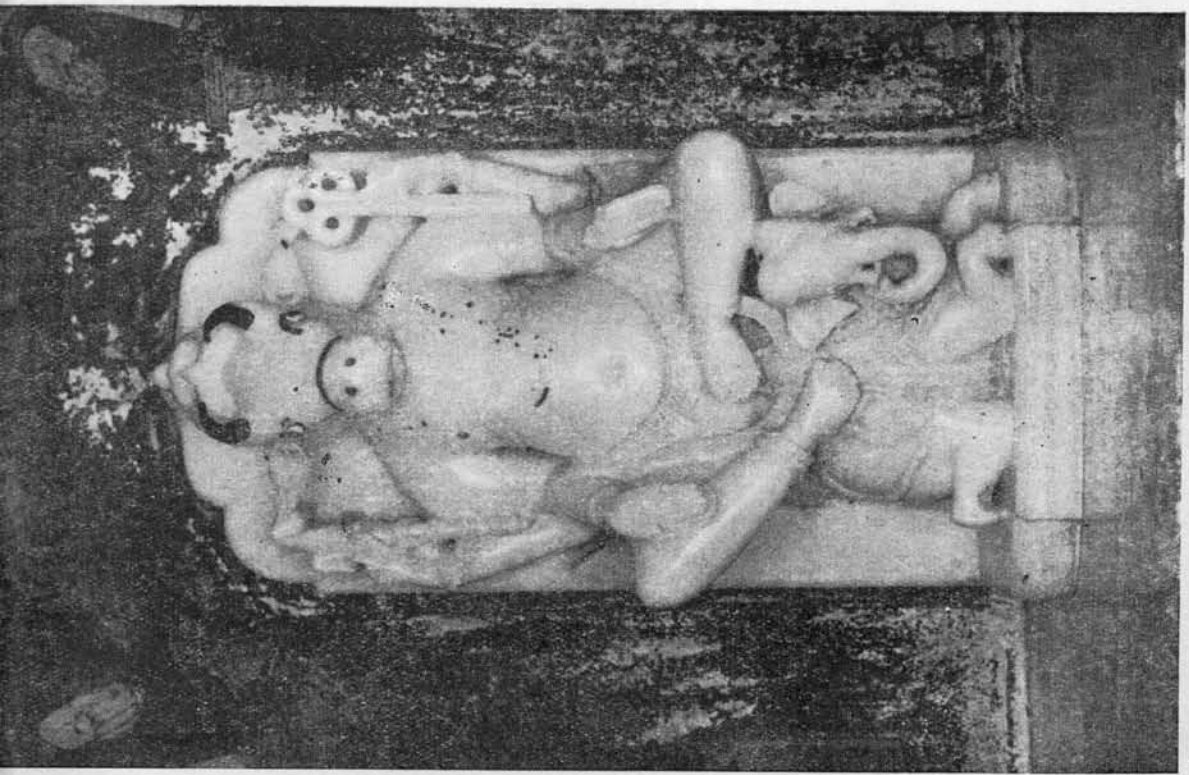

चित्र ९७ श्री यक्षेश यक्ष • शत्रुंजय
 Fig. 97 Yakṣeśa Yakṣa - Śatruñjaya

Copyright S. M. Nawab

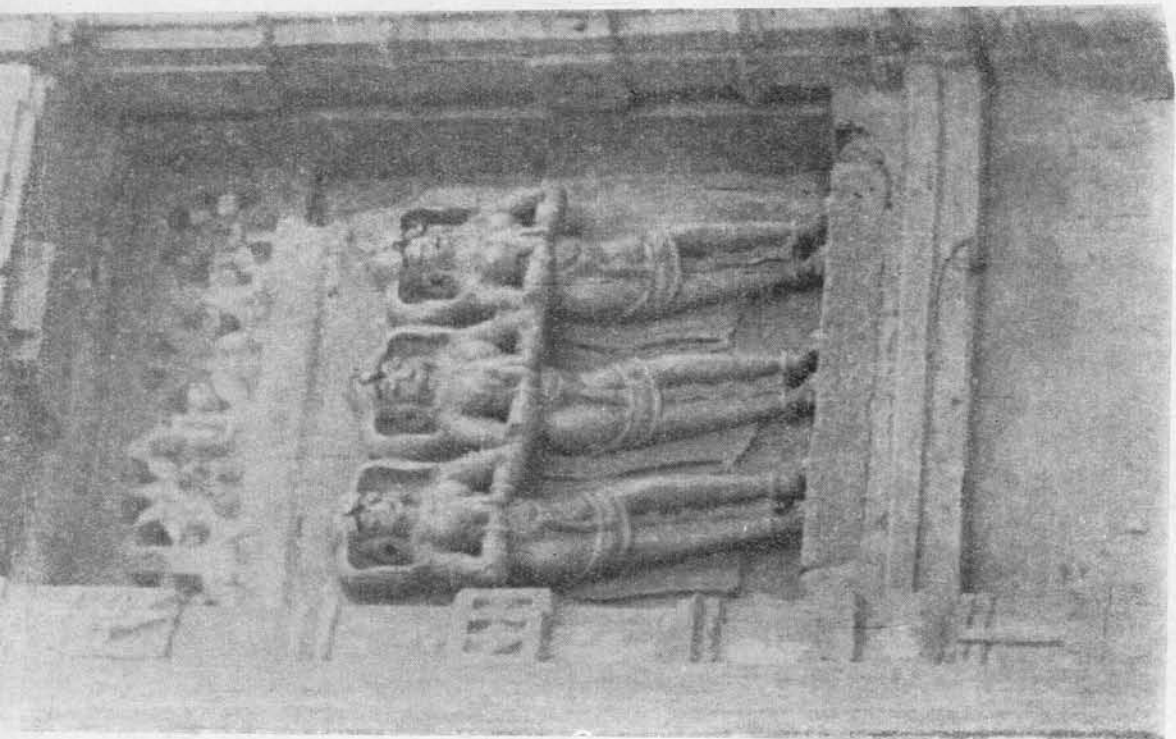

चित्र १०० श्री चक्रेश्वरीदेवी • शत्रुंजय
 Fig. 100 Goddess Cakresvari - Śatruñjaya

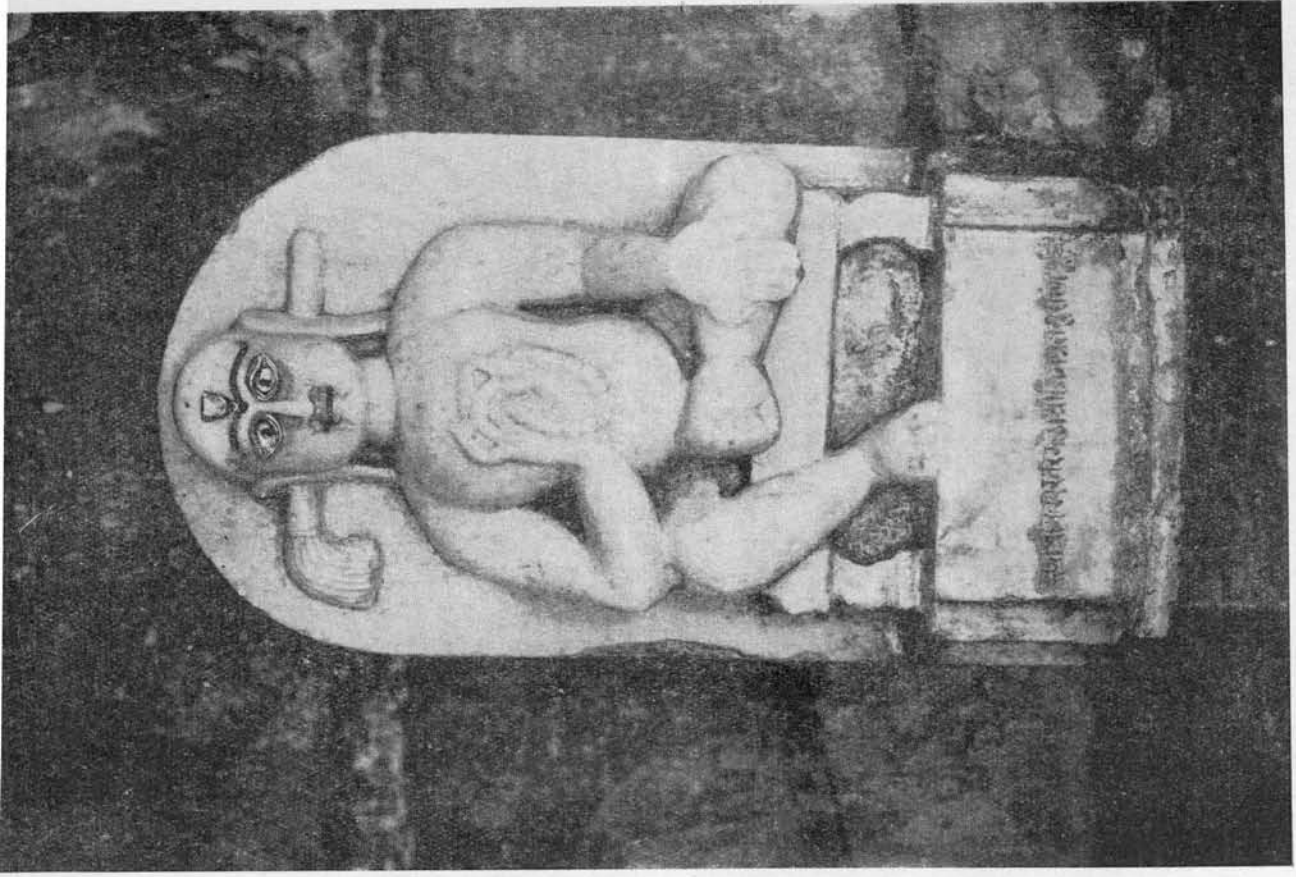

चित्र ९९ श्री गोमुख यक्ष • शत्रुंजय
 Fig. 99 Gomukh Yakṣa - Śatruñjaya

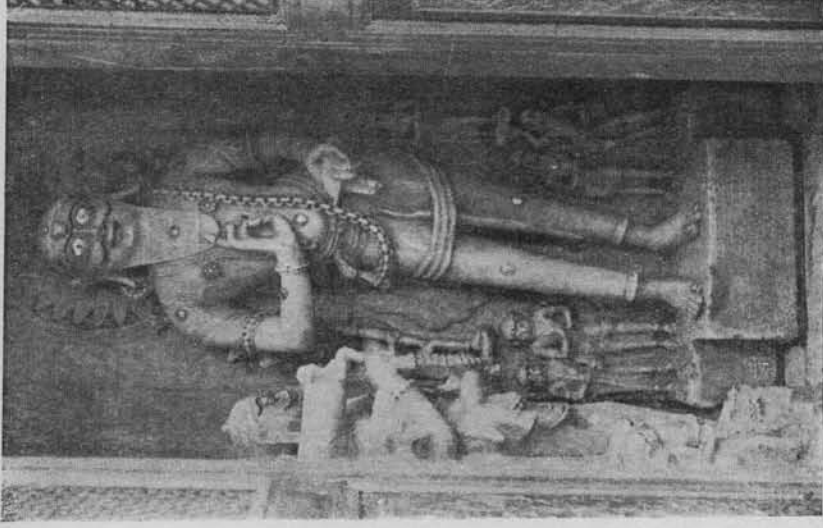
Copyright S. M. Nawab

चित्र १०१ त्रण श्राविकाओ . शानुंजय

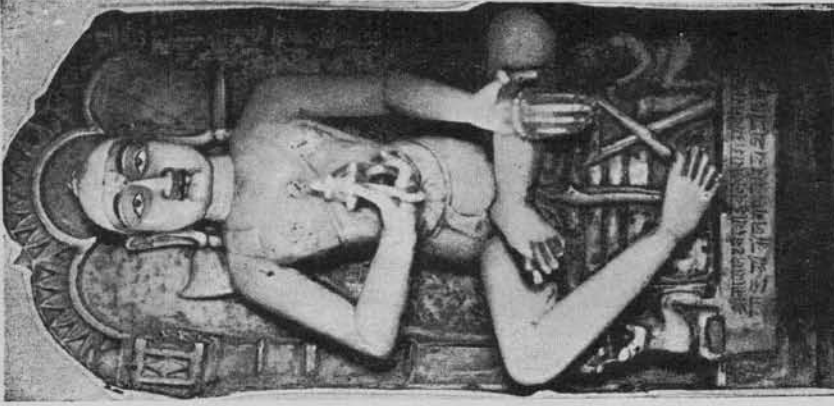

चित्र १०२ श्री जिनप्रभमूरी (?) . शानुंजय

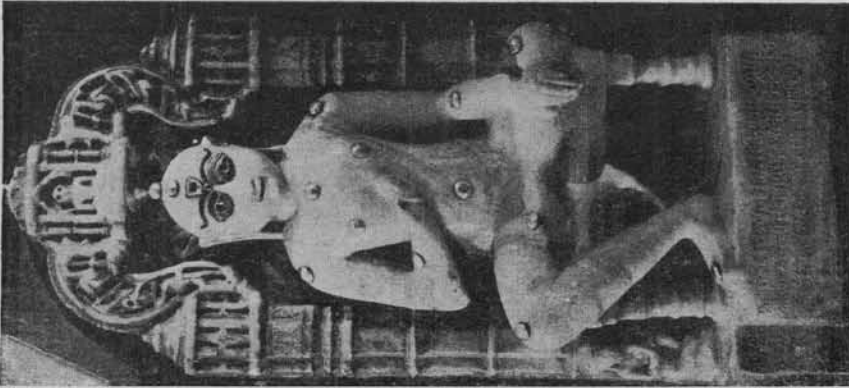
चित्र १०५ गुजरीश्वर वनराज

Fig. 105 Vamarāj, the king of Gujarāt - Pātan

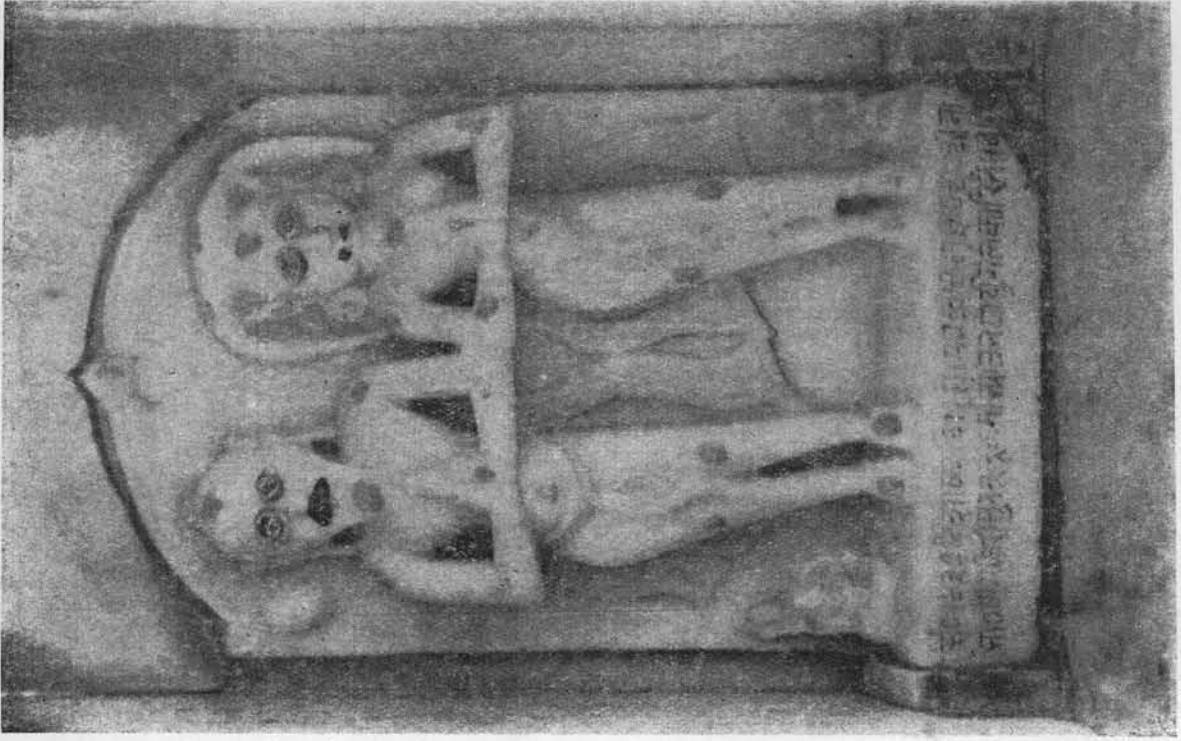
चित्र १०४ श्री देवचंद्रसूरी - पाटण

Fig. 104 Śri Devacandrasuri - Pātan

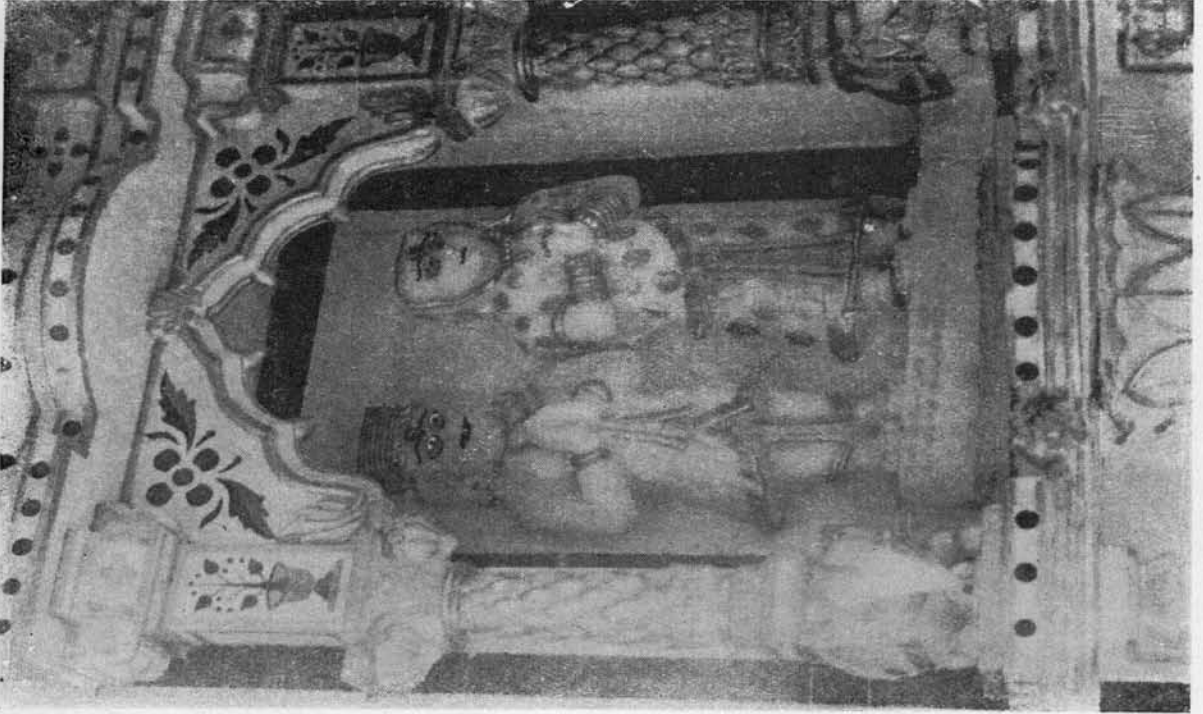

चित्र १०३ श्री अमरचंद्रसूरी - पाटण

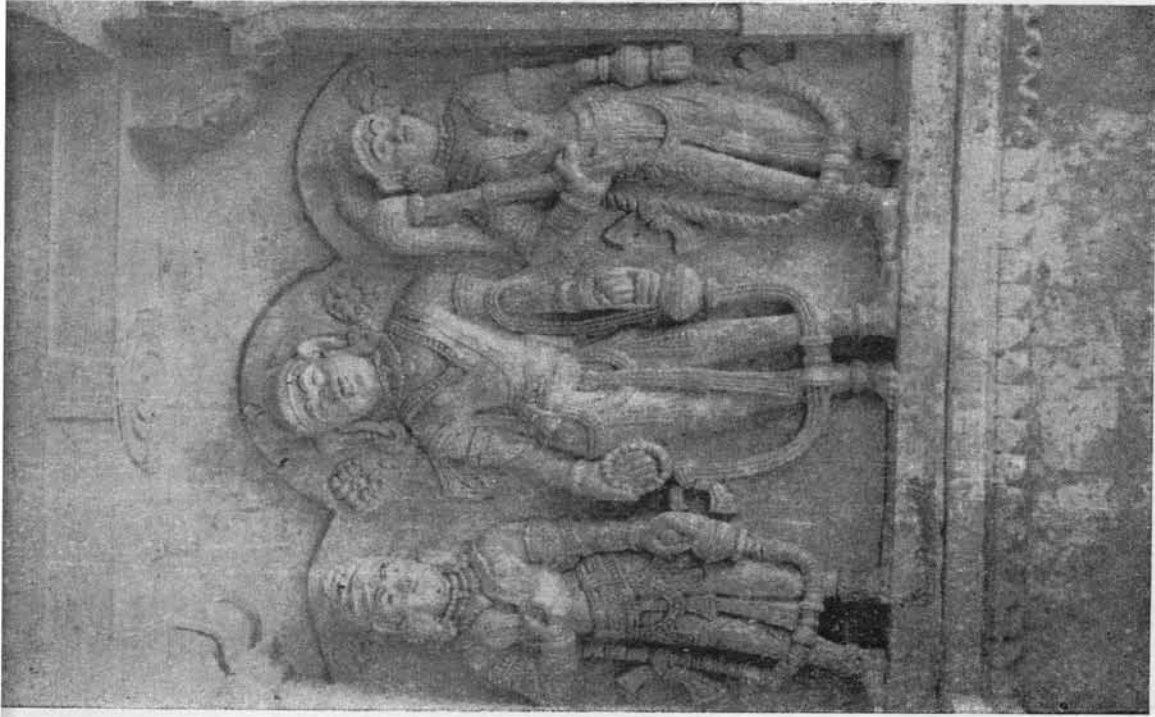
Fig. 103 Śri Amarcandrasuri - Pātan

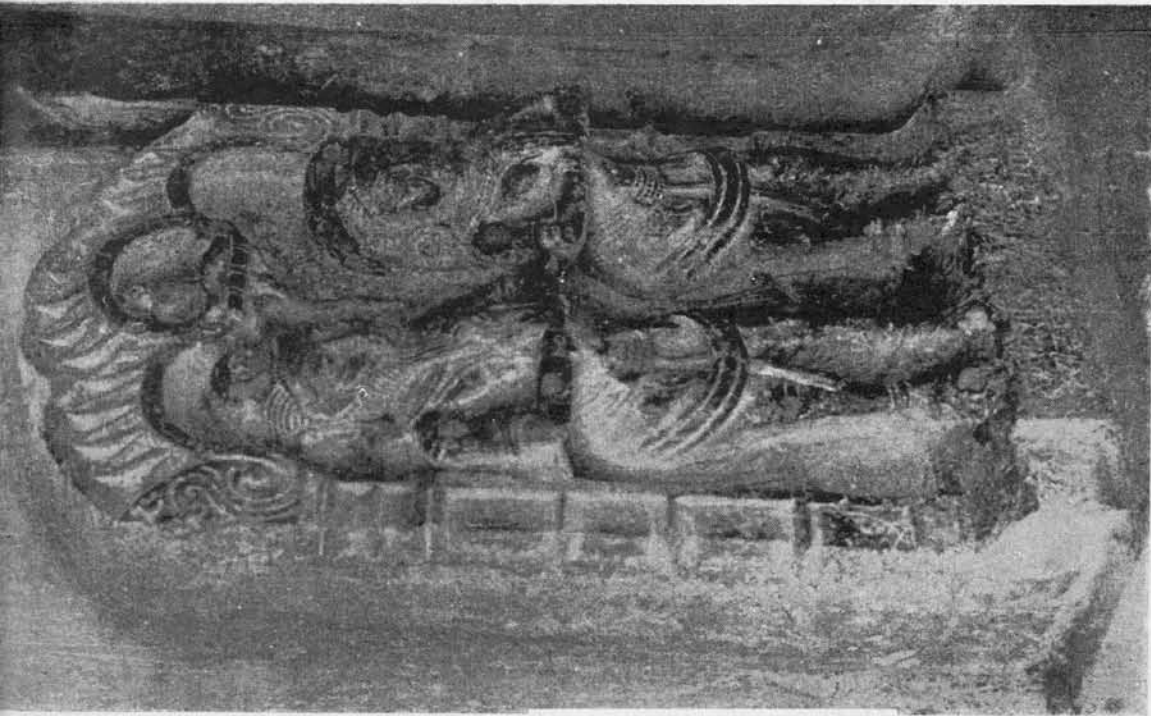
चित्र १०७ श्रावक श्राविका - तळजा
Fig. 107 Śrāvaka Śrāvikā - Talajā (Kathiwār)

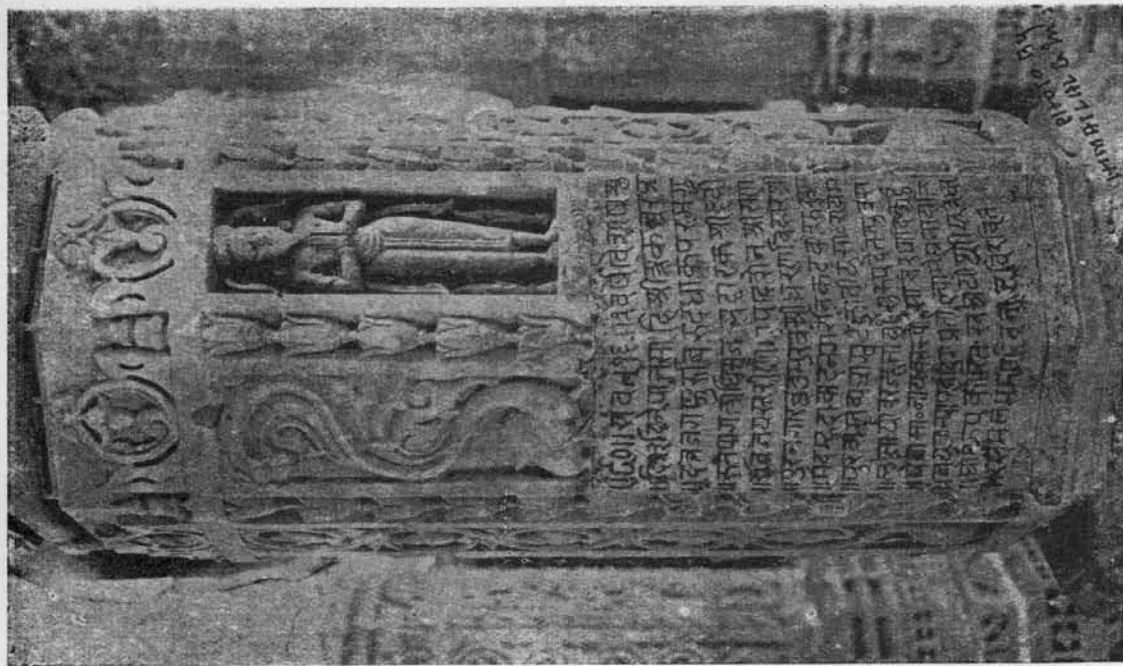
चित्र १०६ मोतीशा शेठ अनं तेओश्रीनां धर्मगनी
Fig. 106 Śeṭh Motiśā with his wife - Śatruñjaya
Copyright S. M. Nimbh

चित्र १०९ धर्मराजा - शत्रुञ्जय
Fig. 109 Dharmarāja - Śatruñjaya

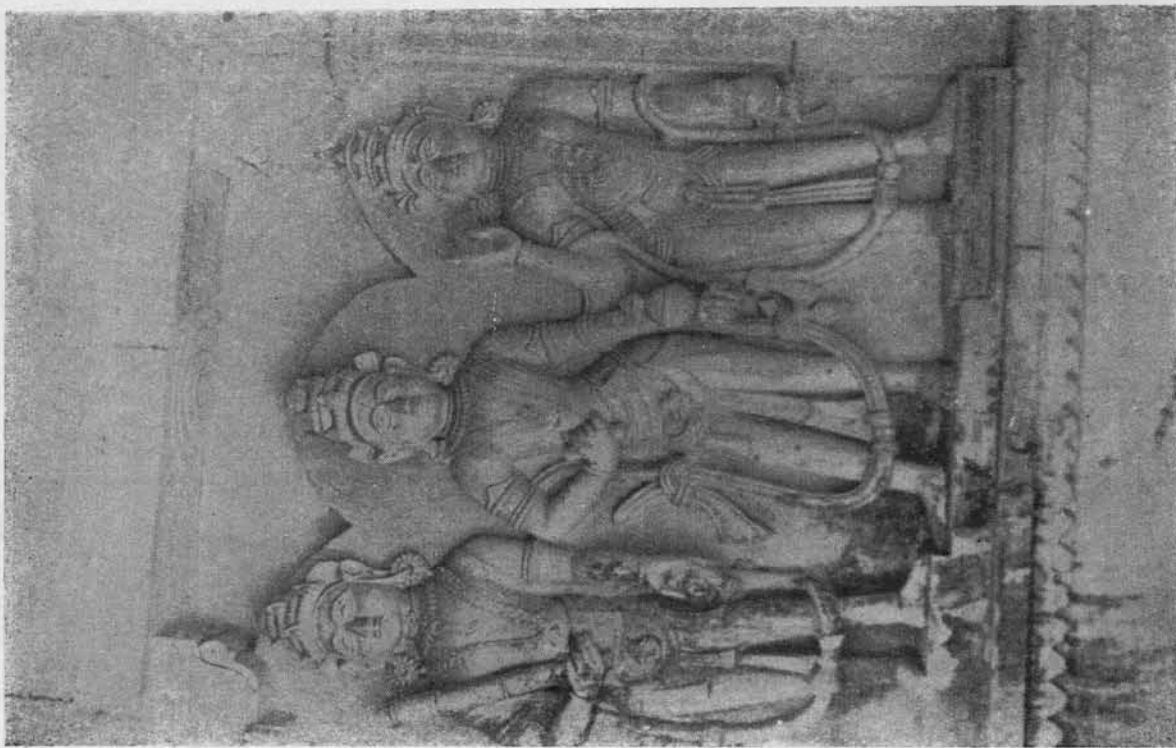
चित्र १०८ श्रावक श्राविका - कदंबगिरि
Fig. 108 Śrāvaka, Śrāvikā - Kādāmbagiri (Kathiwār)

चित्र ११० देवासना पूर्वमेघनाद मंडपनो स्तंभलेख - राणकपुर

Fig. 110 Inscription on Pillar - Rānakpur

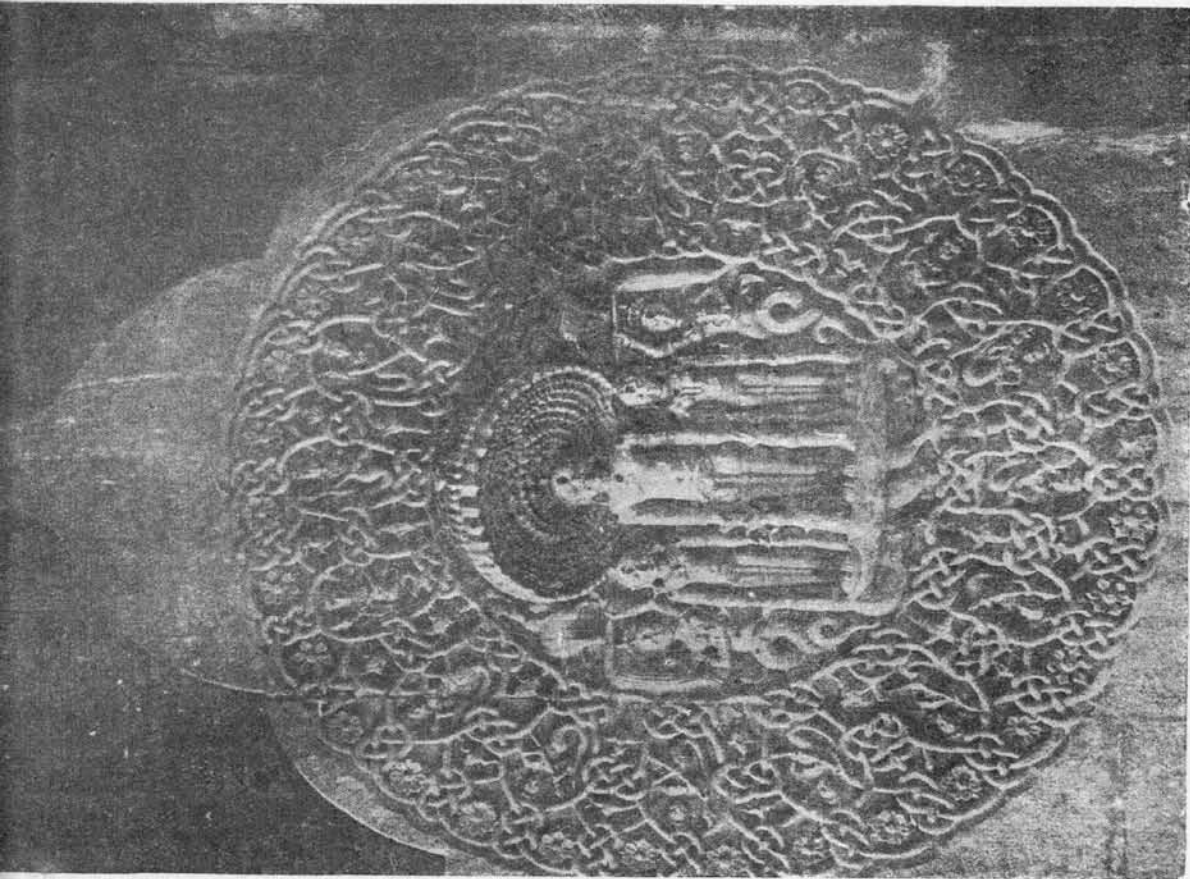
Copyright S. M. Nawab

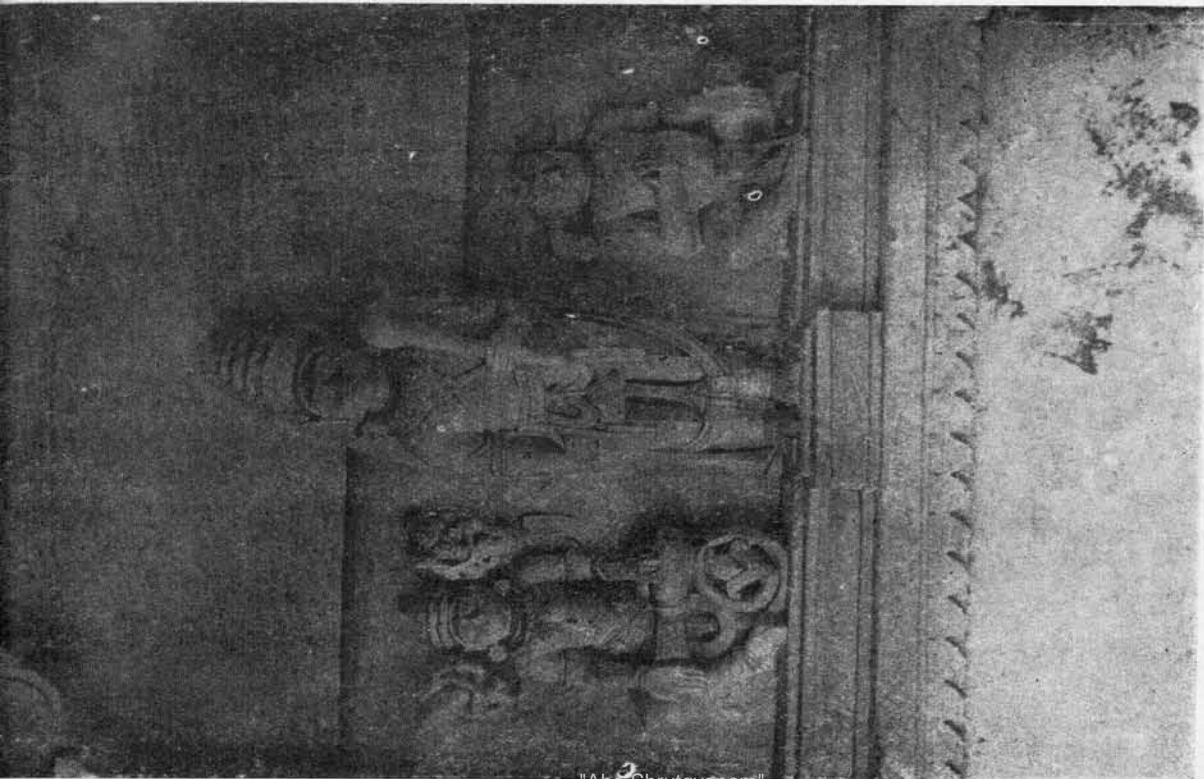
चित्र १११ सहदेव, धर्मराजा, नकुल

Fig. 111 Sahadeva, Dharmarājā and Nakula

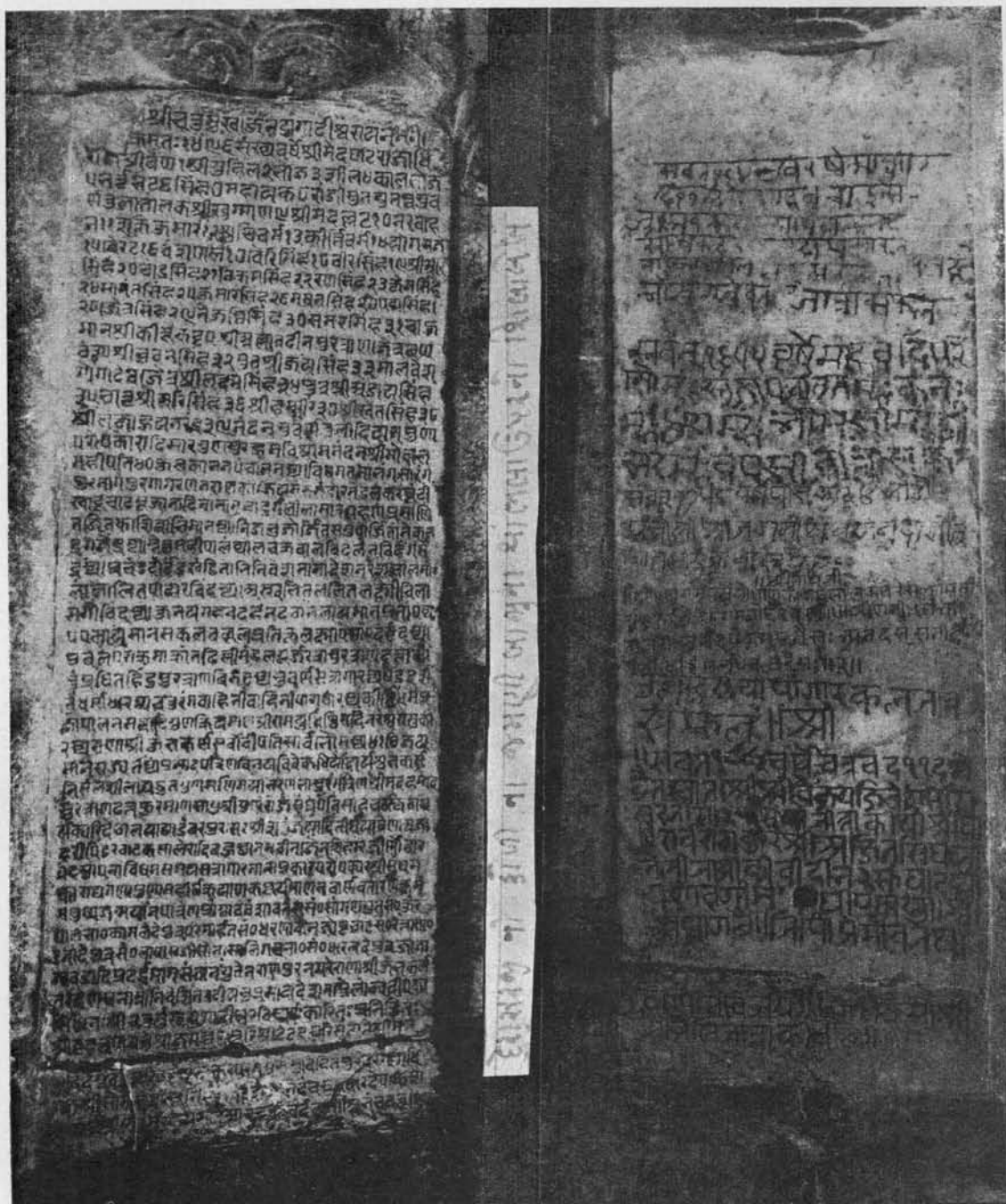

चित्र ११३ श्री सहस्रफणा पार्वनाथ • राणकपुर
Fig. 113 Sri Sahasrafanā Pārśvanātha

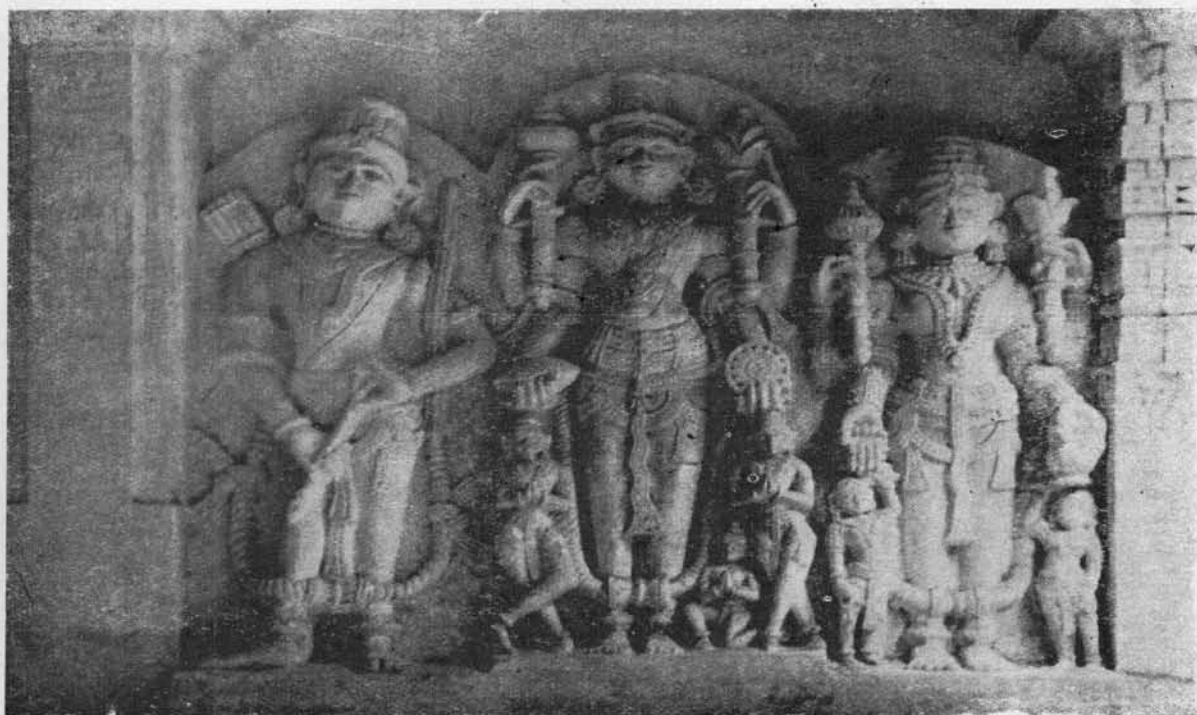
चित्र ११२ द्रौपदी, भीम, आचार्य • शत्रुंजय
Fig. 112 Draupadi, Bhīma and Ācārya • Śātruñjaya
Copyright S.M.Nawab

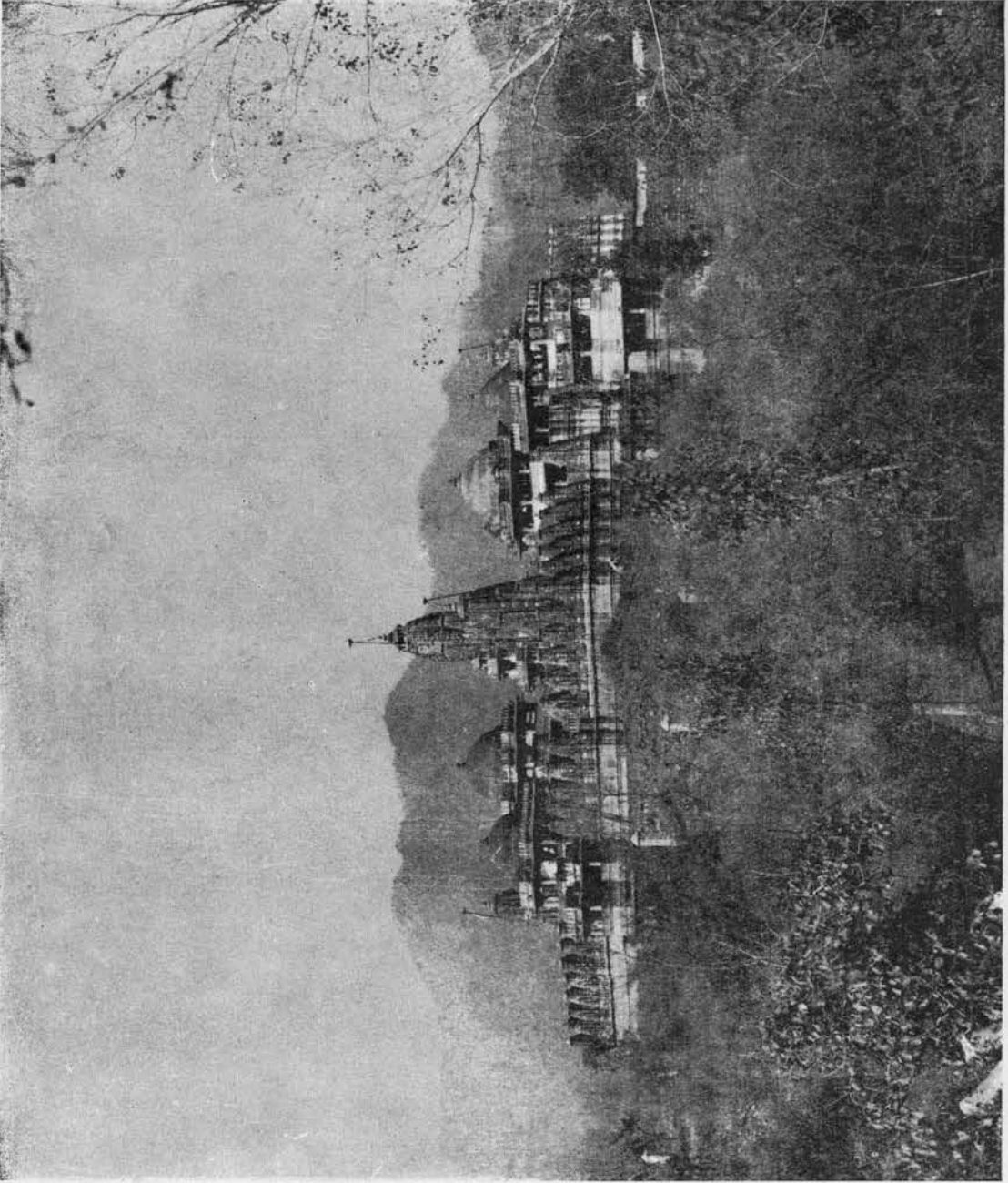
चित्र ११४-११५ श्री राणकपुरजीना मुख्य देरासरजीनी कौकीना जमणी तथा ढाबी बाजुना थांभला उपरना शिलालेखो
 Fig. 114-115 Inscriptions on the pillars at Rāṅakpur

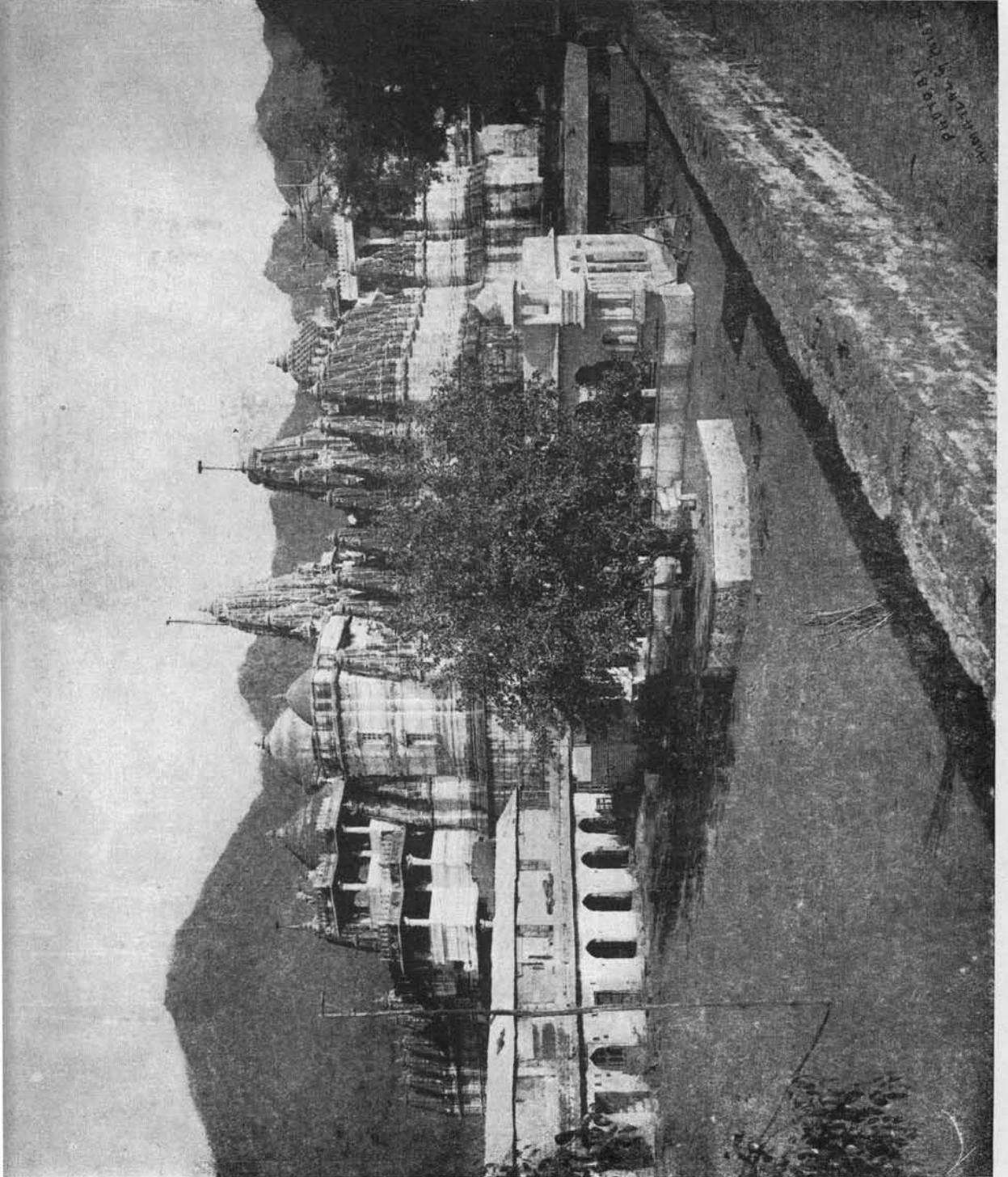
चित्र ११६ पूर्वमंघनाथ मंडपना पाद उपरनी शिलालेख
 Fig. 116 Inscription on a stone at Ranakpur

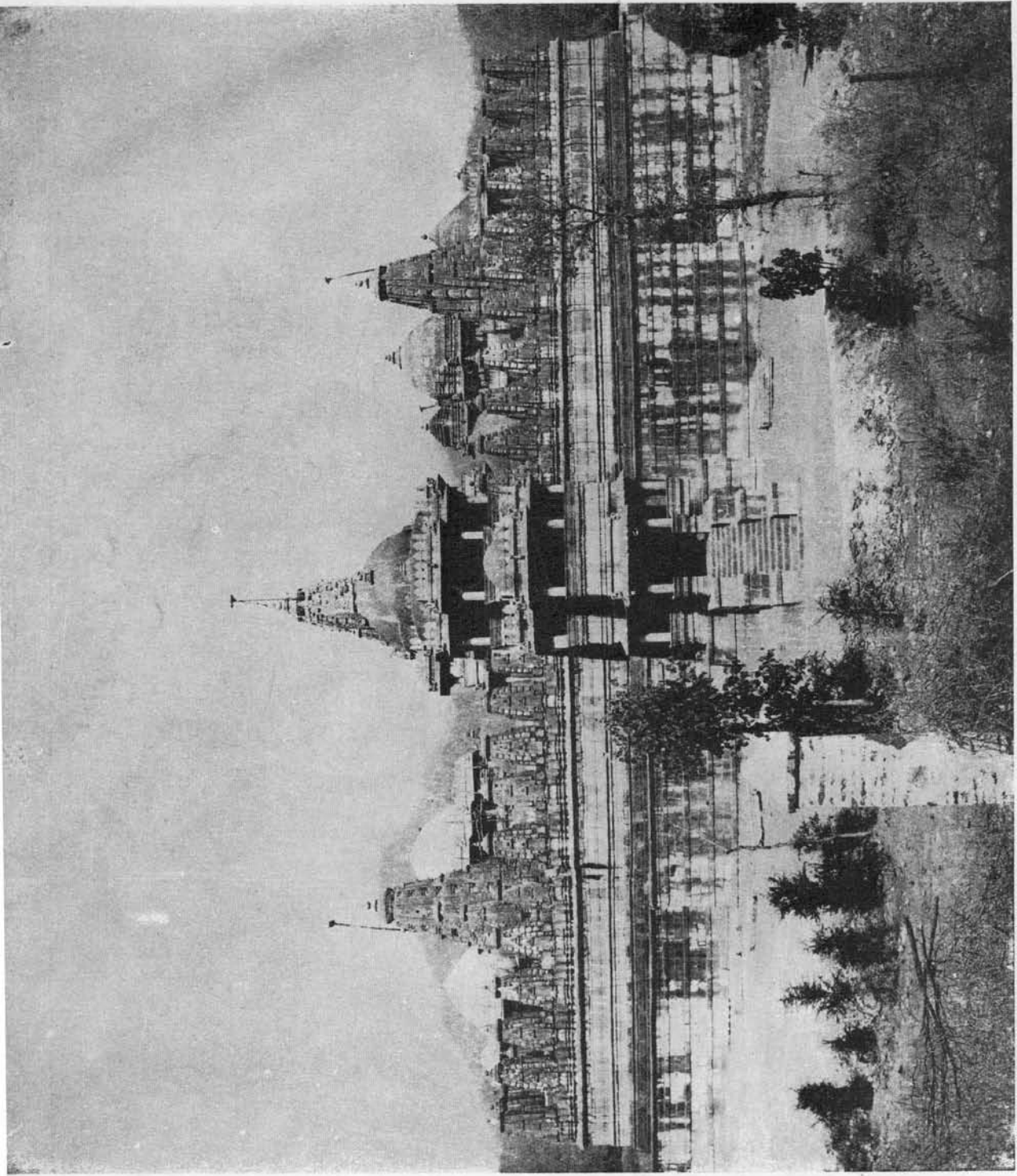
चित्र ११७ अर्जुन, श्री कृष्ण, रुक्मिणी (?)
 Fig. 117 Arjuna, Sri Kṛṣṇa and Rukmiṇī(?)

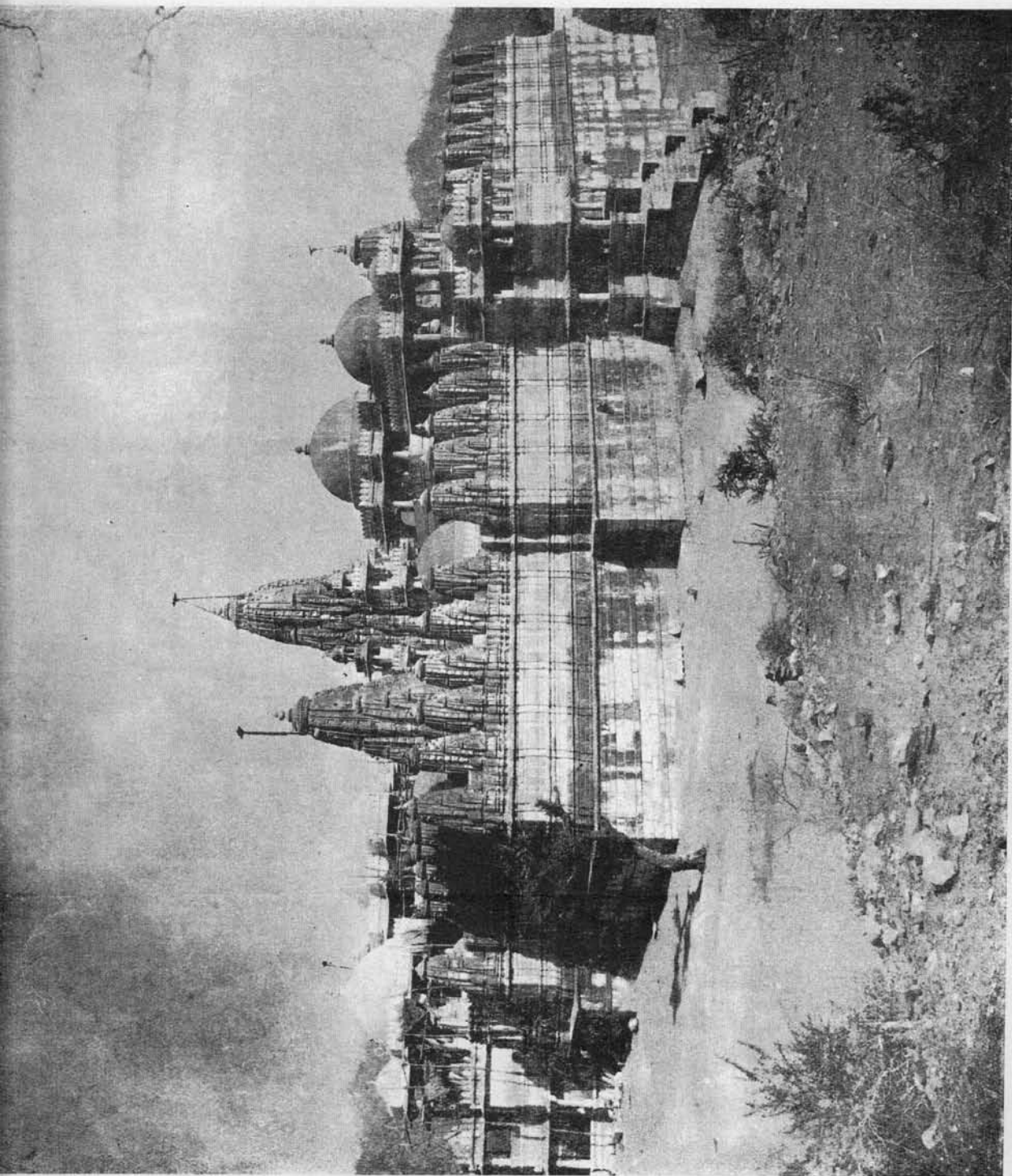
चित्र ११८ श्री धरणविहार-उत्तर तथा पश्चिम बाजुनो देखाव
 Fig. 118 North-west view of Sri Dharaṅvihār - Rāṅakpur

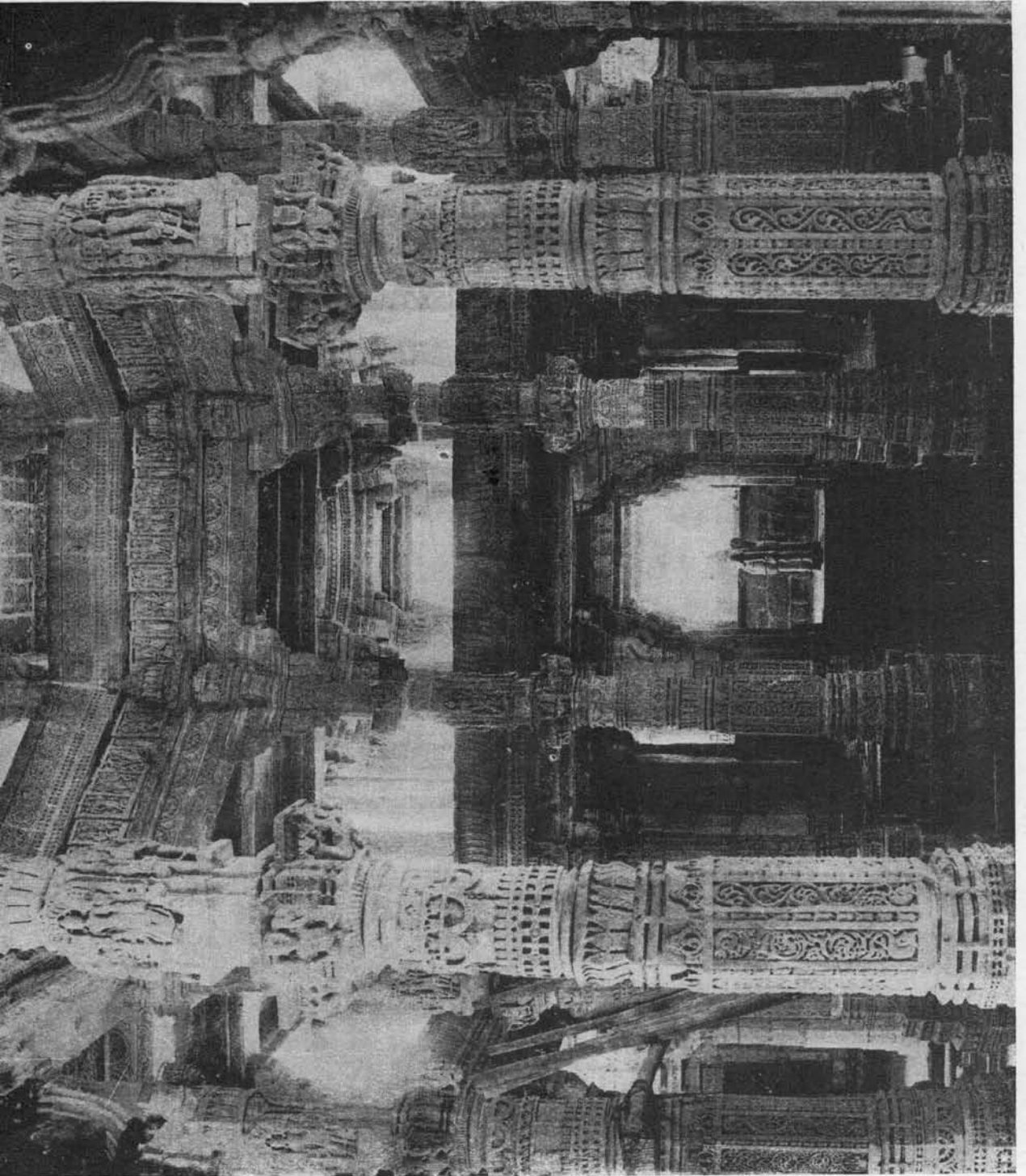
चित्र ११९ धरणविहार-उत्तर तथा पश्चिम बाजुनो देखाव
 Fig. 119 Dharanvihār-North-west view with Dharmasālā - Rānāpur

चित्र १२० धरणाविहार-पूर्व बाजुनो बहारनो देखाव
 Fig. 120 East view of Dharanvihār - Rānakpur (Maghar)

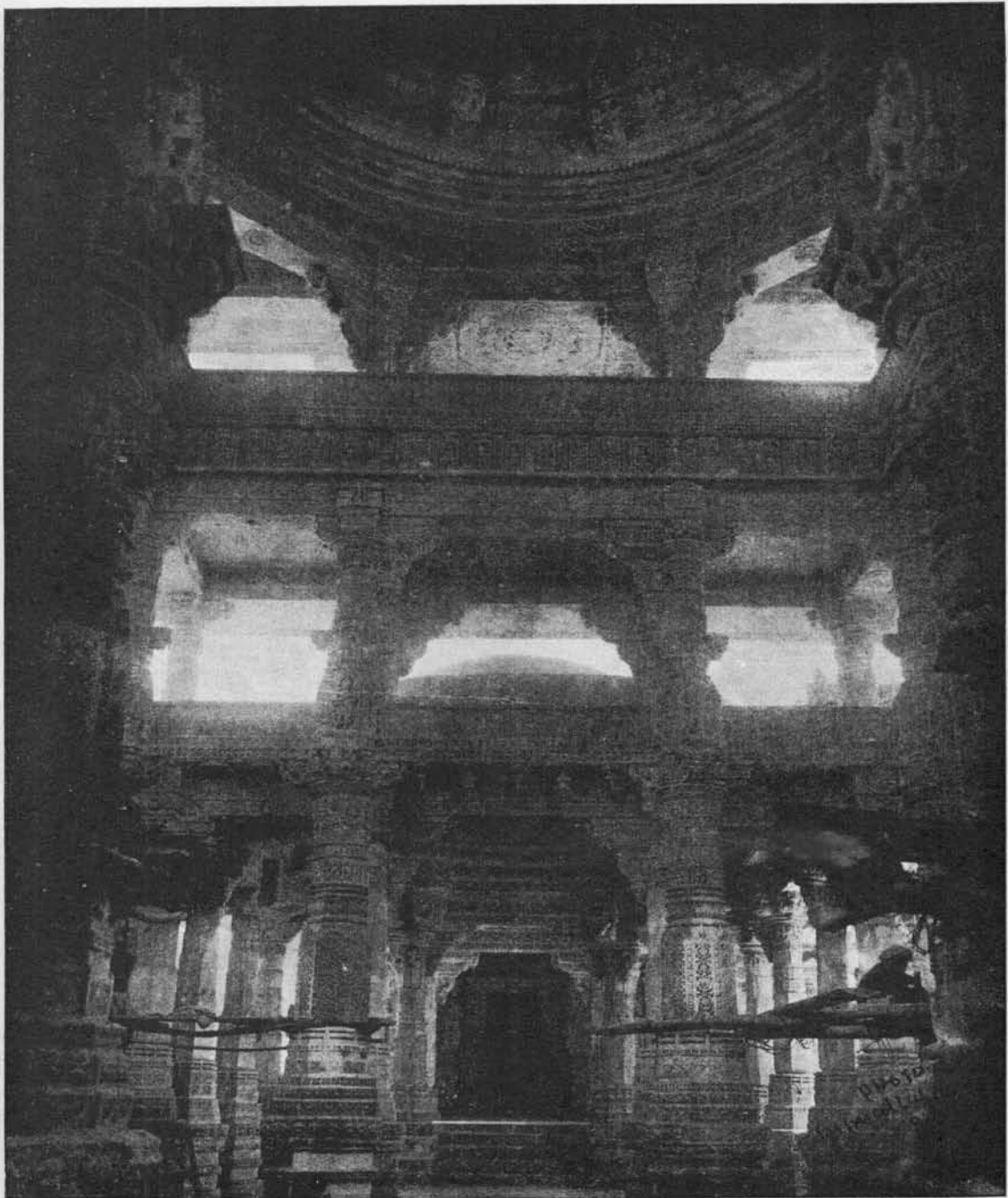

चित्र १२१ धरणाविहार-पूर्व तथा दक्षिण बाजुनी देखाव
 Fig. 121 Dharavihār-A South-east view - Rānakpur

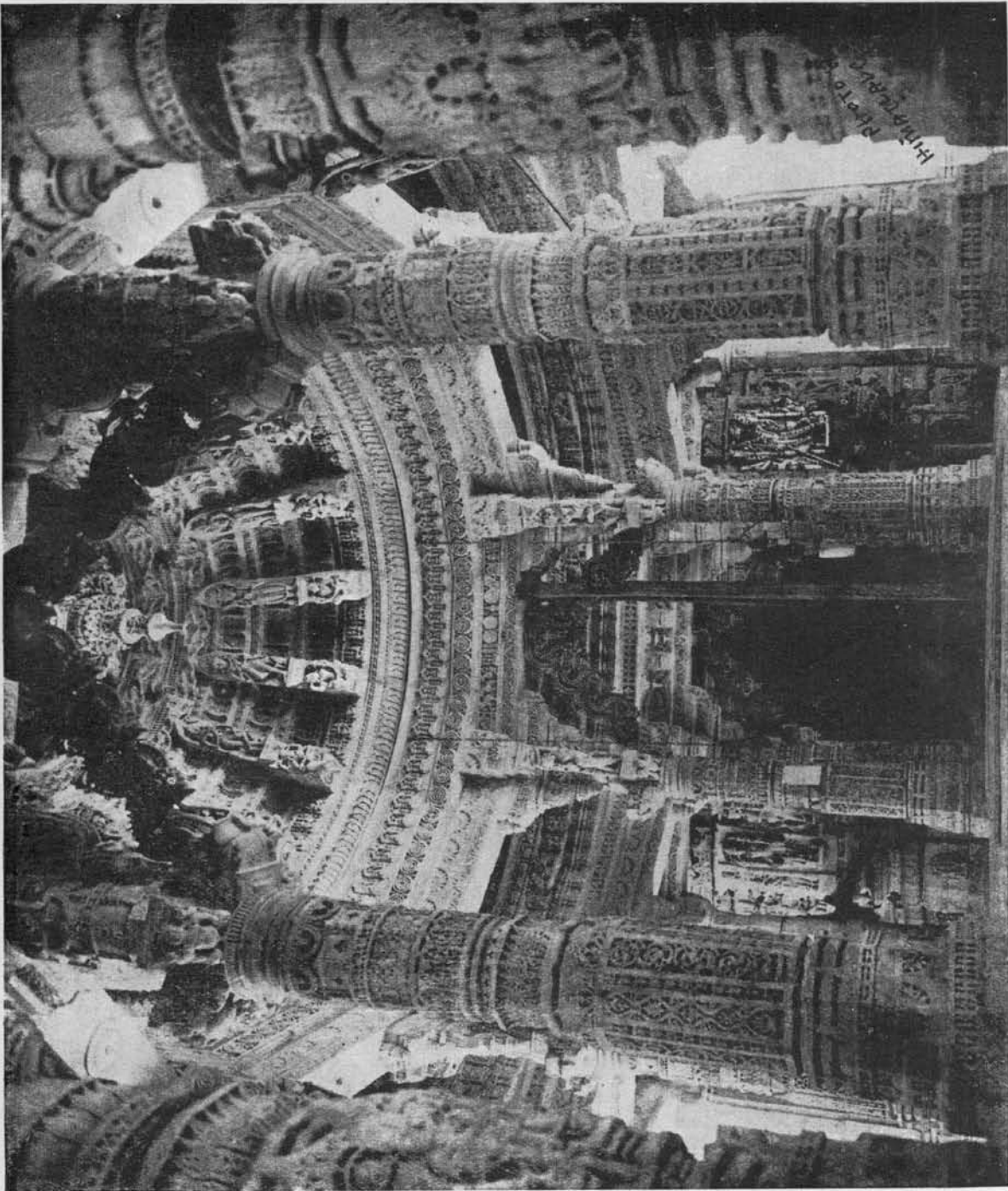
चित्र १२२ धारणविहार-दक्षिण मेघनाद मंडपनी देखाव • रणकपुर (मारवाड)
Fig. 122 Dharavihār-A view of south Meghanāda maṇḍapa - Rānakpur

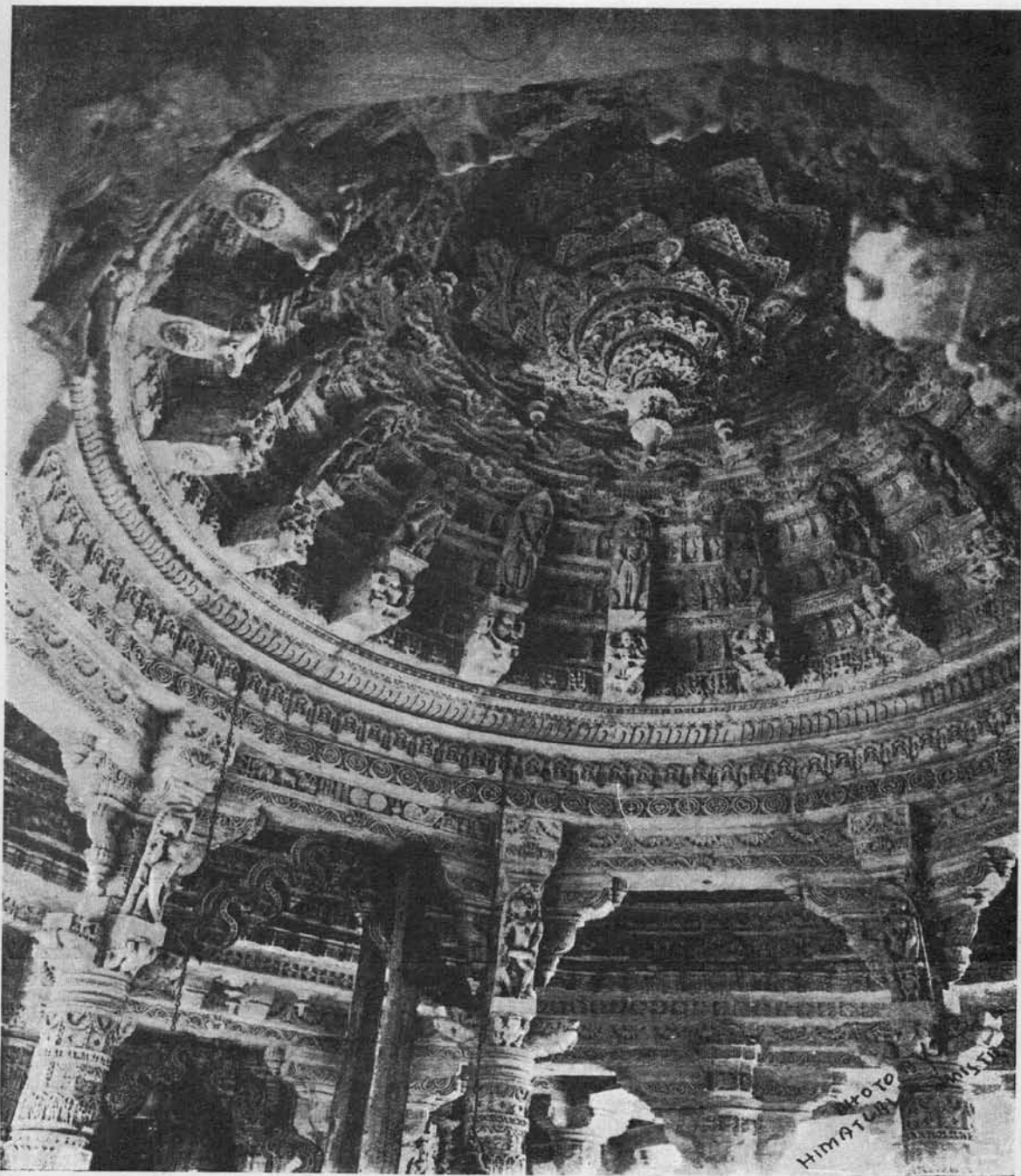
चित्र १२३ धरणविहार-पश्चिम मेघनाद मंडपनी अंदरनी देखाव

Fig. 123 Dharaṇvihār-Interior of west Meghanāda maṇḍapa - Rāṇakpur

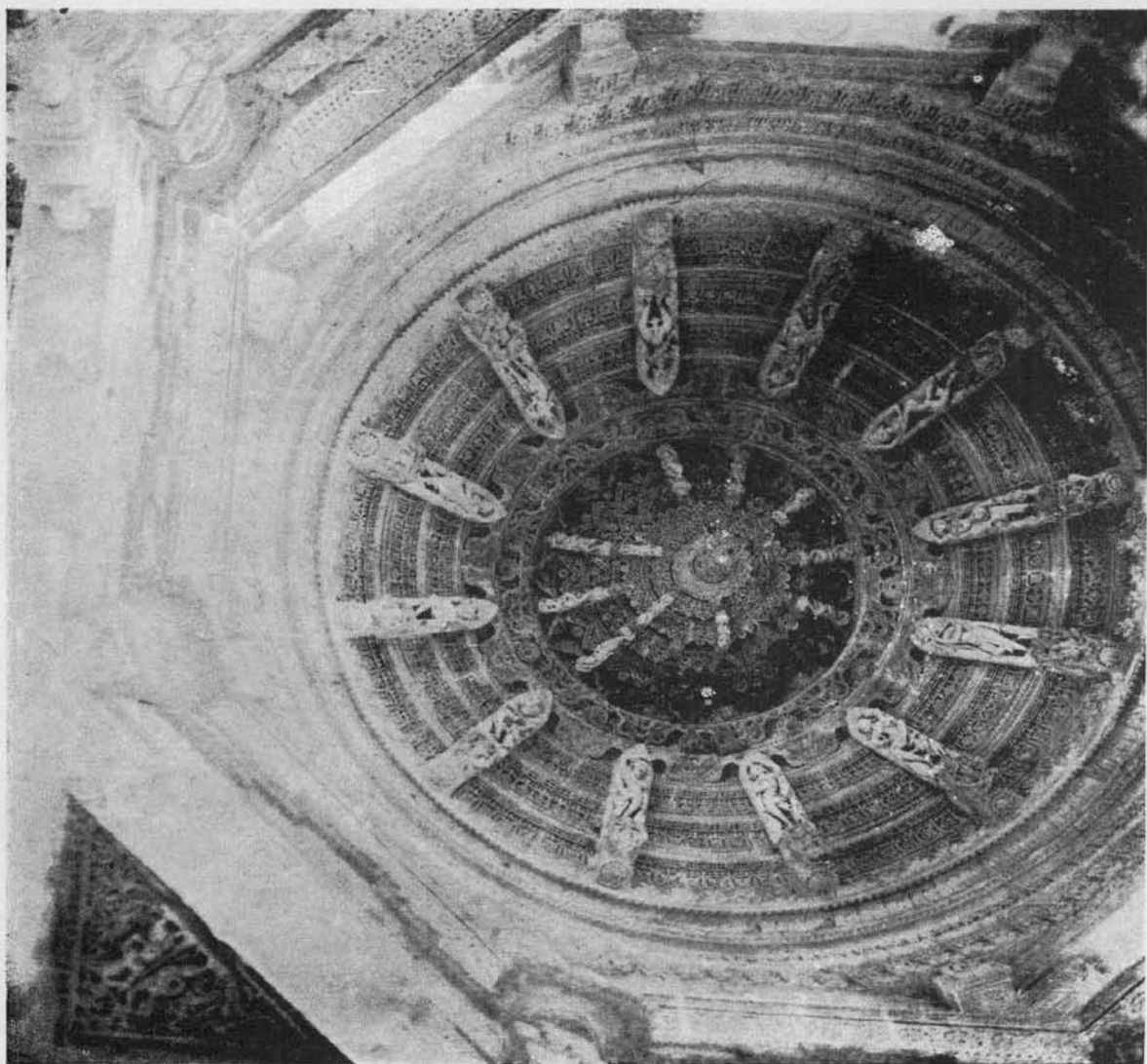
चित्र १२४ धरणाविहार-पश्चिम मेघनाद मंडपना घुमटनी देखाव
 Fig. 124 Dharañvihār-Dome of west Meghanāda mañḍapa

Copyright S. M. Nawab

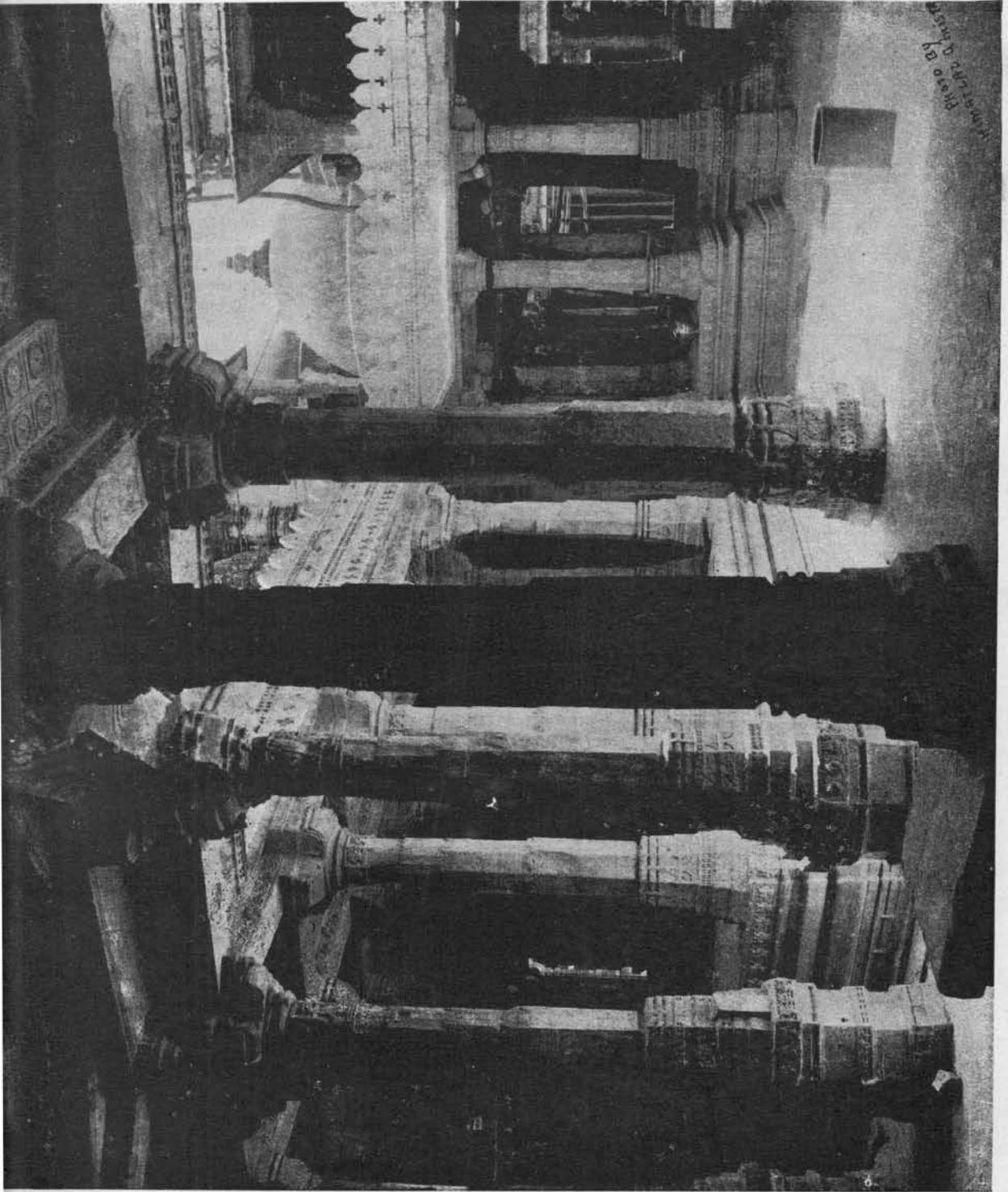

चित्र १२५ धरणविहार—पश्चिम मेघनाद मंडपनी अंदरनो देखाव

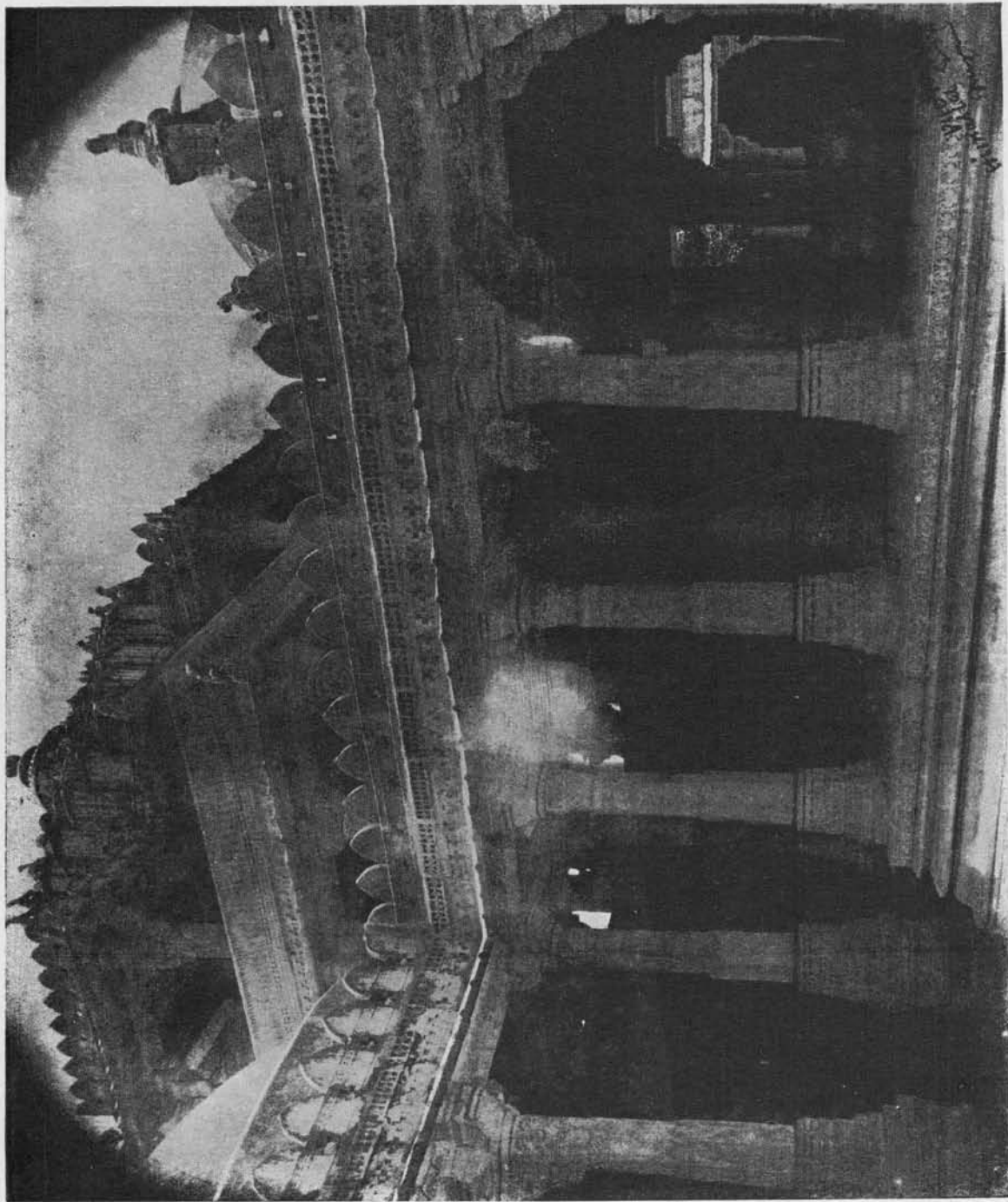
Fig. 125 Dharanyihār—An interior of west Meghanāda maṇḍapa - Ranakpur

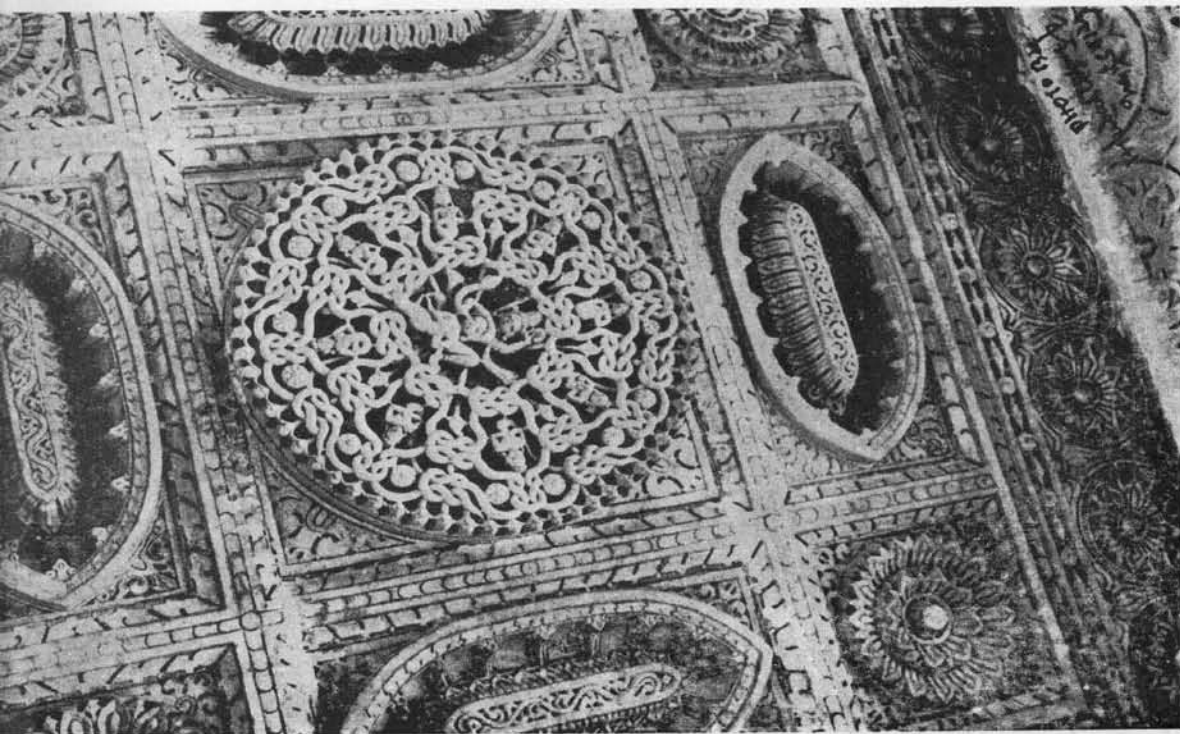
चित्र १२६ धरणविहार-पश्चिम मेघनाद मंडपना घुमटनो देखाव
 Fig. 126 Dharaṇvihār-Dome of west Meghanāda maṇḍapa - Rāṇakpur

चित्र १२७ धरणविल्हार-नैऋत्य खणानो अंदरतो देखाव
 Fig. 127 Dharanvilhar-Ranakpur Interior of the south-west corner

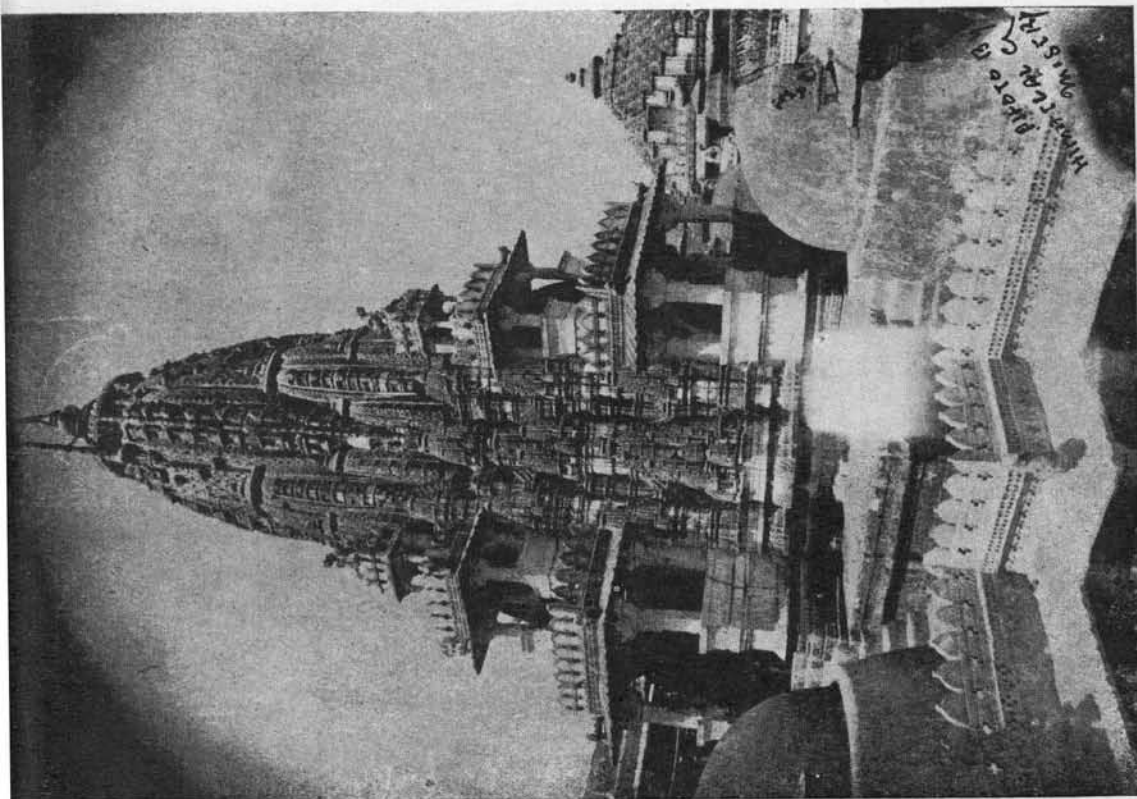

चित्र १२८ धरणविहार-अमिखणानो अंदरनो देखान
 Fig. 128 Dharañvihār-Rāñakpur Interior of the south - east corner

चित्र १३० दक्षिण मेघनाद मंडपनी एक छतनी देखाव

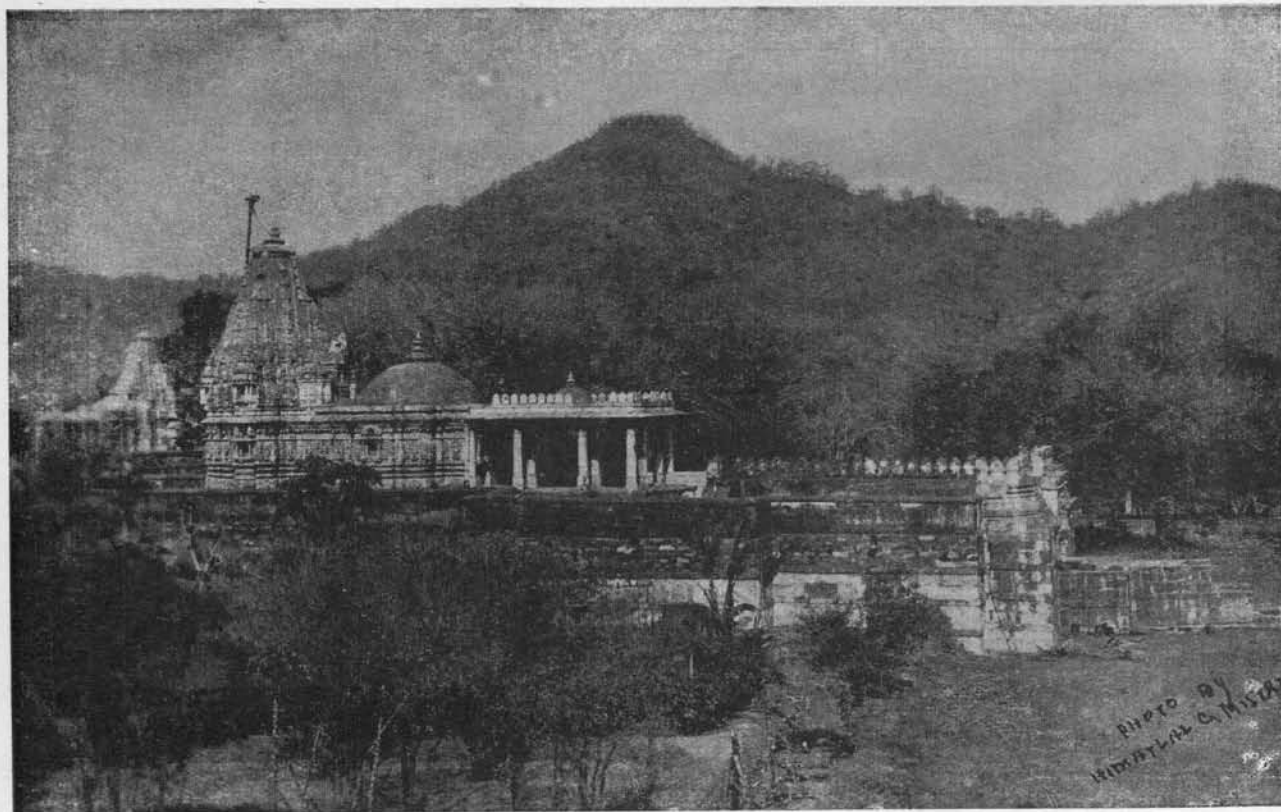
Fig. 130 A ceiling of south Meghnād mandap - Rānāpur

चित्र १२९ धरणविहार—मुख्य शिखर

Fig. 129 Dharanvihār - Main spire

Copyright S. M. Nawab

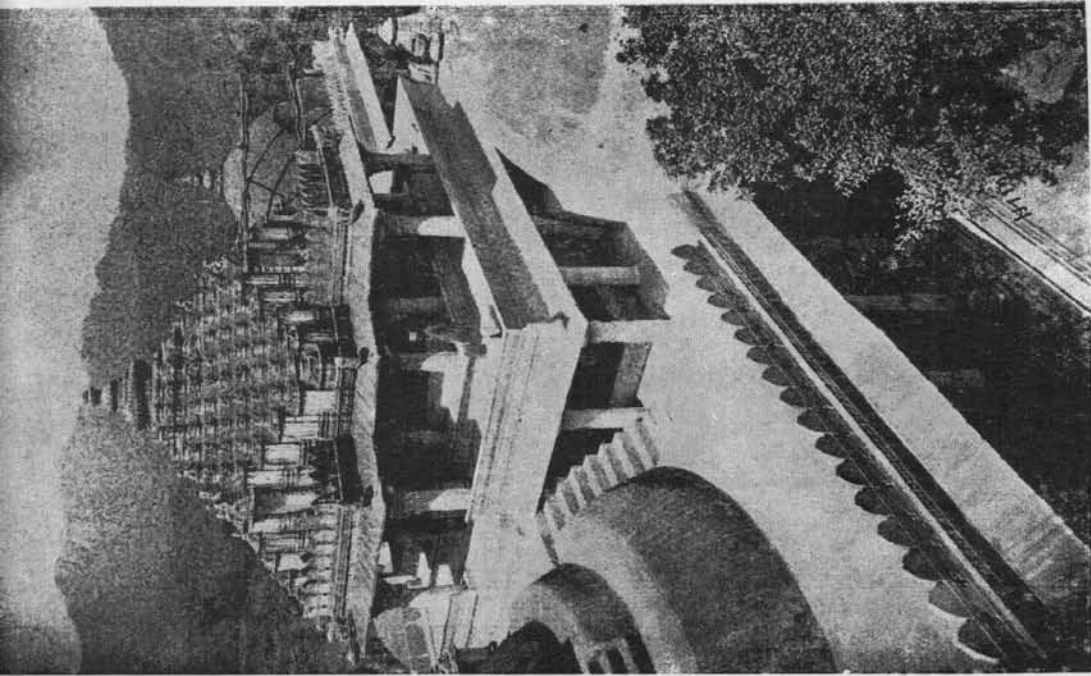

चित्र १३१ धरणविहारनी पश्चिमे आवेल श्री पार्श्वनाथ भगवाननुं देरासर
 Fig. 131 The Parsvanāth temple on the west side of Dharaṇvihār - Rāṇakpur

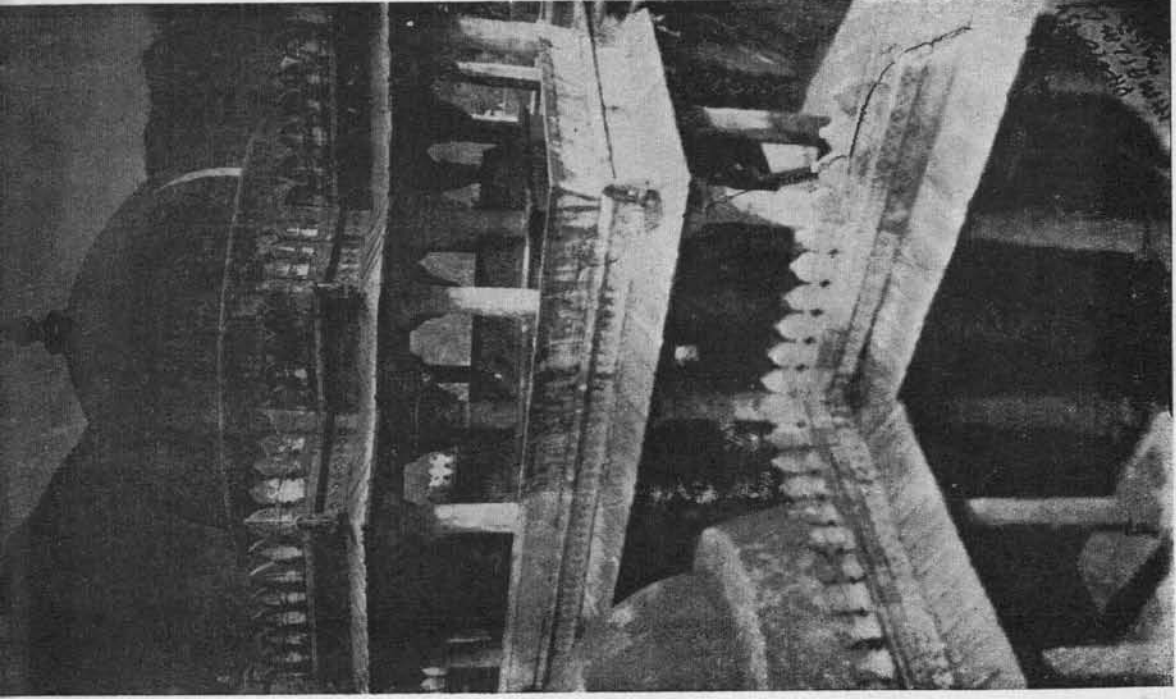
चित्र १३२ पश्चिम बलाणकनी एक छतनी देखाव
 Fig. 132 A ceiling of west Balānaka
 "Aho Shrutgyanam"

चित्र १३३ पश्चिम मेघनाद मंडपनां गामरगणनो देखाव

Fig. 133 A view of Sāmarāṇa of west Meghnād mandap - Rāṇākpur
Copyright S. M. Nawab

चित्र १३४ पश्चिम बाहुना नृत्यमंडपनो देखाव

Fig. 134 A view of dancing mandap on the west - Rāṇākpur

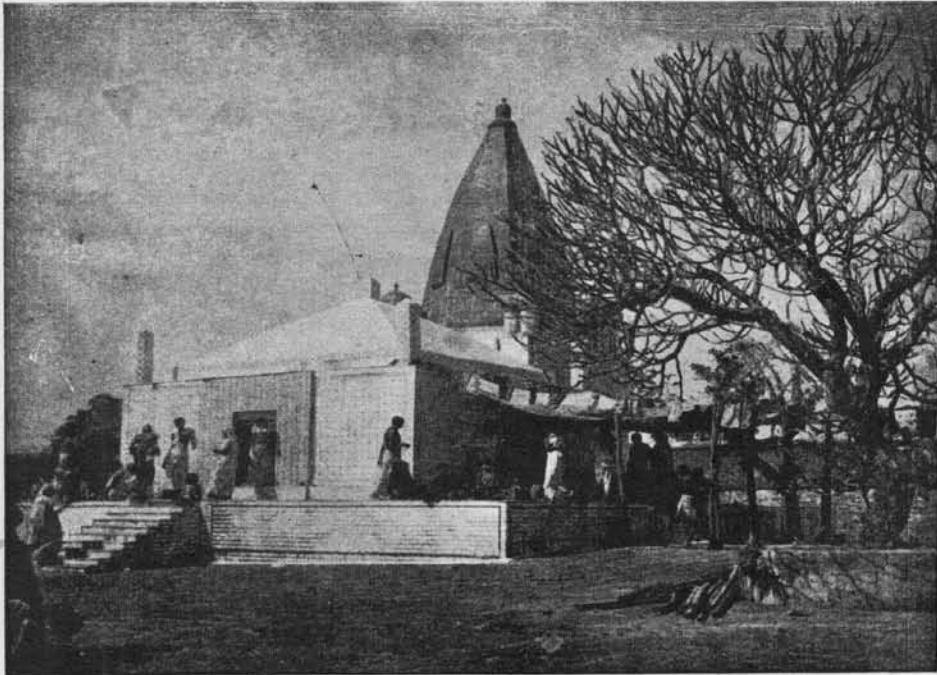
चित्र १३५ श्री मक्षीजीनु देरासर
Fig. 135 The Jain temple of Makṣīji (Malwa)

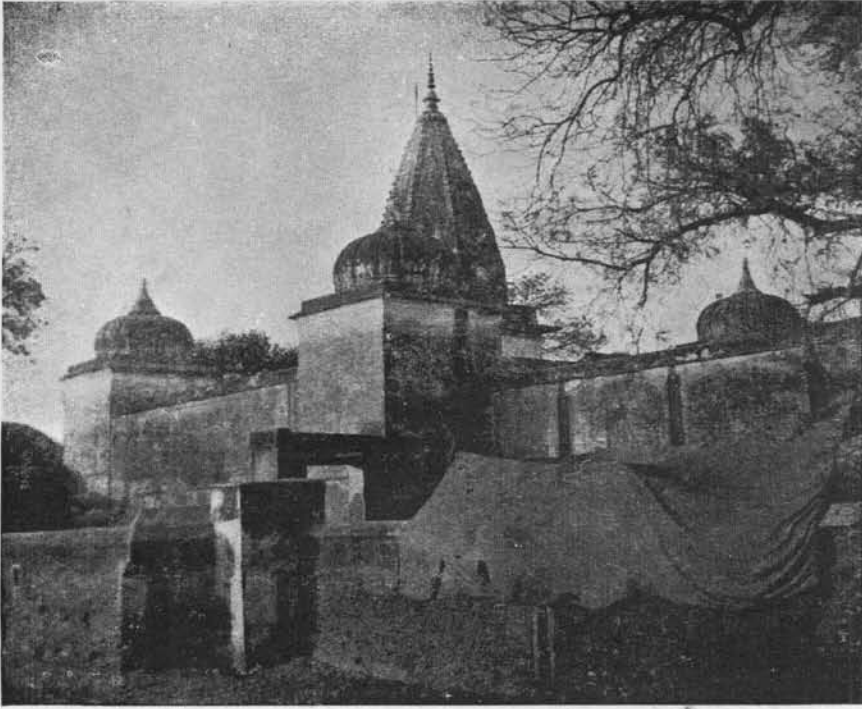
चित्र १३६ श्री दादावाडीनु देरासर - लखनौ
Fig. 136 The Jain temple of Dādāwādi - Lucknow

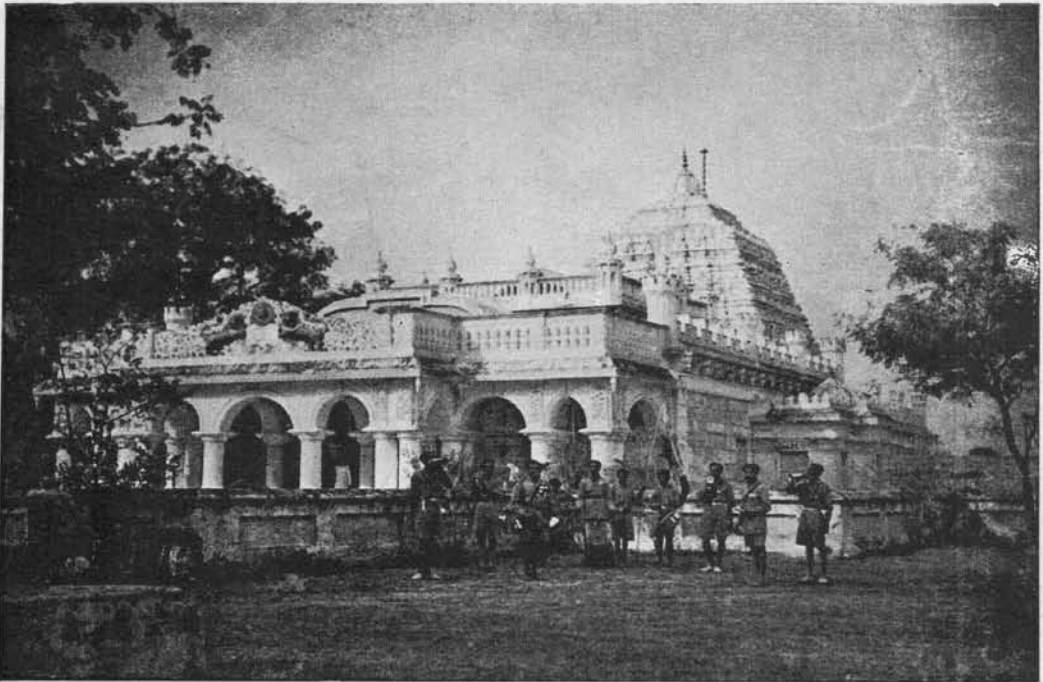
चित्र १३७ श्री ललवाडनुं नीचेनुं देरामर
Fig. 137 The Jain temple at Lachwār (Bihār)

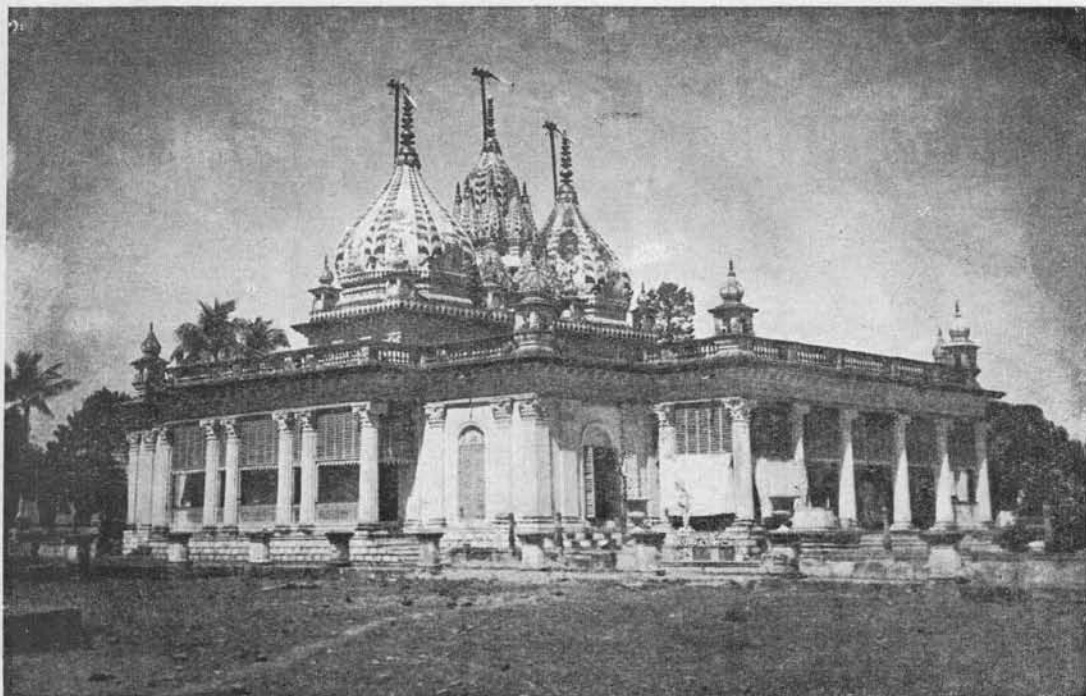
चित्र १३८ श्री क्षत्रियकुंडनुं पर्वत परनुं देरामर
Fig. 138 The Jain temple on the hill of Kṣatriyakund

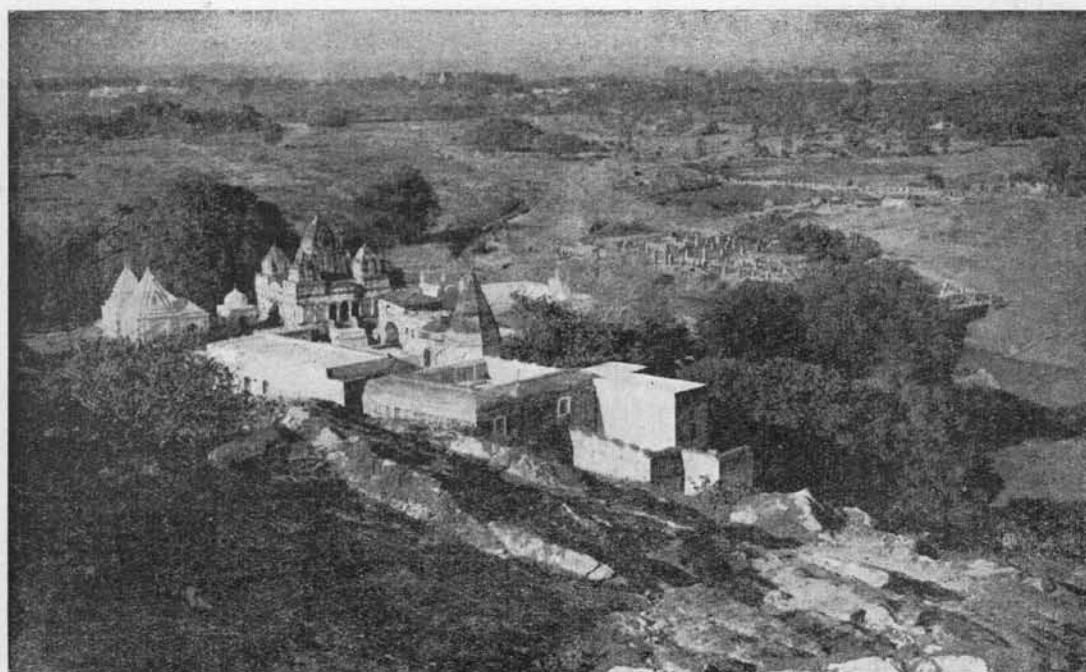
चित्र १३९ श्री कपिलानगरी (फरुक्काबाद)नुं देरासर
Fig. 139 The Jain temple at Kampilā - Farukkābād

चित्र १४० श्री कुल्पाकजीनुं देरासर
Fig. 140 The Jain temple of Kulpākji

चित्र १४१ जगतशेठनुं देरासर • कटगोला
 Fig. 141 Jagatseth's Jain temple - Katgolā (Bengal)

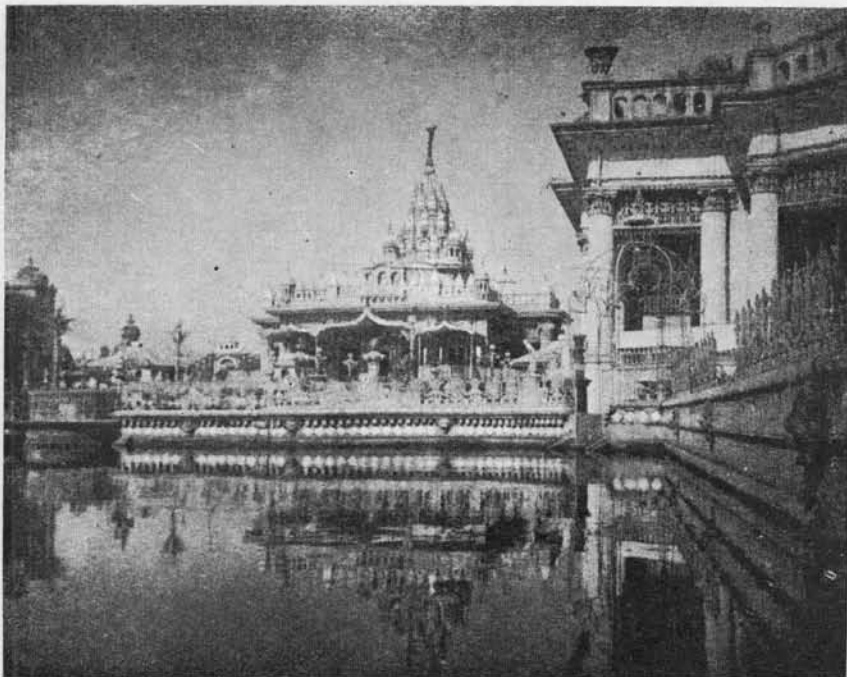
चित्र १४२ सप्तधारानुं दृश्य • राजगिर
 Fig. 142 A general view of Saptadhārā - Rājagira

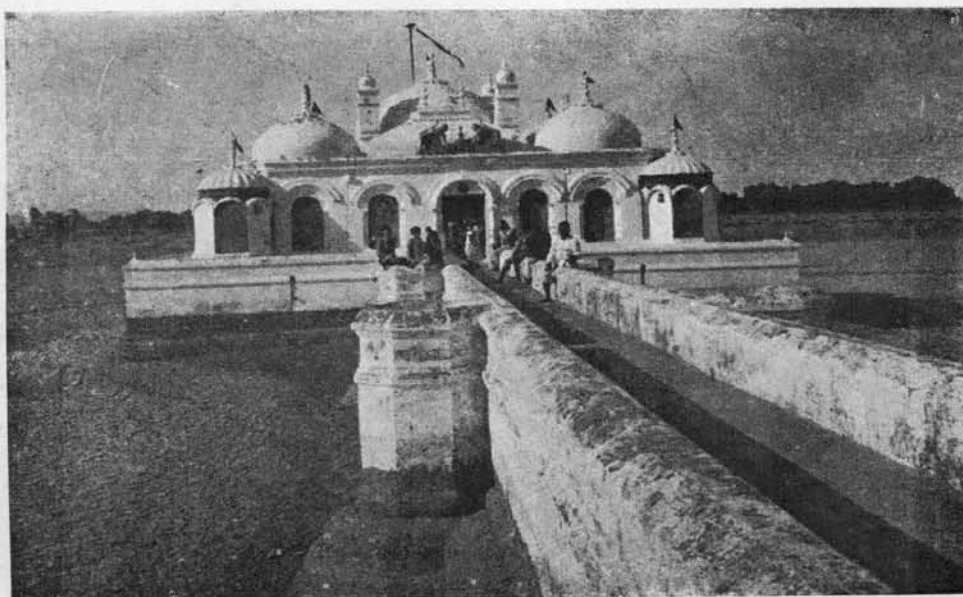
चित्र १४३ श्री बद्रीदास बाबुना देरासरना कंपाउन्डनुं मुख्य द्वार - कलकत्ता
Fig. 143 Main entrance of Babu Badridās temple - Calcutta

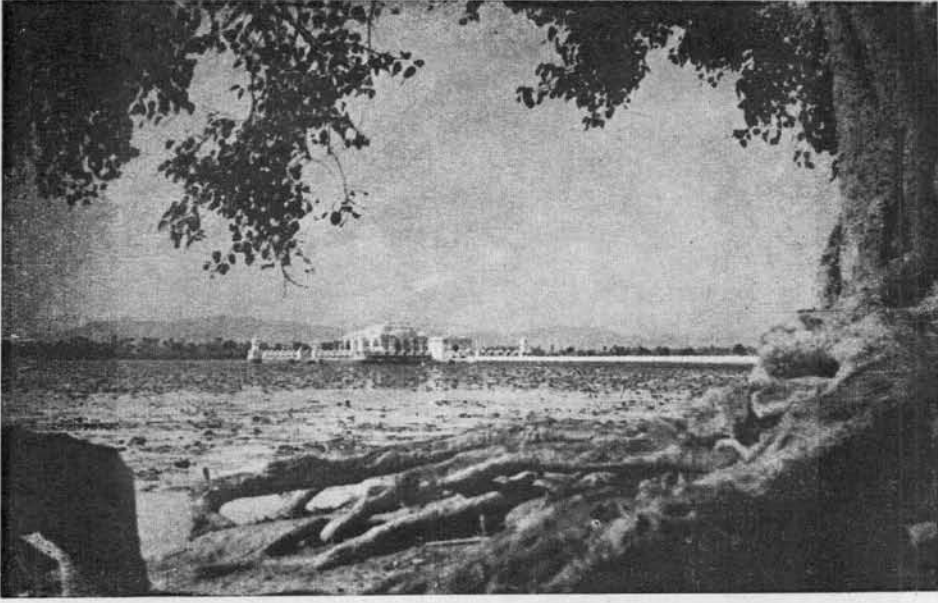
चित्र १४४ श्री बद्रीदास बाबुनुं देरासर - कलकत्ता
Fig. 144 The Jain temple of Badridās Babu - Calcutta

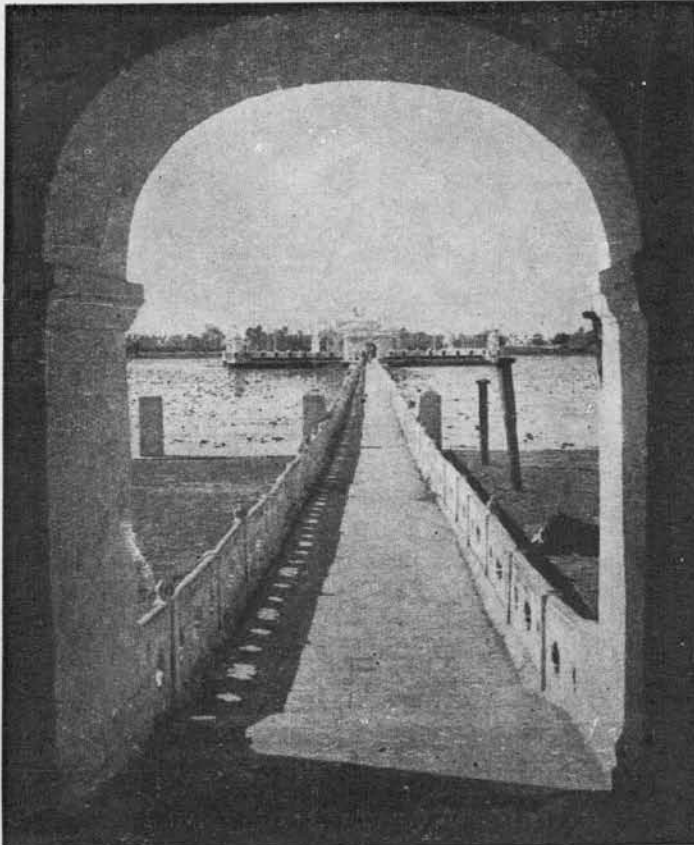
चित्र १४५ श्री बद्रीदास बाबुना देरासरनी भव्यता दर्शावतुं दृश्य - कलकत्ता
 Fig. 145 A general view of Babu Badridās temple - Calcutta

चित्र १४६ जैन श्वेतांबर देरासर - गुणीयाजी
 Fig. 146 The Jain Śwetāmbar temple - Guñiāji

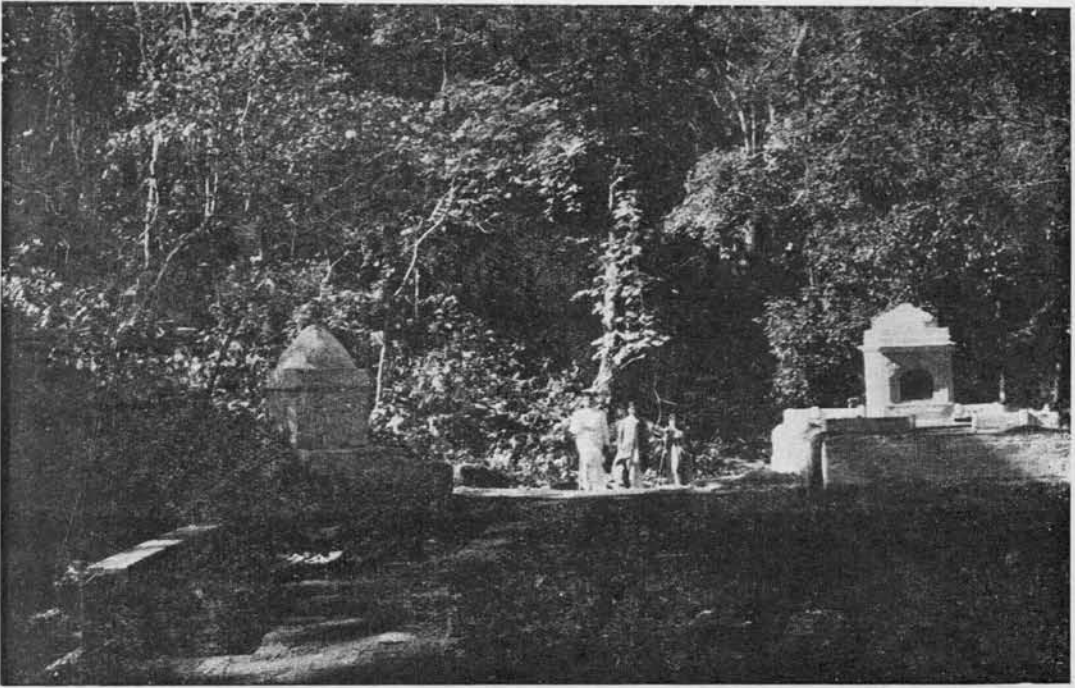

चित्र १४७ श्री जलमंदिरनुं सुंदर दृश्य - पावापुरी
Fig. 147 A General view of Jalmandir - Pāvāpurī

चित्र १४८ मुख्य प्रवेशद्वार सहितनुं जलमंदिरनुं दृश्य
Fig. 148 Jalmandir through main entrance - Pāvāpurī

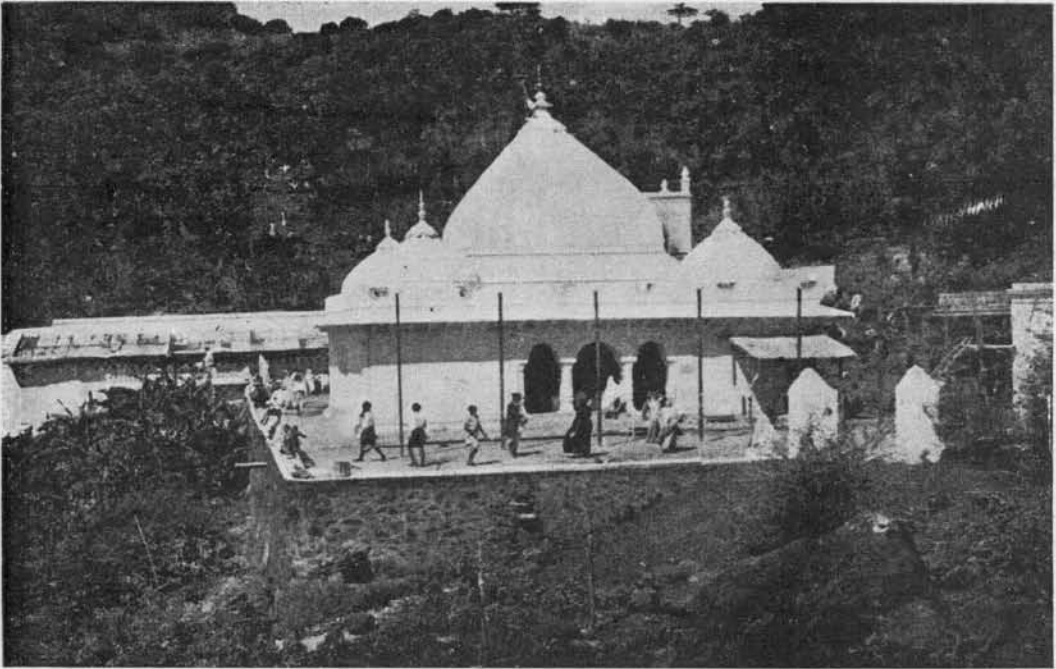
चित्र १४९, सीतानाळानो देखाव - समेतशिखर
Fig. 149 Sitānālā - Sametsīkhar

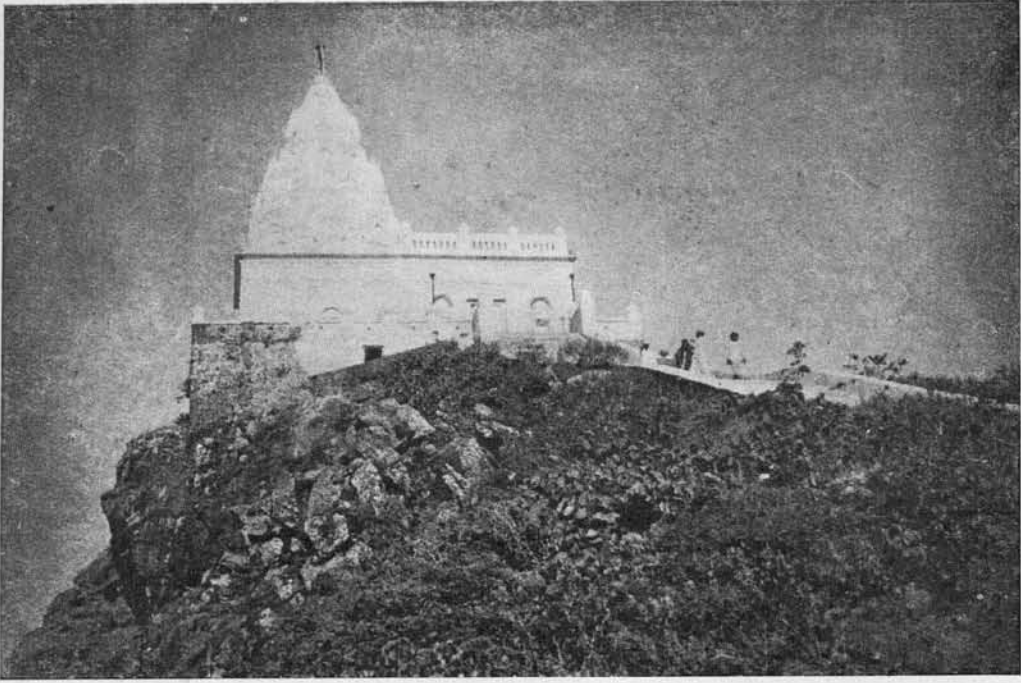
चित्र १५० समेतशिखर पर्वतनुं एक कुदरती दृश्य
Fig. 150 Scenery on Sametsīkhar hill

चित्र १५१ समेतशिखर पर्वतनी टोच परनुं रम्य दृश्य
Fig. 151 Bird's-eye view of Sametśikhar hill

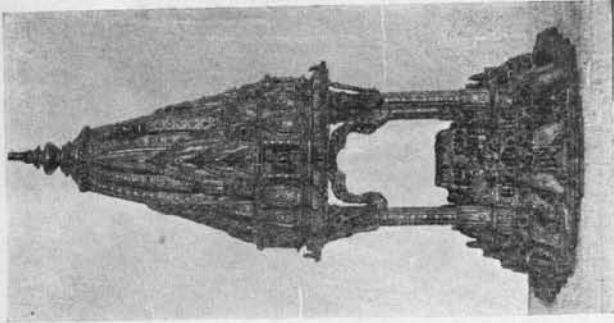
चित्र १५२ मुख्य मंदिर (जलमंदिर) समेतशिखर
Fig. 152 Main temple - Sametśikhar

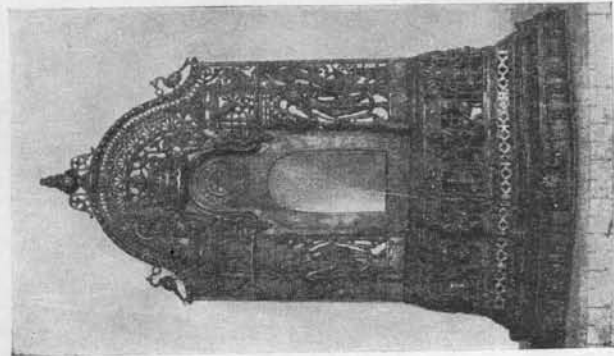
चित्र १५३ श्री पार्श्वनाथ भगवाननी निर्वाणभूमि
 Fig. 153 The place where Śrī Pārśvanāth attained Nirvāna

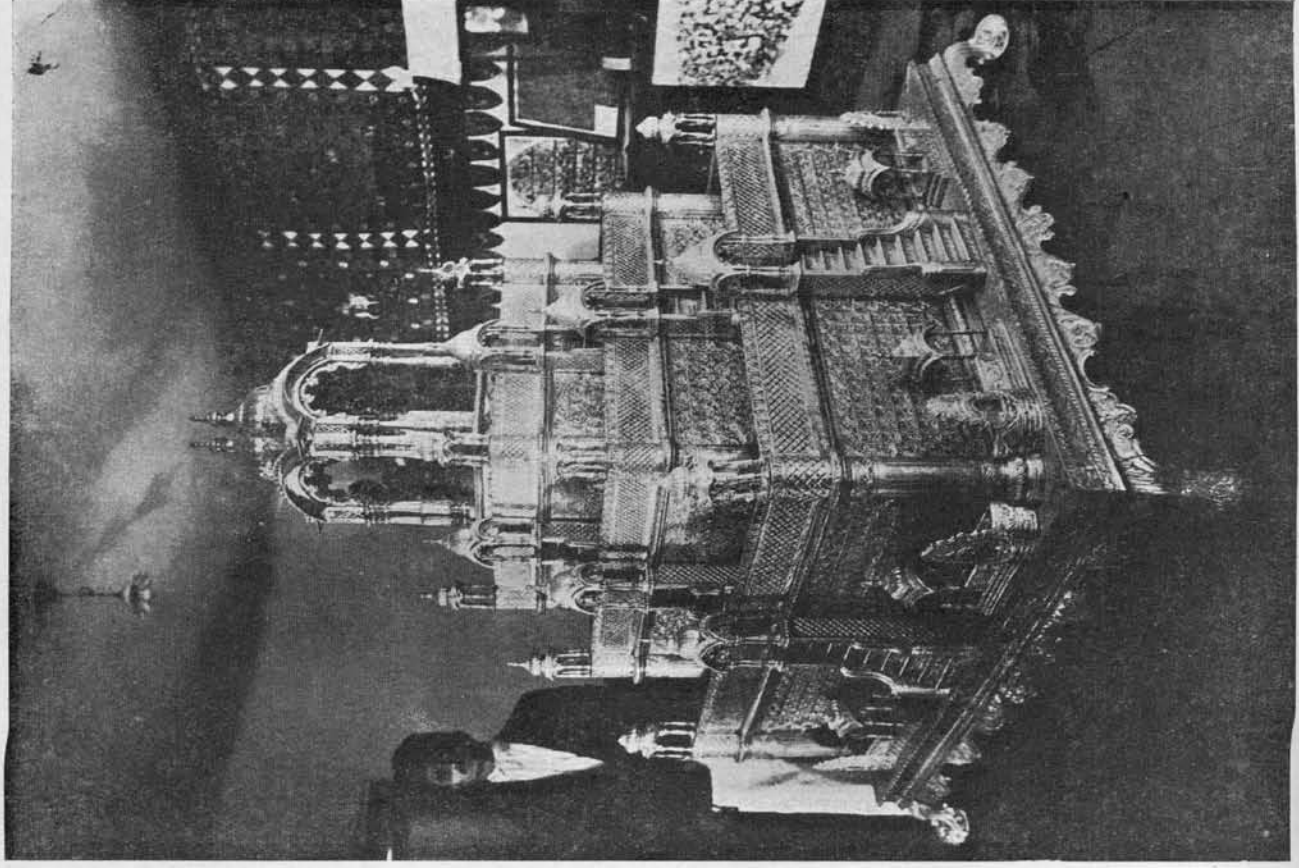
चित्र १५४ जैन देरासरो सहितनुं रम्य दृश्य - अचलगढ
 Fig. 154 The beautiful scene of Avachalgaḍh with Jain temples
 "Aho Shrutyanam"

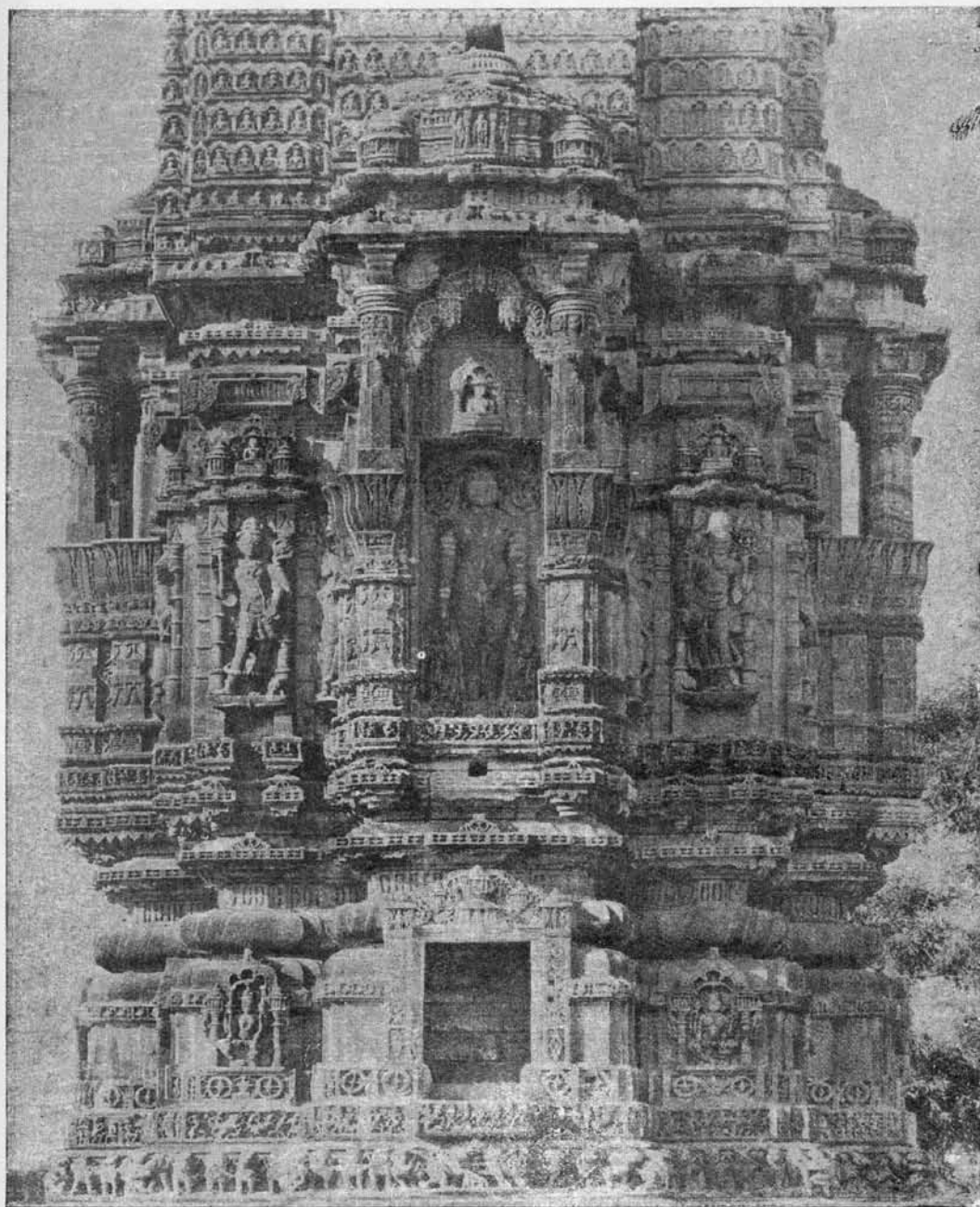
चित्र १५६ धातुनुं नातुं देरासर
Fig. 156 A miniature temple

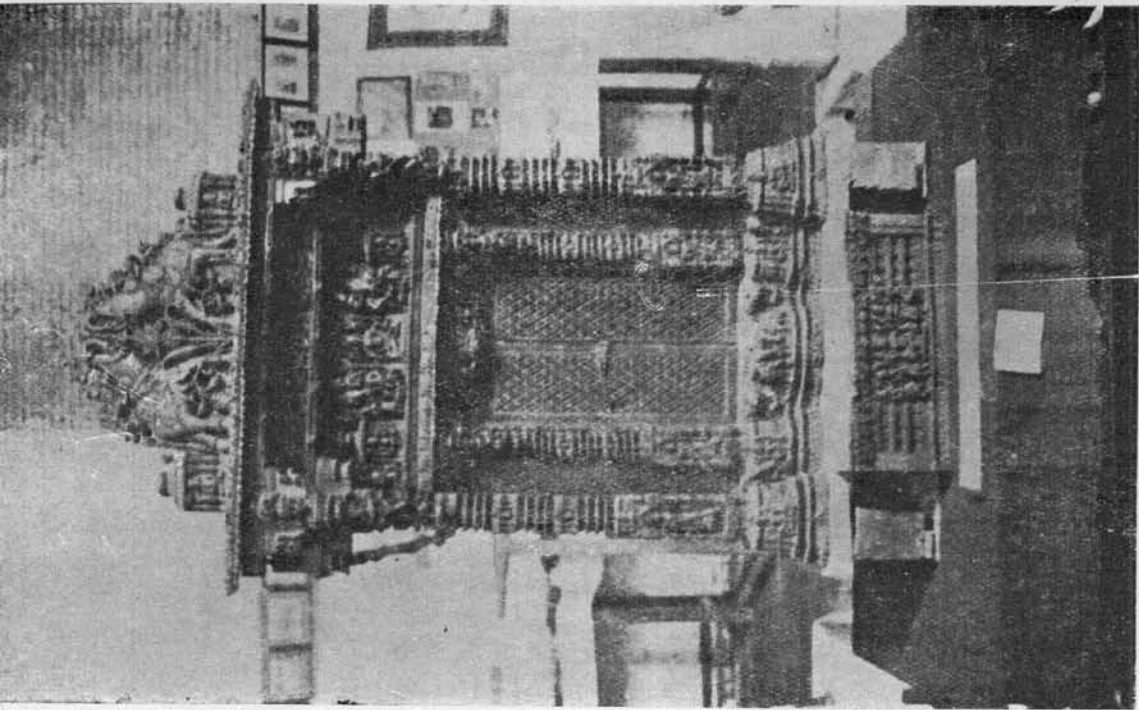
चित्र १५५ धातुनुं परिकर - पाटण
Fig. 155 Metal Parikar - Pāṭaṇ

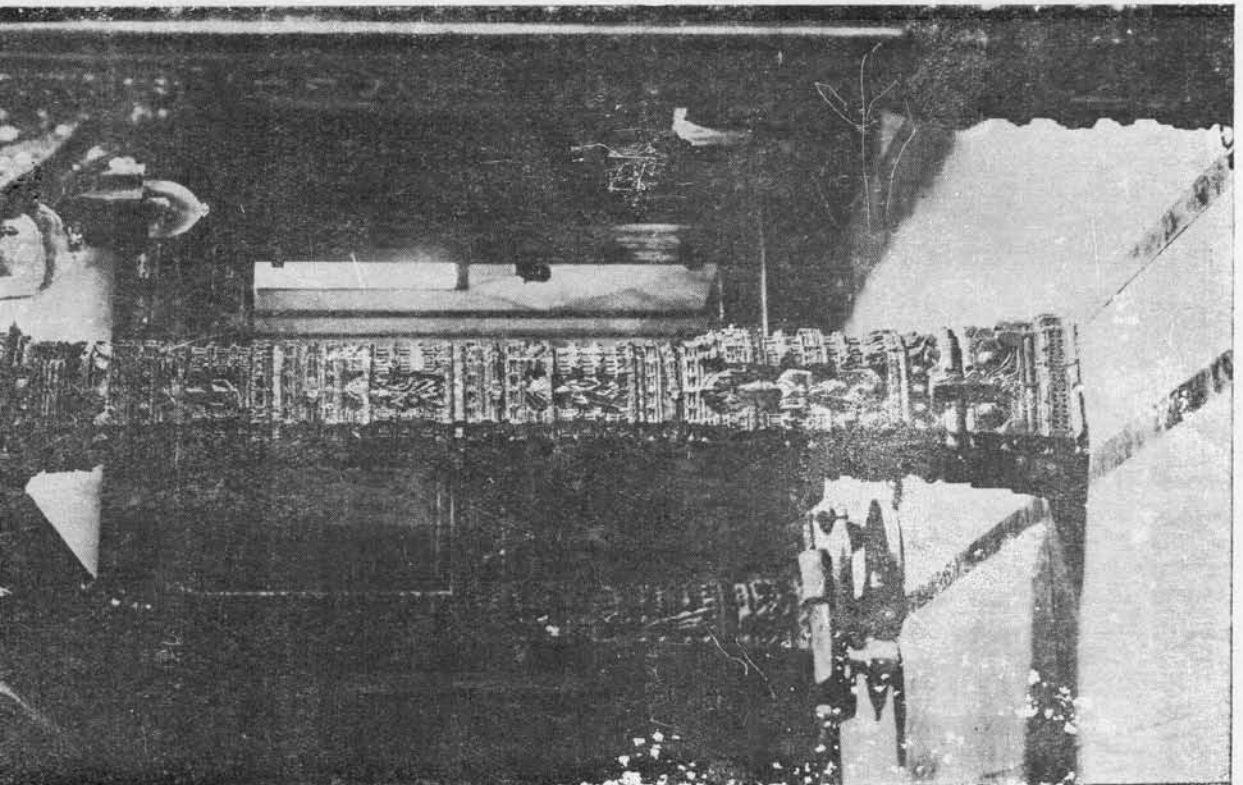
चित्र १५७ नादीनुं समवसरण - व्होदरा
Fig. 157 Silver Samavasaraṇa (Baroda)

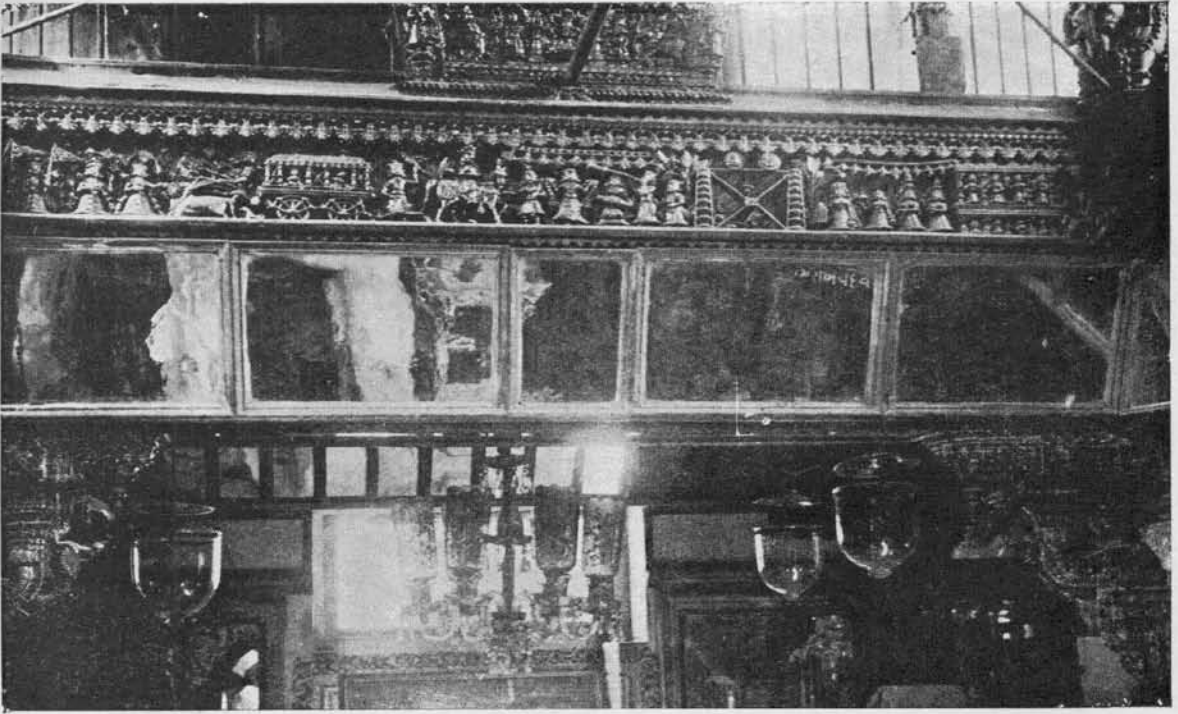
चित्र १५८ श्री जैन कीर्तिस्थंभ - चितोडगढ़
 Fig. 158 Jain Tower - Chitodgarh

चित्र १६० लाकडातुं नातुं घर देवासर • पाटण
 Fig. 160 A small wooden temple - Pāṭan

चित्र १५९ लाकडांना कोतरकामवाळो थंमली
 Fig. 159 A wooden pillar with exquisite carving - Surat

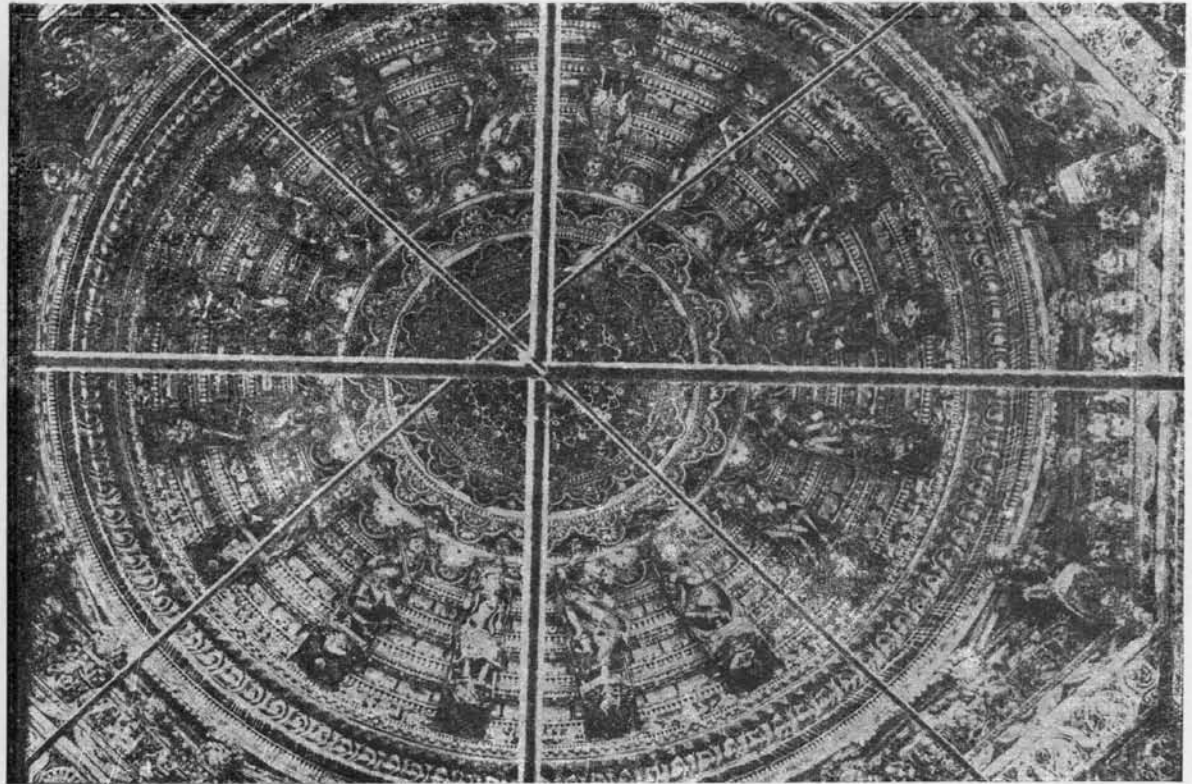
चित्र १६१ श्री नेमिनाथजीनी जाननुं लाकडांनुं कोतरकाम • पाटण

Fig. 161 Marriage procession of Nemināth in wood carving - Pātaṅ

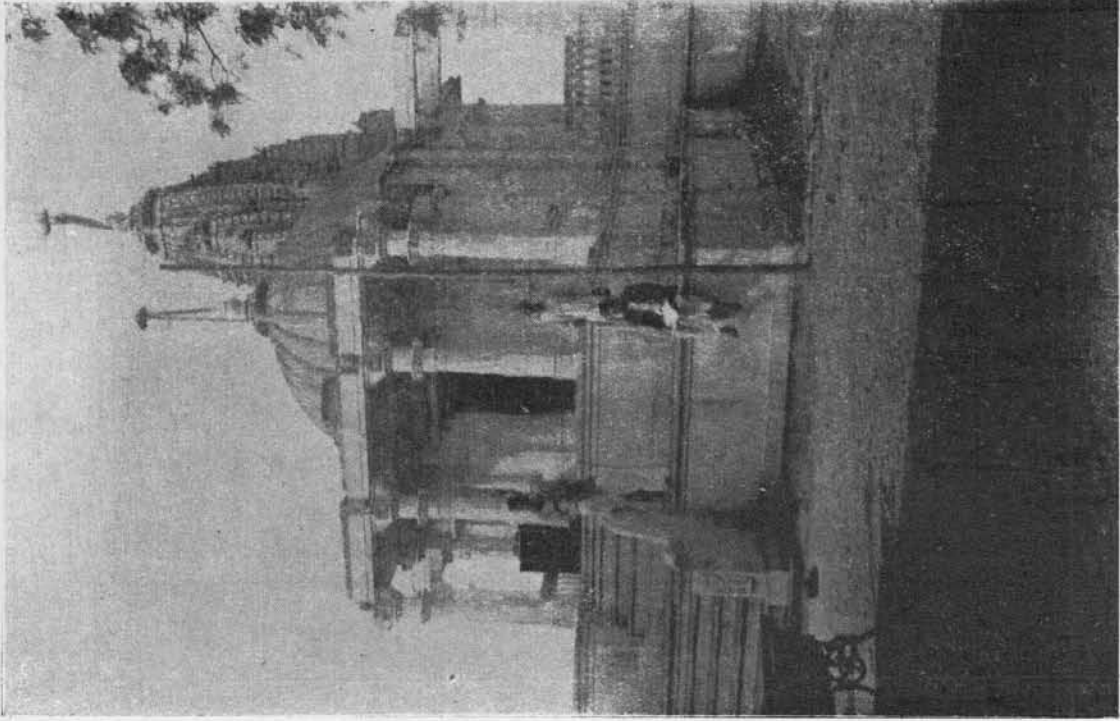
चित्र १६२ एक सुंदर स्थापत्यकाम • चाणस्मा

Fig. 162 A beautiful piece of sculpture - Chāṇasmā

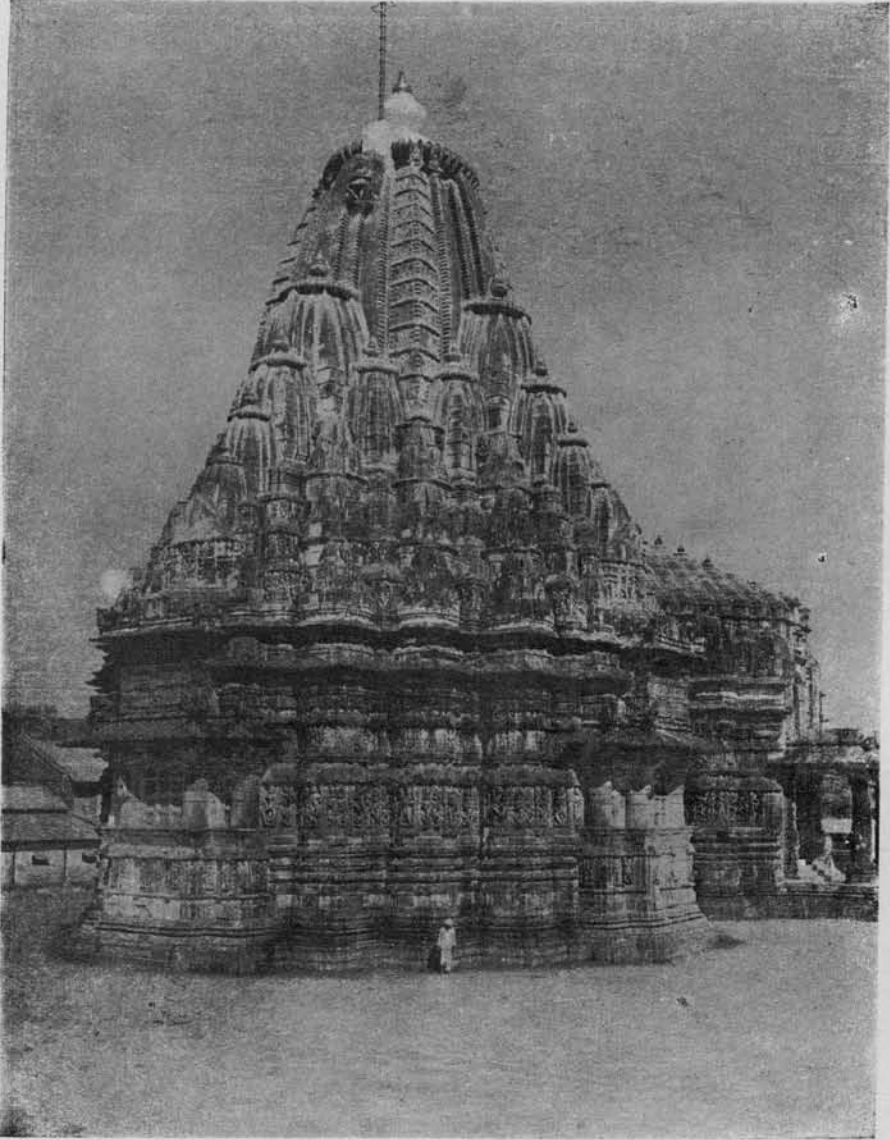
चित्र १६३ लकडाना कोतरकामवाकी छत - पाटण
 Fig. 163 A ceiling in wood carving - Pāṭaṇ

Copyright S. M. Nawab

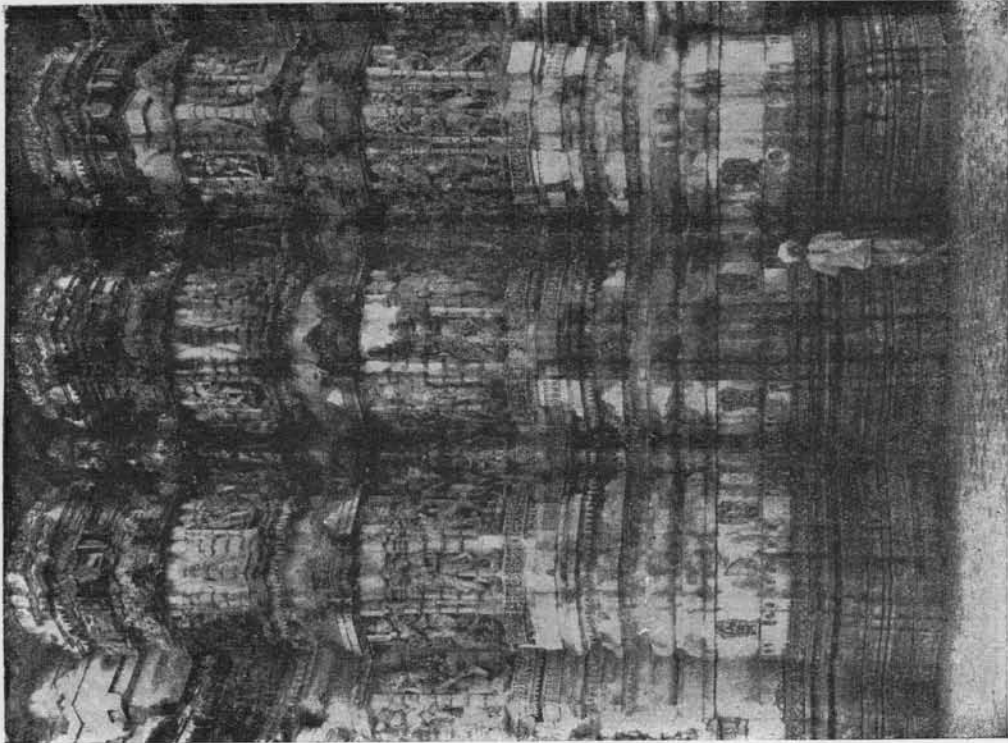

चित्र १६४ श्री जैन देरासर - चाणस्मा
 Fig. 164 The Jain temple - Chāṇasṃā

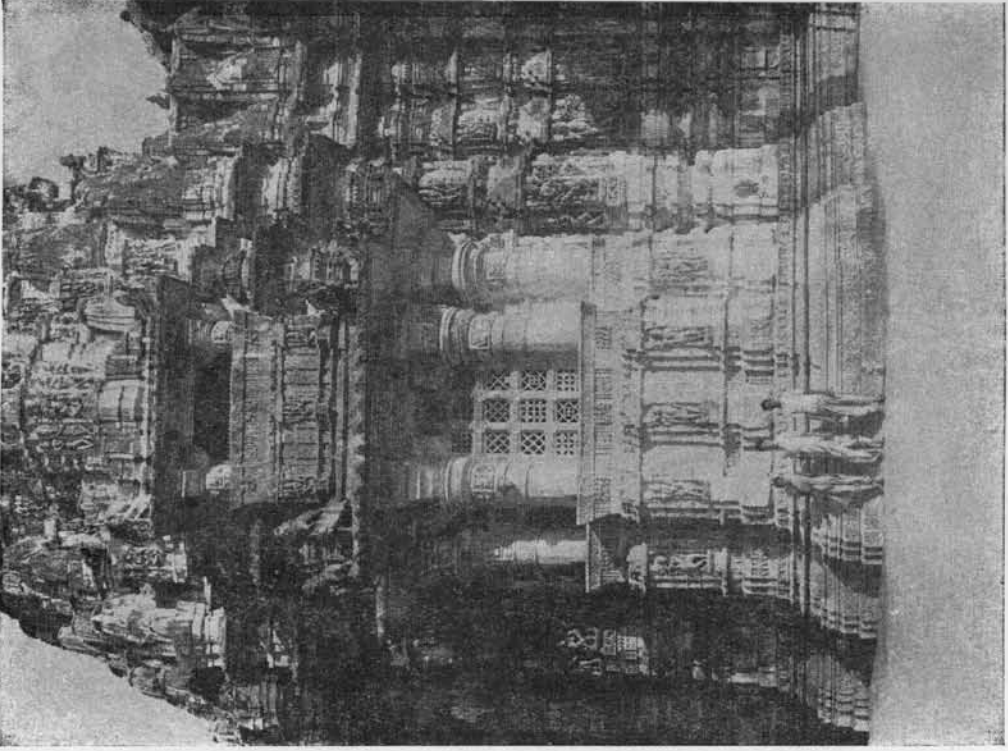

चित्र १६५ श्री अजितनाथनुं देरासर - तारंगा
Fig. 165 Śri Ajitnath temple - Tāraṅgā

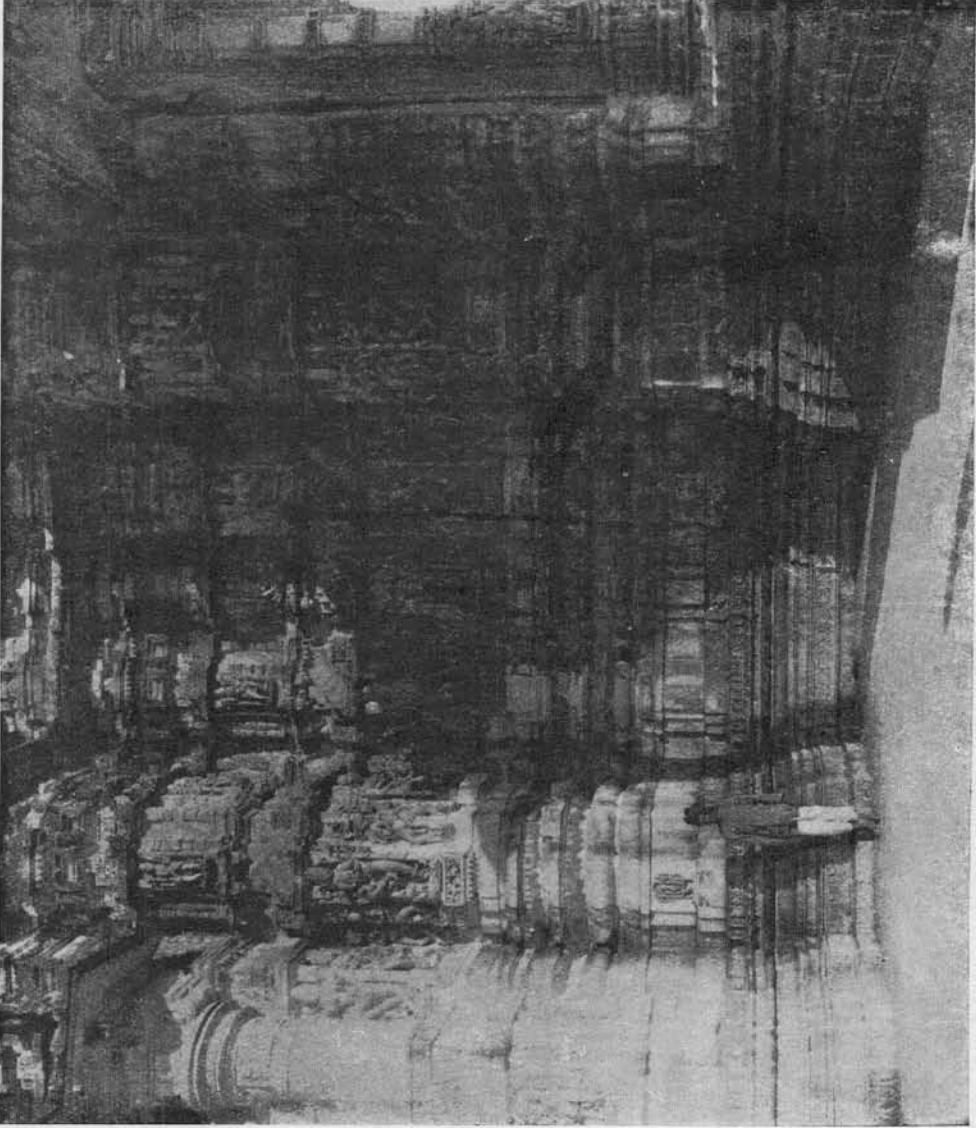
चित्र १६६ दक्षिण बाजुनां स्थापत्यकामो • तारंगा

Fig. 166 Sculptures on the south side - Taraṅgā

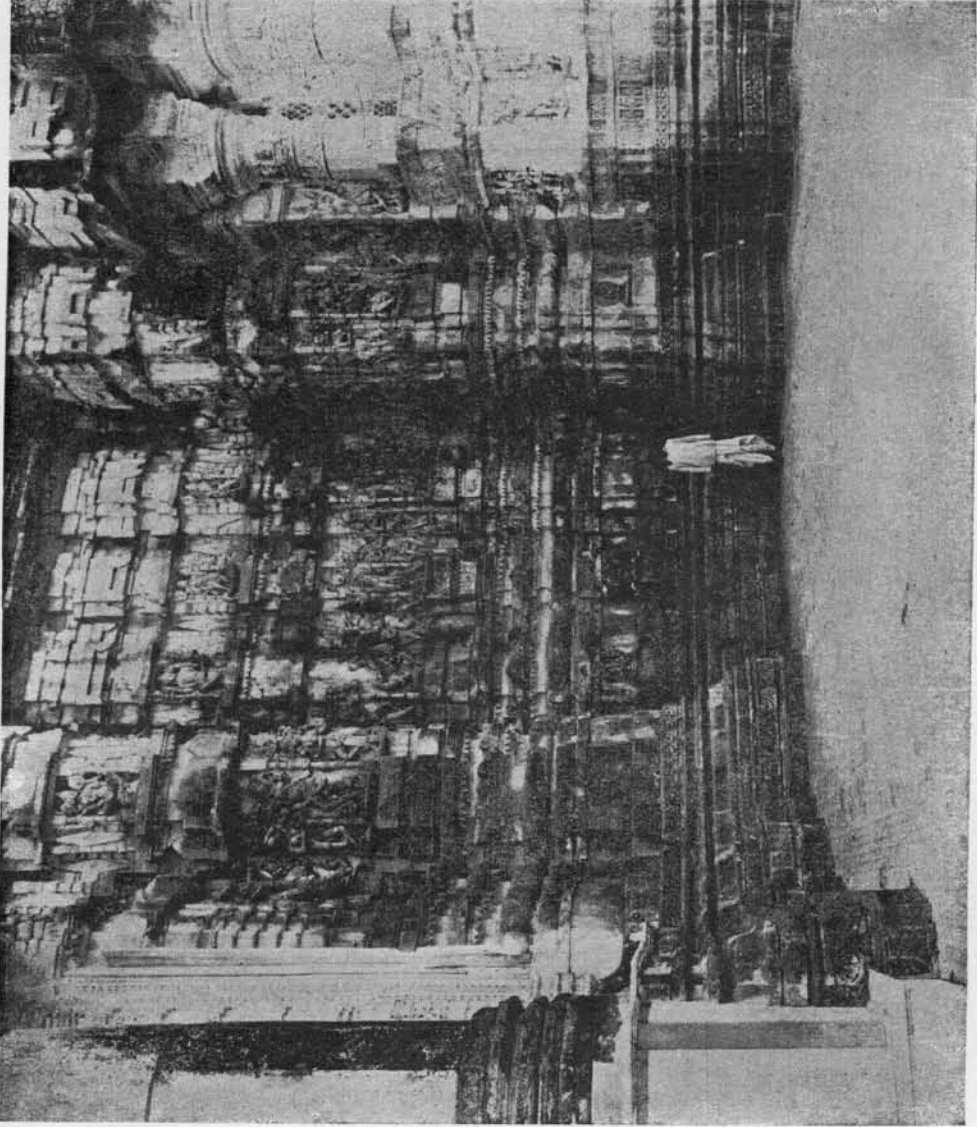
चित्र १६७ श्री अजितनाथना देरासलनो पाछळनो देखाव

Fig. 167 Back view of Ajitnāth temple - Taraṅgā

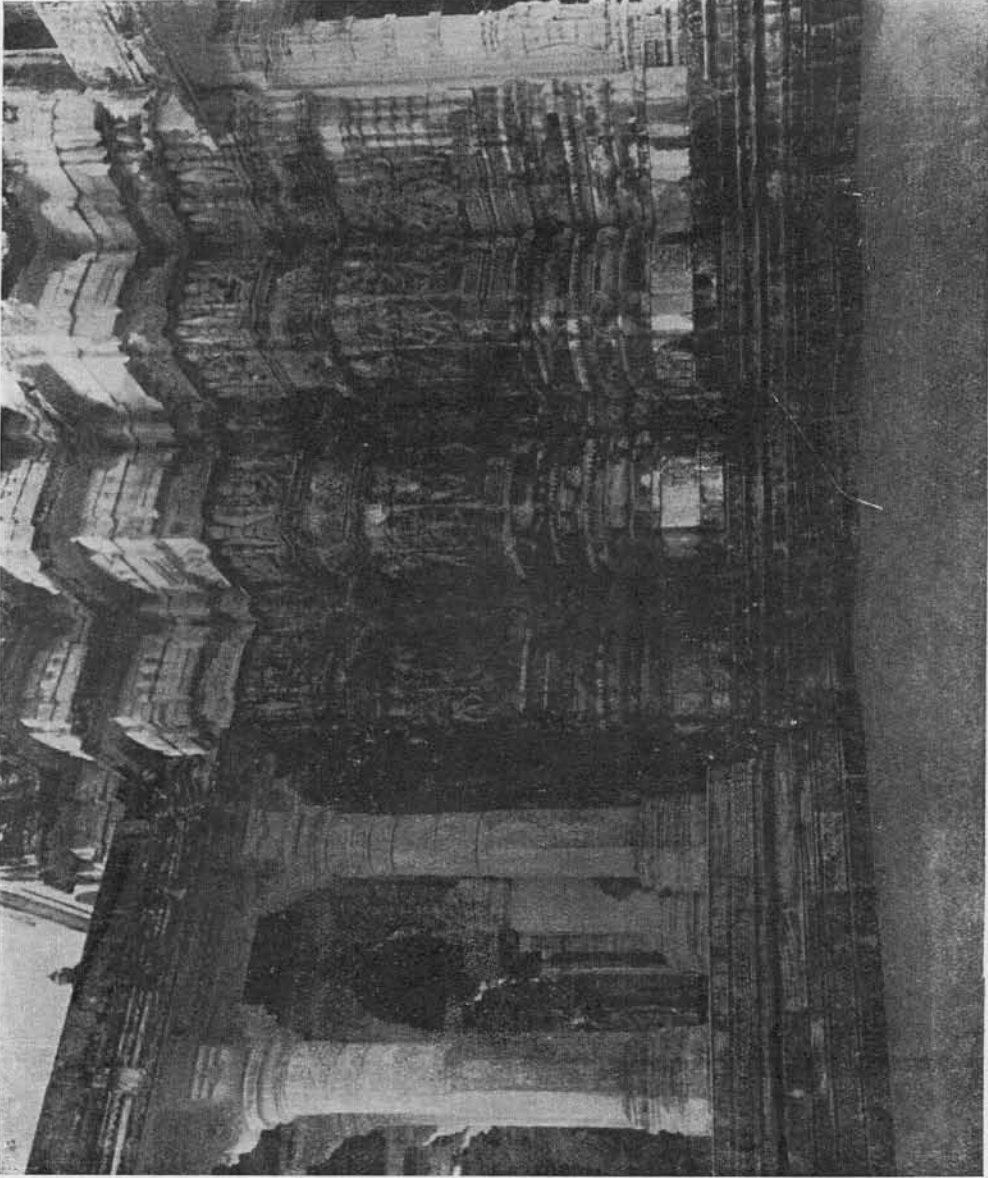

चित्र १६८ तारागाता सुंदर शिल्पस्थापत्यनो नमूना

Fig 168 A view of Tāraṅgā sculptures

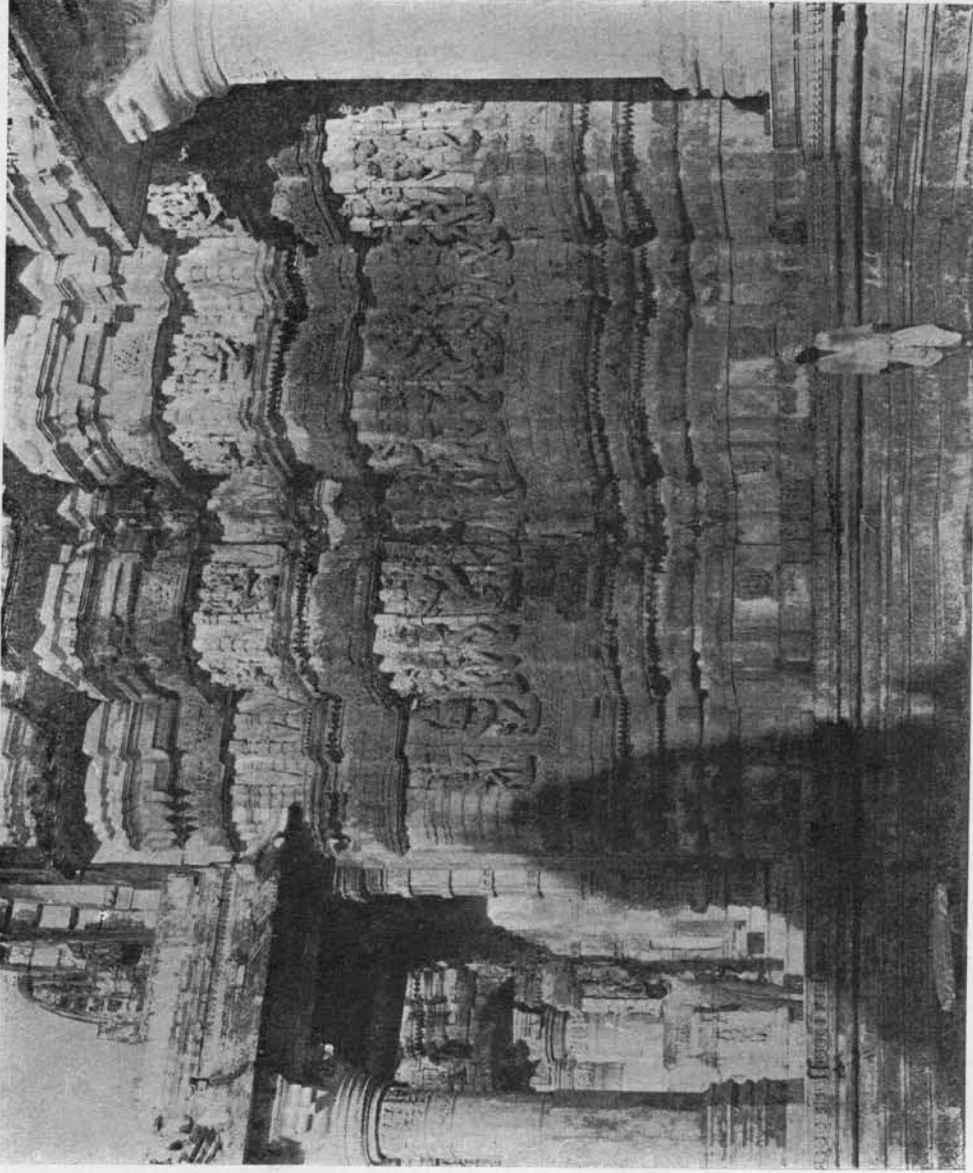

चित्र १६९. तारंगाना शिल्पस्थापत्यं वीजुं दशेन
 Fig. 169 Another view of Tārāṅgā sculptures - Tārāṅgā

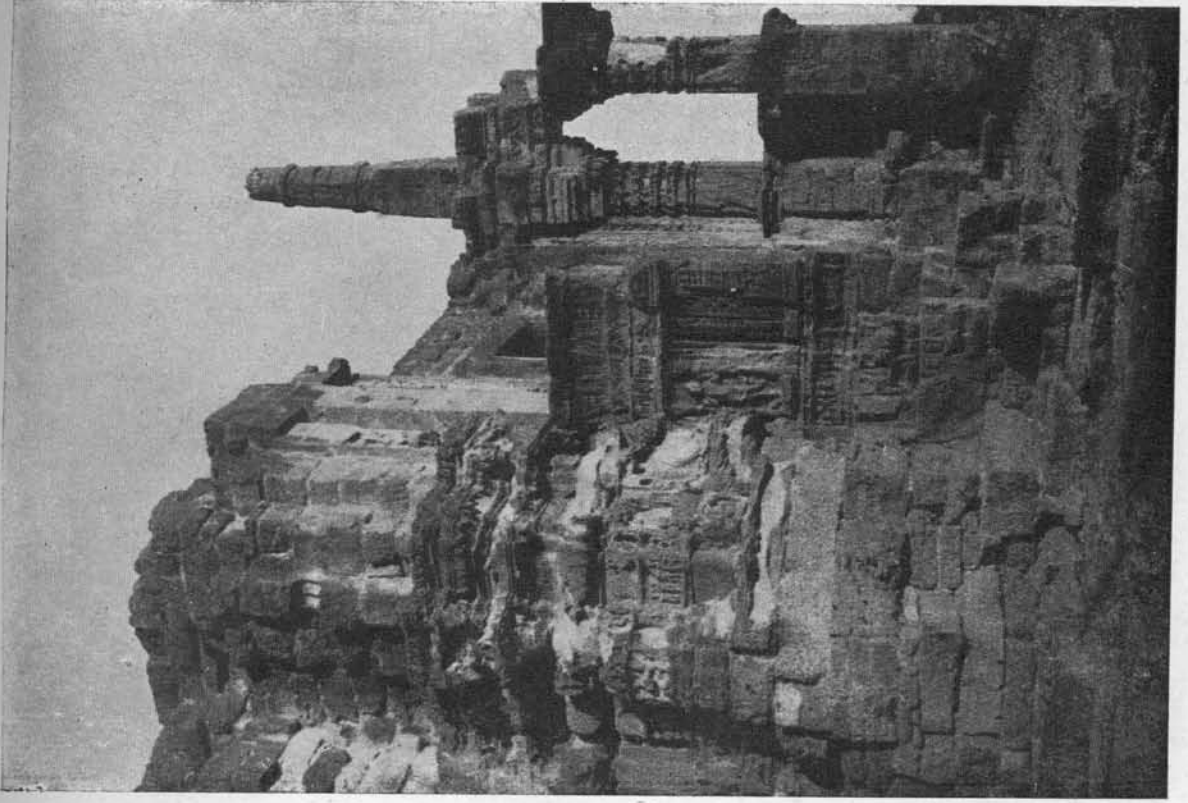
चित्र १७० वीजी एक बाजुनां स्थापयकामो • तारंगा

Fig. 170 One more view of Tārāṅgā sculptures

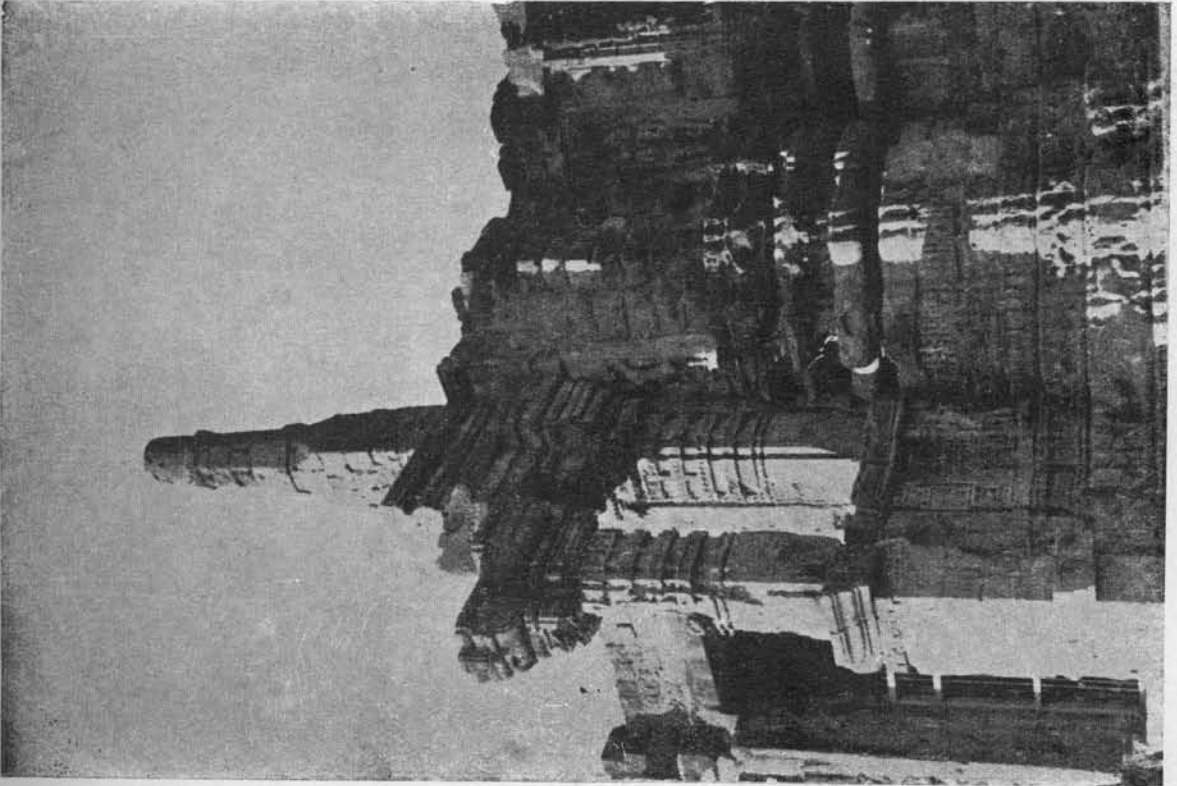
चित्र १७१ थोडां वयु स्थापत्यकामो . तारंगा

Fig. 171 Further Tārāṅgā sculptures

चित्र १७३ सोमनाथना मंदिरनो बीजो भाग-प्रभासपाटण

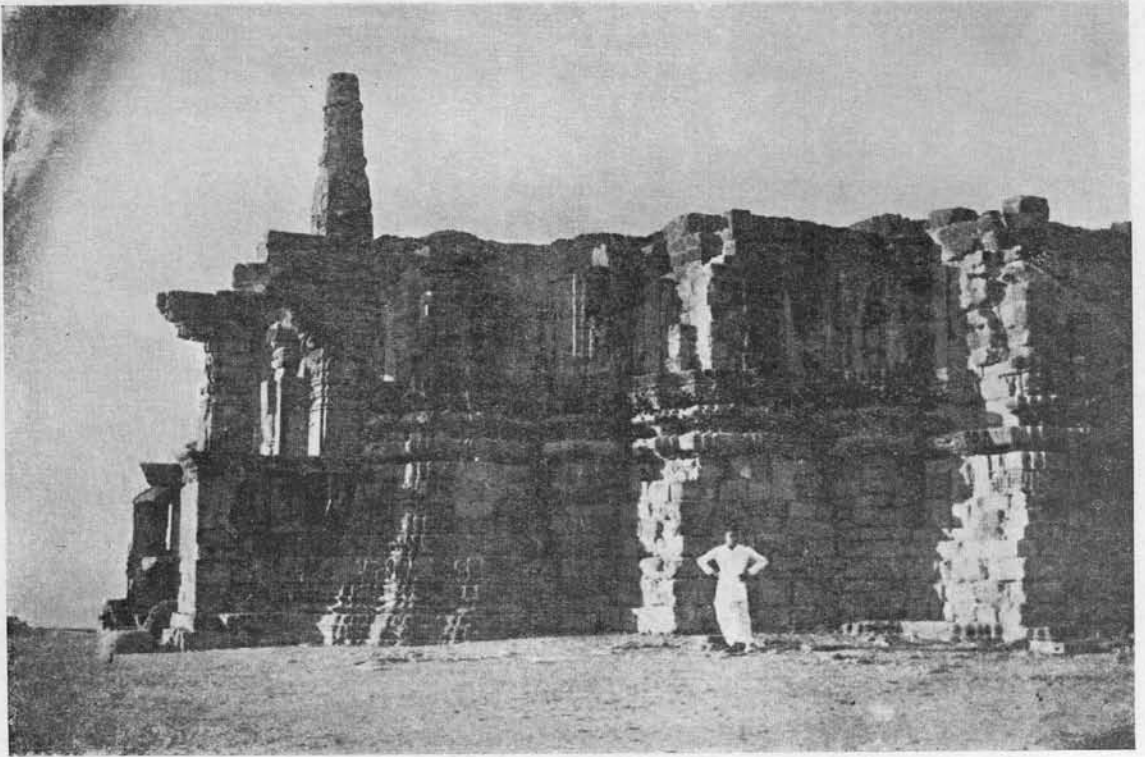
Fig. 173 Second portion of Somanāth temple - Prabhāspātan

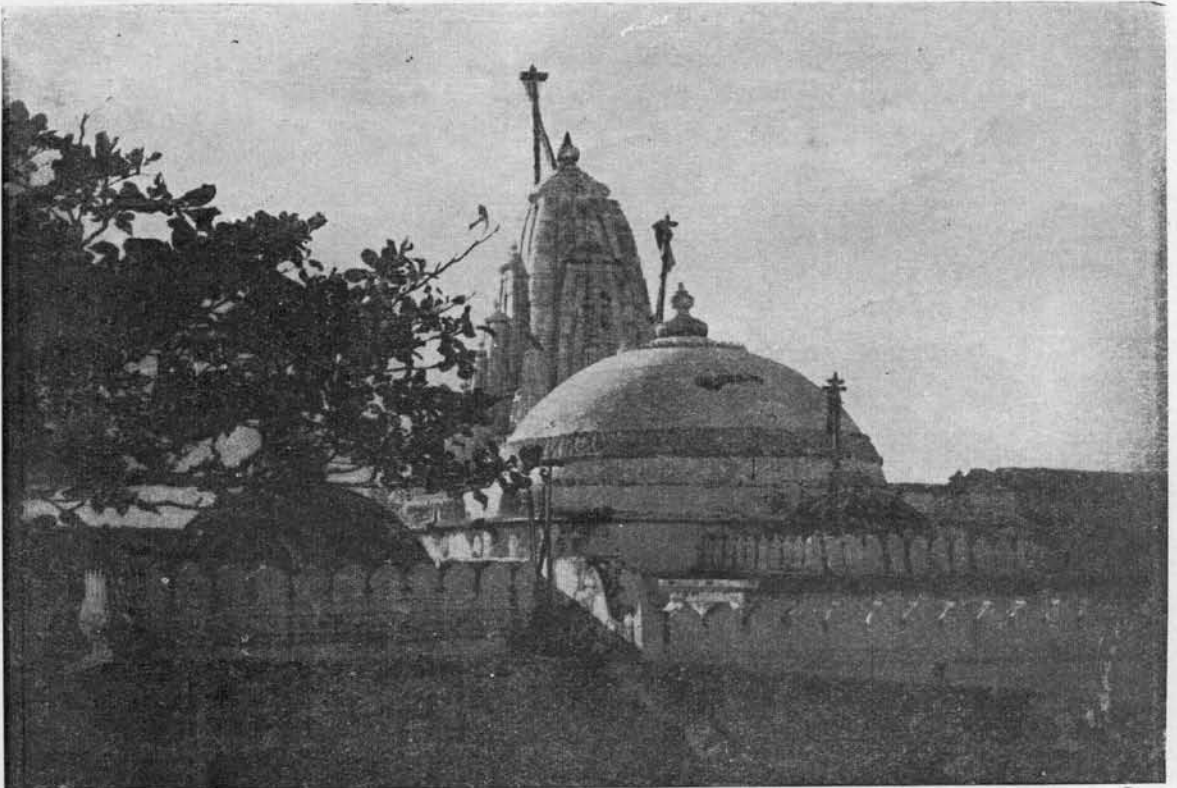
चित्र १७२ श्री सोमनाथना मंदिरनो एक भाग-प्रभासपाटण

Fig. 172 A portion of Somanāth temple - Prabhāspātan

Copyright S.M.Nawab

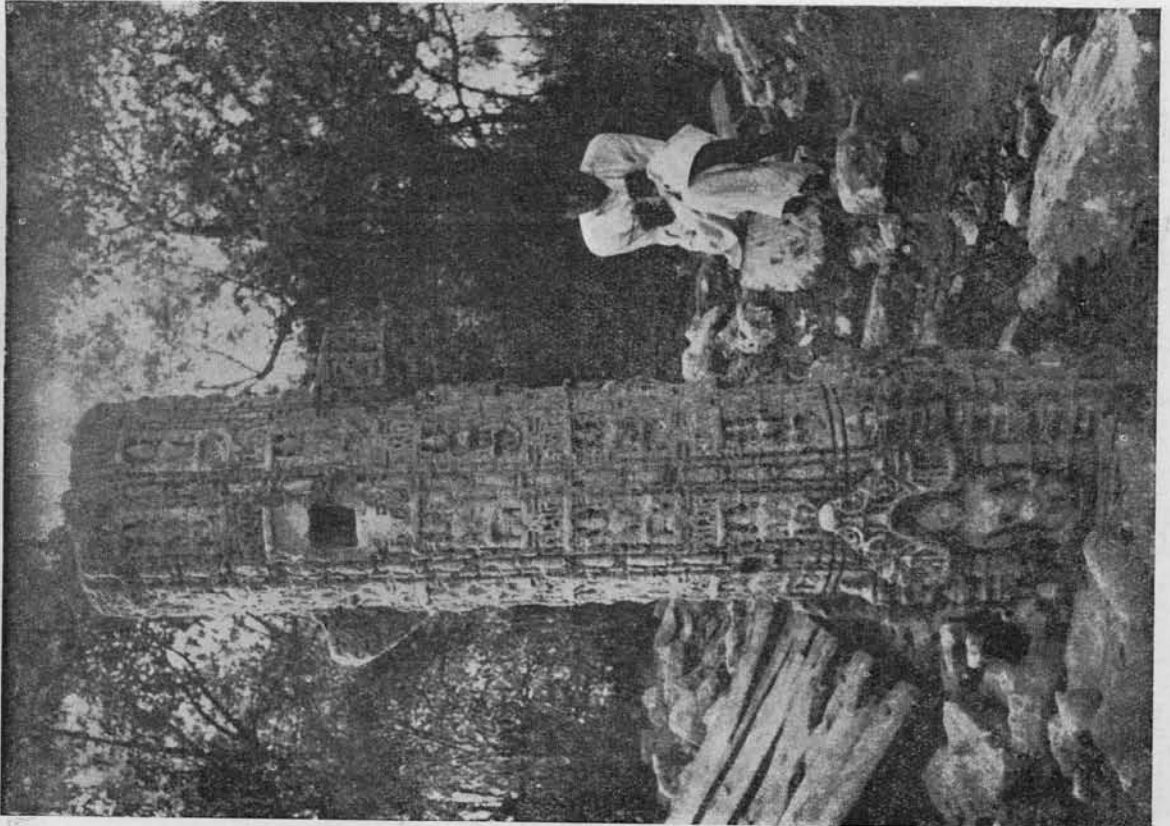

चित्र १७४ सोमनाथना मंदिरनो त्रीजो भाग . प्रभासपाटण
Fig. 174 Third portion of Somnāth temple - Prabhāspāṭaṇ

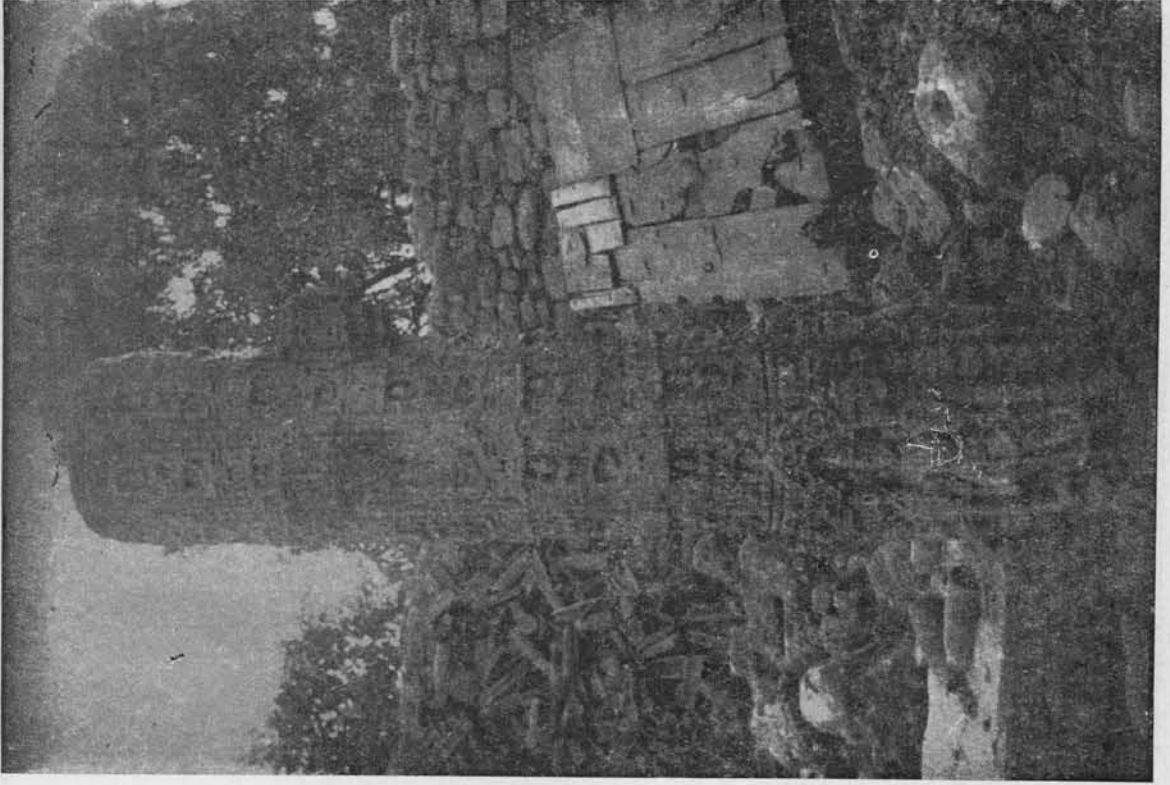
चित्र १७५ श्री अजारापार्श्वनाथजीनुं देरासर . अजारा
Fig. 175 General view of Ajārā Pārśvanāth's temple - Ajārā

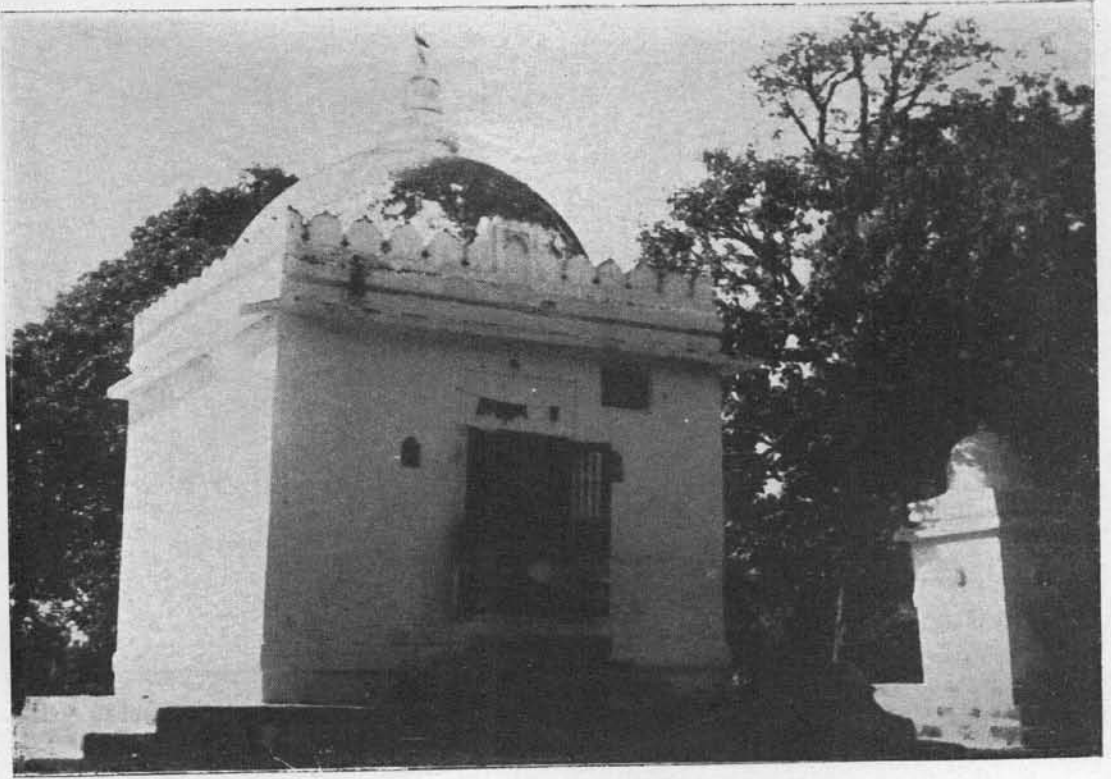
चित्र १७६ सुंदर कोतरकामवाळो थांमलो - अजारा

Fig. 176 A beautifully carved pillar - Ajārā

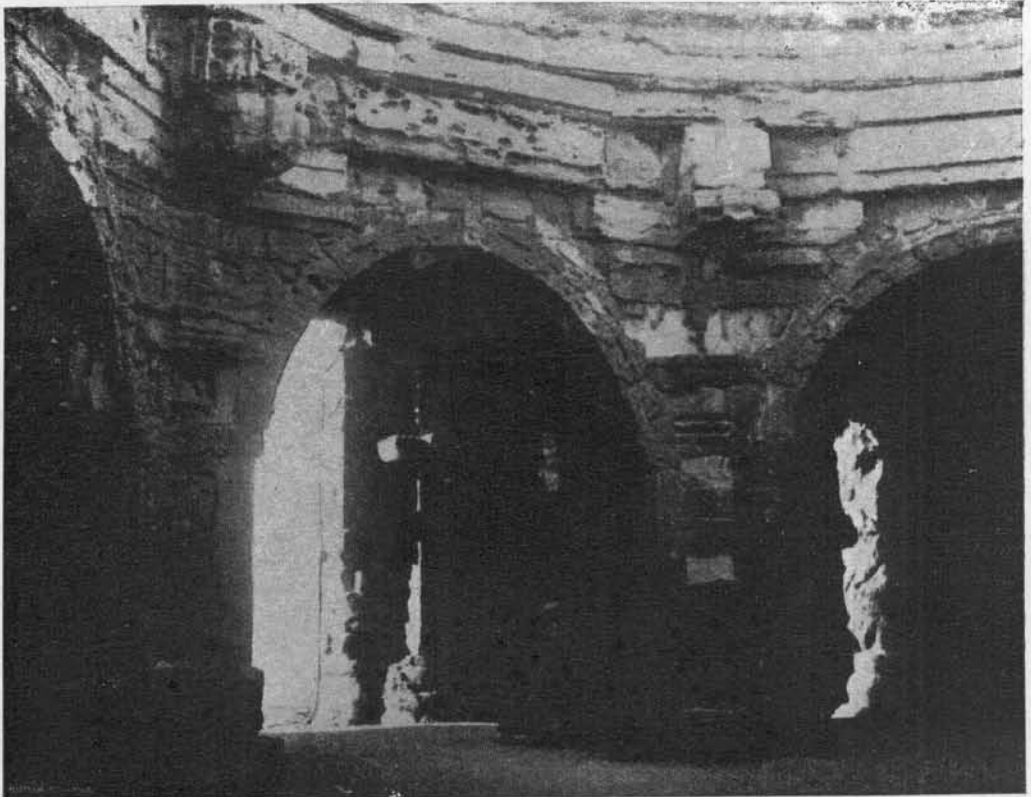

चित्र १७७ चित्र १७६ वाळ थांमलानी बीजी वाजु

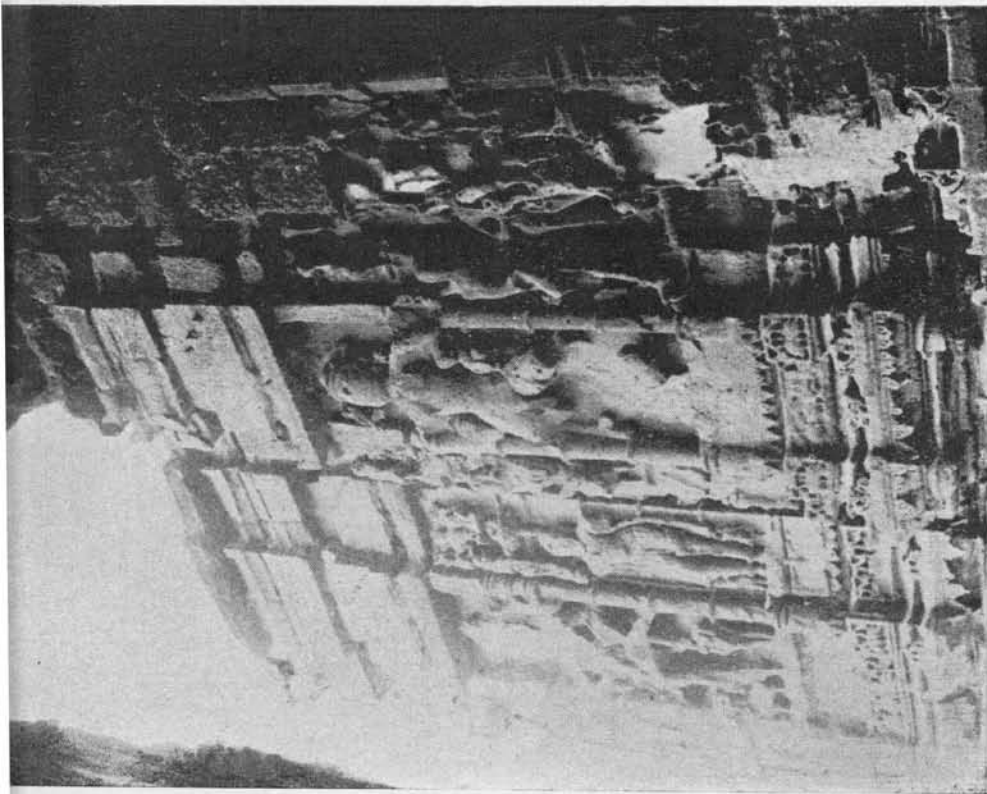
Fig. 177 Another view of the pillar in fig. 176

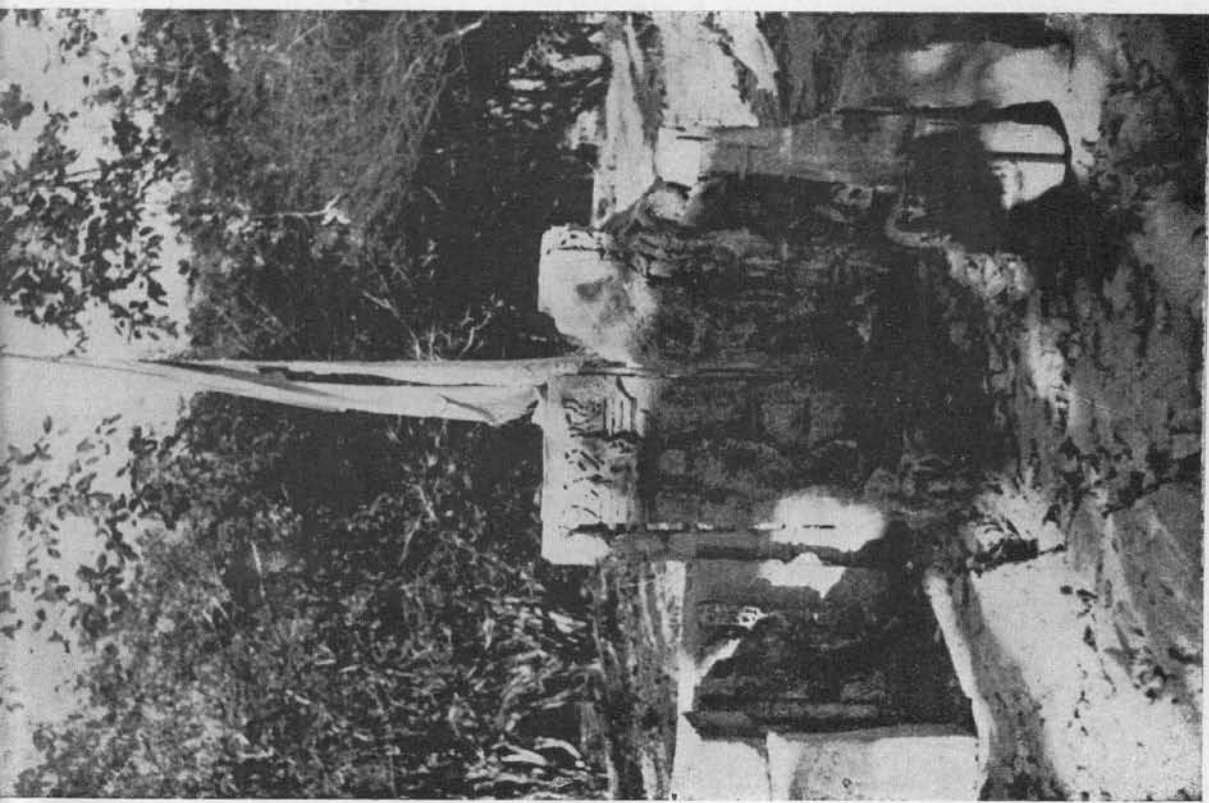
चित्र १७८ श्री हीरविजयसूरिनी निर्वाणभूमि • ऊना नजीक
Fig. 178 The death place of Śrī Hiravijayasuri near Unā

चित्र १७९ सोमनाथना मंदिरनो अंदरनो भाग • प्रभासपाटण
Fig. 179 Interior of Somanāth temple - Prabhāspāṭaṇ

चित्र १८० सोमनाथना मंदिरांनां केटलांक शिल्प
 Fig. 180 Some sculptures of Somanāth temple
 Copyright S. M. Nawab

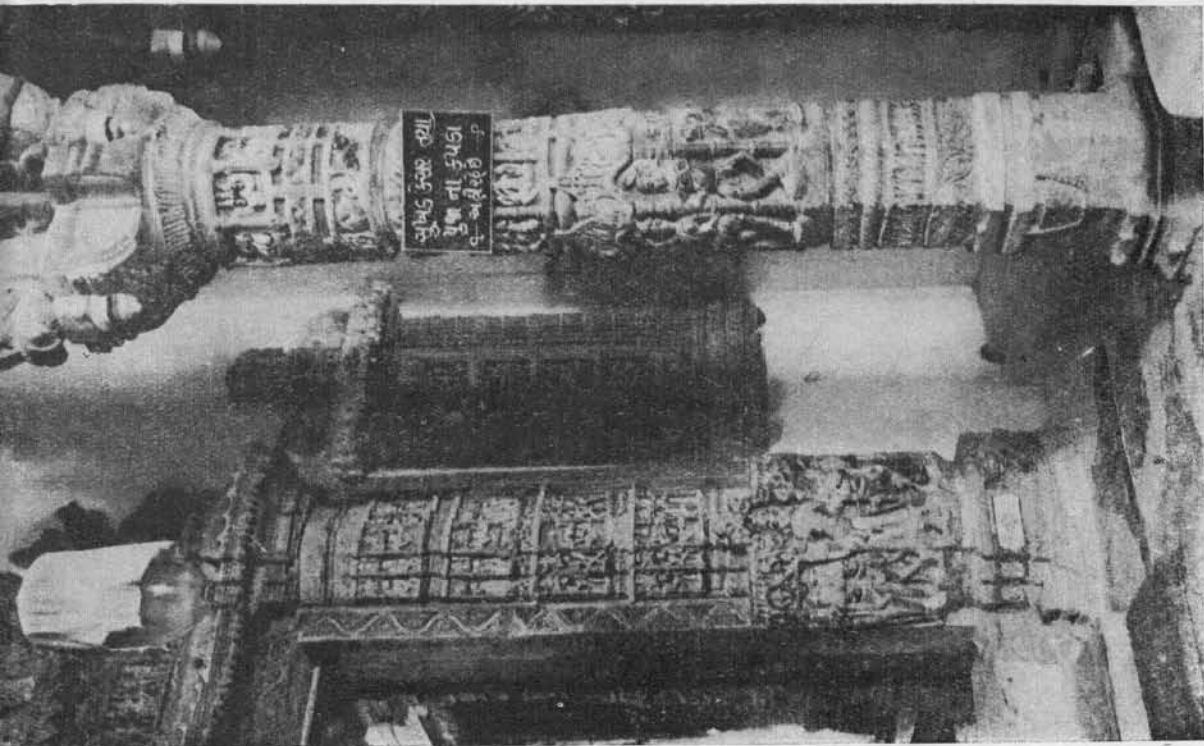
चित्र १८१ श्री अजयपालनो चोरो - अजारा
 Fig. 181 Ajayapāl's choro - Ajārā

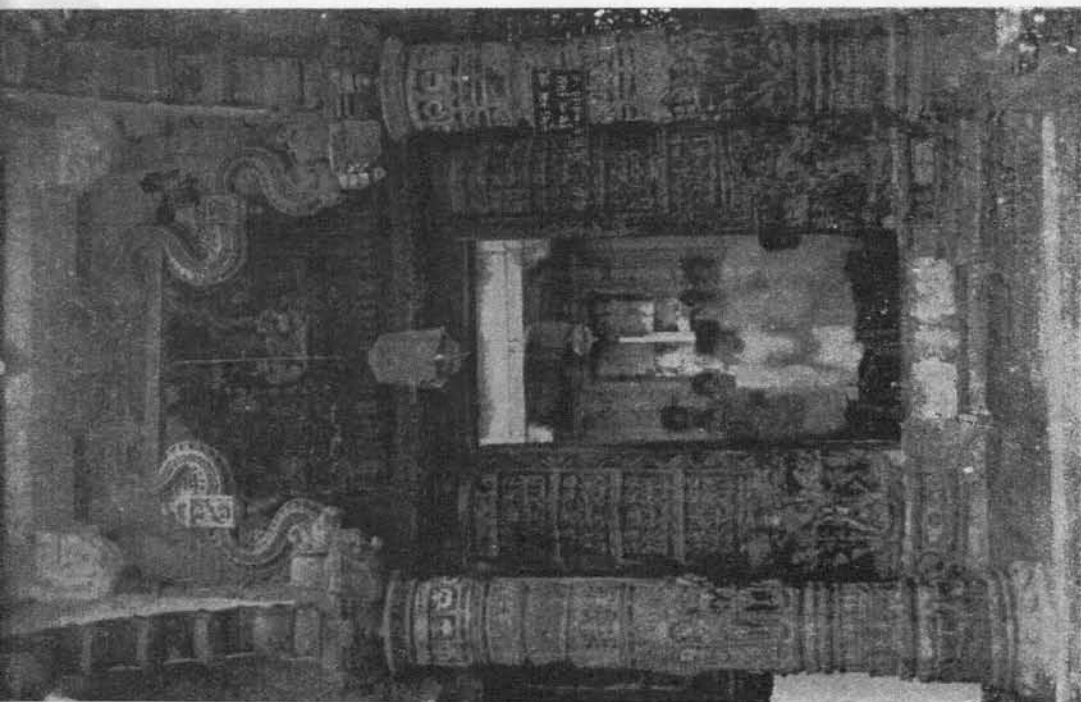
चित्र १८२ सोमनाथना मंदिरनुं प्रवेशद्वार - प्रभासपाटण
 Fig. 182 Main entrance of Somanāth temple - Prabhāspātan

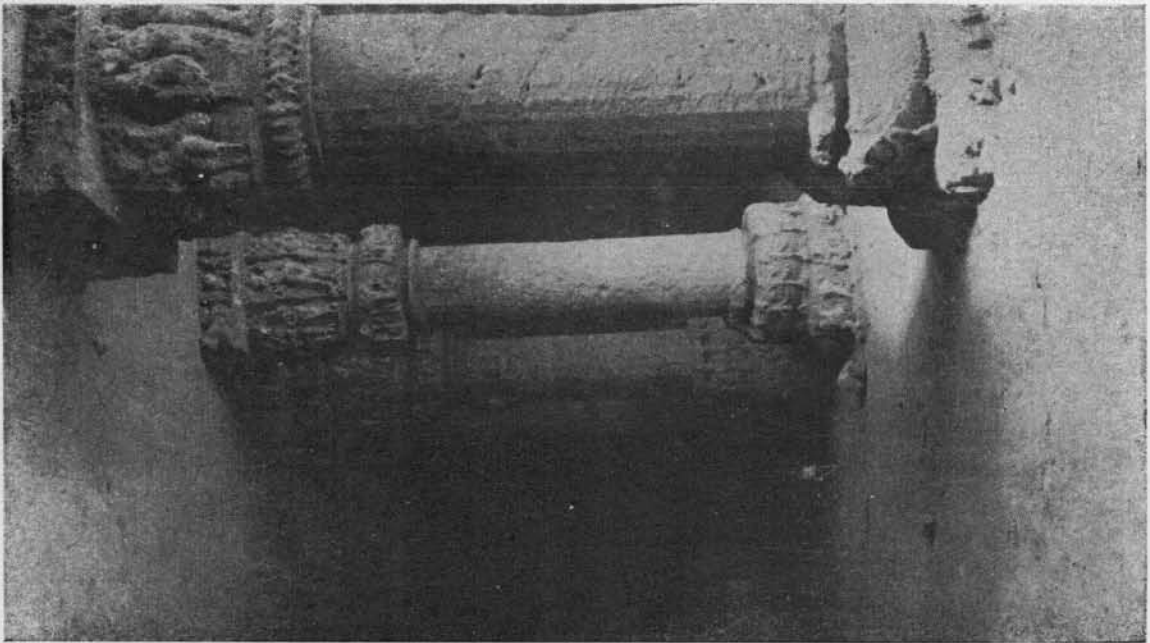
चित्र १८३ श्री प्रभासपाटणनां जैन देरासरोनुं सामुदायिक दृश्य
 Fig. 183 General view of Jain temples - Prabhāspātan

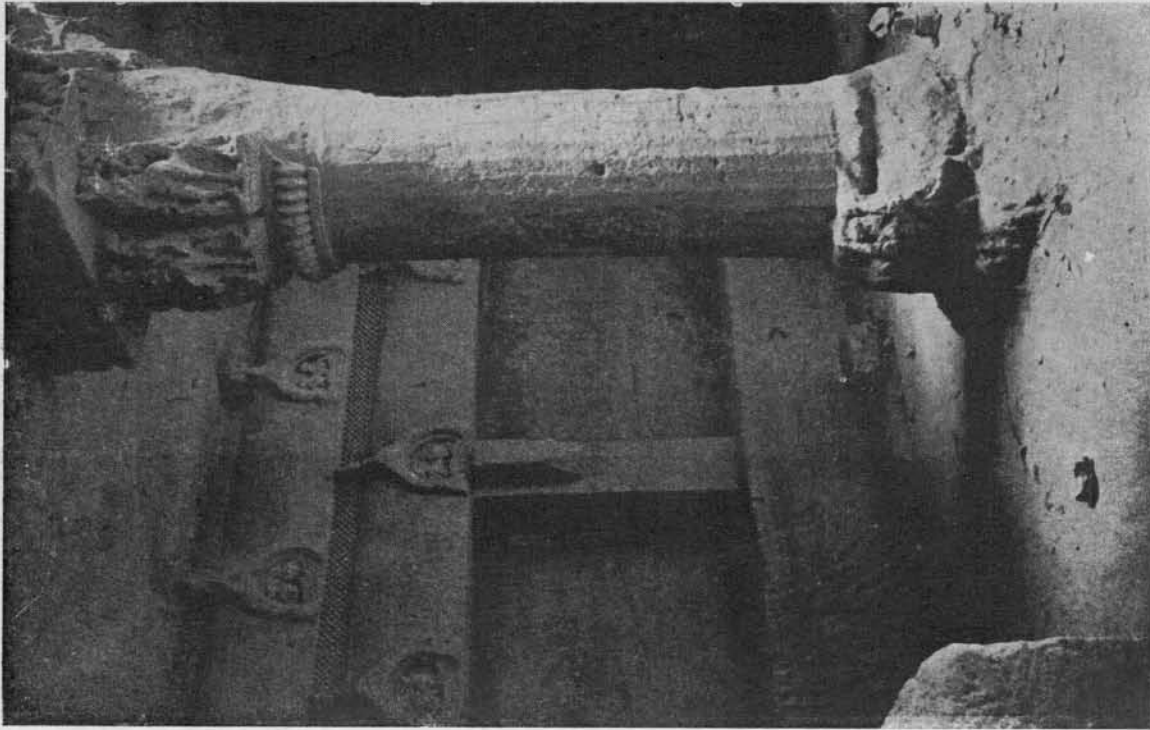
चित्र १८५ स्थापत्यकामवाळा श्रीमल्लखी
Fig. 185 Carved pillars - Prabhāspātan

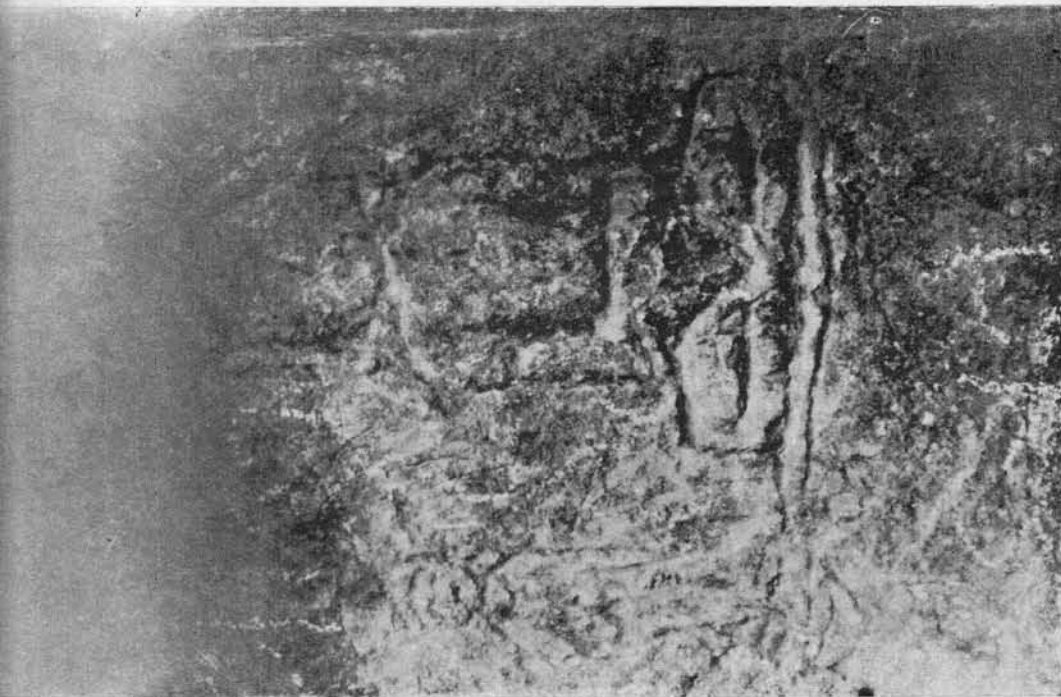
चित्र १८४ श्री चंद्रप्रभुना देगामस्तुं प्रवेशद्वार • प्रभासपाटण
Fig. 184 Entrance of Chandraprabhu's temple - Prabhāspātan
Copyright S. M. Nawab

चित्र १८६ प्राचीन स्थापत्यबाह्य शोभना . उपरकोट जुनागढ
 Fig. 186 Old carved pillars - Uperkot Junagadh

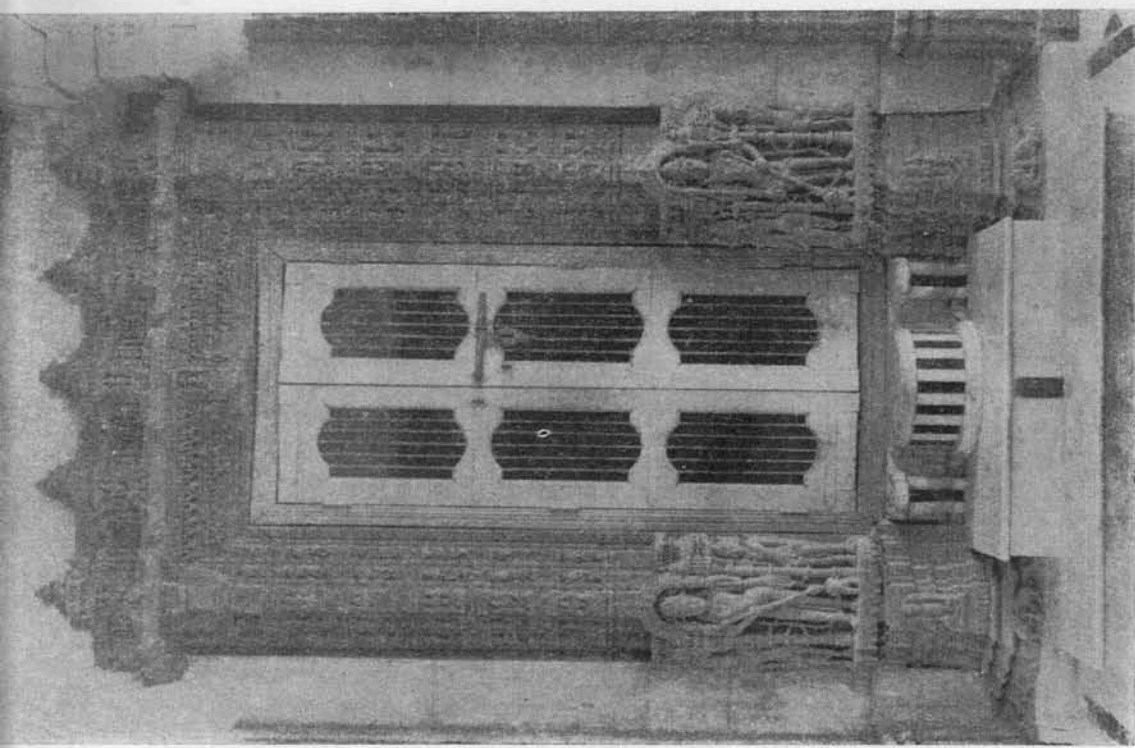

चित्र १८७ प्राचीन स्थापत्यकामो . उपरकोट जुनागढ
 Fig. 187 Old Architecture at Uperkot Junagadh

चित्र १८८ कांतरेली जिनमूर्ति • उपरकोट

Fig. 188 Carved image of Jina • Uperkot

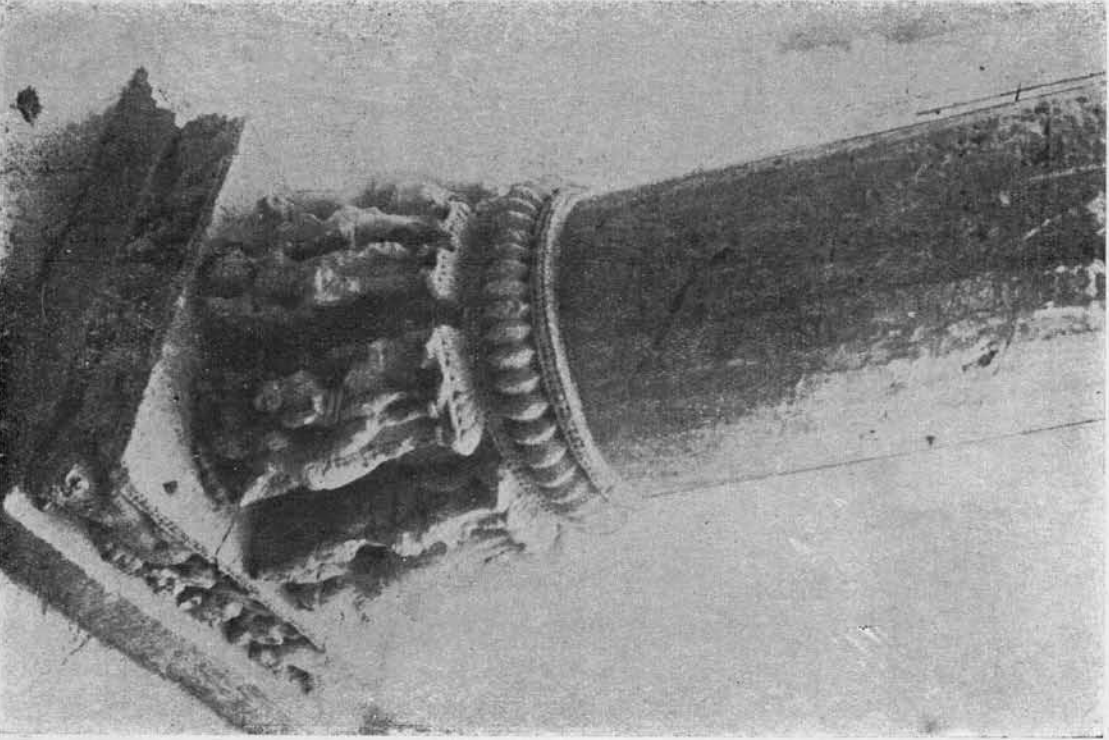
चित्र १८९ मेरकवासीनी टुकना मुख्य दरवासरतुं प्रवेगद्वार • गिरनार

Fig. 189 Entrance door of main temple Merakvasi's Tuk - Girnar

चित्र १९१ शिलाशोभांथी क़री काहेली बाव . उपरकोट

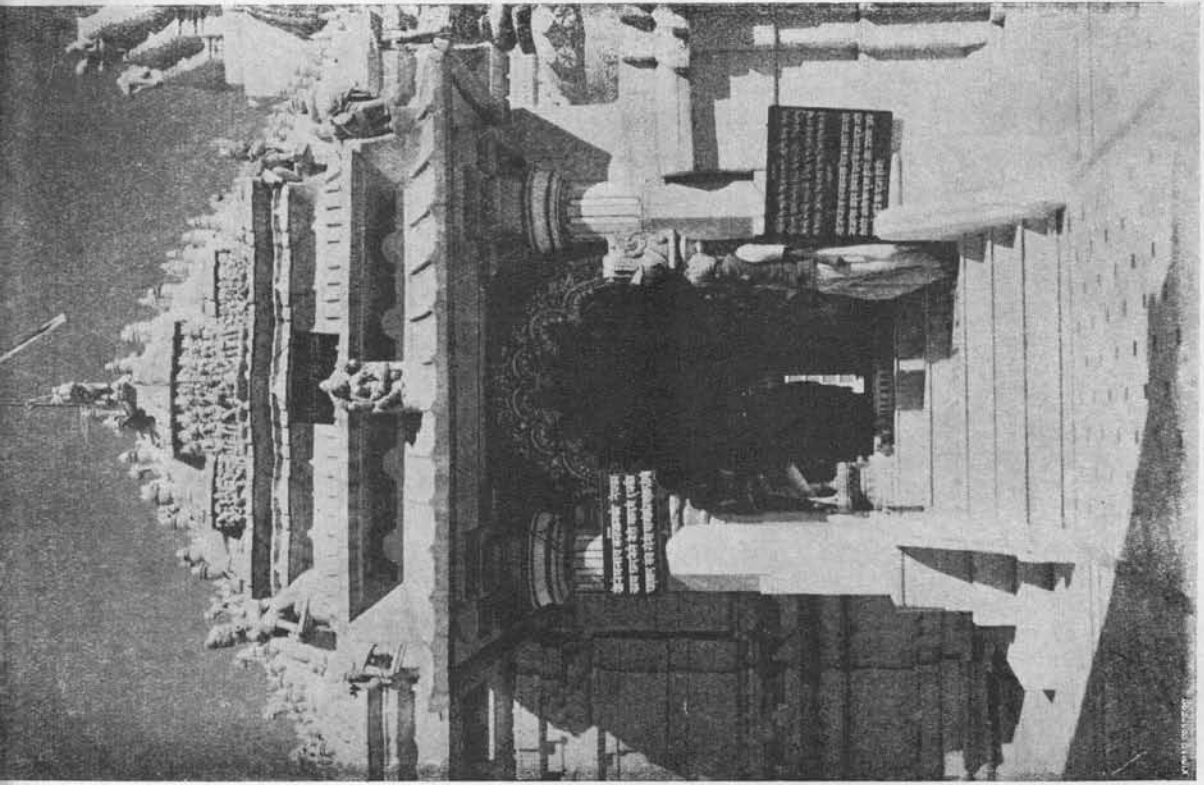
Fig. 191 Rock-cut well - Uperkot

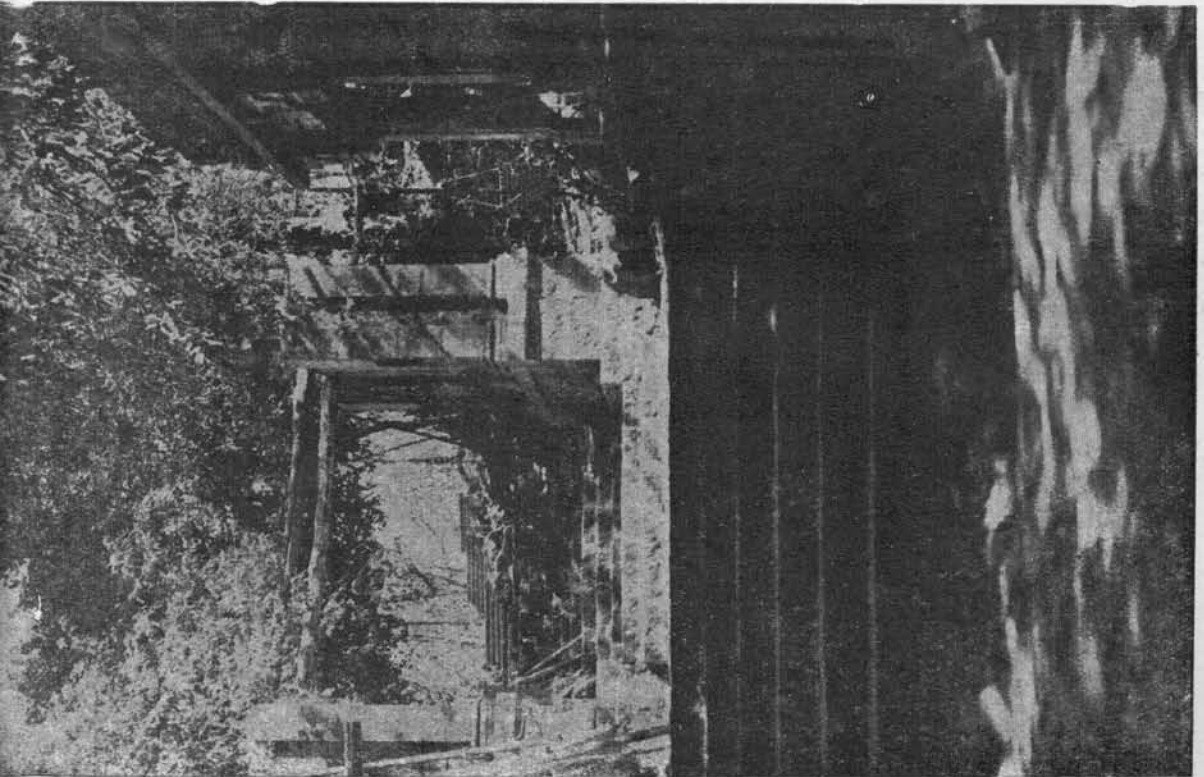
चित्र १९० प्राचीन शिल्पनो नमूना . उपरकोट

Fig. 190 Specimen of old sculpture - Uperkot

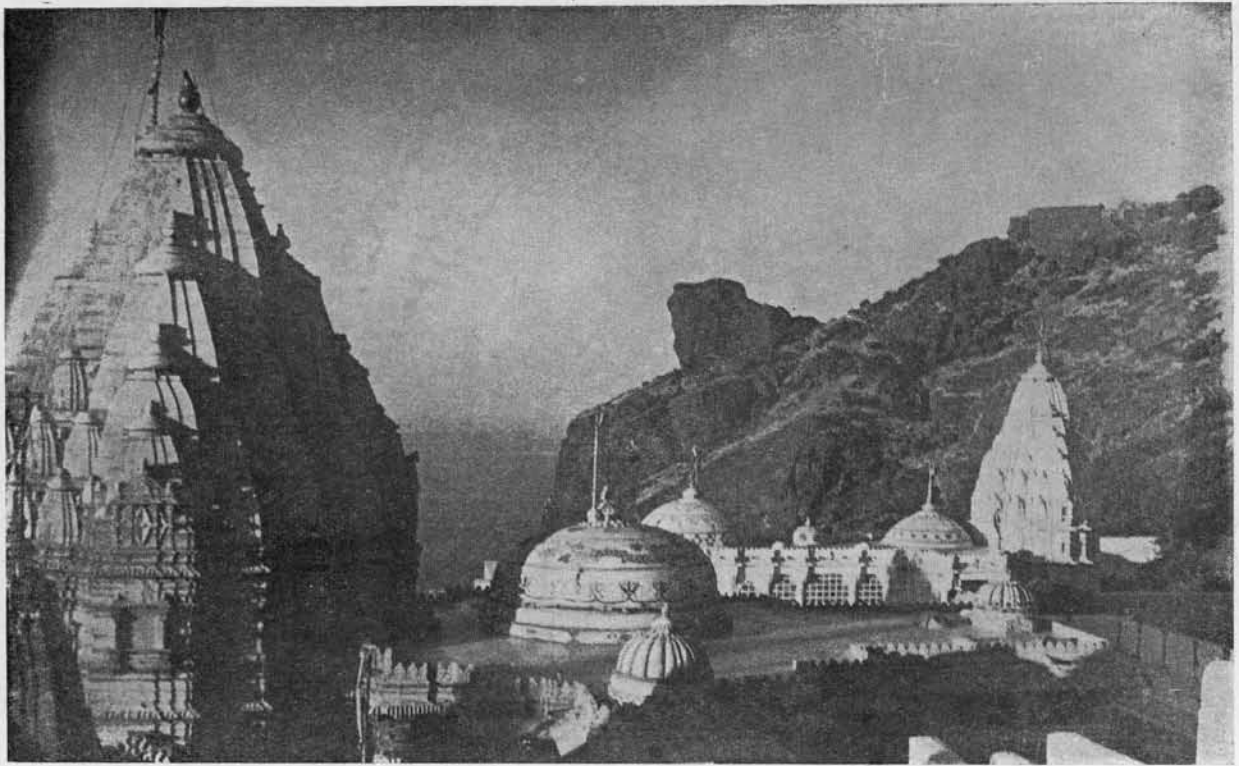

चित्र १९३ श्री नेमीनाथजीनुं देरासर • गिरनार
Fig. 193 Śrī Neminath's temple - Girnār

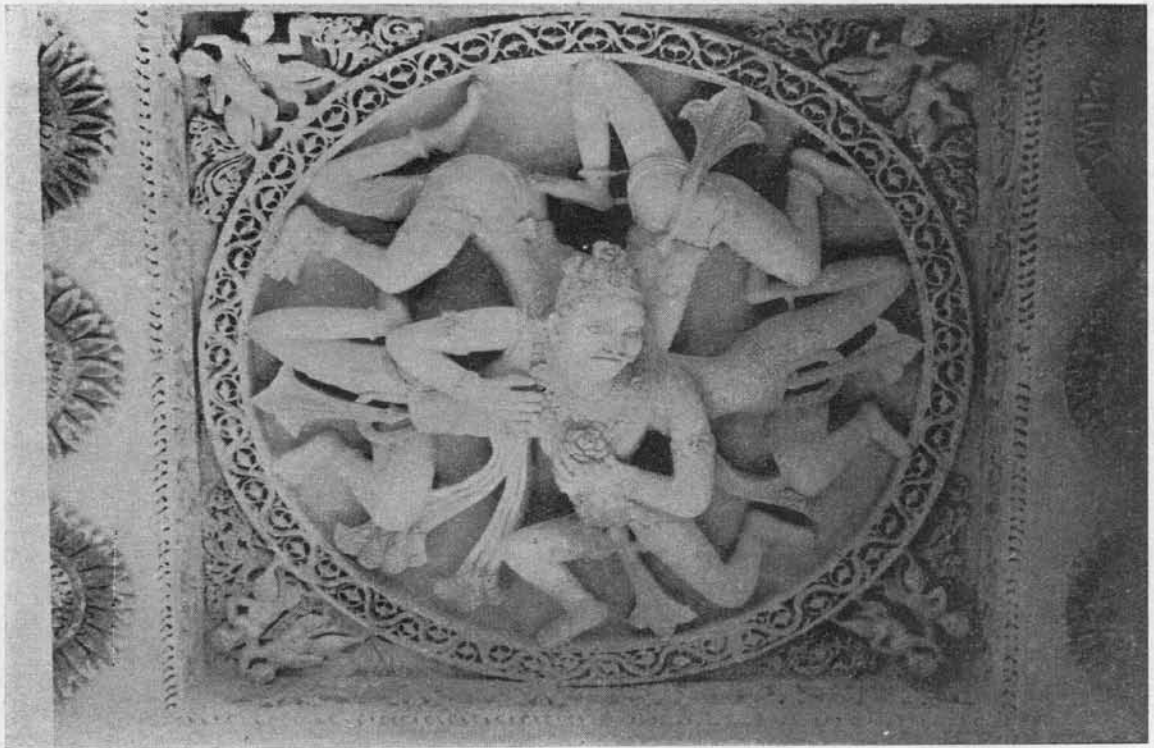

चित्र १९२ गिरनार पर्वतनुं प्रवेशद्वार • जूनागढ
Fig. 192 Entrance to Mount Girnār - Junāgadh

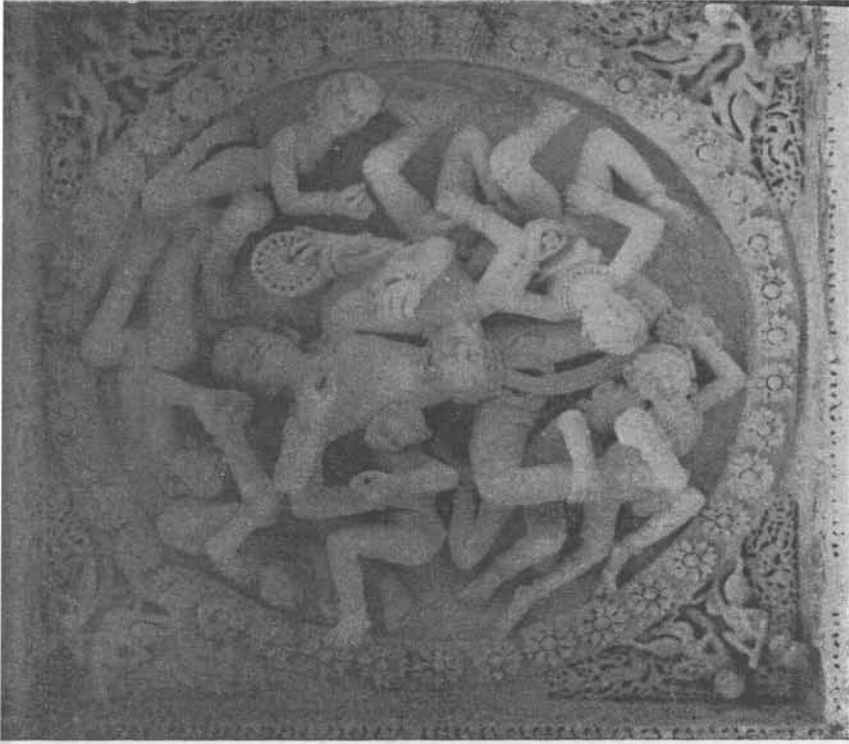
Copyright S. M. Nawab

चित्र १९४ कुमारपालनी टुक - गिरनार
Fig. 194 Kumārpāl's Tuk - Girnār

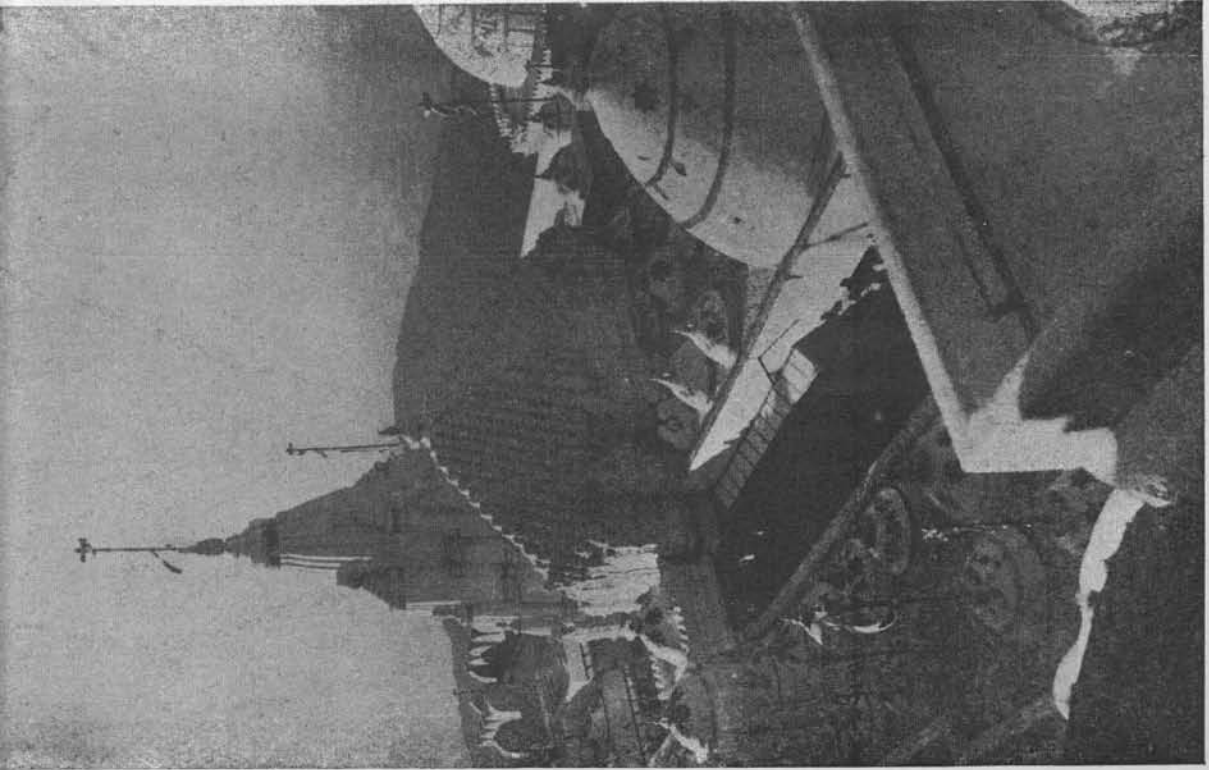

चित्र १९५ मेरकवशीनी टुक परना मंदिरमांनी एक छत - गिरनार
Fig. 195 Ceiling from a temple on Merakvaśī's Tuk - Girnār
"Aho Shrutgyanam"

चित्र १९७ मेरकवशीनी टुक परला मंदिरमानी बीजी छत . गिरनार

Fig. 197 Another ceiling from a temple on Merakvasi's Tuk - Girnār

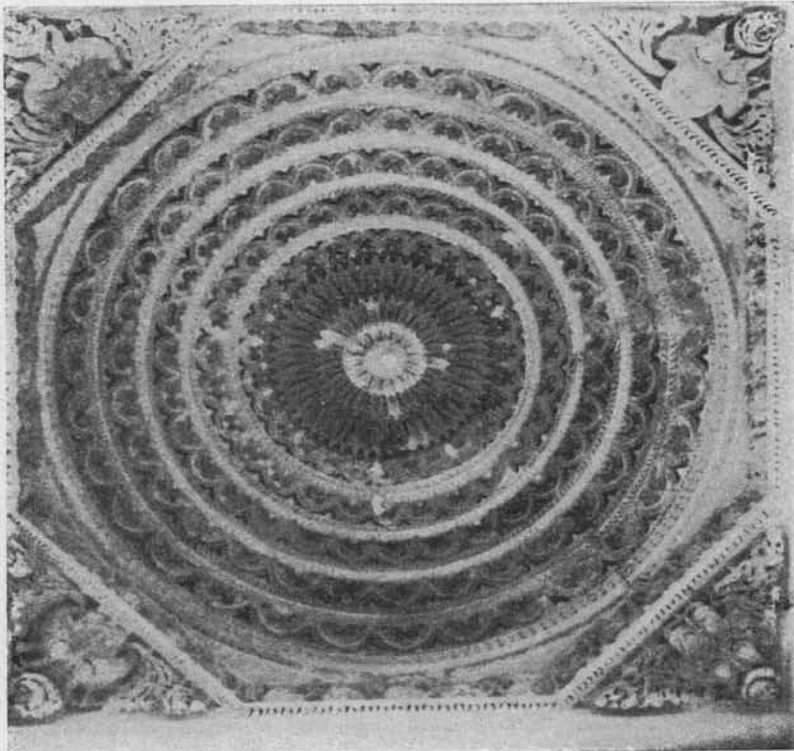
चित्र १९६ श्री मेरकवशीनी टुक . गिरनार

Fig. 196 Merakvasi's Tuk - Girnār

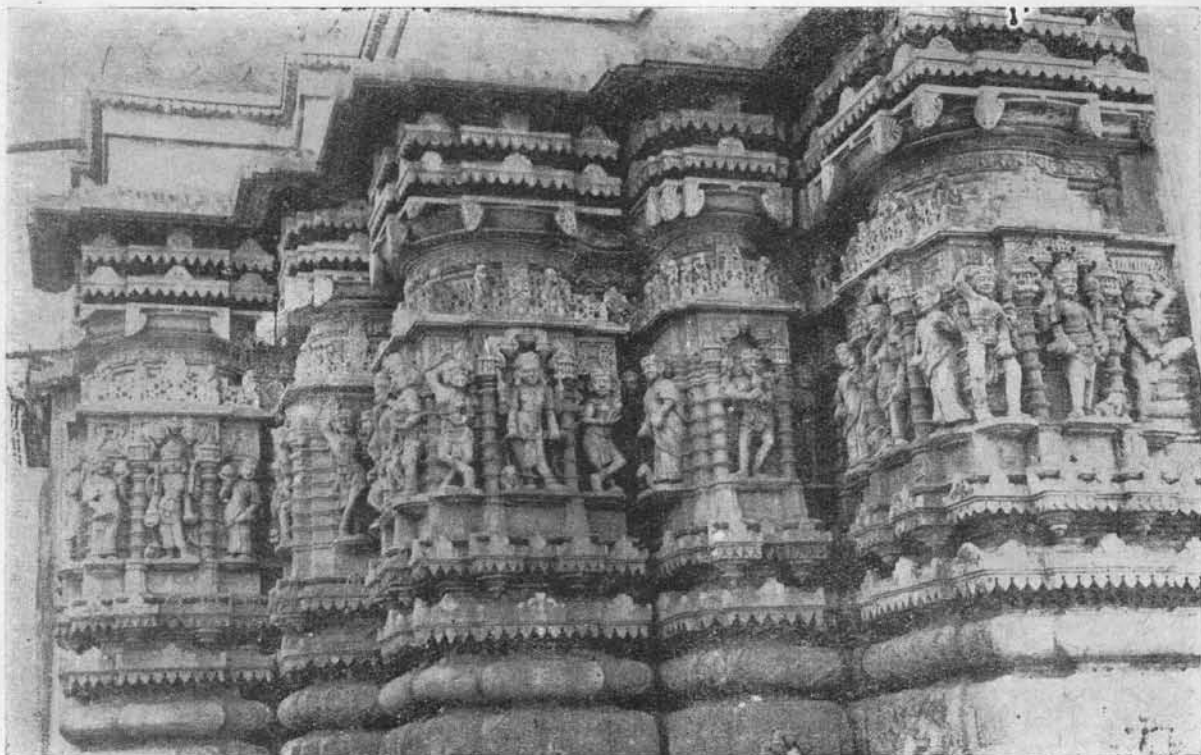
Copyright S. M. Nawab

चित्र १९८ व्रीजी कोतरेली जिनमूर्ति • उपरकोट
Fig. 198 Another carved image of Jina - Uperkot

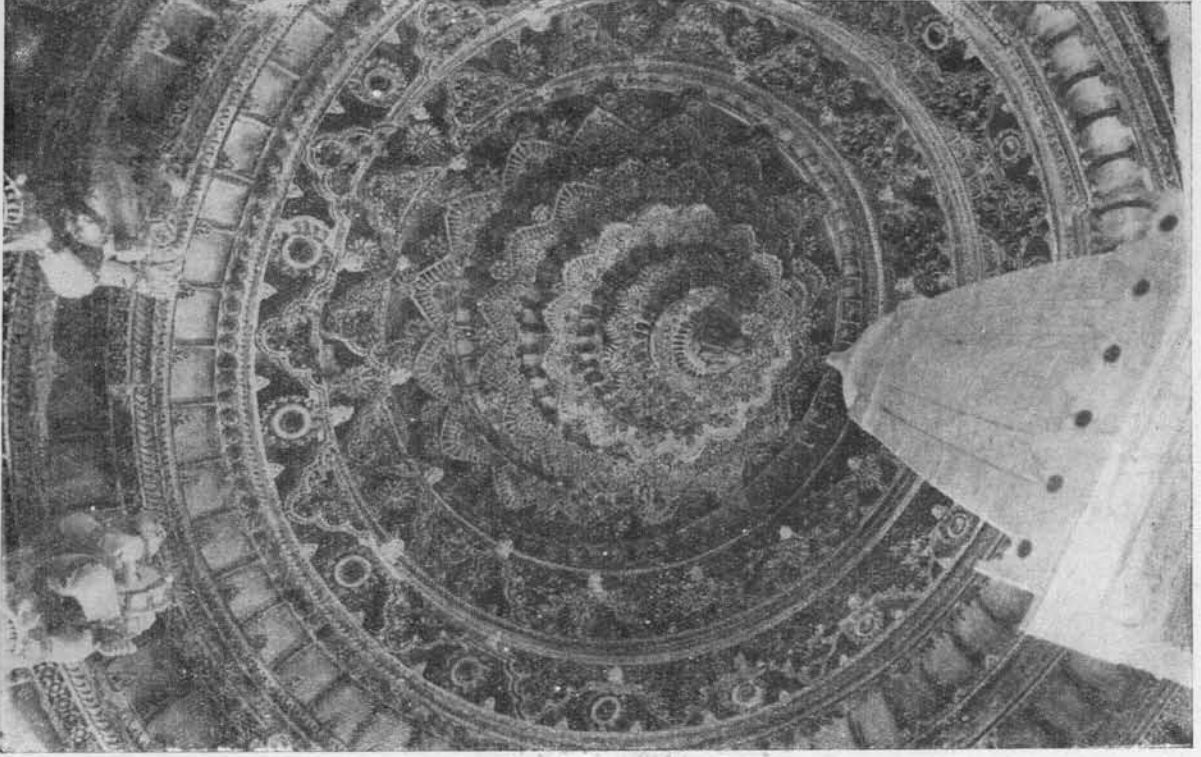
चित्र १९९ मेरकवशीनी टुकनी व्रीजी छत • गिरनार
Fig. 199 Third ceiling of Merakvaši's Tuk - Girnār

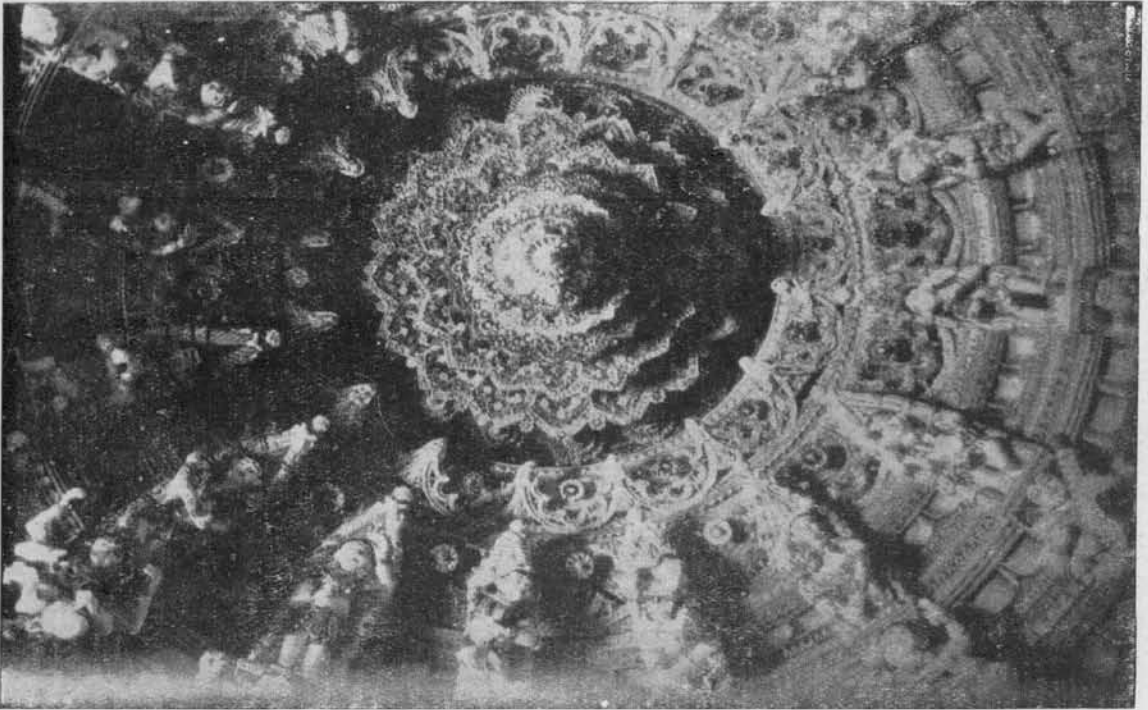
चित्र २०० शांतिनाथना देरासरनो पाछळनो भाग - गिरनार
Fig. 200 Back portion of Śāntināth's temple - Gīrnār

चित्र २०१ श्री वस्तुपालना देरासरनो मंडोवर - गिरनार
Fig. 201 The Mandovar of Vastupāl's temple - Gīrnār

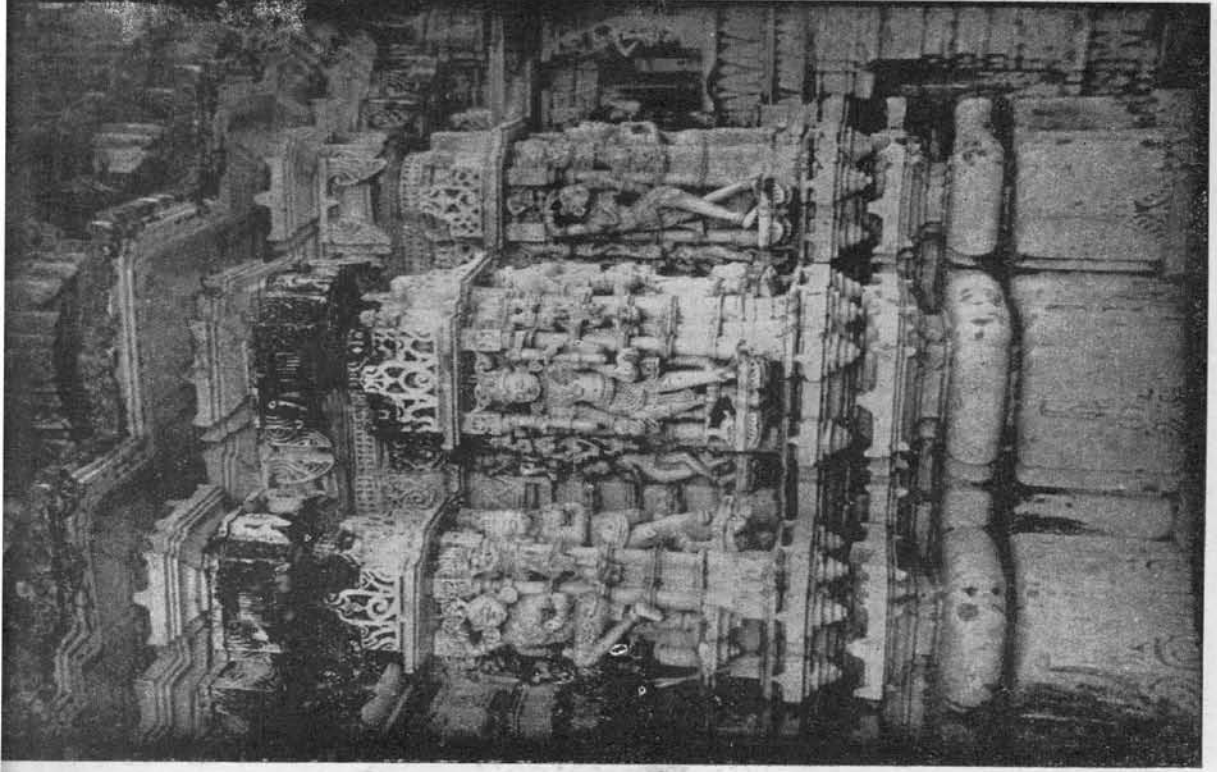

चित्र २०३ श्री शान्तिनाथजीना देवासरनी छत • गिरनार
 Fig. 203 Ceiling of Santinath's temple - Girnār

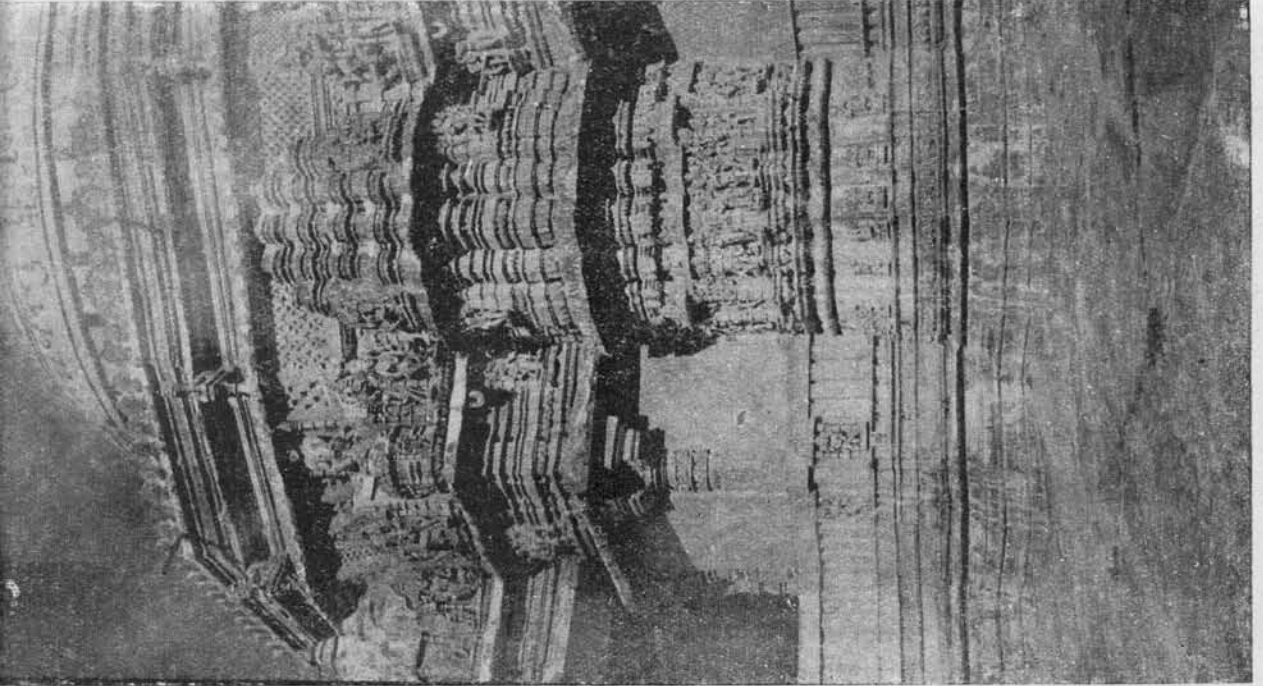
चित्र २०२ श्री वस्तुपालना देवासरनी छत • गिरनार
 Fig. 202 Ceiling of Vastupāl's temple - Girnār

Copyright S. M. Nawab

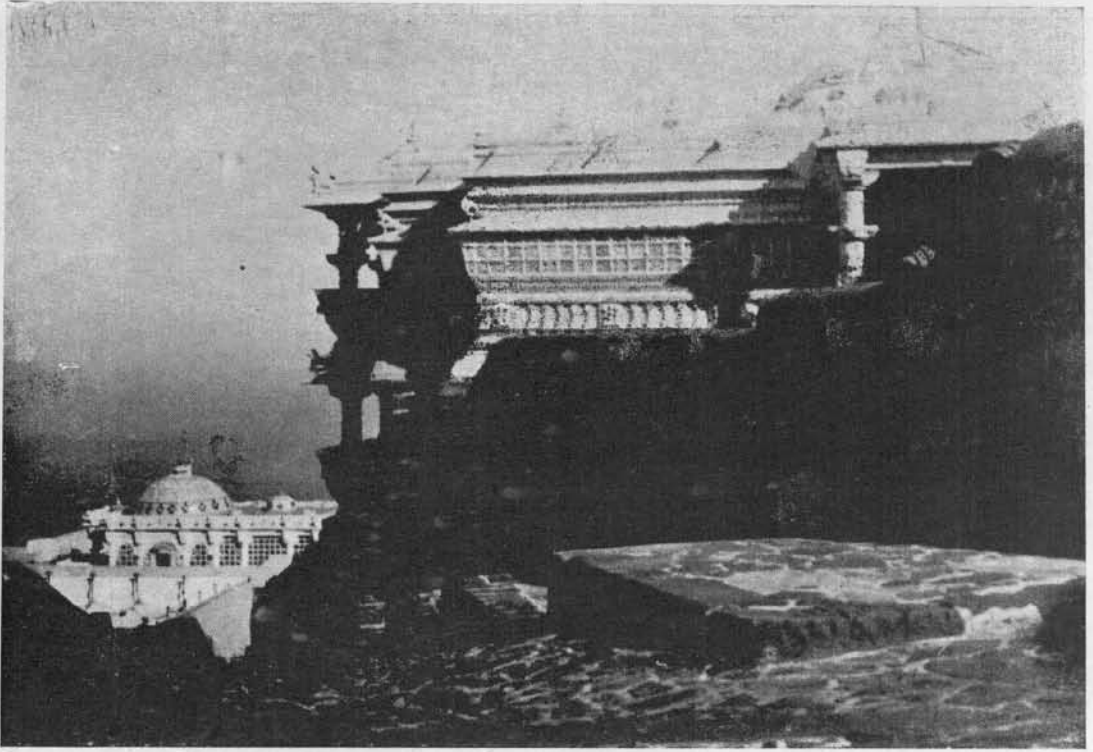
चित्र २०५ पाँच पांडवनी देरीनी पाछळतो भाग • शत्रुंजय

Fig. 205 Back view of five Pândava's temple-Satrunjaya

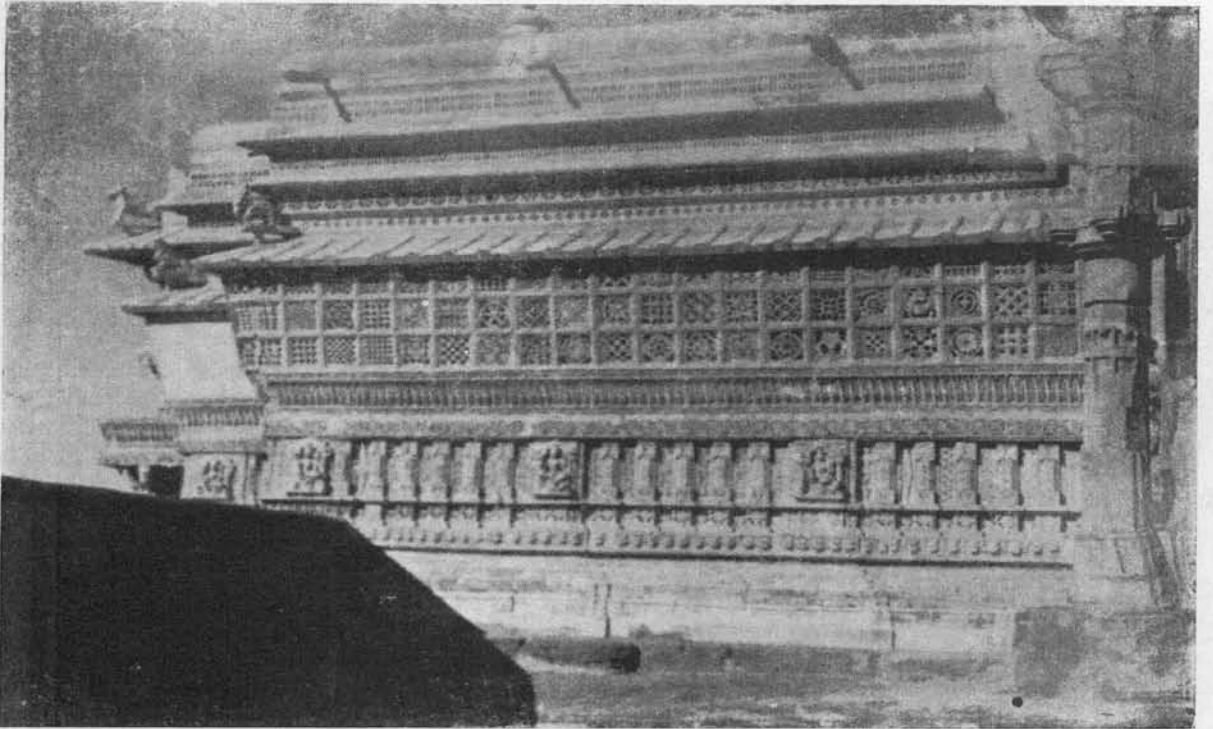

चित्र २०४ वस्तुपालनी टूकनो पश्चिम भाग • गिरनार

Fig. 204 West view of Vastupâl's Tuk.

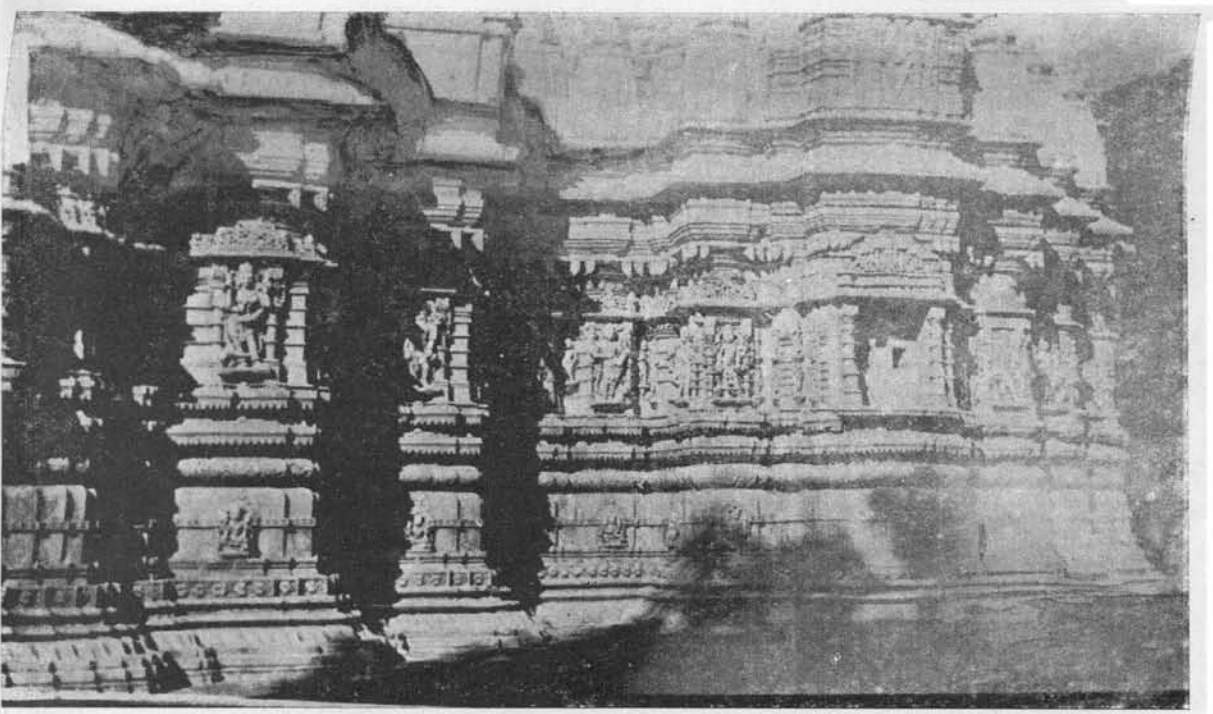

चित्र २०६ श्री संप्रति महाराजनी टूक • गिरनार
Fig. 206 Tuk of Samprati - Girnār

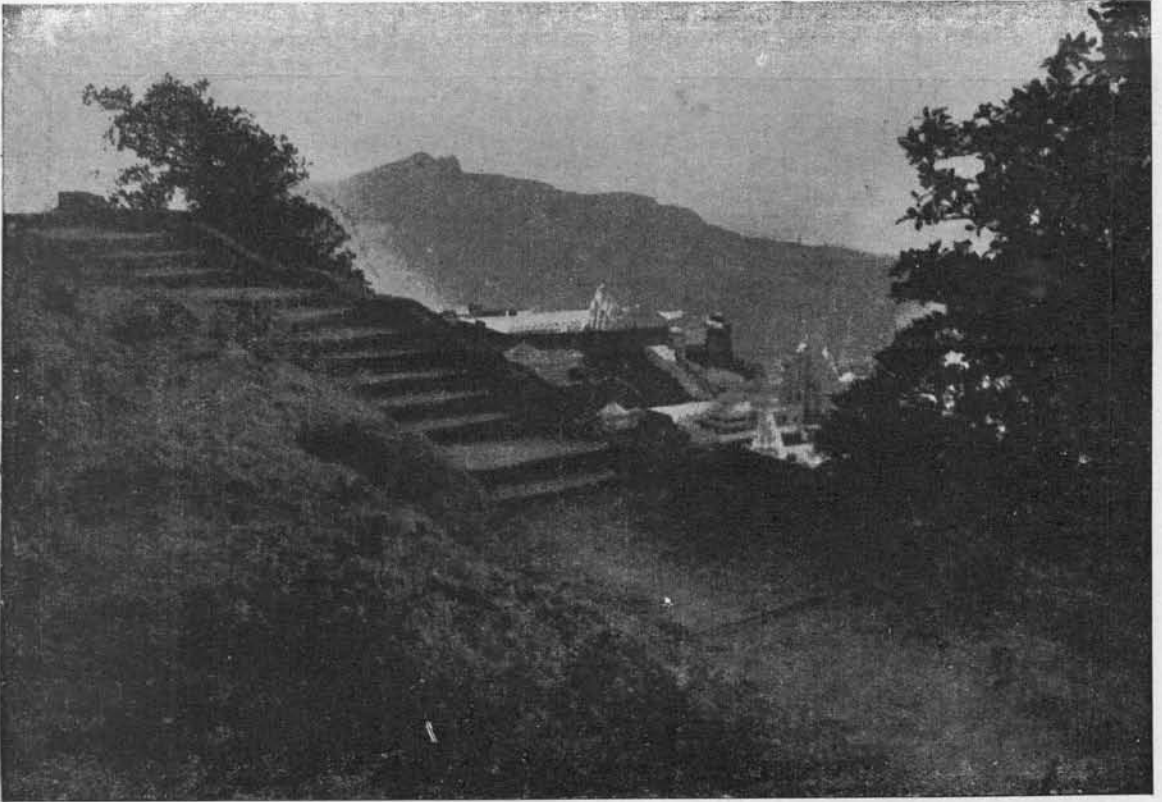

चित्र २०७ श्री संप्रतिनी टूकनी जाळीओनुं शिल्प • गिरनार
Fig. 207 The beautiful Carvings of Samprati's Tuk - Girnār

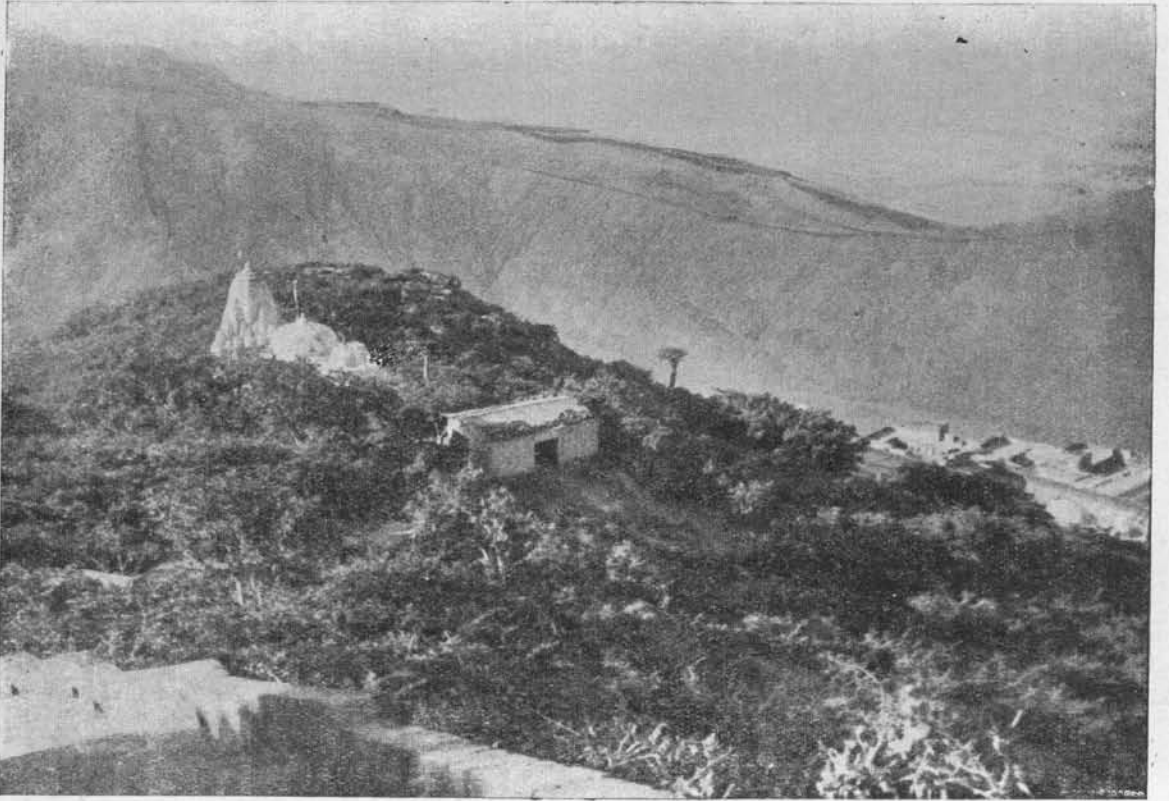

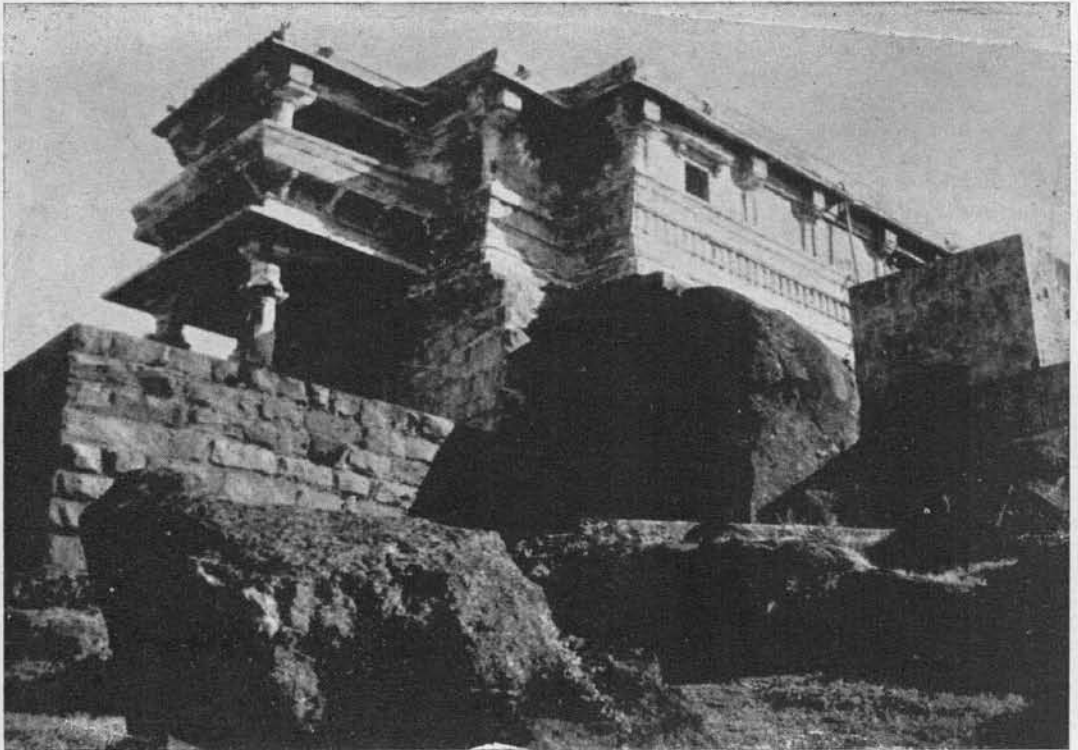
चित्र २०८ संप्रतिनी टुकनी पश्चिम बाजुनो देखाव - गिरनार
Fig. 208 West portion of Samprati's Tuk - Girnār

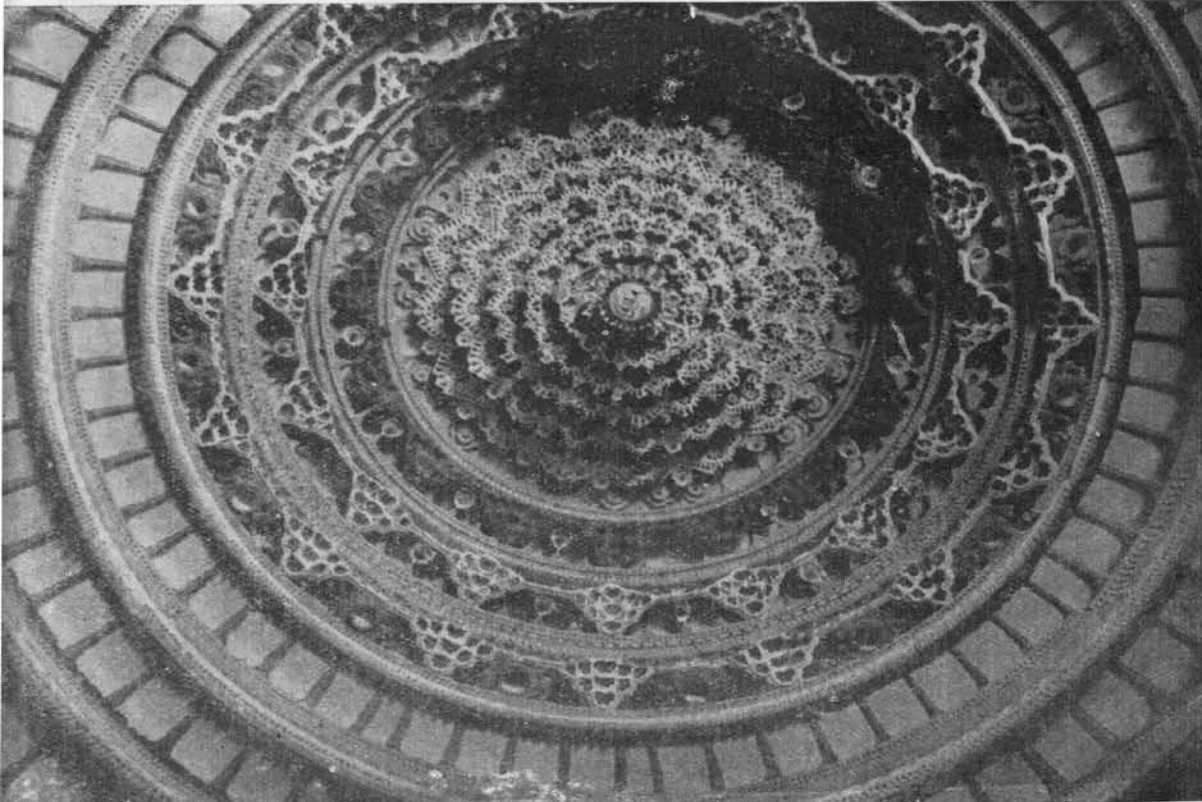
चित्र २०९ सहसावनना रस्तेथी मूळ नायकनी टुकनो देखाव - गिरनार
Fig. 209 View of main Tuk from the way to Sahasāmravaṇa - Girnār
"Aho Shrutgyaham"

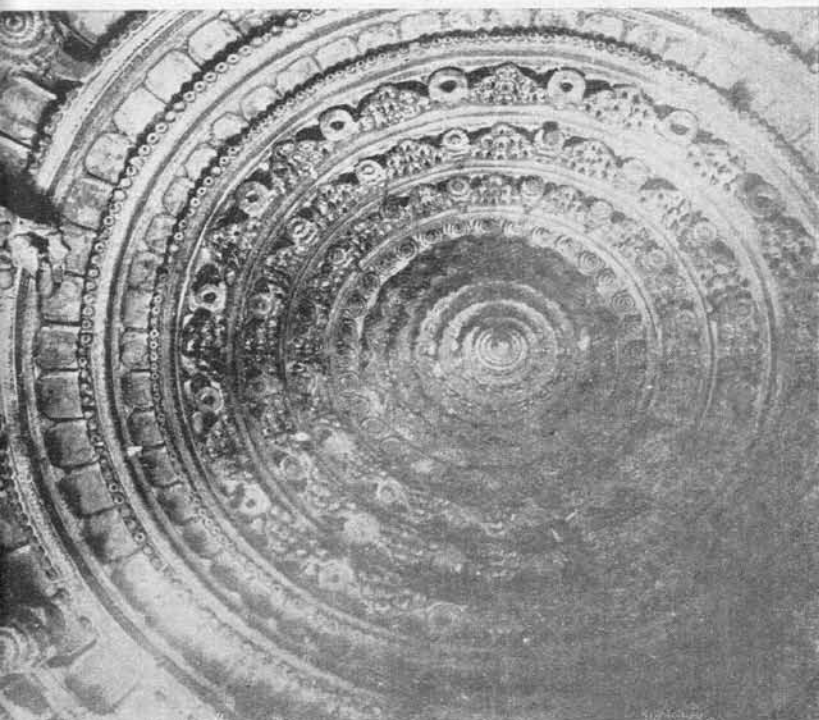
चित्र २१० श्री रहनेमिनी टूक - गिरनार
Fig. 210 Śrī Rahanemi's Tuk - Girnār

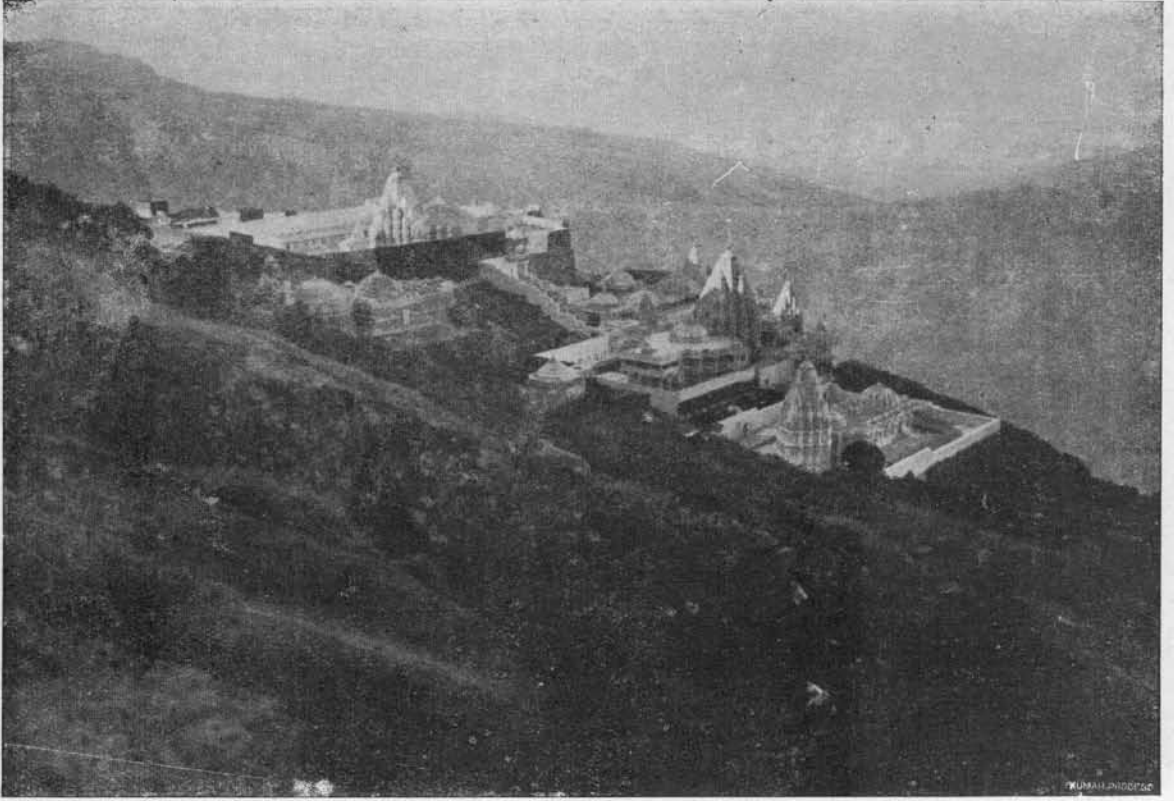
चित्र २११ श्री अंबिकानी टूक - गिरनार
Fig. 211 Śrī Ambika's Tuk - Girnār

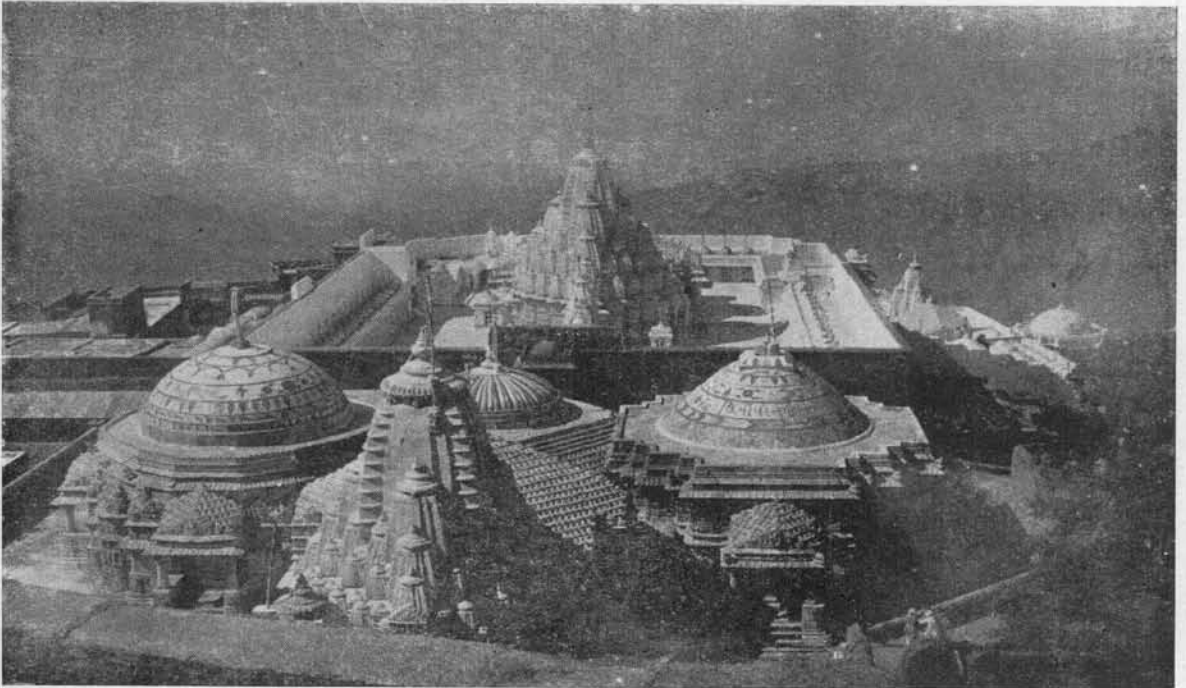
चित्र २१२ कुमारपालनी टुकमानी एक छत • गिरनार
 Fig. 213 A ceiling from Kumarpâl's Tuk - Girnâr

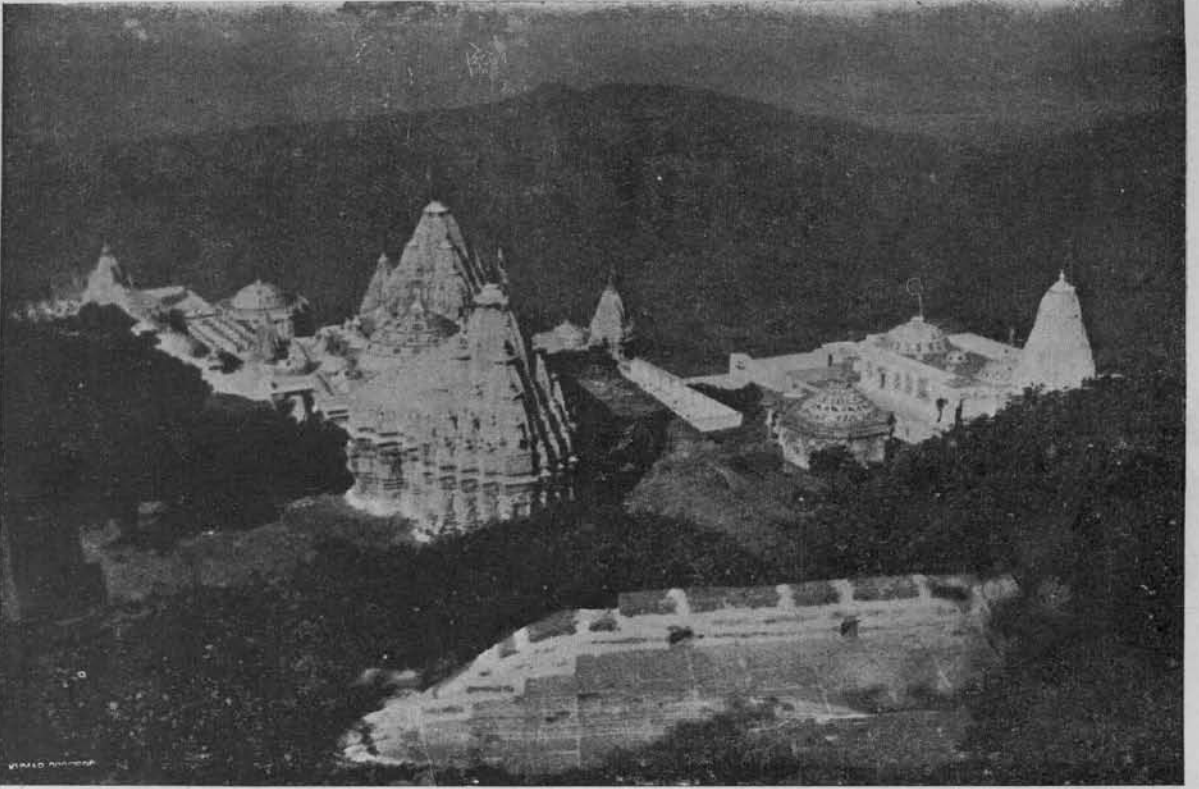
चित्र २१२ श्री अंबिकाजीनी टुकमानी एक छत • गिरनार
 Fig. 212 A ceiling from Sri Ambika's Tuk - Girnâr
 Copyright S. M. Nawab

चित्र २१४ श्री गिरनारजीनां जैन मंदिरानां सामुदायिक दृश्य
Fig. 214 General view of Girnar's Jain temples

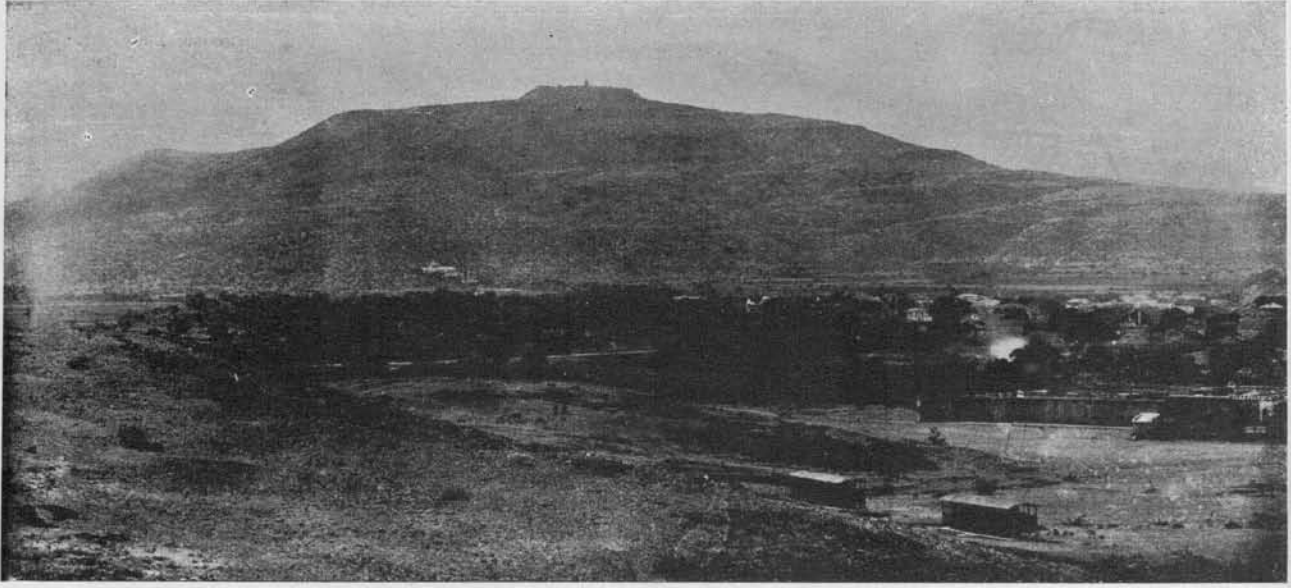
चित्र २१५ श्री गिरनार पर्वत परनां जैनमंदिरा
Fig. 215 Jain temples at Girnar
"Aho Shrutgyanam"

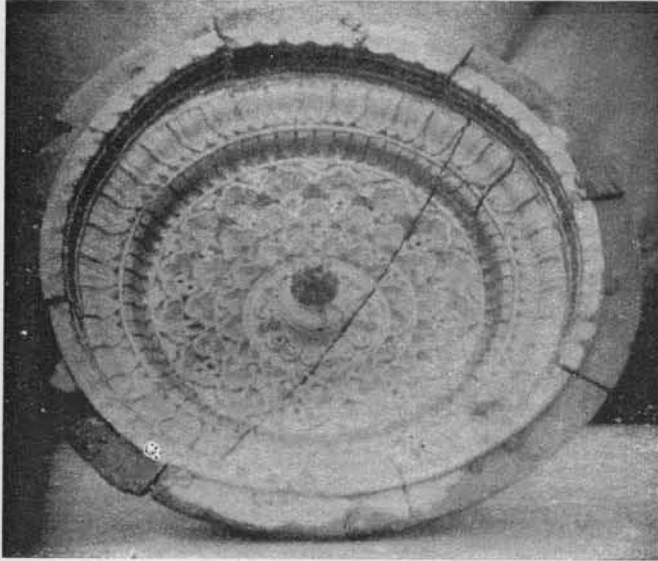
चित्र २१६ श्री गिरनारजीनां जैन मंदिरो
Fig. 216 Jain temples at Girnār

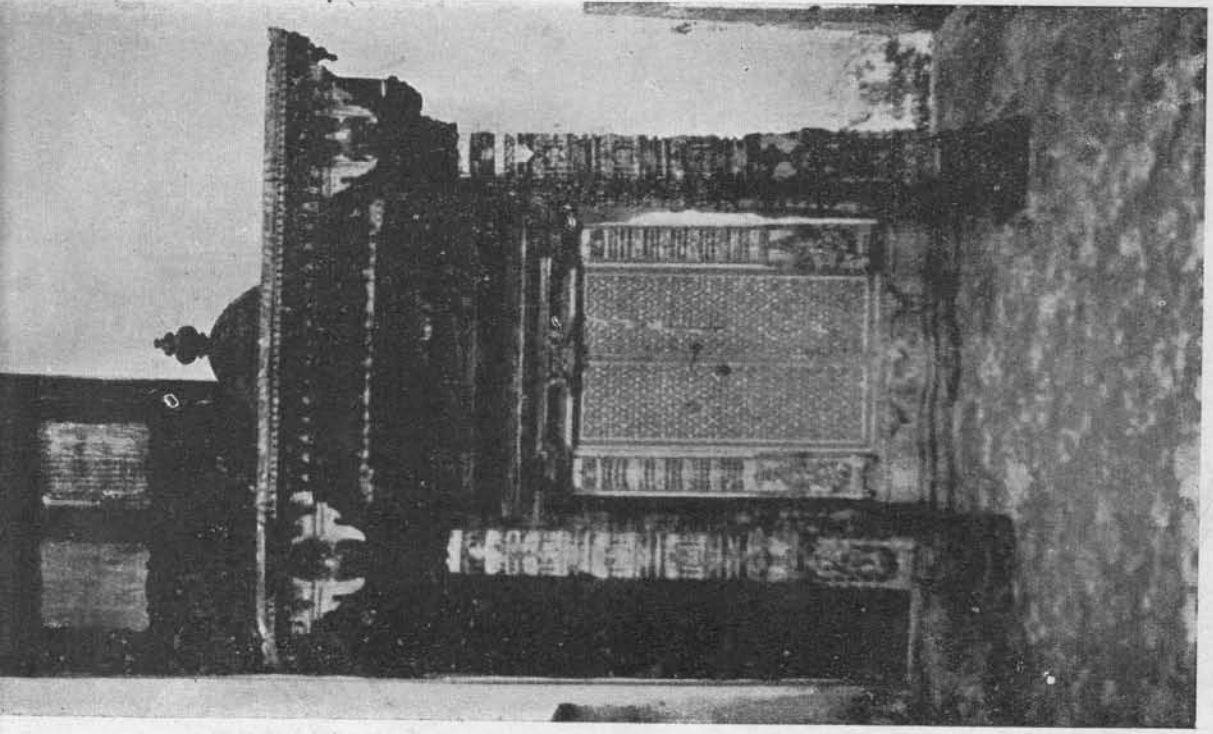
चित्र २१७ श्री गिरनार पर्वत परनां जैन देरासरो - गिरनार
Fig. 217 Jain temples at Girnār

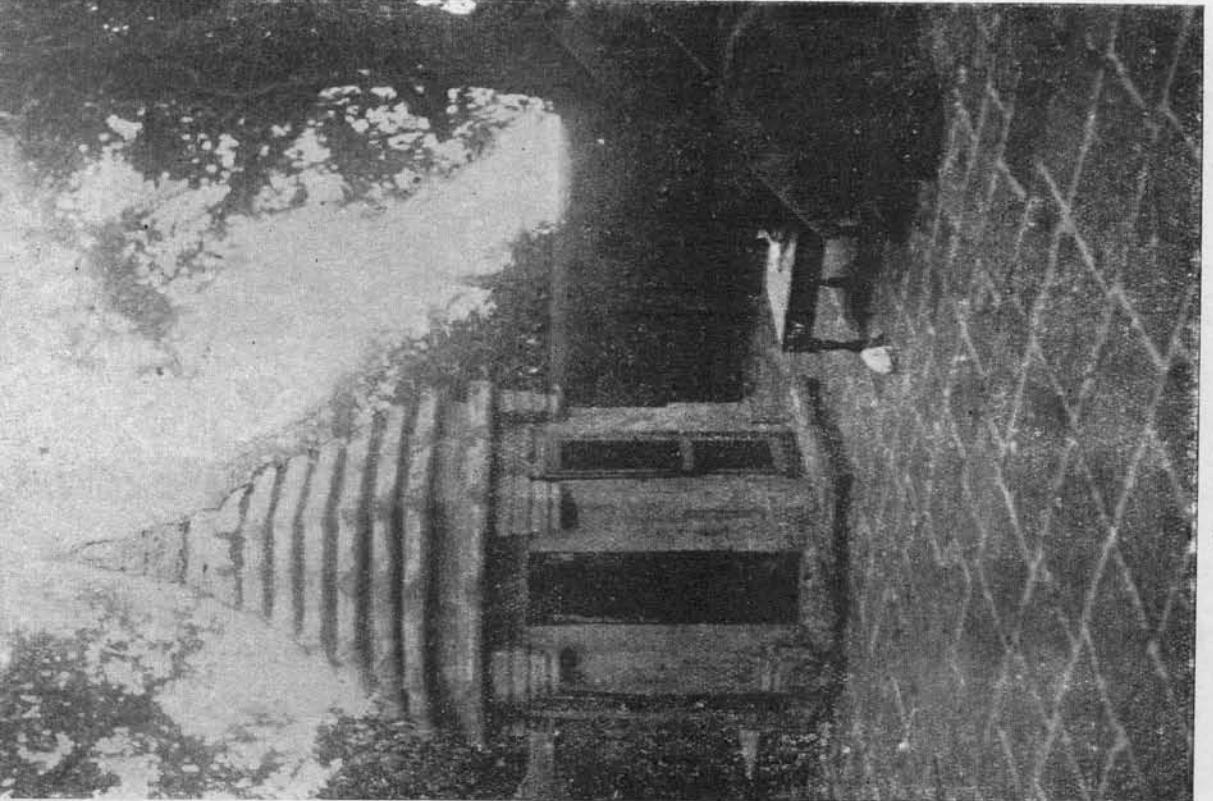
चित्र २१८ श्री शत्रुंजय पर्वत अने पालीताणा शहर
 Fig. 218 Śrī Śatrunjaya hill and Palitāṇā City

चित्र २१९ लाकडांना देरासरनी छत - पालीताणा गुहकुल
 Fig. 219 Ceiling of wooden temple - Palitāṇā

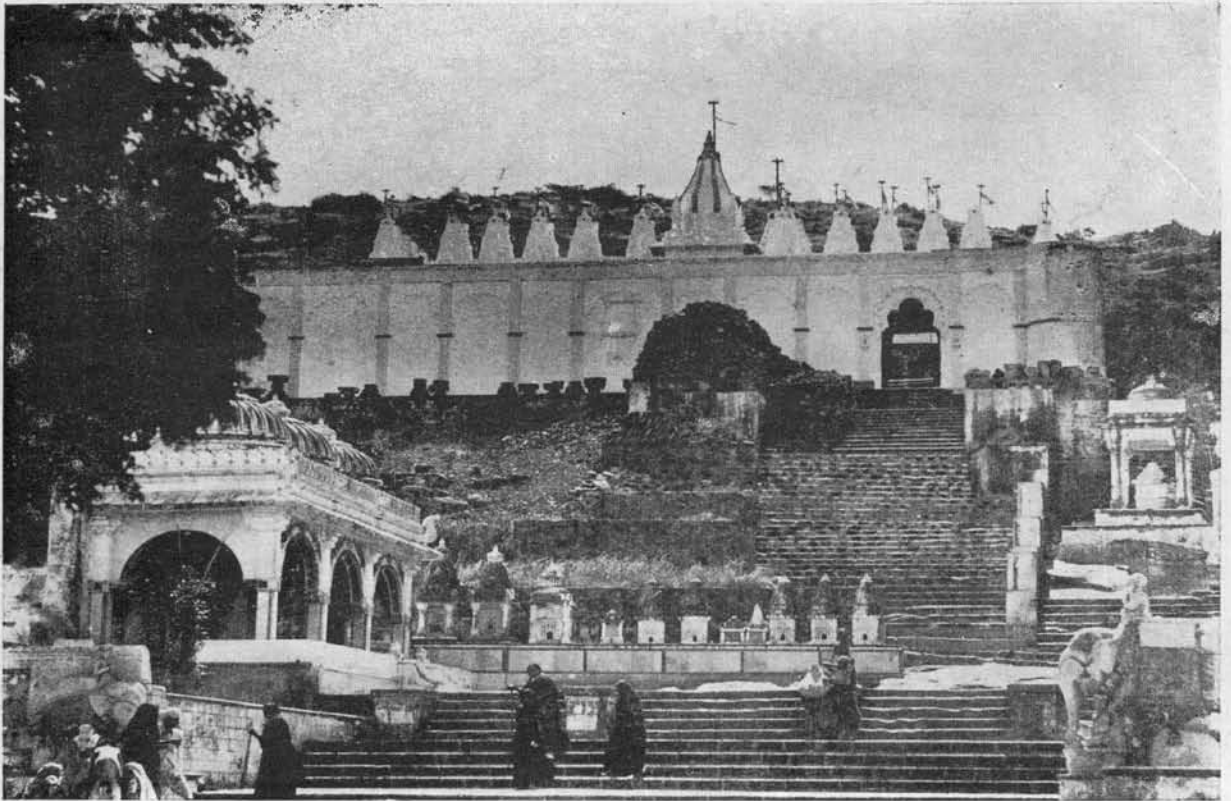

चित्र २२१ लकडानुं जैन देरासर • पालीतणा
Fig. 221 The wooden Jain temple - Palitāna

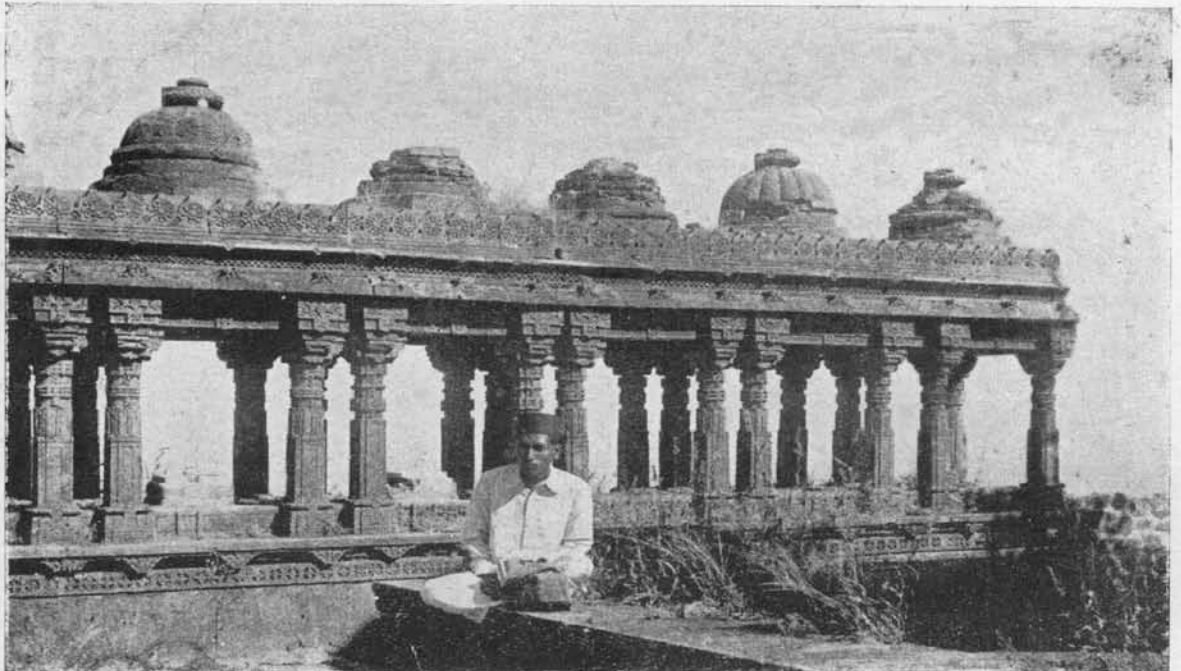

चित्र २२० सहस्राभ्रवन • गिरनार
Fig. 220 Sahasāmravana-Gimār

Copyright S. M. Nawab

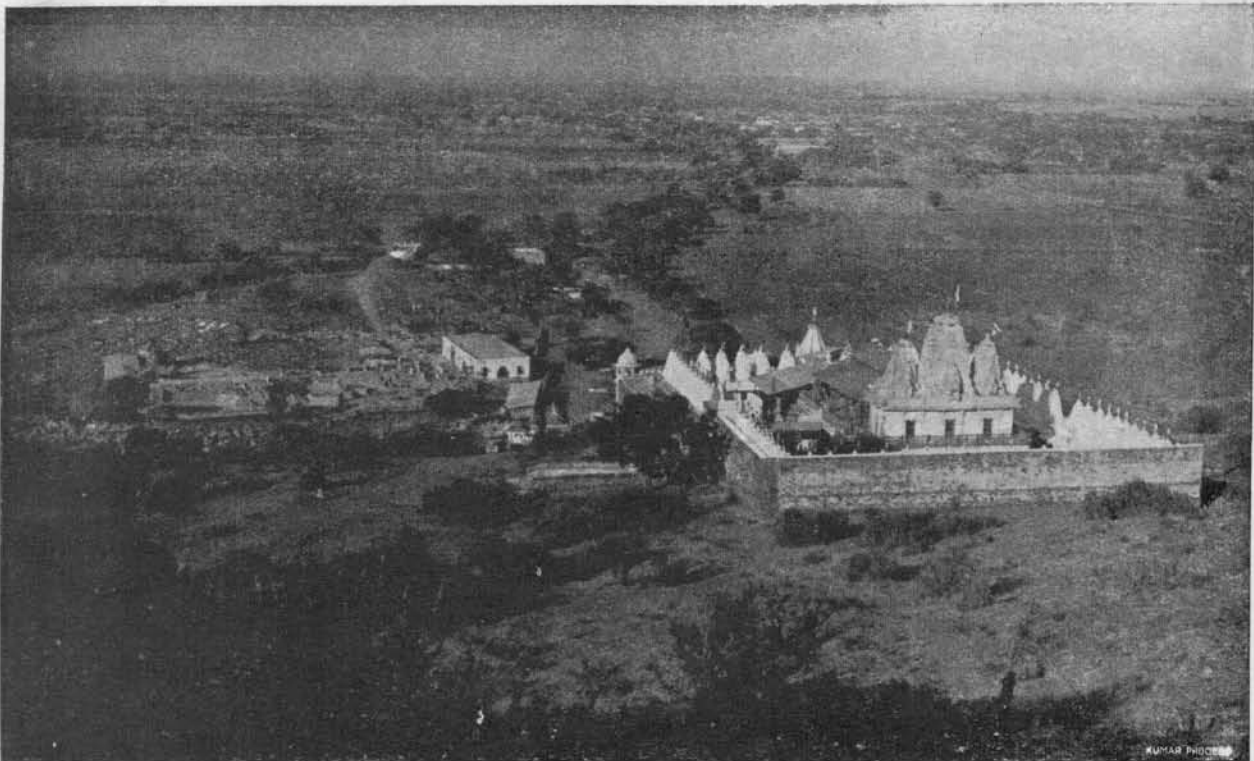

चित्र २२२ जयतलेटी - शत्रुंजय
Fig. 222 Jayataleti - Śatrunjaya

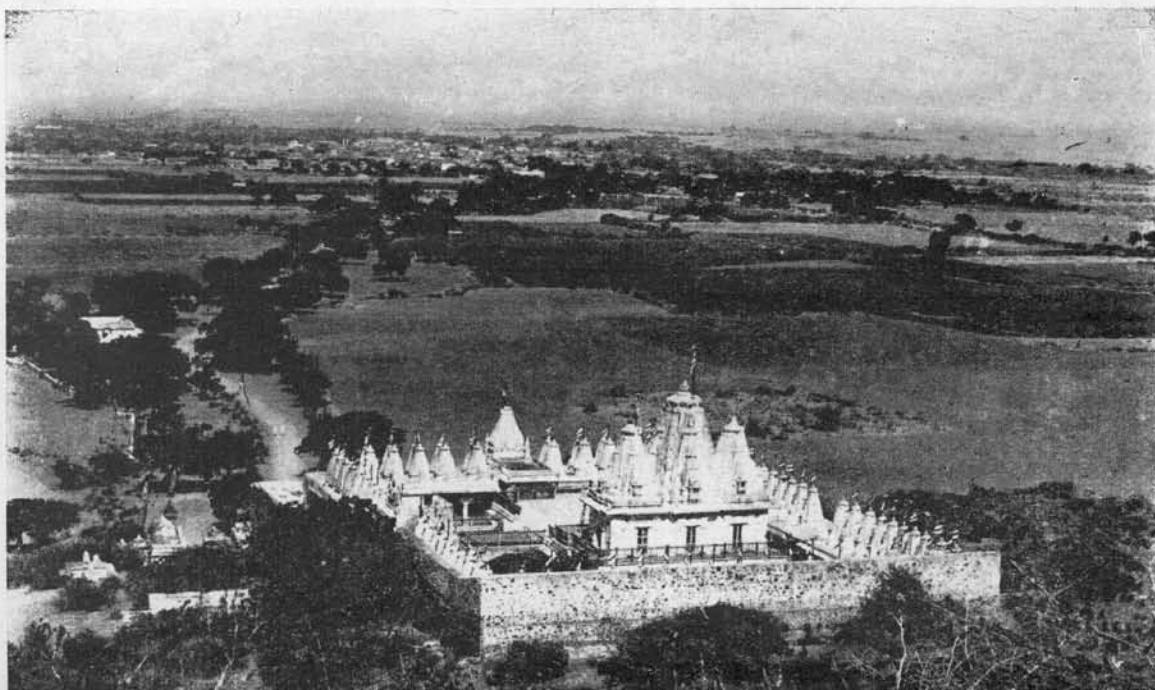

चित्र २२३ श्रीपूज्यजीनी टूक - शत्रुंजय
Fig. 223 Śripujyaji's Tuk - Śatrunjaya
"Aho Shrutgyanam"

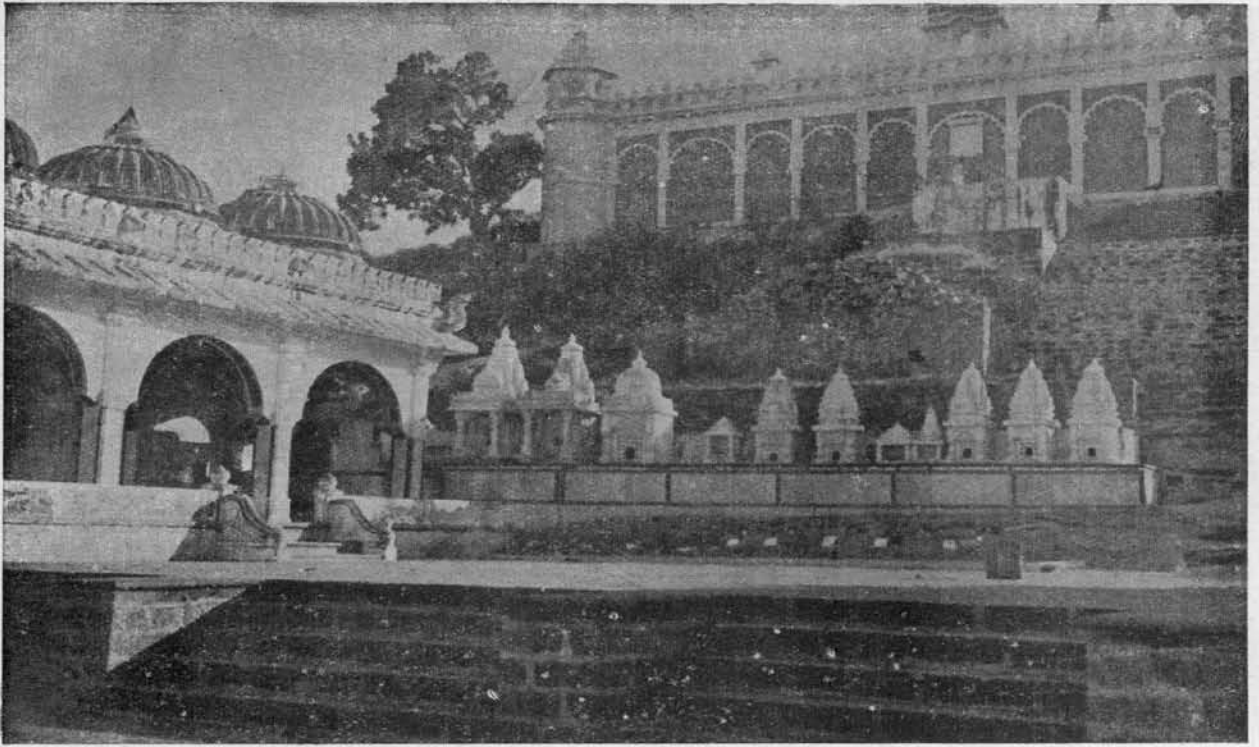

चित्र २२४ बावुनुं देरासर • शत्रुंजय परथी
Fig. 224 Babu's temple from Śatrunjaya

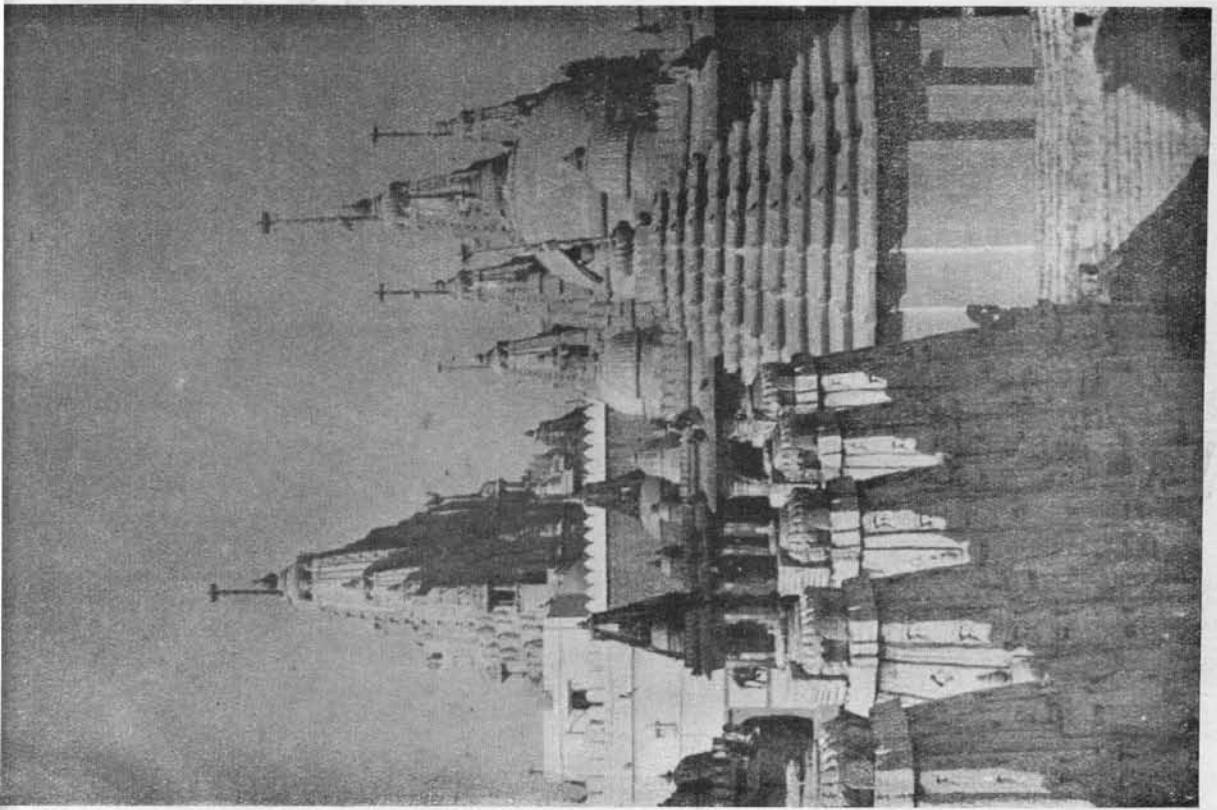
चित्र २२५ बावुनुं देरासर • शत्रुंजय परथी
Fig. 225 Babu's temple from Śatrunjaya another view
"Aho Shrutgyanam"

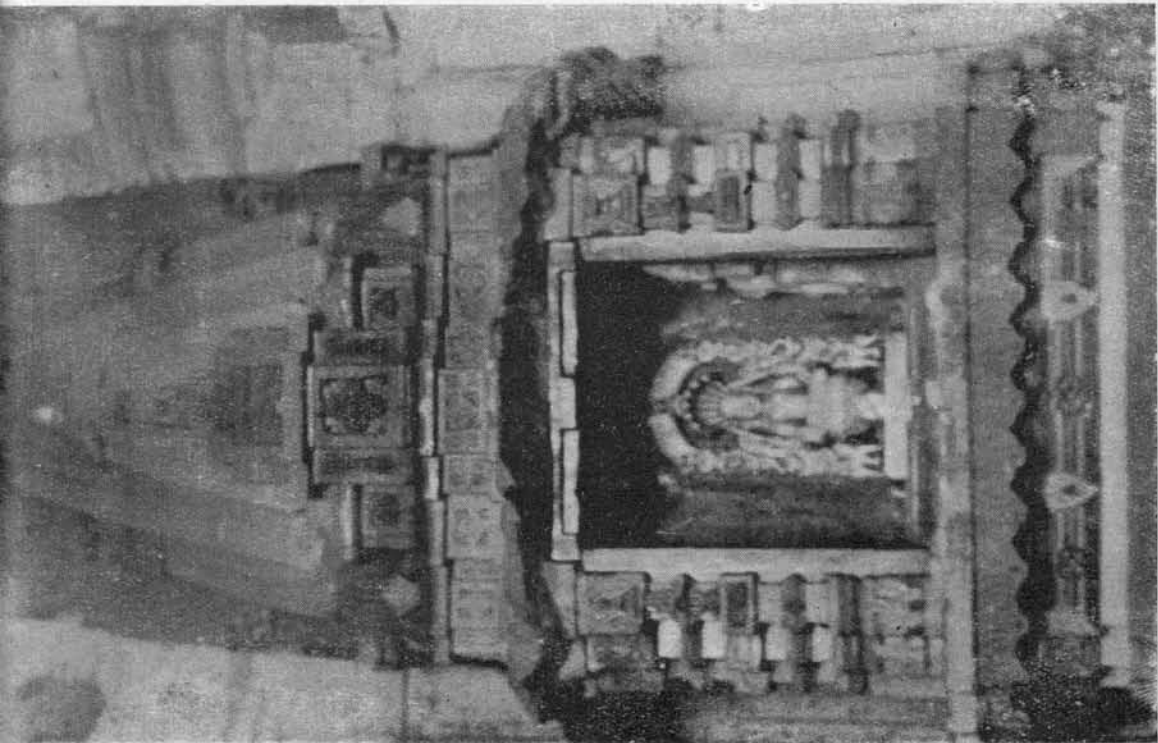
चित्र २२६ जयतलेटी - शत्रुंजय
Fig. 226 Jayatalati - Śatrunjaya

चित्र २२७ नवटुकना रस्ते - शत्रुंजय
Fig. 227 The way to Navatuk - Śatrunjaya
"Aho Shrutgyanam"

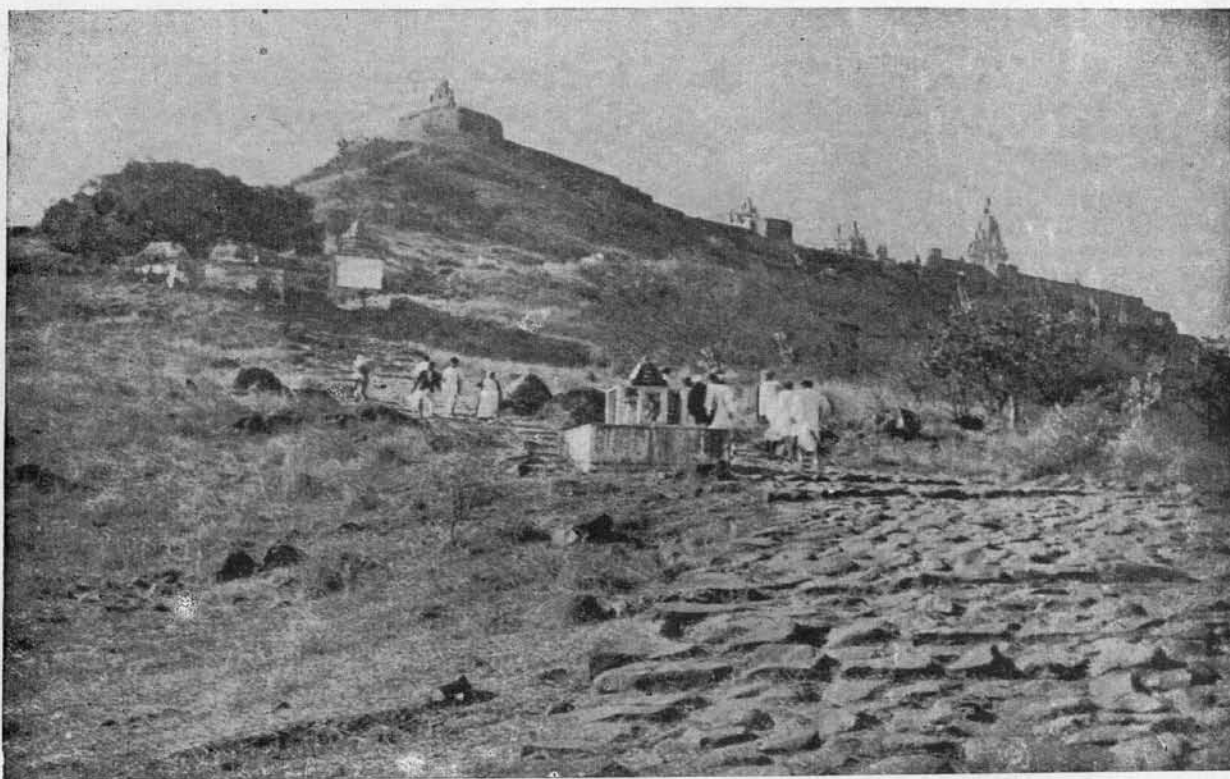
चित्र २२९. श्री चोमुखजीनी टुकनां गिखरो • शत्रुंजय
Fig. 229 Sri Chaumukhiji's Tuk - Satrunjaya

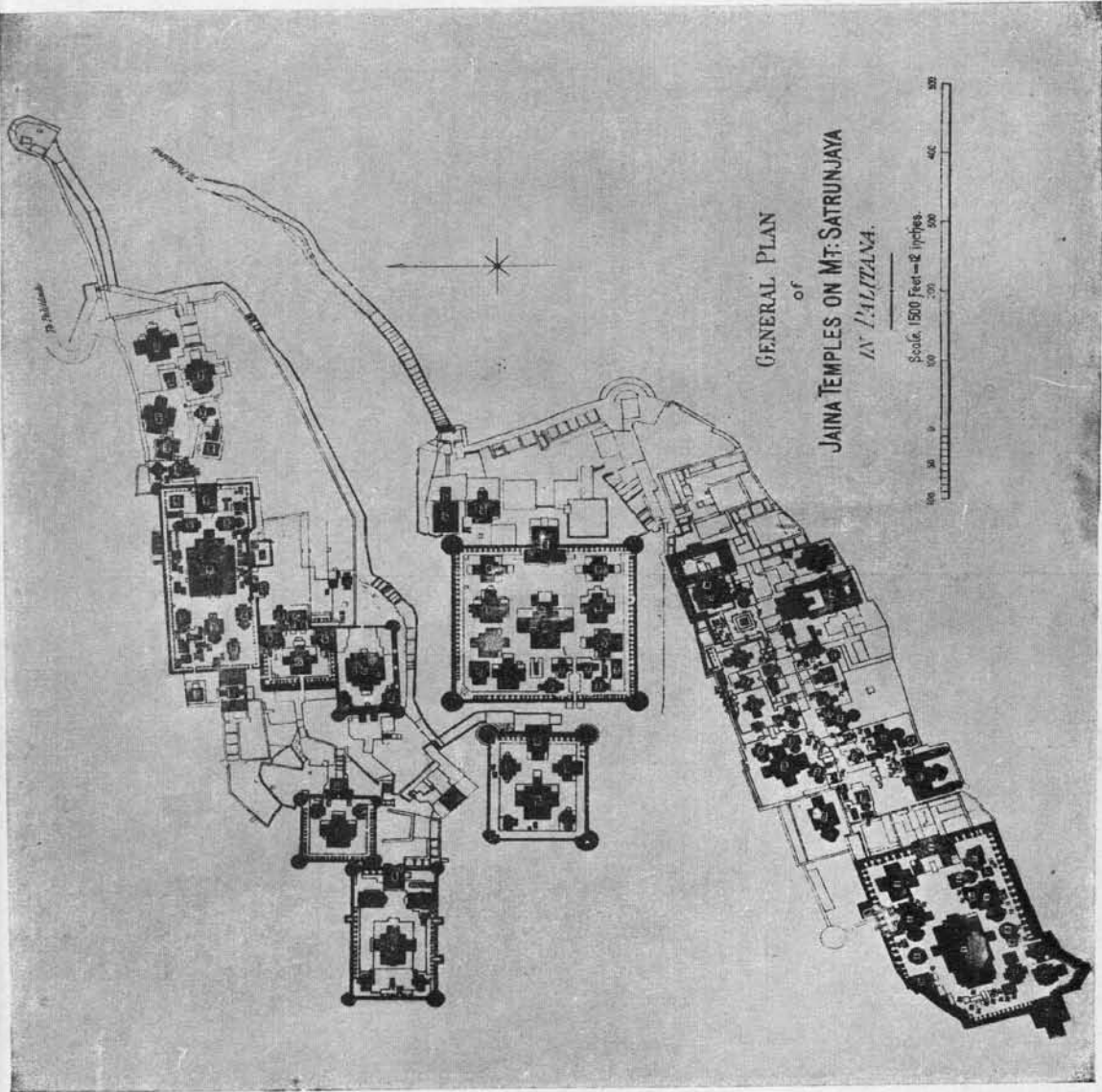
चित्र २२८ श्री पद्मावतीदेवीनी देरी • शत्रुंजय
Fig. 228 The small shrine of Goddess Padmāvati-Satrunjaya
Copyright S. M. Nawab

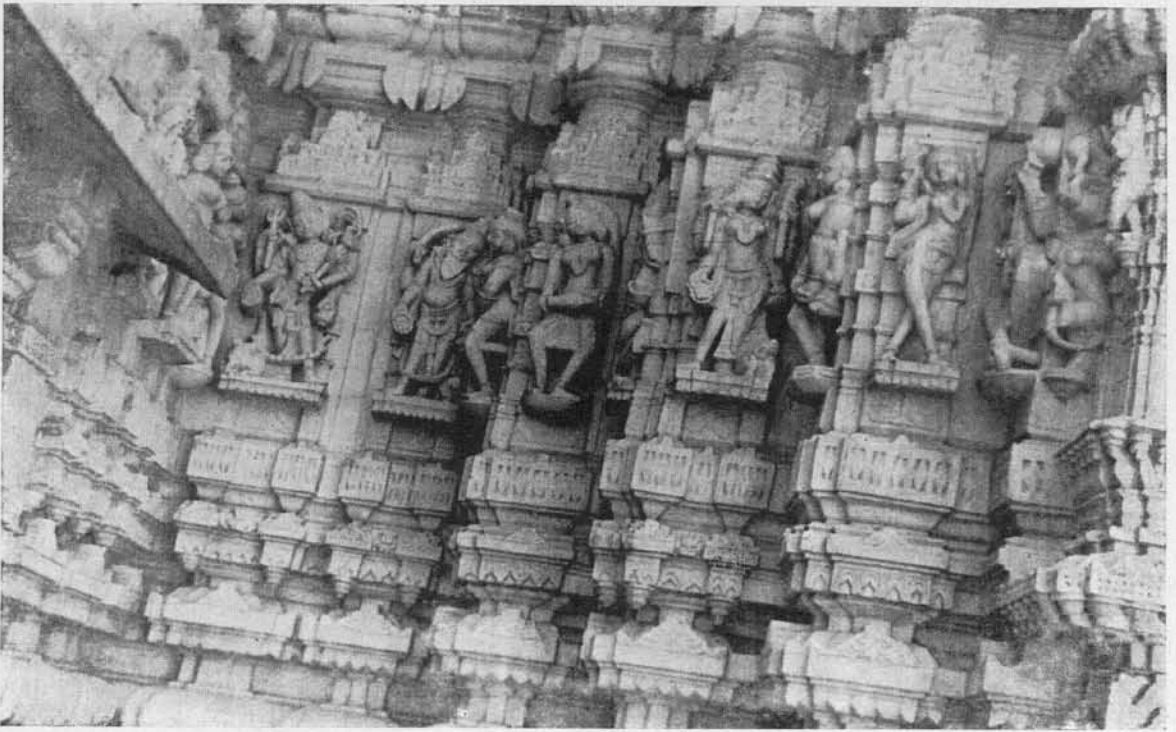
चित्र २३० नवटुकना रस्ते - शत्रुंजय
Fig. 230 The way to Navatuk - Śatrunjaya

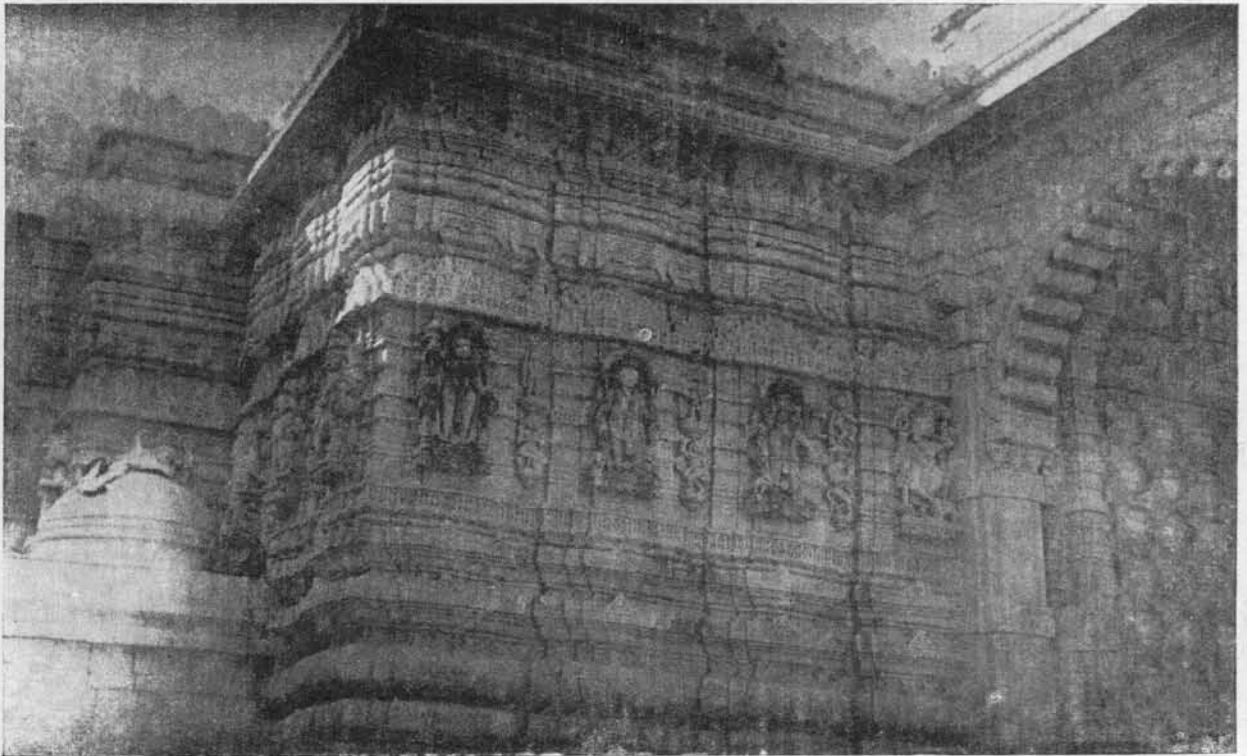
चित्र २३१ नवटुकना रस्ते - शत्रुंजय
Fig. 231 The way to Navatuk - Śatrunjaya
"Aho Shrutgyanam"

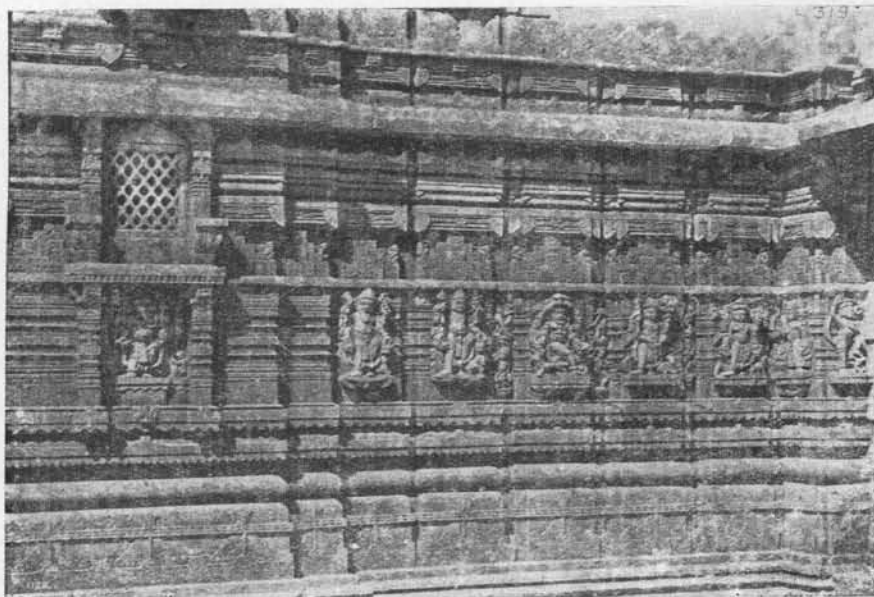
चित्र २३२ शत्रुंजय परमां जैन मंदिरां नकषा
 Fig. 232 General plan of jaina temples on Mt. Satrunjaya

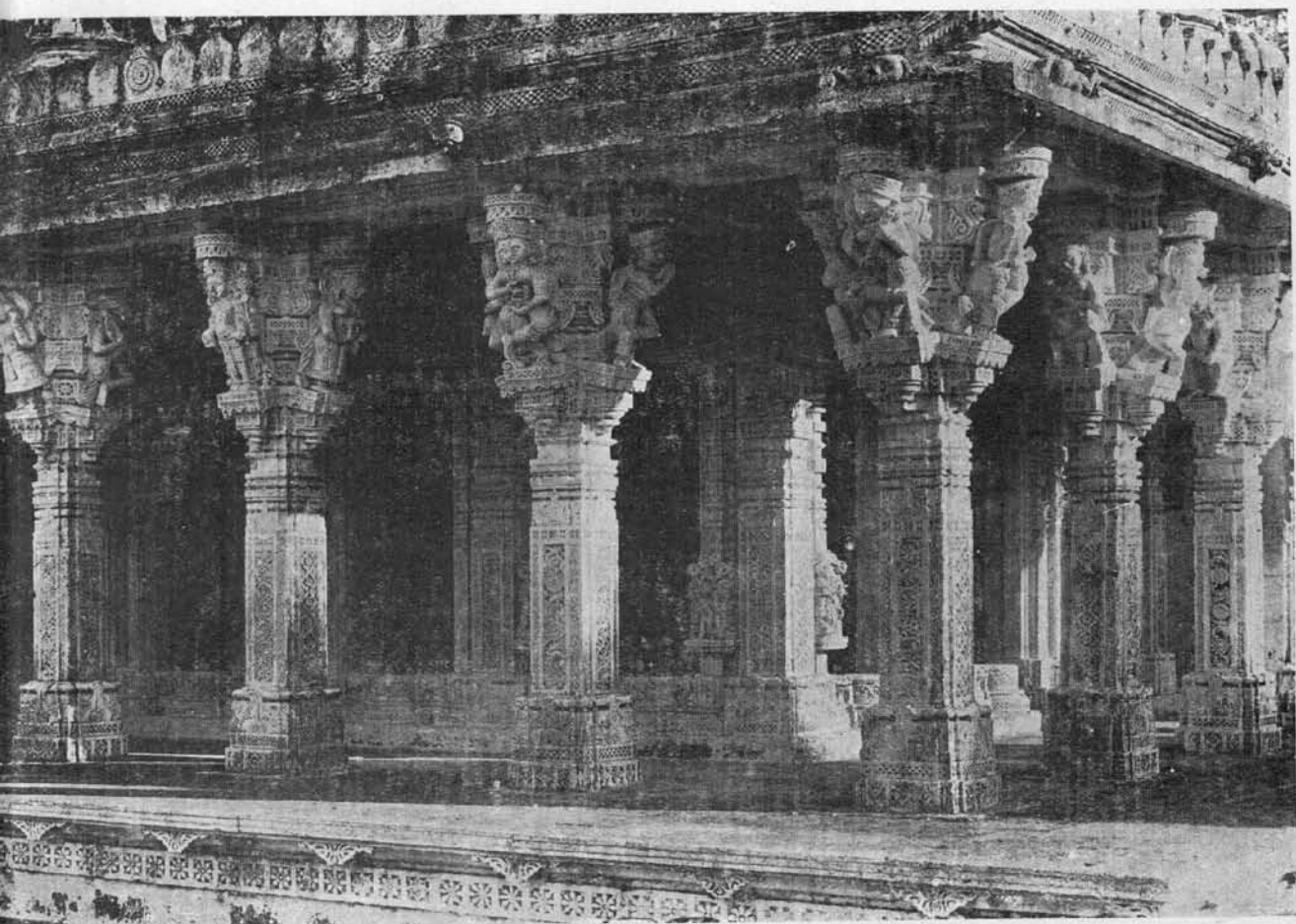
चित्र २३३ संप्रतिना देरासर्जीनी बाजुनो भाग • शत्रुंजय
Fig. 233 Side view of Samprati's temple - Śatrunjaya

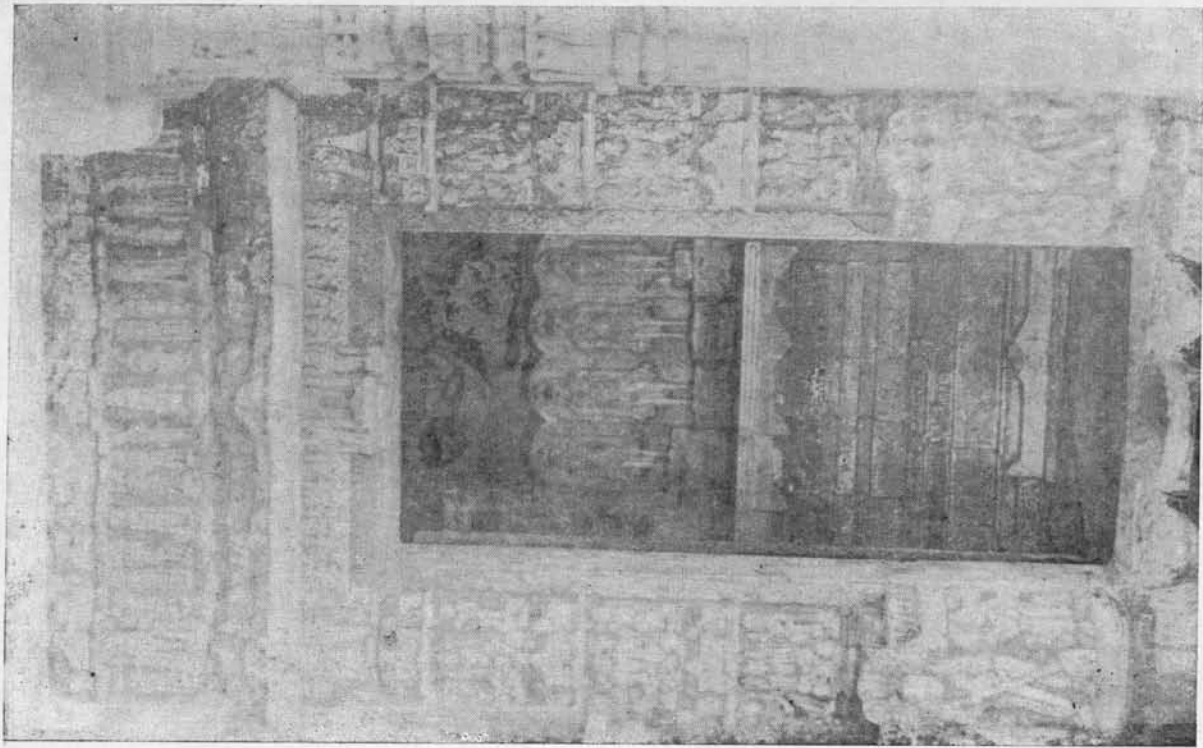
चित्र २३४ चोमुखजीनी टूकनो एक भाग • शत्रुंजय
Fig. 234 A portion of Chaumukhji's tuk - Śatrunjaya
"Aho Shrutgyanam"

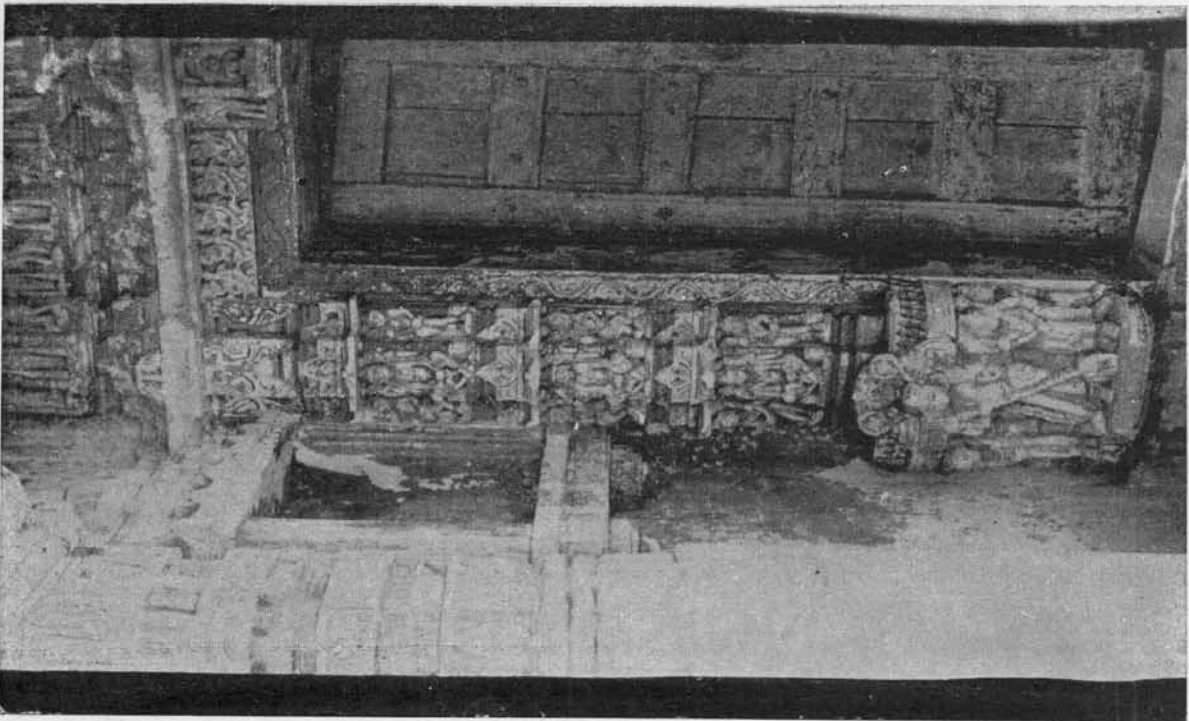
चित्र २३५ बालाभाई मोदीनी टुकनुं स्थापत्यकाम • शत्रुंजय
Fig. 235 Sculptures on Balabhai Modi's Tuk - Śatruñjaya

चित्र २३६ चोमुखजीनी टुकना थांभलाओनुं स्थापत्यकाम • शत्रुंजय
Fig. 236 Architectural beauty of the pillars of Chaumukhji's temple - Śatruñjaya

चित्र २३८ पांडवोनी देरी - शत्रुंजय
 Fig. 238 The small shrine of Pandavas · Satrunjaya

चित्र २३७ पांडवोनी देरीनो थामलो - शत्रुंजय
 Fig. 237 A pillar of Pandava's small shrine · Satrunjaya

Copyright S M Nawab

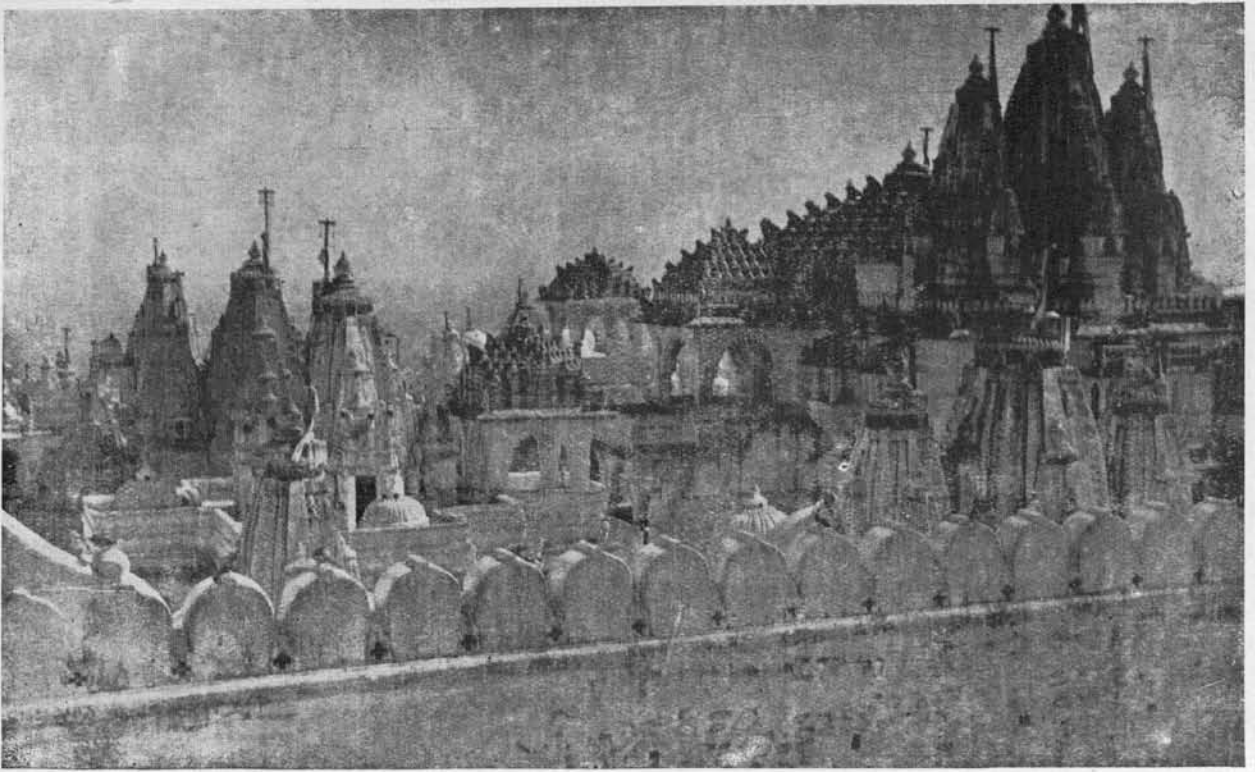

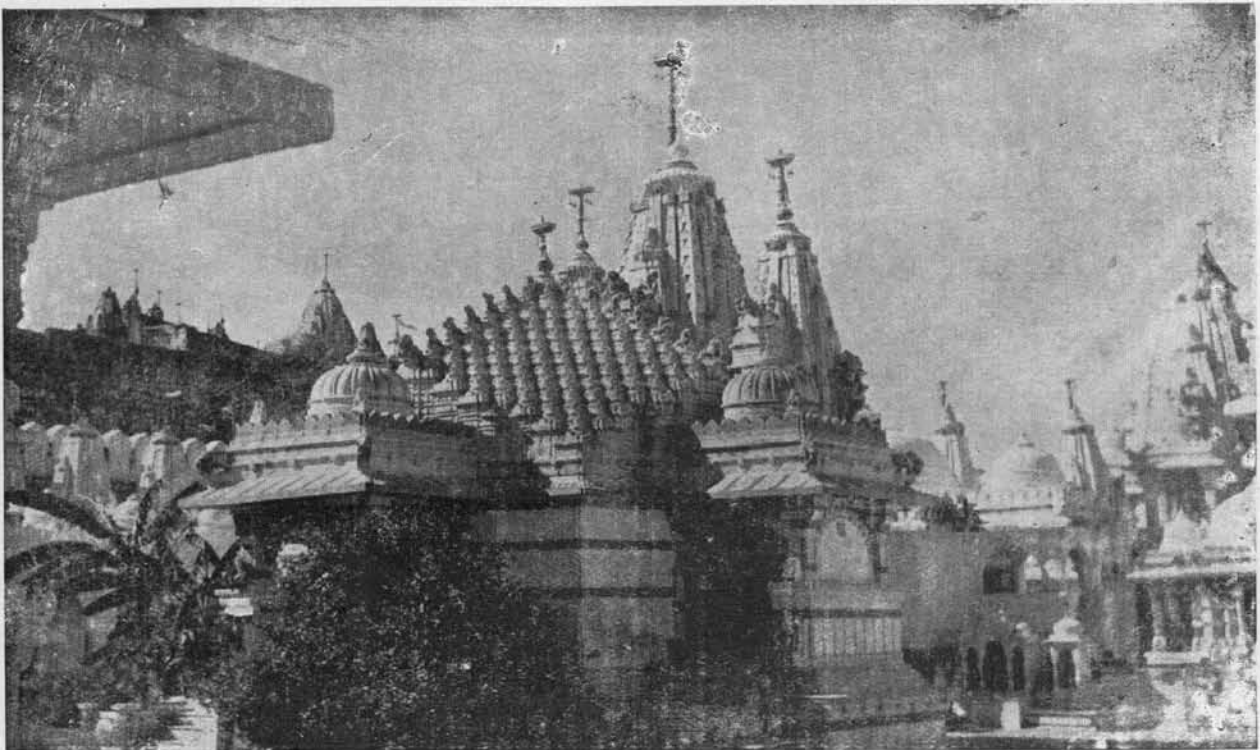
चित्र २३९ श्री उजमफोइनी टूक - शत्रुंजय
Fig. 239 Sri Ujamafoi's tuk - Satrunjaya

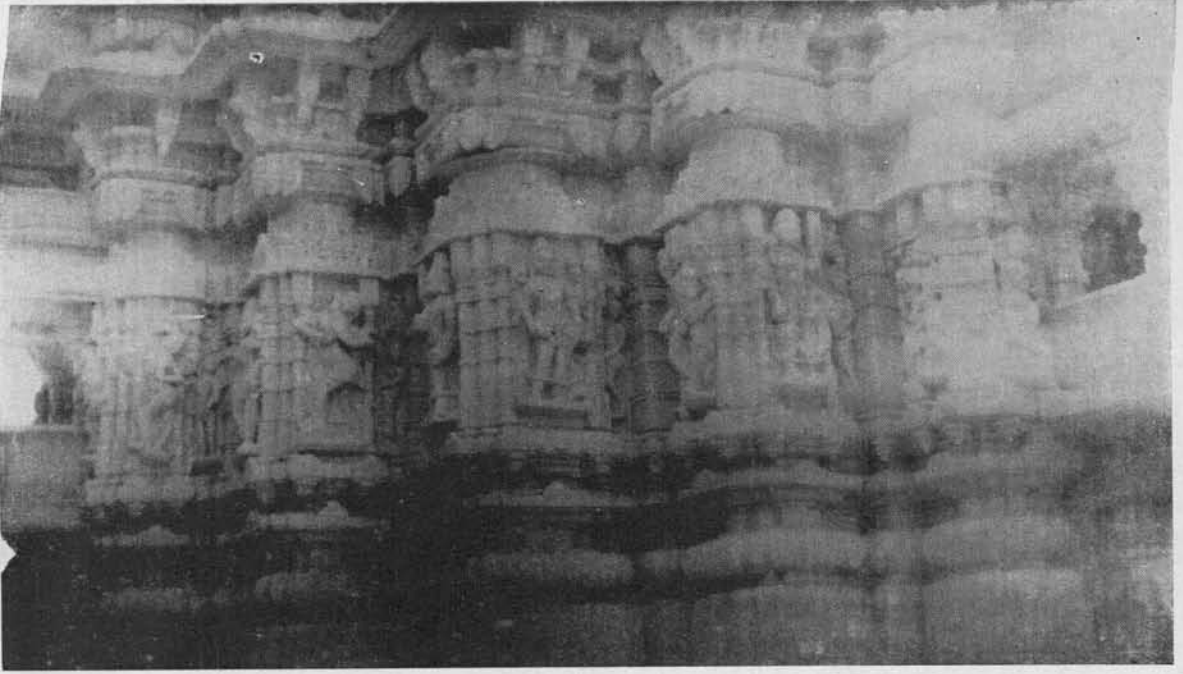
चित्र २४० शेट हेमाभाईनी टूक - शत्रुंजय
Fig. 240 Sheth Hemabhai's tuk - Satrunjaya
Aho Shrutgyanam

चित्र २४१ मोतीशा शेठनी टुक - शत्रुंजय
Fig. 241 Sheth Motiśa's tuk - Śātrunjaya

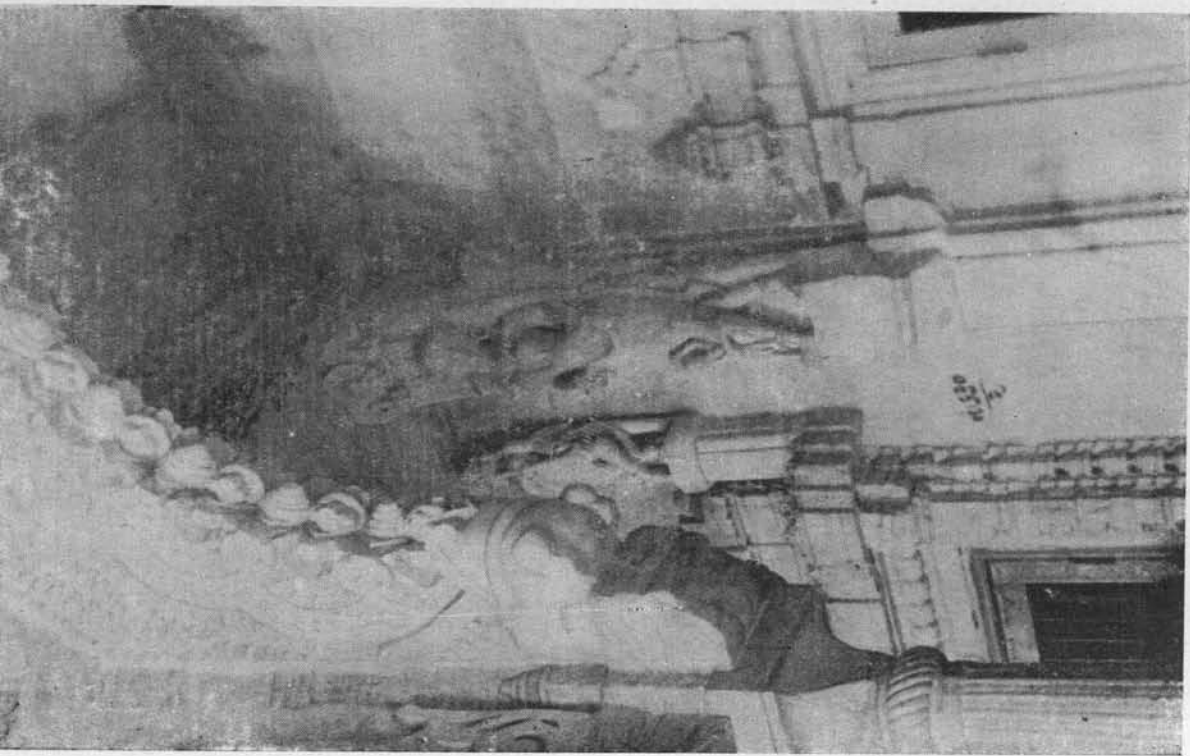
चित्र २४२ मोतीशानी टुकनु मुख्य देरासर - शत्रुंजय
Fig. 242 Main temple of Motiśa's tuk - Śātrunjaya

चित्र २४३ मूळनायकनी टुकती एक भाग - शत्रुंजय
Fig. 243 A portion of main tuk - Śatrunjaya

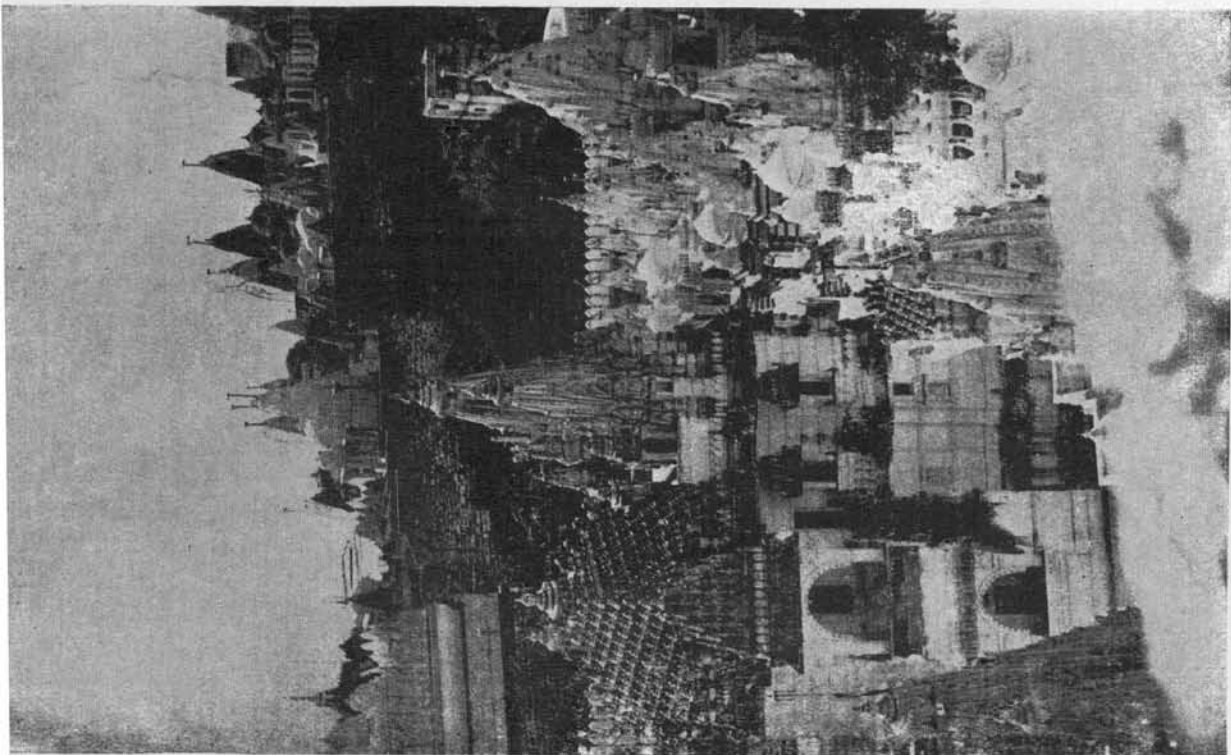

चित्र २४४ मोदीनी टुकती मुख्य देरासर - शत्रुंजय
Fig. 244 Main temple of Modi's tuk - Śatrunjaya

चित्र २४६ मोदीनी टूकनी एक गिल्पाकृति

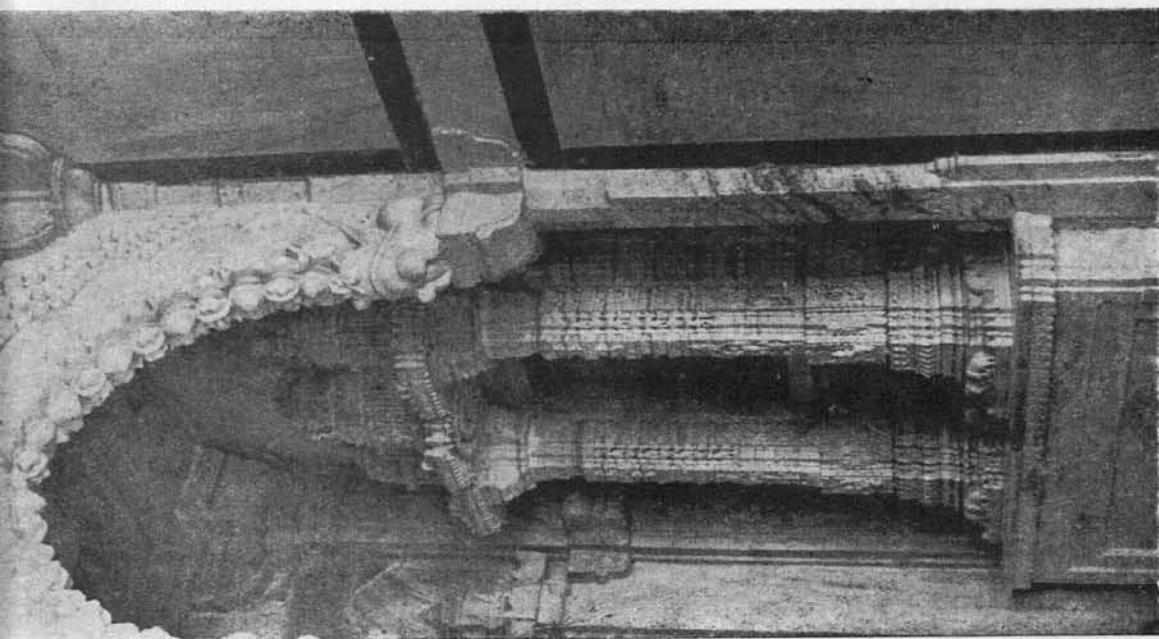
Fig. 246 A piece of art from Modi's tuk - Satrunjaya

चित्र २४५ शत्रुंजय पर्वत परनां जैन मंदिरों

Fig. 245 A group of Jain temples on Satrunjaya mountain

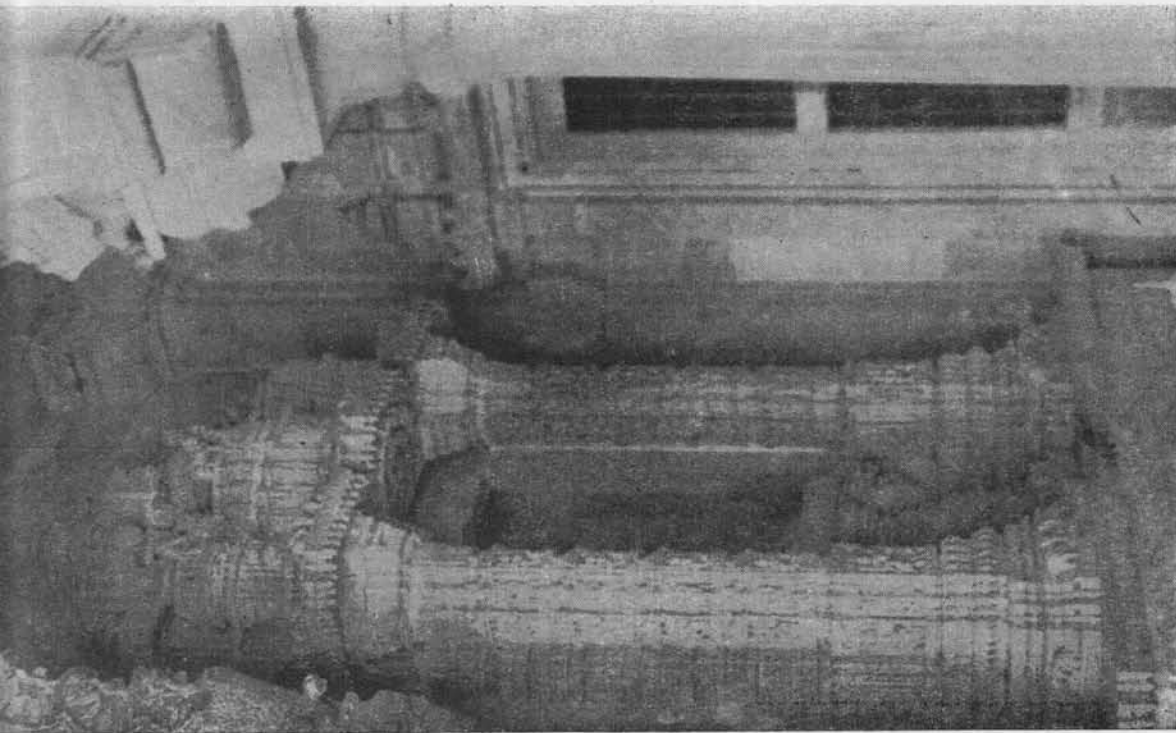
Copyright S. M. Nawab

चित्र २४७ मोदीनी टूकनो जमणी बाजुनो गोखलो • शत्रुंजय

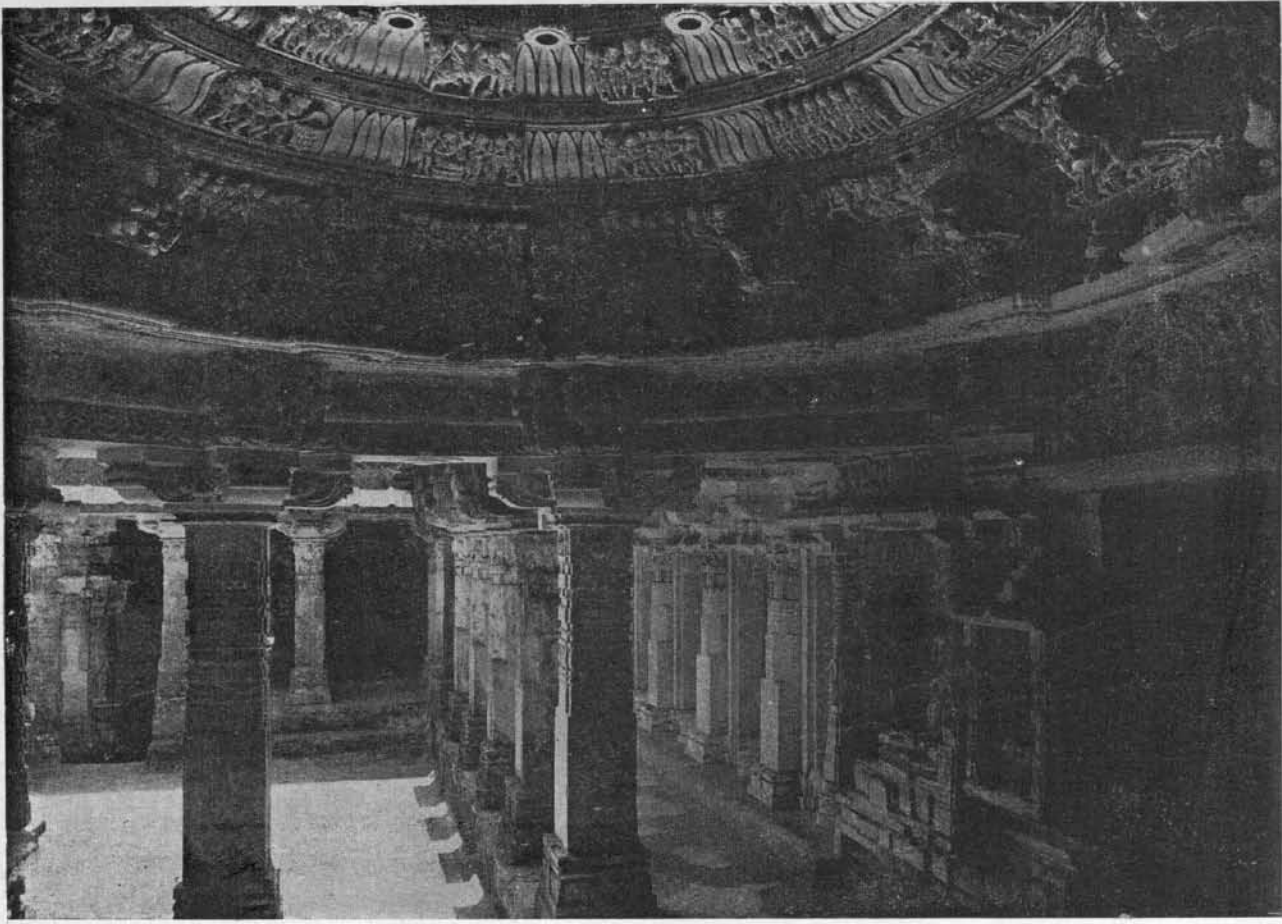
Fig. 247 The niche on the right side of Modi's tuk - Satrunjaya

Copyright S. M. Nawab

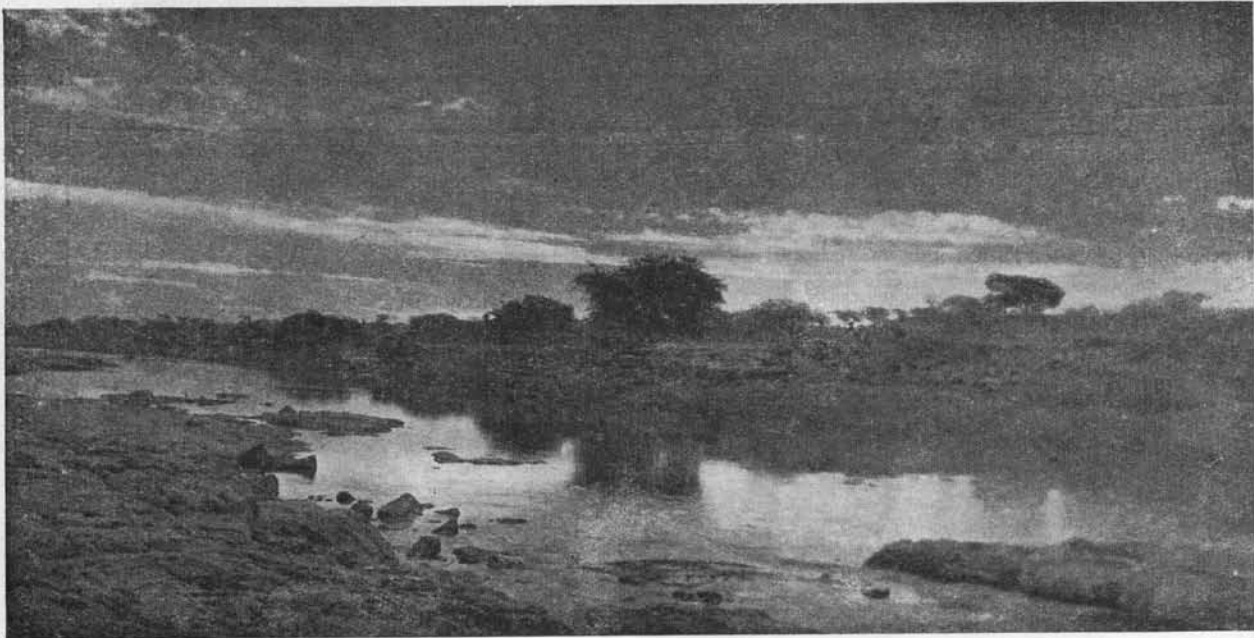

चित्र २४८ मोदीनी टूकनो डावी बाजुनो गोखलो

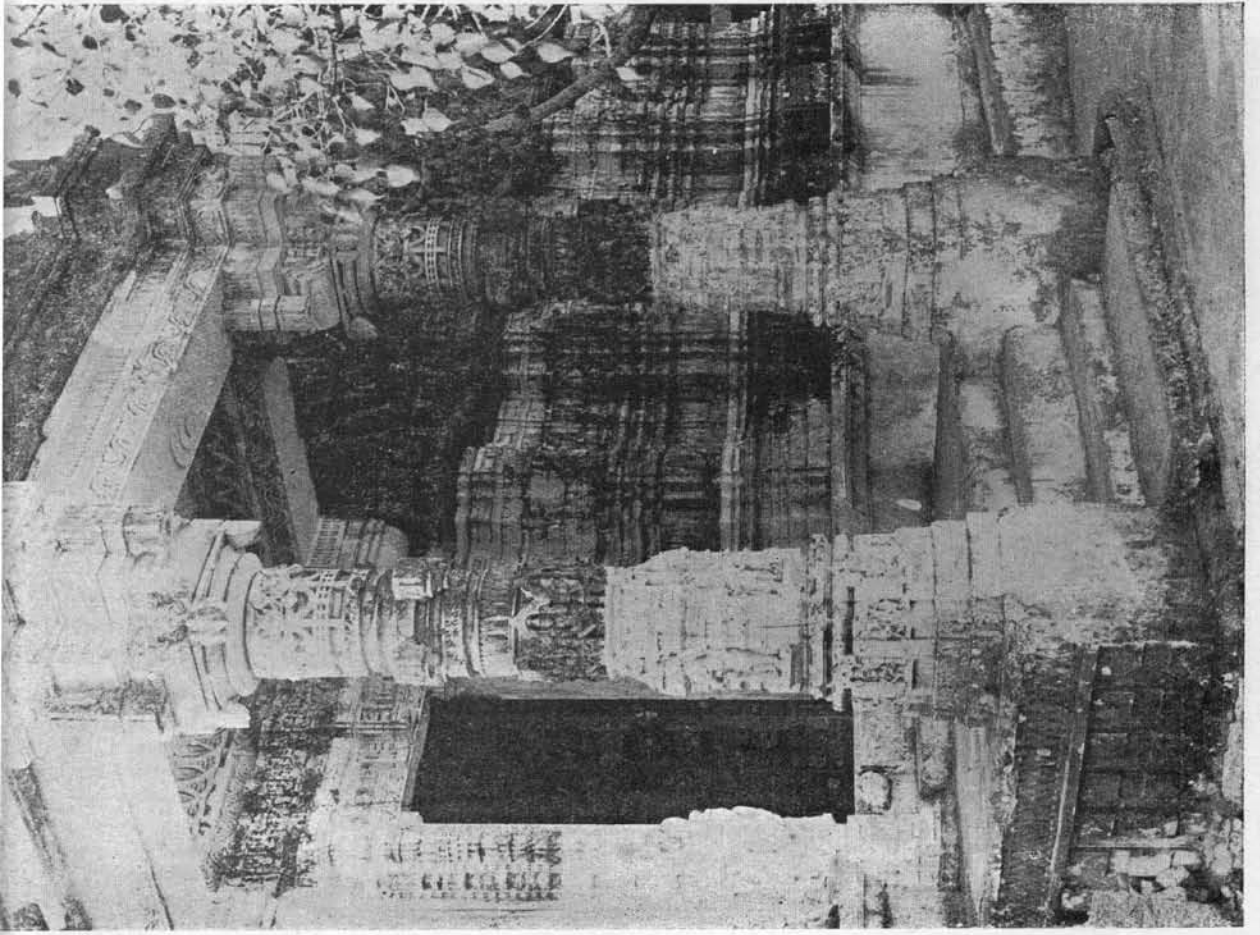
Fig. 248 The niche on the left side of Modi's tuk - Satrunjaya

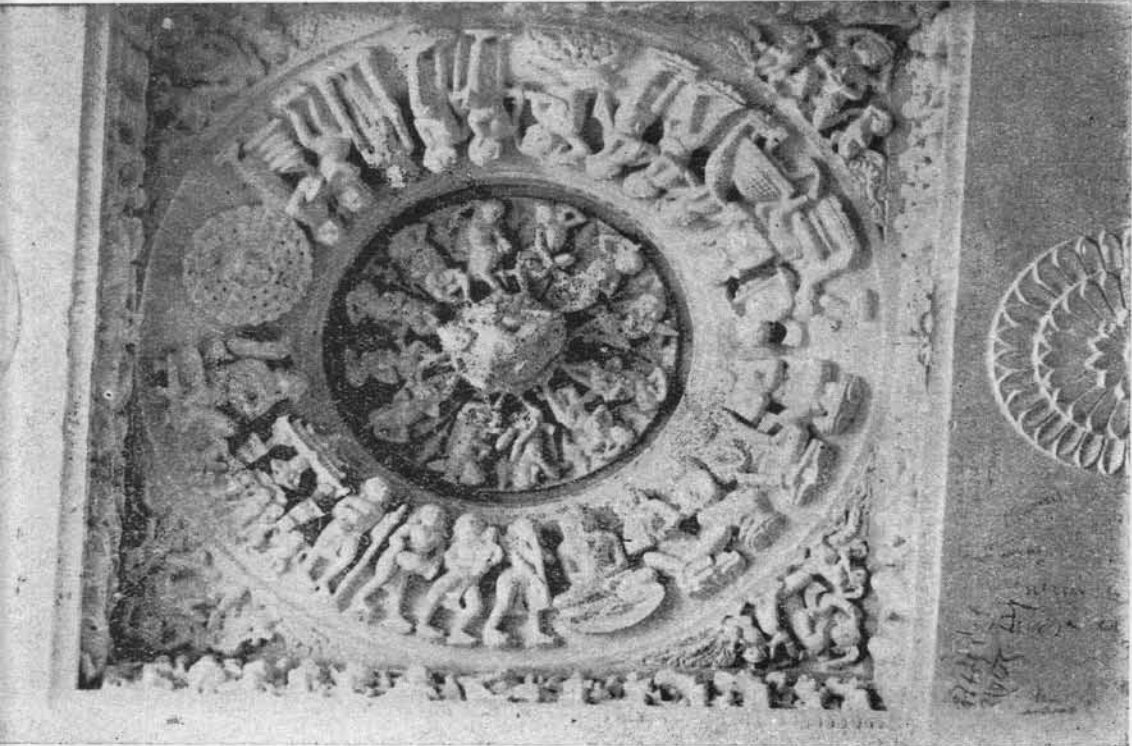
चित्र २४९ श्री विमलवसहीनी टूकनो अंदरनो भाग - शत्रुंजय
Fig. 249 Interior of Vimalvasahi - Satrunjaya

चित्र २५० शेत्रुंजी नदीनो एक देखाव - शत्रुंजय
"Aho Shrutavanam"
Fig. 250 A view of river Setrunjee - Satrunjaya

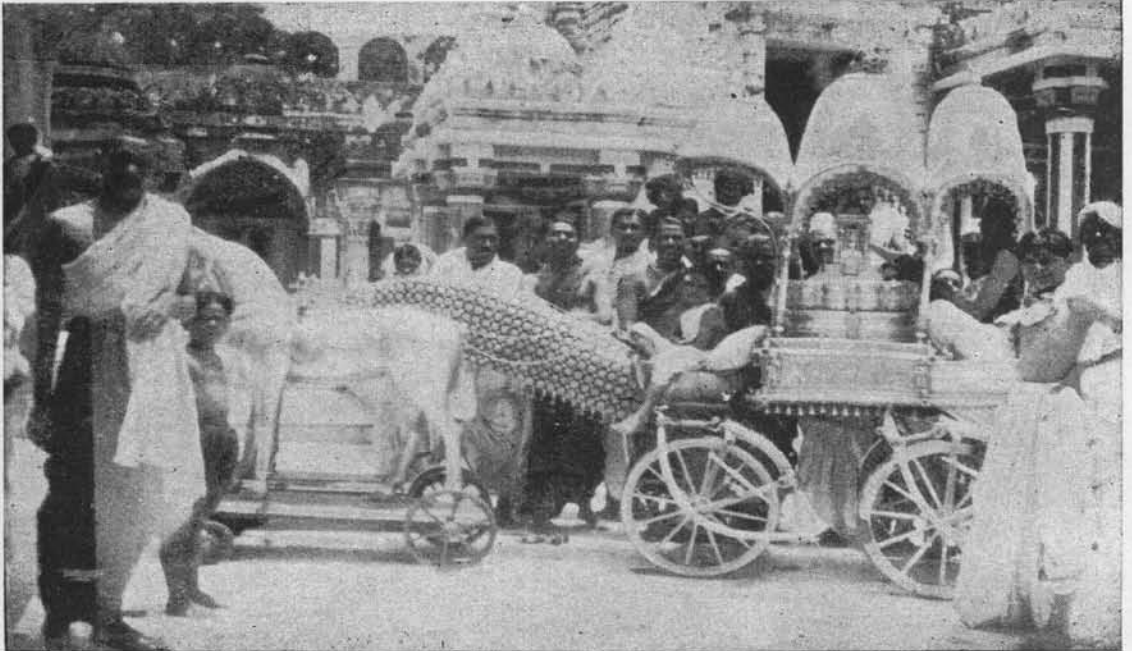
चित्र २५२ श्री कुमारपालनी टुकनो बहारनो देखाव - शत्रुंजय
Fig. 252 Exterior of Kumarpāl's tuk - Satrunjaya

चित्र २५१ श्री नेमिनाथनी चोरीनी छत - शत्रुंजय
Fig. 251 Ceiling of Sri Neminath's Chori - Satrunjaya

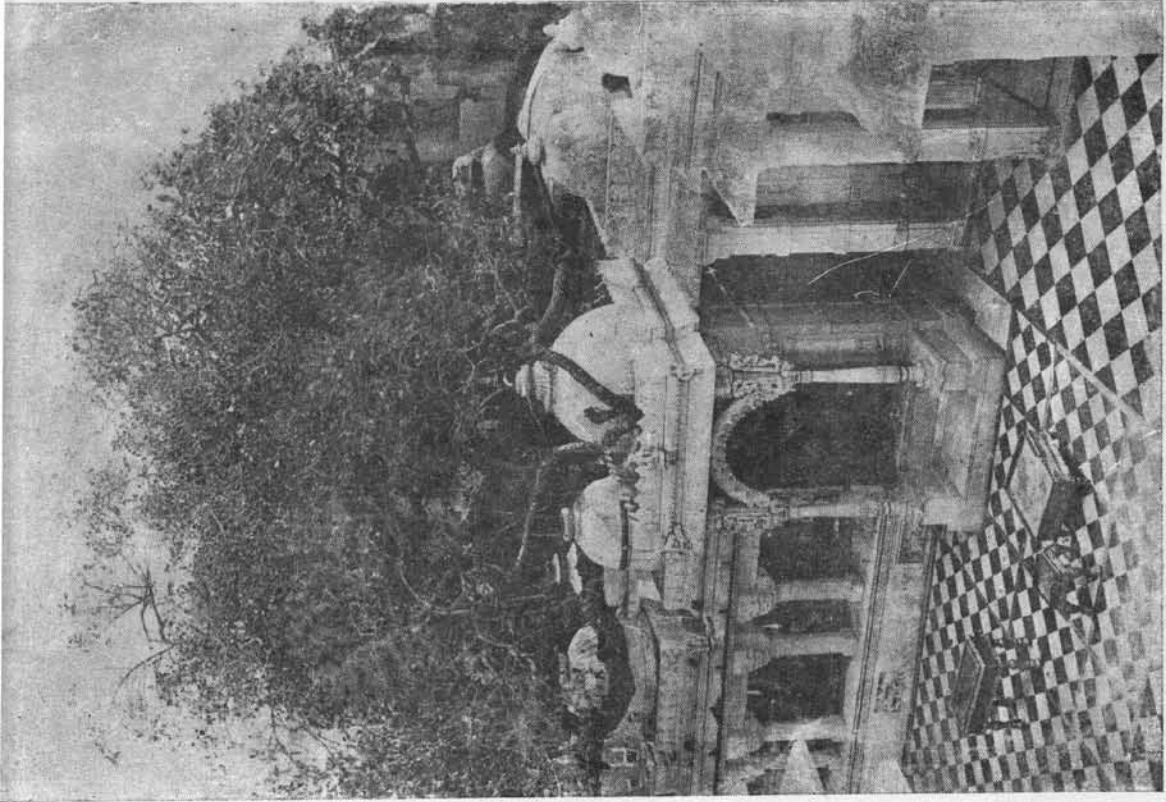

चित्र २५३ श्री घेटीनी पागनो बहारनो भाग - शत्रुंजय
 Fig. 253 Exterior of Gheti's Pāga - Śātrunjaya

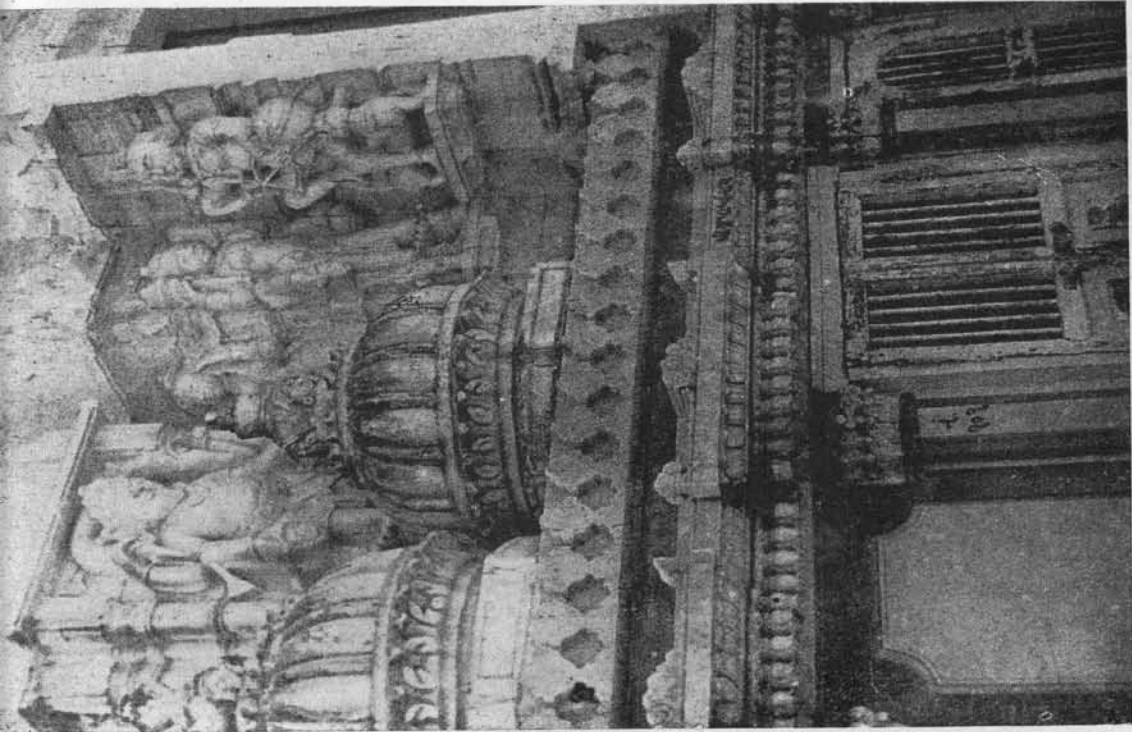

चित्र २५४ श्री चांदीनी रथ - शत्रुंजय
 Fig. 254 The silver-cart - Śātrunjaya

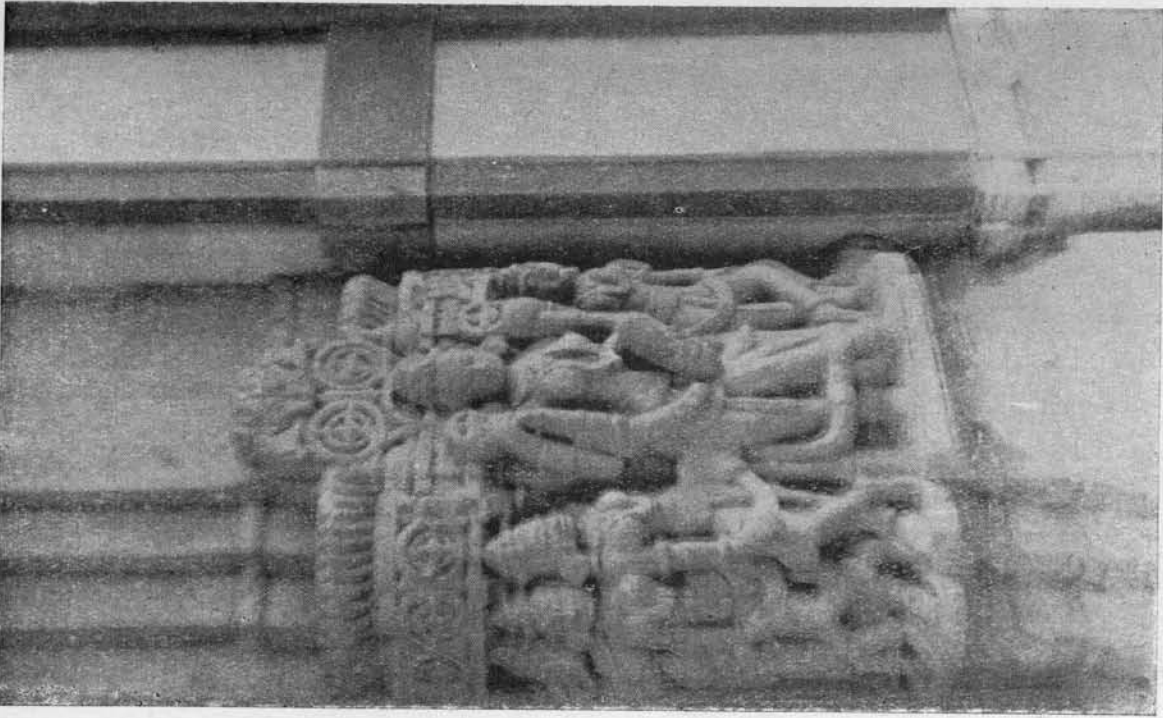

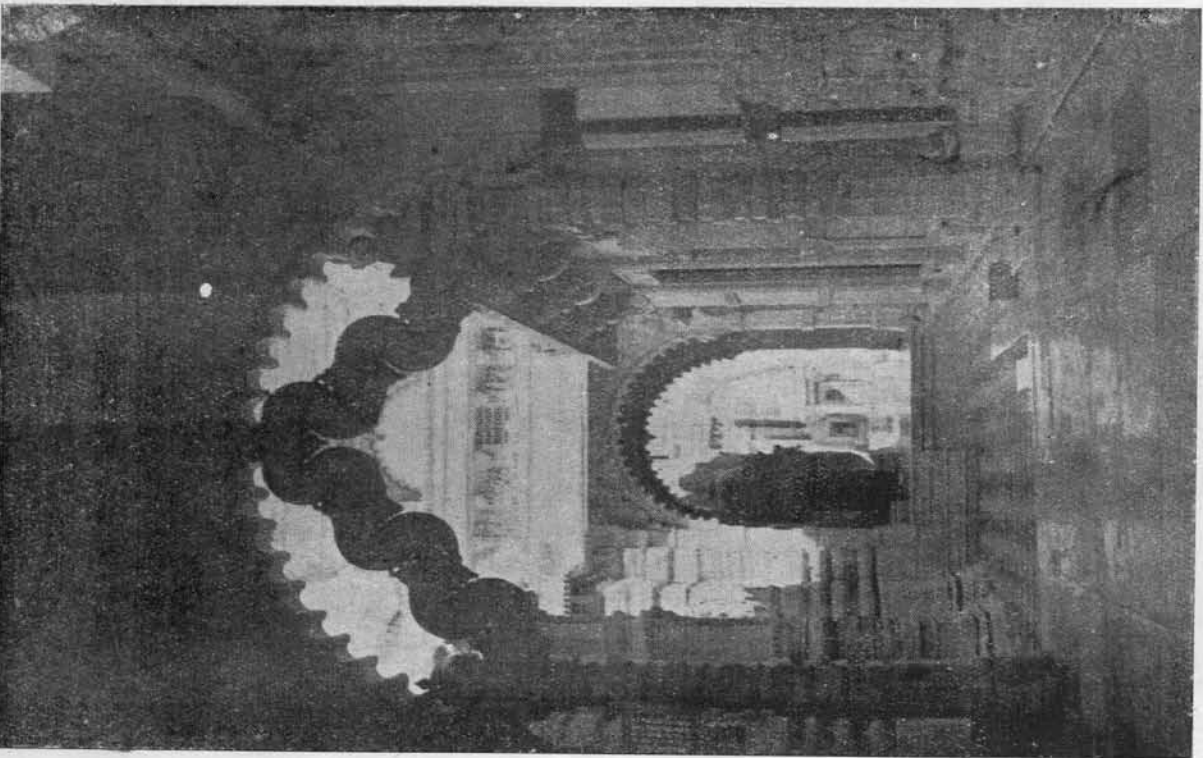
चित्र २५६ रायण पगलां • शत्रुंजय
Fig. 256 Footprints of Rṣabhadeva • Satrunjaya

चित्र २५५ मुख्य देगसरनी डावी बाजुतुं स्थापत्य
Fig. 255 Sculpture on the left side of main temple • Satrunjaya
Copyright S. M. Nawab

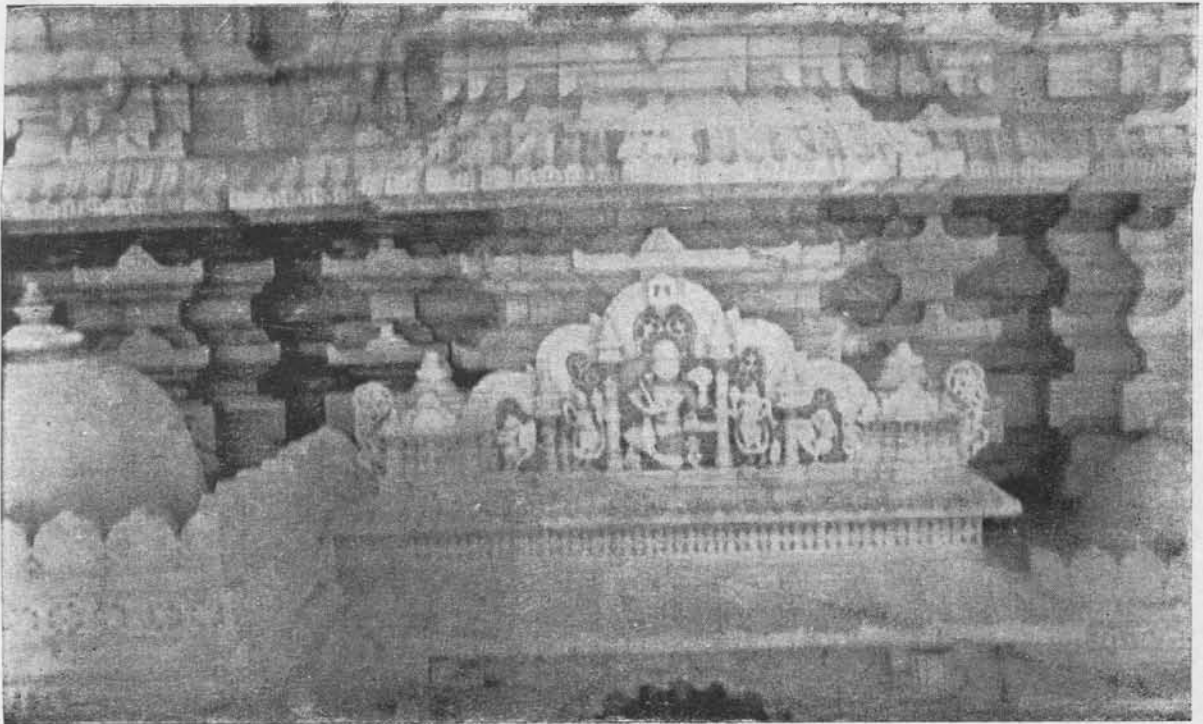

चित्र २५८ मुख्य देरासरनी जमणी बाजुना थामलानुं शिल्प - शत्रुंजय
 Fig. 258 Sculpture on the right wing of the main temple - Satrunjaya

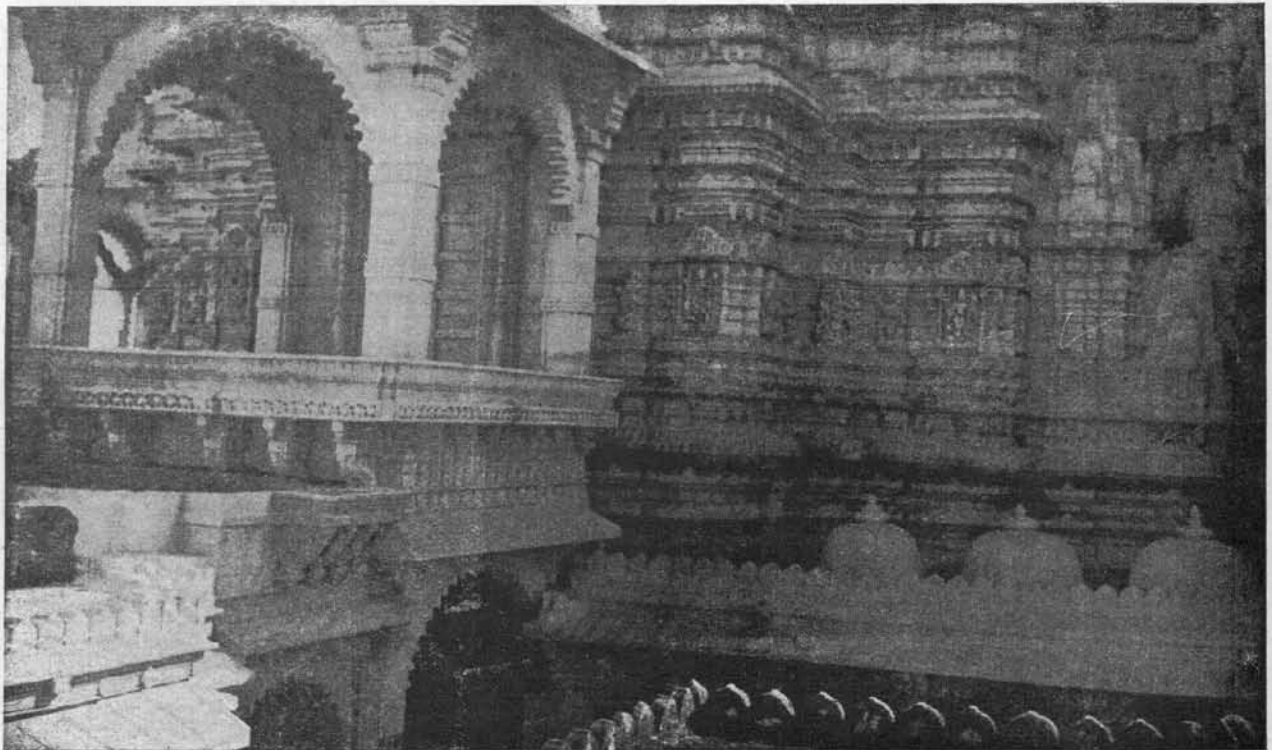

चित्र २५७ मुख्य देरासरनी जमणी बाजुनुं दृश्य - शत्रुंजय
 Fig. 257 Right wing of the main temple - Satrunjaya

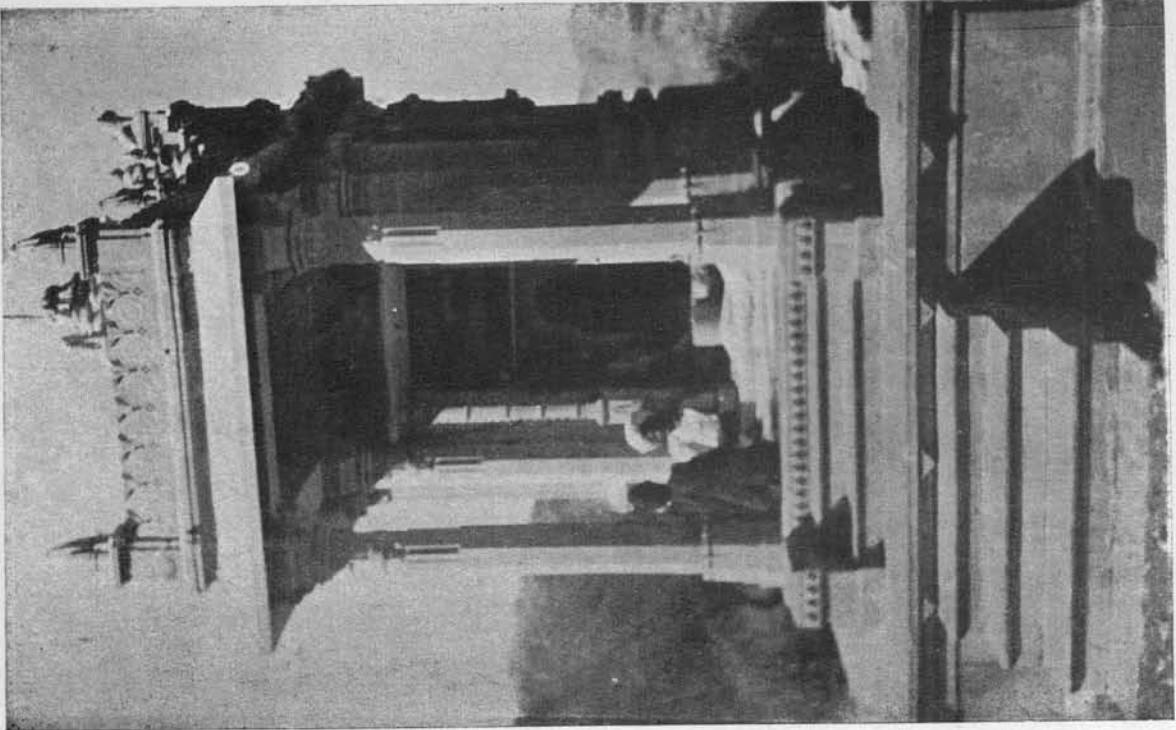
Copyright S. M. Nawab

चित्र २५९ मुख्य देरासरनी जमणी बाजुनु तोरण • शत्रुंजय
Fig. 259 A toraṇa on the right side of main temple - Śatrunjaya

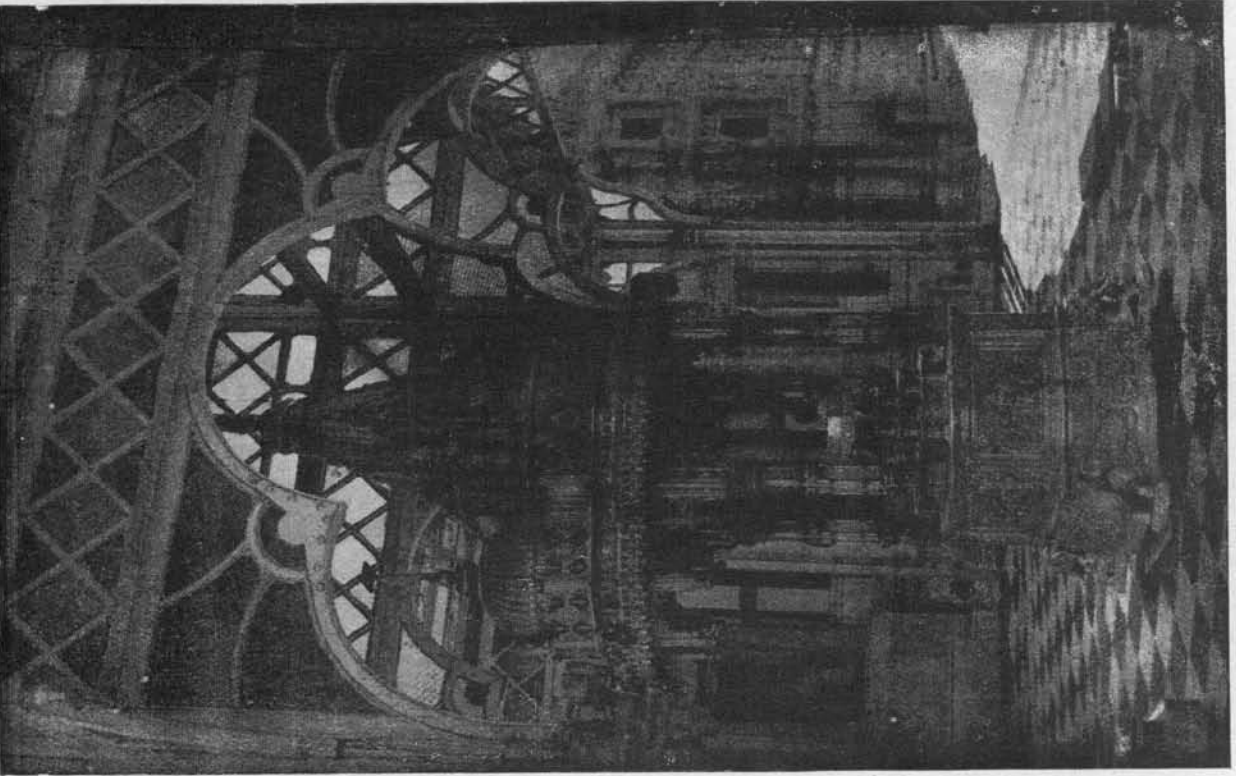

चित्र २६० मुख्य देरासरना प्रवेशद्वारनी जमणी बाजुनु स्थापत्य • शत्रुंजय
Fig. 260 Architecture of the right side of the entrance of main temple - Śatrunjaya
"Aho Shrutgyanam"

चित्र २६२ घेटीनी पागानी देरी • शत्रुंजय

Fig. 262 The small shrine of Gheti's Pāgā - Śatrunjaya

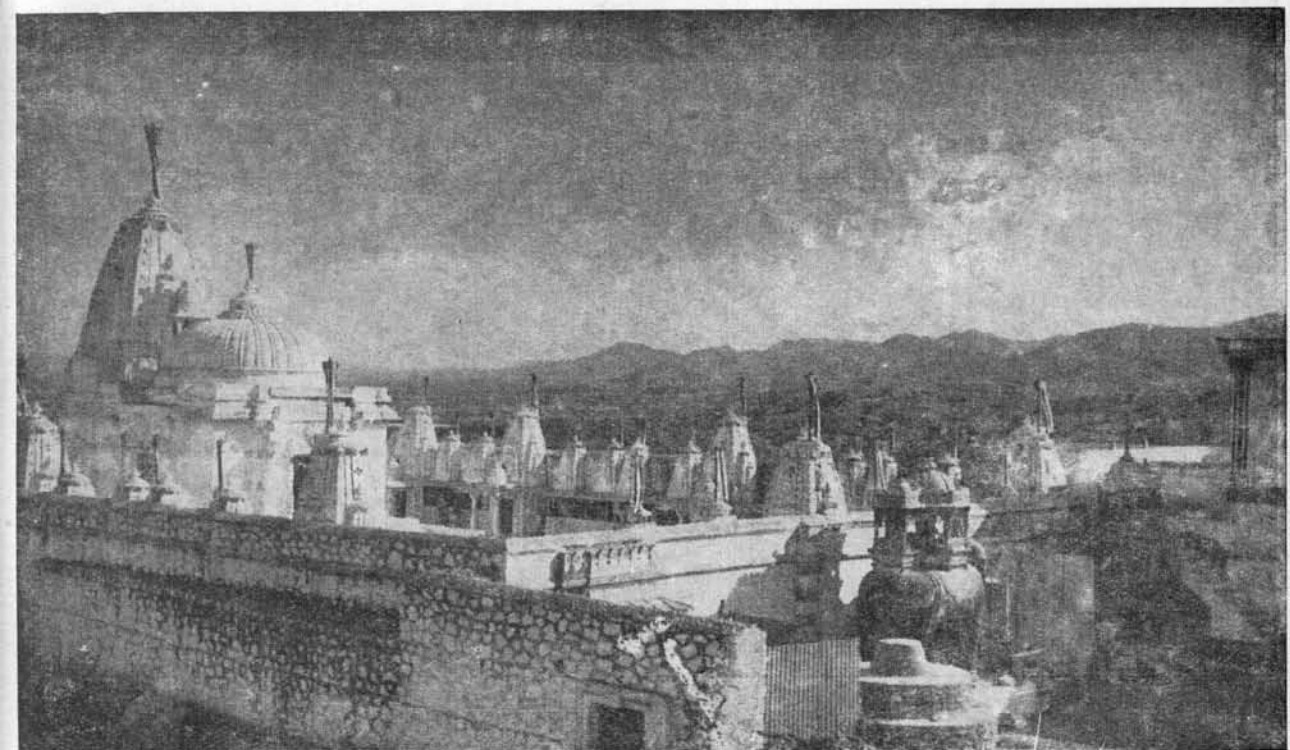

चित्र २६१ मुख्य देरासानी आगळ्ळुं चाशीनुं देरासर • शत्रुंजय

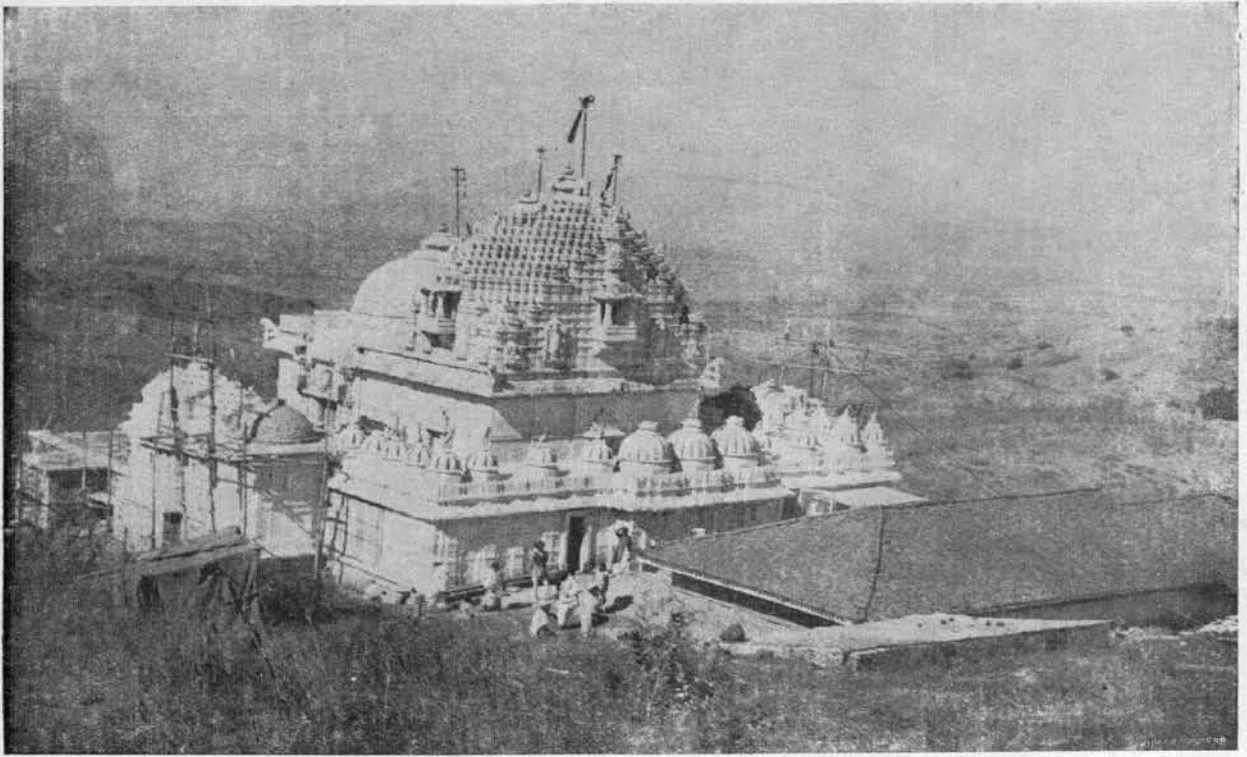
Fig. 261 The silver temple in front of the main temple - Śatrunjaya

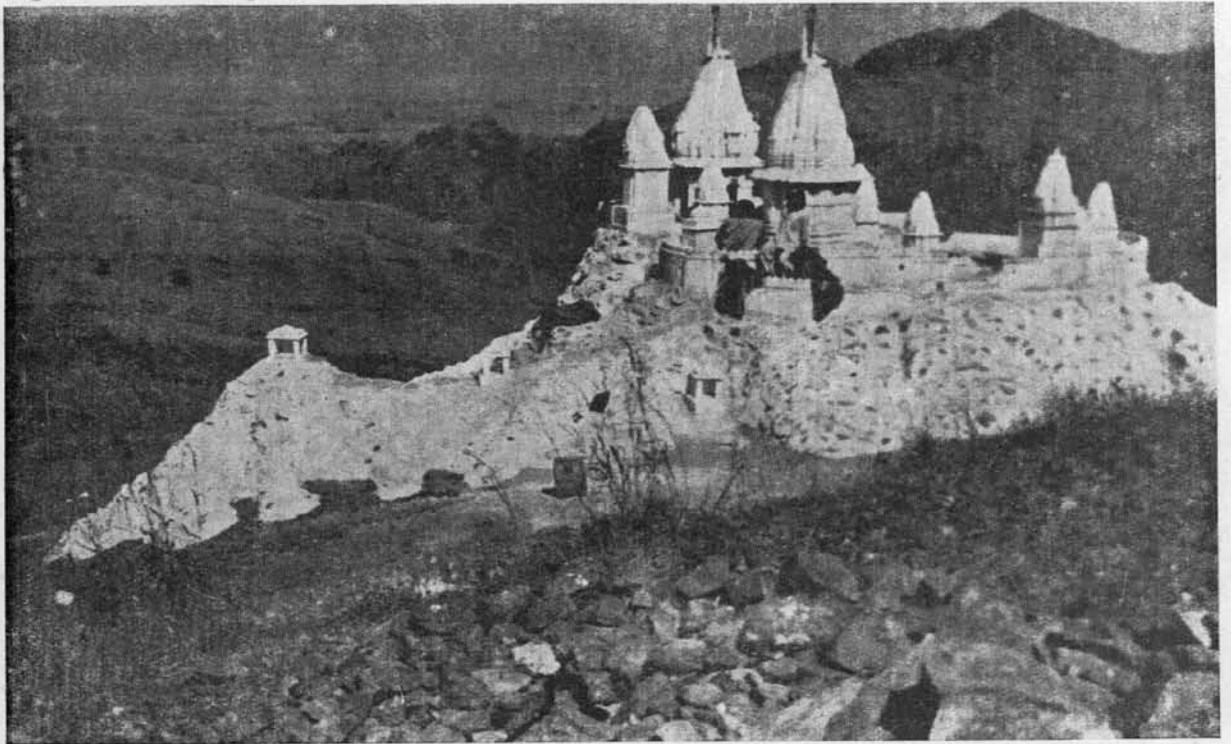
चित्र २६३ शेत्रुंजी नदीनो बीजो देखाव - शत्रुंजय
 Fig. 263 Another view of river Setrunjee - Śatrunjaya

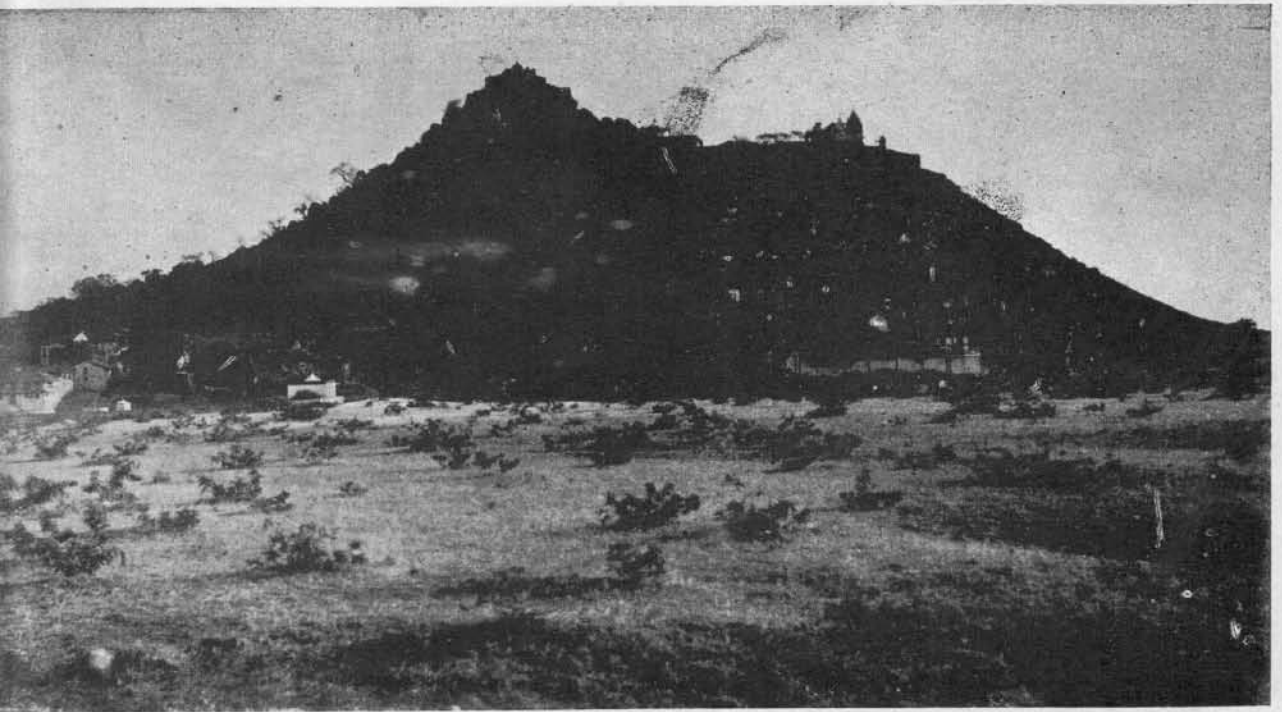
चित्र २६४ श्री कदंबगिरिजी ज्येष्ठ देवासर - कदंबगिरि
 Fig. 264 The temple at the foot of Kadambagiri

चित्र २६५ श्री कदंबगिरिनी उपरनुं देरासर
Fig. 265 The temple at the top of Kadambagiri

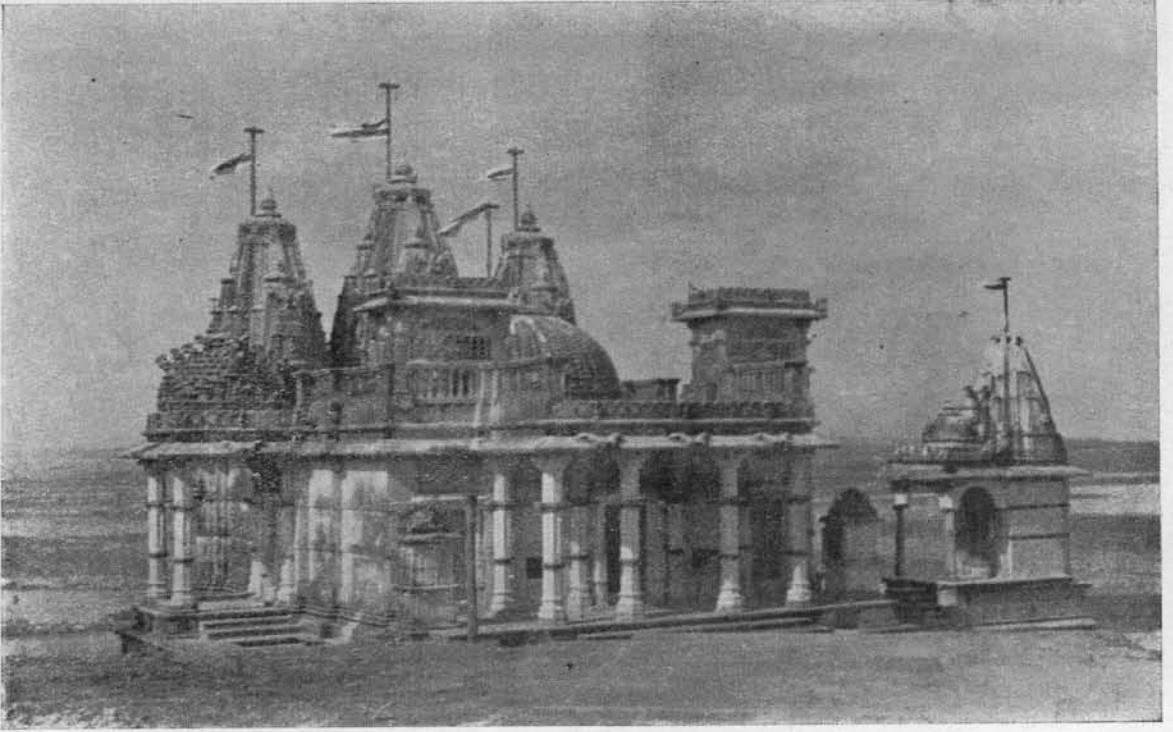
चित्र २६६ श्री शत्रुंजयावतार • कदंबगिरि
Fig. 266 Śrī Śatrūñjayāvātār - Kadambagiri
"Aho Shrutgyanam"

चित्र २६७ श्री तालध्वजगिरि • तलाजा
 Fig. 267 Śrī Tāladhvajagiri - Talājā (Kathiāwar)

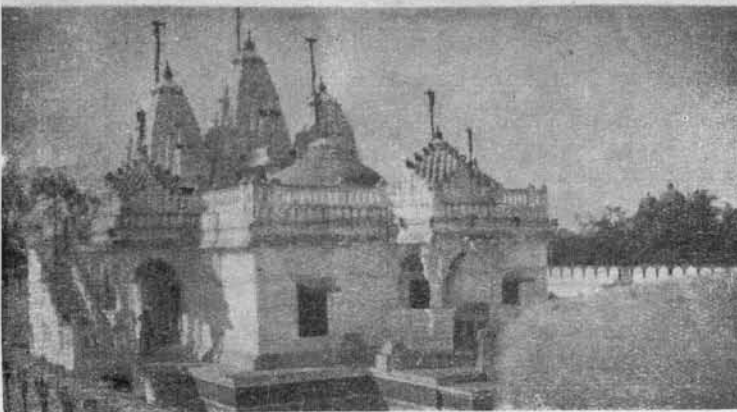
चित्र २६८ श्री तालध्वजगिरीनुं मुख्य देरासर • तलाजा
 Fig. 268 The main temple of Tāladhvajagiri - Talājā

चित्र २६९ श्री तालध्वजगिरिनी उपरनी टुकनुं देरासर
Fig. 269 The temple on the top Tuk on the Tāladhwajagiri - Talājā

चित्र २७० श्री पार्श्वनाथजी • भावनगर
Fig. 270 Śri Pārśvanāth - Bhāvnagar

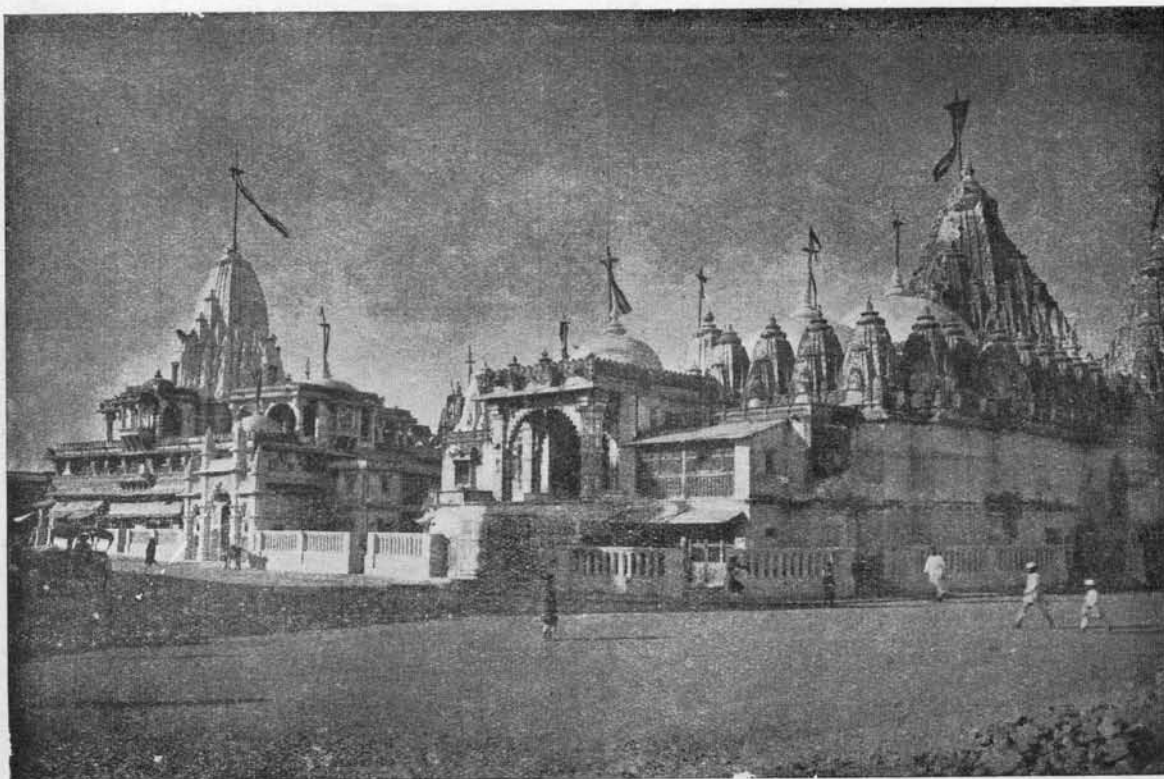

चित्र २७१ दादासाहेबनुं देरासर • भावनगर
Fig. 271 The temple of Dādāsāheb - Bhāvnagar

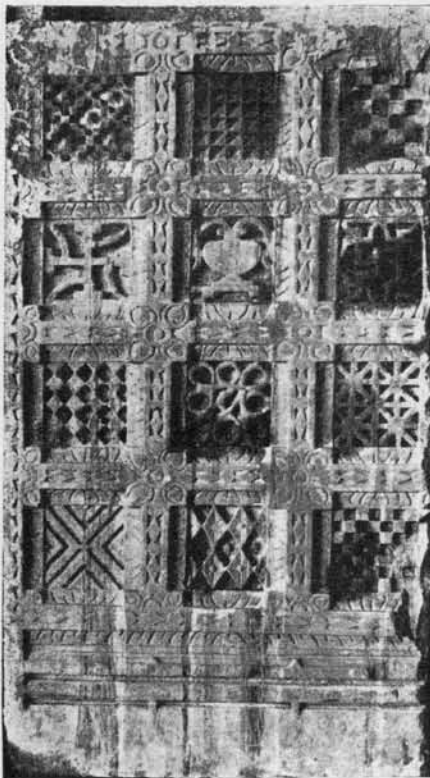

चित्र २७२ चोरीवाला देरासरनो आगळनो देखाव • जामनगर
Fig. 272 Front view of Chauriwālā temple - Jāmnagar

चित्र २७३ चोरीवाला देरासरना पाछळना भागनो देखाव • जामनगर
Fig. 273 Back view of Chauriwālā temple - Jāmnagar
"Aho Shrutgyanam"

चित्र २७४-२७५-२७६ खंभातनी जुमा मस्जिदमांनां जैन शिल्पो
 Fig. 274-275-276 Jain sculptures preserved in Jumma Masjid at Cambay

चित्रपरिचय

ભારતનાં જૈન તીર્થો અને તેમનું શિલ્પસ્થાપત્ય

ચિત્ર પ્લેટ ૧

ચિત્ર. ૧ હસ્તસિદ્ધી અને આયુધો. આકૃતિ ૧ માળા, આકૃતિ ૨ દ્રુગ, આકૃતિ ૩ શંખ, આકૃતિ ૪, ૫ કમળનું ફૂલ, આકૃતિ ૬ ડમરુ, આકૃતિ ૭ વજ્ર, આકૃતિ ૮ ખડ્ગ (તલવાર), આકૃતિ ૯ પાશ, આકૃતિ ૧૦ ભાલો, આકૃતિ ૧૧,૧૨ કમળનું ફૂલ, આકૃતિ ૧૩ આમ્રલૂખી (આંબાની લૂખ), આકૃતિ ૧૪ હાથી, આકૃતિ ૧૫ દાલ, આકૃતિ ૧૬ કમંડળ, આકૃતિ ૧૭ છત્ર, આકૃતિ ૧૮ પુસ્તક, આકૃતિ ૧૯ શંખ, આકૃતિ ૨૦ ઘંટ, આકૃતિ ૨૧ પાશ, આકૃતિ ૨૨ વીણા, આકૃતિ ૨૩ આગક, આકૃતિ ૨૪ આમ્રલૂખી, આકૃતિ ૨૫ ભાલો, આકૃતિ ૨૬ આણ, આકૃતિ ૨૭ વૃમ્ભૈયો, આકૃતિ ૨૮ ધનુષ, આકૃતિ ૨૯ ત્રિશૂલ, આકૃતિ ૩૦ આગક, આકૃતિ ૩૧ દમગ, આકૃતિ ૩૨ કુંભ.

આ આયુધો તાડપત્રની હસ્તપ્રતોના ચિત્રો તથા જૈન દેવદેવીઓની મૂર્તિઓ પરથી નકલ કરીને અભ્યાસીઓની વ્યાજુ માટે અત્રે રજૂ કરેલાં છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨

ચિત્ર ૨, ૩, ૪ જુદીજુદી જાતના આયાગપરોની તકતીઓ. આ તકતીઓ મથુરાના કંકાલીટીલાનાં ખોદકામમાંથી મળી આવી હતી અને ઇસવીસનના ણીઝ સૈકાના જૈન ગૃહસ્થો તેની પૂજા કરતા હતા. આ ત્રણે ચિત્રોનાં વર્ણન માટે Archaeological Survey of Indiaના Volume XXની Plate VII, IX તથા VIIIનું વર્ણન જુઓ.

ચિત્ર ૫ ચરણપાદુકા. આ પાદુકા પણ કંકાલીટીલામાંથી મળી આવી હતી. ણીઝ સૈકામાં જૈનો ચરણપાદુકાઓની પૂજા કરતા હોવાનો આ મહત્ત્વનો પુરાવો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩

ચિત્ર ૧ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : મસ્તકવગરની આ અંકિતમૂર્તિની વાસ્તવિક ઓળખાણ વિસ્તૃત વિવેચન સહિત 'ભારતીય વિદ્યા' ત્રૈમાસિકના પ્રથમ વર્ણના ણીઝ અંકમાં 'ગુજરાતની પ્રાચીનતમ જિન-મૂર્તિઓ' નામના લેખમાં પૃ. ૧૭૯થી ૧૯૪માં હું આપી ગયો છું.

ચિત્ર ૩ શ્રી ઋષભદેવજી : આ મૂર્તિની ઓળખાણ પણ હું ઉપરોક્ત લેખમાં આપી ગયો છું.

આ બંને મૂર્તિઓ પણ મથુરાના કંકાલીટીલાના ખોદકામમાંથી મળી આવી હતી અને સ્વ. વિન્સેન્ટ રિગથે પોતાના The Jain stupa and other antiquities of Mathura નામના પુસ્તકમાં આ બંને મૂર્તિઓ અનુક્રમે ચિત્ર પ્લેટ નંબર ૯૮ અને ૯૫ તરીકે શ્રી ઋષભનાથ અને વર્ધમાનના નામથી ખોટી રીતે રજૂ કરી છે, જે હું ઉપરોક્ત લેખમાં બતાવી ગયો છું.

ચિત્ર પ્લેટ ૪

ચિત્ર ૮ શ્રી મહાવીરસ્વામી. આ મૂર્તિ ભગવાન મહાવીરની જન્મભૂમિ ક્ષત્રિયકુંડના કુંડિયાટ પર્વત ઉપરના જિનમંદિરમાં આવેલી છે અને તેનો ફોટોગ્રાફ અમદાવાદની યંગમેન્સ જૈન સોસાયેટીની ઓફિસ તરફથી મને મળ્યો છે. આ મૂર્તિ ભગવાન મહાવીરના સમયની અથવા તેો એકાદ સૈકા પછીની હશે એમ માફ માનવું છે. આ મૂર્તિનું શિલ્પ આપણને તે વખતના શિલ્પીઓની શિલ્પ-કલાનો આબેહૂય ખ્યાલ આપે છે.

ચિત્ર ૯ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : રાજગૃહીના ઉદયગિરિ પહાડ ઉપરની સુત્રામાંની આ મૂર્તિનો ફોટોગ્રાફ

પણ મને ઉપરોક્ત મંદિરા તરફથી મુક્યો છે. આ મૂર્તિની લભ્ય મુખાકૃતિ, તેની પાછળના ભાગની વિસ્તૃત નાગદ્રણ તથા તેની પહાંડી નીચેની કમળાકૃતિ તથા નાગના ગુંચળાની અપૂર્વ શિલ્પરચના જોનારને તે વખતના મહાન શિલ્પીઓની સખળ પ્રેરણા તરફ માનની નજરે જોવાની જામિએ ઉત્પન્ન કર્યા વિના રહી શકતી નથી. કાળના પંચનર્મથી ભારતના શિલ્પધન સમાં આવાં શિલ્પો વિરલ જ અતી ગયાં હોય તેમ લાગે છે. બંને મૂર્તિઓને લાંછન નથી.

ચિત્ર પ્લેટ ૫

ચિત્ર ૧૦ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: રાજ્યહીના ઉદયગિરિ પહાડની ગુફાની બહારની પાર્શ્વનાથજીની આ મૂર્તિ પણ પ્રાચીન શિલ્પકળાનો એક અજોડ નમૂનો છે. જૈનોએ આવા શિલ્પધનોનું રક્ષણ બહુ જ કાળજીથી કર્યું છે અને વધુ કાળજીથી તેનું રક્ષણ કરવાની જરૂરિયાત છે.

ચિત્ર ૧૧ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: કાઠિયાવાડમાં આવેલા વળા ગામની પાસે આવેલી ઢાંકની ગુફામાંની આ જીભી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિનો ફોટોગ્રાફ મને 'શ્રી જૈન સત્યપ્રકાશક સમિતિ' અમદાવાદના કાર્યવાહકો તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવા માટે મળ્યો છે. આ મૂર્તિનો પરિચય પણ હું મારા 'ભારતીય વિદ્યા' વાળા લેખમાં આપી ગયો છું.

ચિત્ર પ્લેટ ૬

ચિત્ર ૧૨ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: કાઠિયાવાડમાં જુનાગઢ રાજ્યની હદમાં આવેલા ઉના ગામથી દોઢ માઇલ દૂર આવેલા અજરા ગામની ભાગેજે જુદાજુદા બે ટુકડાઓવાળી લગભગ બીજા અગર ત્રીજા સૈકાની આ જીભી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ મેં આજથી બાર વર્ષ પહેલાં અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં જોઈ હતી અને તે વખતે ત્યાંના કાર્યવાહકોને દેરાસરના કંપાઉડમાં લાવી એક બાજુ રાખી મુકવા સૂચના આપી હતી છતાં પણ બીજી વખત જ્યારે હું ત્યાં બે વર્ષ ઉપર ગયો હતો ત્યારે તેની તે સ્થિતિમાં સારા નસીબે જીભી હતી. આ મૂર્તિનો ધણોખરો ભાગ ઘસાઈ ગયેલો હોવા છતાં પણ તેની શિલ્પકલા અદ્ભુત પ્રકારની હોવાનો પુરાવો આપી રહી છે. આશા રાખું છું કે અજરા પાર્શ્વનાથના દેરાસરના કાર્યવાહકો આ શિલ્પને સાચવવાની કાળજી રાખશે.

ચિત્ર ૧૩ અગ્રાત દેવી: ઉપરોક્ત શ્રી અજરા પાર્શ્વનાથના દેરાસરના કંપાઉડમાં પેસવાના દર-વાળની સામે એક બાજુ પરના કાંટાના ઝાંખરાંઓમાં આ દેવીની જીભી શિલ્પાકૃતિ પણ વર્ષોનાં ટાઢ, ટડકા અને વરસાદની ઝડીઓ ઝીલતી અવનત મસ્તકે જીભી છે. તેનાં આયુધો પૈકી એક હાથમાં ધંટા અને બીજા હાથમાં દંડની આકૃતિ સિવાયનાં બધાં આયુધો નષ્ટ થઈ ગયેલાં હોવાથી તેની ઝોળખાણુ થવી બહુ જ દુર્લભ છે. છતાં તેનો પહેરવેશ વગેરે જોતાં આ મૂર્તિનું શિલ્પ દસમા સૈકાથી બારમા સૈકાની અંદરના કોઈપણ સમયનું હોય એમ લાગે છે.

આ બંને શિલ્પો ઉપરાંત પણ બીજાં છૂટાંછવાયાં શિલ્પો અજરા ગામની આજુબાજુ ફરતાં દેખવામાં આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭

ચિત્ર ૧૪ શ્રી અંતરીક્ષપાર્શ્વનાથજી: આકોલાની પાસે આવેલા શ્રીપુર નામના ગામના જૈન દેરા-સરના બ્રહ્મિગ્રહમાં આવેલી આ મૂર્તિ રાવણુ રાજ્યે ભરાવી હોવાની માન્યતા જૈનોમાં ધણુ જ પ્રાચીન સમયથી પ્રચલિત છે અને તેના વર્ણન માટે ચૌદમા સૈકામાં થયેલા શ્રી જિનપ્રભ-સૂરિએ 'વિવિધતીર્થકલ્પ' નામના ગ્રંથમાં શ્રી અંતરીક્ષપાર્શ્વનાથકલ્પ નામનો આગો કલ્પ રચેલો છે. આ મૂર્તિ અર્ધપદ્માસનની બેઠકે બિરાજમાન છે અને તેની મસ્તક પાછળની નાગની દ્રણુ પણ બીજી પાર્શ્વનાથની પ્રાચીન મૂર્તિઓ કરતાં જુદી જ બનતી છે અને એના ધડનારે

એનું ઘડતર યદુ જ ઉતાવળથી કર્યું હોય તેમ સ્પષ્ટ હોય છે. આ મૂર્તિની ઠીંઠોની મુખ્ય બંને (સ્વેતાંબર અને દિગંબર) શાખાઓ પૂર્ણભાવથી પૂર્ણ કરે છે.

ચિત્ર ૧૫ શ્રી માણિક્યસ્વામીજી : દક્ષિણમાં હૈદરાબાદ રાજ્યની હદમાં આવેલા કુલ્પાકજી નામના ગામની અંદરના જિનમંદિરમાં આ અર્ધપદ્માસનરથ મૂર્તિ ધિરાજમાન છે અને ઠીંઠોની માન્યતા પ્રમાણે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવના વડીલ પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીએ આ મૂર્તિ ભરાવરાવેલી છે. આ મૂર્તિની ઉત્પત્તિ સંબંધી પણ ઉપરોક્ત 'વિનિઘર્તાચકલ્પ'ના કોદલપાકમાણિક્યદેવતીચકલ્પ નામના કલ્પમાં વિસ્તૃત વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. મૂર્તિની નીચેના ભાગમાં જે સંવત ૧૭૧૭ની સાલનો લેખ છે, તે તે શ્રી ભાવનગરના સંઘે તેના જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો તે વખતનો છે.

બંને મૂર્તિઓ ઘણી જ પ્રાચીન છે અને બંને ઉપર લેખ કરેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮

ચિત્ર ૧૬ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : આ મૂર્તિ પણ મથુરાના કંકાલીટીલામાંથી મળી આવી હતી અને હાલ તે લખનૌ મ્યુઝિયમમાં છે. મૂર્તિના મસ્તક ઉપરની નાગધણા યદુ જ સુંદર રીતે શિલ્પીએ રચી કરેલી છે અને એકની નીચેનો ભાગ એટલો બધો નાશ પામેલ છે કે લેખનો શબ્દ સુધાં પણ રહ્યો નથી, છતાં પણ મૂર્તિનો સમય તેના ઘડતર ઉપરથી બીજા સૈકા પછીનો તે નથી જ તેમ લાગે છે. આ મૂર્તિના બંને કાન બીજી જિનમૂર્તિઓની માફક ખભાને અડેલા નથી અને તેના શિલ્પીએ કુદરતી કાનની માફક જ ઘડેલા છે, એટલે એમ માનવાને કારણ રહે છે કે કદાચ આ મૂર્તિ મહાવીરસ્વામીના સમય પહેલાંની પણ હોય.

ચિત્ર ૧૭ શ્રી જિનમૂર્તિ : આ મૂર્તિ પણ કંકાલીટીલામાંથી મળી આવેલી છે, પરંતુ આ મૂર્તિ ઉચિત પદ્માસનની એકે એકેલી છે તે, અને તેના મસ્તકના વાળ પણ ગૂંચળાવાળા છે તે, તેને બીજી જિનમૂર્તિઓથી જુદી પાડી દે છે. મૂર્તિની છાતી પર શ્રી વત્સનું ચિહ્ન પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે. આ મૂર્તિના બંને ખભા ઉપરથી ઠેક કોણીના અડધા ભાગ સુધી વાળ કોતરેલા દેખાય છે, જે ઉપરથી સાબિત થાય છે કે આ મૂર્તિ ઠીંઠોના પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવની જ છે.

ચિત્ર ૧૮ અંડિત શ્રી જિનમૂર્તિ : આ મૂર્તિ પણ મથુરાના કંકાલીટીલામાંથી મળી આવી હતી. આ મૂર્તિના મસ્તકનો ભાગ ચિલકુલ અંડિત છે અને પ્રાચીન સમયમાં મૂર્તિઓને લાંબન નહિ હોવાથી, આ મૂર્તિને જોખાખવી મુશ્કેલ છે. મૂર્તિની પલાંડી નીચે અસ્પષ્ટ અક્ષરો ખરેખરી લિપિમાં કોતરેલા છે, જે વાંચી શકાય તેવા નથી. પદ્માસનની નીચે બંને બાજુએ એકેક સિંહની આકૃતિ કોતરેલી છે અને મધ્યમાં ધર્મચક્રના બદલે સ્તૂપની આકૃતિ કોતરેલી છે અને તે સ્તૂપની બંને બાજુએ ચાર ચાર આકૃતિઓ સ્તૂપની સ્તુતિ કરતી શિલ્પીએ રચી કરીને તે વખતના જૈન શૂદ્રથોની અંદર પ્રચલિત સ્તૂપપૂજનો પુરાવો રચી કર્યો છે.

ચિત્ર ૧૯ શ્રી જિનમૂર્તિ : આ શ્રગસાધિત શિલ્પ પણ મથુરાના કંકાલીટીલામાંથી મળી આવ્યું હતું. મૂર્તિના પદ્માસનની નીચે સુંદર કોતરણીવાળા વસ્ત્રની આકૃતિ શિલ્પીએ ધડીને આ મૂર્તિ સ્વેતાંબર સંપ્રદાયની હોવાની રચીઆત કરી છે. મૂર્તિના મસ્તકના પાછળ આભામંડળની રચીઆત તથા પદ્માસનમાં કમળની પાંખડીઓની રચીઆત પરથી આ મૂર્તિ અરિહંત ભગવાનની હોવાની સાબિતી આપે છે. પદ્માસનની નીચેના બંને છેડે એકેક સુંદર સિંહની આકૃતિ કોતરેલી છે અને ડાબી તરફના સિંહની પાછળ એક મૂર્તિ ભરાવનાર સ્ત્રીની આકૃતિ શિલ્પીએ કોતરેલી છે. આ મૂર્તિની શિલ્પકળા અગિયારમા સૈકાની છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૯

ચિત્ર ૨૦ શ્રી અન્નરા પાર્શ્વનાથજી : કાઠિયાવાડના અન્નરા ગામના દેરાસરમાં આવેલાં આ પ્રતિમાજી પણ જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે ધણાંજ પ્રાચીન છે. પ્રતિમાજી પર લેખ કરેલ હોવાથી તેનું શિલ્પ ક્યા સમયનું હશે તેની બરાબર કહી શકવાની મુશ્કેલ છે, છતાં પણ પ્રતિમાજી પ્રાચીન તો જરૂર છેજ, અને આ તીર્થ એવી સુંદર એકાંત જગ્યાએ આવેલું છે કે તેની એક વખત યાત્રા કરવાથી આત્મા કૃતકૃત્ય થાય છે. લેખક પોતે પણ બેવાર આ તીર્થની યાત્રા કરીને આત્મિક આહ્વાદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

ચિત્ર ૨૧ યક્ષયુગલ : આ સુંદર શિલ્પ પણ મથુરા મ્યુઝિયમમાં છે. આ શિલ્પની ઝોળખાણ માટે મથુરા મ્યુઝિયમના ક્યુરેટર શ્રીયુત વાસુદેવશરણુ અગ્રવાલે 'જૈન સત્યપ્રકાશ' માસિકના વર્ષ ૪ના અંક ૧૨માં એક લેખ લખેલો છે, પરંતુ ત્યાં તેની ઝોળખાણ આપી નથી.

ચિત્રમાં પુરુષ અને સ્ત્રી બંને સાથે જોડાઈને બેઠેલાં છે. બંનેના હાથો તથા મુખ-કૃતિઓ અંકિત છે. બંનેના મસ્તકની ઉપરના ભાગમાં એક ઝાડ છે અને તે ઝાડની મધ્યમાં જિનેશ્વરની મૂર્તિ પદ્માસનની બેઠકે શિલ્પીએ કોતરેલી સ્પષ્ટ દેખાય છે. સ્ત્રીના ડાબા હાથમાંની બાળકની આકૃતિ અસ્પષ્ટ દેખાય છે, તે ઉપરથી મને લાગે છે કે આ શિલ્પમાં જે પુરુષાકૃતિ છે તે બે હાથવાળા યક્ષની છે અને સ્ત્રીની આકૃતિ તે અંબિકા દેવીની છે.

ચિત્ર ૨૨ હરિહૈમ્યગોપિનાં સ્વરૂપો : આ શિલ્પો પણ મથુરાનાં કંકાલીટીલામાંથી મળી આવેલાં છે. આનું વિવેચન મેં અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ થતા 'જૈન સત્યપ્રકાશ' માસિકના વર્ષ ૪ના અંક ૧-૨માં કરેલું છે.

ચિત્ર ૨૩ શૃહસ્થ યુગલ : કંકાલીટીલામાંથી મળી આવેલી આ શૃહસ્થ યુગલની પ્રતિમા તે સમયના શ્રાવકશ્રાવિકાઓના પહેરવેશનો આબેહૂય ખ્યાલ આપે છે. શૃહસ્થના ભક્તિપૂર્વક બેઠેલા બંને હાથોની વચ્ચે ફૂલની માળાની રમુઆત શિલ્પીએ કરેલી છે. શિલ્પીએ શૃહસ્થના ચહેરા ઉપર જે ભક્તિભર્યો ભાવ દેખાડવામાં સફલતા મેળવેલી છે, તે આપણને તેના પ્રત્યે માનની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦-૧૧

ચિત્ર ૨૪ શ્રી જિનમૂર્તિ :

ચિત્ર ૨૫ શ્રી જિનમૂર્તિ :

ચિત્ર ૨૬ શ્રી ઋષભદેવજી :

ચિત્ર ૨૭ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : આ ચારે જિનમૂર્તિઓ વડોદરા રાજ્યના વિગ્નપુર તાલુકાના મહુડી ગામના જોદકામમાંથી મળી આવી હતી.

વડોદરા રાજ્યના પુરાતન સંશોધન ખાતાના ઈ. સ. ૧૯૩૭-૩૮ના વાર્ષિક અહેવાલમાં માન્યવર હીરાનંદ શાસ્ત્રીજીએ આ ચારે જિનમૂર્તિઓને ઐદ્ય મૂર્તિઓ તરીકે ઝોળખાવી છે. અને મેં મારા 'યુજ્જરાતની પ્રાચીનતમ જિનમૂર્તિઓ' નામના 'ભારતીયવિદ્યા' વર્ષ ૧લાના ૨જ અંકમાં તેઓના જ પુરાવાઓથી તથા ખીન્ન શાસ્ત્રીય પુરાવાઓ આપીને સાબિત કરી આપ્યું છે કે આ મૂર્તિઓ માન્યવર શાસ્ત્રીજી કહે છે તેમ ઐદ્ય મૂર્તિઓ નથી પરંતુ જિનમૂર્તિઓ જ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨

ચિત્ર ૨૮ કાઉસગીયાજી : પિંડવાડા (મારવાડ)ના શ્રી મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં આવેલી જિનેશ્વરદેવની આ મૂર્તિનું વિસ્તૃત વર્ણન ઇતિહાસપ્રેમી શ્રી કલ્યાણવિજયજીએ 'નાગરીપ્રત્યારિણી

પત્રિકા'ના નવીન સંસ્કરણ ભાગ ૧૮ અંક ૨ ના ૨૨૧થી ૨૩૧મા પાના ઉપર આપેલું છે. આ મૂર્તિની લિંગાર્ધ ચાર ફૂટથી કાંઇક વધારે છે અને મૂર્તિના પાદખંડ ઉપર પાંચ લીટીનો સંસ્કૃત ભાષામાં એક લેખ નીચે પ્રમાણેનો કોતરેલો છે.

- (૧) ઊ નીરાગત્વાદિભાવેન, સર્વહત્વવિભાવકં । હાત્વા મગવતાં રૂપં, જિનાનામેવ પાવનં ॥ દ્રો-વચક
- (૨) યશોદેવ..... મિ:..... રિદં જૈનં કારિતં યુગ્મમુક્તમં ॥
- (૩) મવશતવરંપરાજિજત-ગુરુકર્મ્મરસો (જો)... ત.....વર દર્શનાય શુદ્ધ સન્મ્માન વરણભાષા ॥
- (૪) સંવત ૭૪૪ ।
- (૫) સાક્ષાત્પિતમહેનેવ, વિશ્વરૂપવિધાચિના ।

શિલ્પિના શિવનાગેન, કૃતમેજ્જિજનદ્વયમ્ ॥

લેખની ચોથી લીટીમાં સંવત ૭૪૪નો સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે અને પાંચમી લીટીમાં મૂર્તિનો ધાટ ધડનાર શિલ્પી શિવનાગનું નામ આપેલું છે.

ચિત્ર ૨૬ શ્રી ઋષભદેવજી : આ મૂર્તિ પણ ઉપરોક્ત દેરાસરમાં આવેલી છે. આ મૂર્તિનું વર્ણન મેં મારા 'ભારતીય વિદ્યા'ના લેખમાં ચિત્ર નંબર ૮ તરીકે કરેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩

ચિત્ર ૩૦ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : આ મૂર્તિ પણ ઉપરોક્ત દેરાસરમાં આવેલી છે. ચિત્રની મધ્યમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજી બિરાજમાન છે. તેઓની બંને બાજુએ બે કાઉસગીયા બિભેલા છે મૂર્તિની પલાંડી નીચે સુંદર પથ્થાસન કોતરેલું છે, પથ્થાસનની નીચે કમલની પાંખડીઓ અને કમલની પાંખડીઓ નીચે સુંદર કારીગીરીવાળા વસ્ત્રની આકૃતિ કોતરેલી છે. વસ્ત્રની આગળના ભાગમાં ધર્મચક્રની બંને બાજુએ એકેક હરણની આકૃતિ છે, હરણની આકૃતિની પાસે એકેક સિંહની આકૃતિ કોતરેલી છે. સિંહની નજીકમાં જમણી બાજુએ ડાબા હાથમાં ફળ પકડીને બેઠેલી યક્ષની આકૃતિ કોતરેલી છે, યક્ષની નીચે તેનું વાહન હાથી છે. ડાબી બાજુએ જમણા હાથમાં આંખાની લૂંચ પકડીને તથા ડાબા હાથમાં બાજક તેડીને બેઠેલી, સિંહના વાહનવાળા અંગિકાદેવીની મૂર્તિ છે. યક્ષ અને યક્ષિણીના પાછળના ભાગમાં એકેક બીલી સામરધારિણી સ્ત્રીની આકૃતિ છે. ધર્મચક્રની તથા યક્ષ-યક્ષિણીના ઠેઠ નીચેના ભાગમાં નવ પ્રહોની મૂર્તિઓ કોતરેલી છે. આવી સુંદર આકૃતિઓ-વાળાં શિલ્પો જાણે શિલ્પીએ કોઈ પુરસદના સમયે દેવી પ્રેરણાથી ઘડી કાઢ્યાં હોય તેમ લાગે છે. આ મૂર્તિ લગભગ આઠમા સૈકાની હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર ૩૧ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : વાંકાનેર (કાઠિયાવાડ)ના કોઇ જૈનમંદિરની આ મૂર્તિનું વિસ્તૃત વર્ણન મેં મારા 'ભારતીય વિદ્યા'વાળા લેખમાં ચિત્ર ૯ તરીકે કરેલું છે.

આ મૂર્તિ મોટે ભાગે ચિત્ર નંબર ૩૦ની સાથે મળતી આવે છે, છતાં બંનેના ધડનાર શિલ્પીઓ જુદાજુદા હોવા સાથે બંને જુદાજુદા સમયની હોય એમ લાગે છે. આ મૂર્તિ પણ આઠમા નવમા સૈકાની હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૪

ચિત્ર ૩૨ શ્રી ઋષભદેવજી : પ્રભાસપાટણના સુવિધિનાથ ભગવાનના જિનમંદિરના ગભારામાં જમણી બાજુએ ધાતુની બીલી પ્રતિમા છૂટી છે. મૂળ આ પ્રતિમા કોઈ પરિકરવાળા જિનમૂર્તિની બાજુના કાઉસગીયા હોવા જોઈએ. આ બીલી મૂર્તિની નીચે ચાર જુગલવાળા ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ છે અને તેની ડાબી બાજુએ જમણા હાથમાં આંખાની લૂંચ પકડીને તથા ડાબા હાથમાં બાજક તેડીને બેઠેલી અંગિકાની મૂર્તિ છે. અંગિકાની ધાતુની બીલી મૂર્તિ જવલ્લેજ મળી આવે છે.

ચિત્ર ૩૩ શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી અને અંગિકા: ઉપરોક્ત કાઉસગીયાની મૂર્તિના નીચેના ભાગનો ફોટો ડાબી બાજુએથી લઈને અત્રે રજૂ કરેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૫

ચિત્ર ૩૪ શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી: ઉપરોક્ત મૂર્તિના નીચેના ભાગમાંની દેવીનો જુદો જ ફોટો અત્રે રજૂ કરેલો છે. દેવીના ચાર હાથો પૈકી ઉપરના બંને હાથોમાં ચક્ર છે અને નીચેનો જમણો હાથ વરદ મુદ્રાએ રાખેલો છે અને તેમાં માળા છે, તથા નીચેના ડાબા હાથમાં શંખ છે. નીચે તેનું વાહન ગરુડ છે અને ગરુડની નીચે કમલનું ફૂલ છે.

ચિત્ર ૩૫ શ્રી અંગિકાદેવી: ઉપરોક્ત મૂર્તિની બાજુમાંની બહો અંગિકાદેવીનો ફોટો જુદો લઈને અત્રે રજૂ કરેલો છે. તેના બે હાથ પૈકી જમણા હાથમાં આંખાની લૂંચ છે અને ડાબા હાથથી પકડીને બાજક કમ્બર ઉપર ઘેસાડેલું છે.

એક જ મૂર્તિમાં બે જુદાજુદા યક્ષિણીઓની રજૂઆત કરેલી આવી મૂર્તિઓ કોઈક વિરલ જ મળી આવે છે; અને તેથી જ આ મૂર્તિ જૈન મૂર્તિવિધાન શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ સમક્ષ એક નવો વિચાર રજૂ કરે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૬

ચિત્ર ૩૬ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: આ મૂર્તિ મારા પોતાના સંગ્રહની છે. આ મૂર્તિનું વિસ્તૃત વર્ણન મારા 'ભારતીય વિદ્યા'ના લેખમાં ચિત્ર ૧૦ તરીકે મેં કરેલું છે. આ મૂર્તિની પાછળના ભાગમાં દસમાં સૈકાની લિપિમાં કોતરાયેલો એક ટૂંકો લેખ છે. જે આ પ્રમાણે છે:

શ્રીચંદ્રકુલે માઠ ગચ્છે મુક્તિ સમીહયા। શ્રાવકો મોચિ નમી જિનવ્રય।

ચિત્ર ૩૭ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: આ મૂર્તિ સ્વર્ગસ્થ જૈન વિદ્વાન બાપુ પૂર્ણચંદ્ર નાહરના સંગ્રહમાં છે અને તે વિક્રમ સંવત ૧૦૭૭ની છે. જેનું ચિત્ર 'જૈન સાહિત્યનો એક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' એ નામના પુસ્તકના પહેલા જ પૃષ્ઠની સામે ચિત્ર નંબર ૩ તરીકે છપાયું છે. પણ ત્યાં (ચિત્ર નંબર ૬ વાળી મૂર્તિની માફક) એ પુસ્તકના વિદ્વાન સંપાદક શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈએ, એ મૂર્તિ પાર્શ્વનાથની હોવા છતાં એને આદિનાથની મૂર્તિ તરીકે ઓળખાવી છે. આ મૂર્તિની વાસ્તવિક ઓળખાણ હું મારા 'જૈન સત્યપ્રકાશ'ના ૭મા વર્ષના ૧-૨-૩ અંકમાં 'પારમાં સૈકા પહેલાંની પ્રાચીન ધાતુપ્રતિમાઓ' નામના લેખમાં ચિત્ર ૬ના વર્ણન તરીકે આપી ગયો છું.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૭

ચિત્ર ૩૮ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: આ મૂર્તિ મુંબાઈમાં પાયકુની પર આવેલા શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાં ઉપરના ભાગમાં છે અને મૂળ આ મૂર્તિ પ્રભાસપાટણથી ધાતુની મૂર્તિઓ ભેગી આવેલી છે. મૂર્તિની પાછળના ભાગના લેખમાં વિક્રમ સંવત ૧૦૬૩ની સાક્ષ રચણ રીતે વાંચી શકાય છે.

આ મૂર્તિ ચિત્ર નંબર ૩૦વાળી પિંડવાડાની મૂર્તિ સાથે મળતી આવે છે, પરંતુ આ મૂર્તિનું શિલ્પ ચિત્ર નંબર ૩૦વાળી મૂર્તિના જેવું સુરેખ અને સુંદર નથી.

ચિત્ર ૩૯ ચિત્ર નં. ૩૮ની મૂર્તિનો પાછળનો ભાગ: આ પાછળનું ચિત્ર રજૂ કરવાનો મુખ્ય હેતુ એ હતો કે એની પાછળનો સંવત રચણ વાંચી શકાય, પરંતુ કમગતીએ પ્લોટમાં આક્ષરો રચણ વાંચી શકાય તેવા આવ્યા નથી, છતાં પણ જૈન મૂર્તિવિધાન શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને અગિયારમા સૈકાની શરૂઆતના વખતની જૈનમૂર્તિઓના શિલ્પનો કાંઈક ખ્યાલ તો જરૂર આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૮

ચિત્ર ૪૦ શ્રી ઋષભદેવજી: આ મૂર્તિ પણ ગોડીજીના દેરાસરમાં પ્રભાસપાટણથી આવેલી છે. આ

મૂર્તિની પાછળના લેખનો સંવત ચિત્ર ૪૧માં સ્પષ્ટ વંચાય છે. મૂર્તિની બંને આજુની ચામર-ધારિણીઓ, જમણી આજુના યક્ષ તથા ડાબી આજુની અંગિકા યક્ષિણીની મૂર્તિ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ગરદનની પાછળની પ્રભાવલિનો નાશ થએલો છે. ઋષભદેવજીની મૂર્તિની સાથે અંગિકાની સ્ખૂભ્યાત પણ જૈન મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ સમક્ષ એક નવો વિચાર રમૂ કરે છે.

ચિત્ર ૪૧ ચિત્ર ૪૦ની પાછળનો ભાગ: મૂર્તિની ગેટકની નીચેના ભાગના ત્રણ લીટોના લેખમાં ખીજી લીટીમાં વિક્રમ સંવત ૧૦૯૦ સ્પષ્ટ વંચાય છે. આ મૂર્તિના માથાની પાછળના બંને ભાગમાં ગરદન તરફ લટકતી વાળની લટો ચિત્રમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. પ્રાચીન મૂર્તિઓમાં ઋષભદેવ ભગવાનની વાળની લટો ખભા ઉપર લટકતી હોય એવા પુરાવાઓ ઘણા મળી આવે છે; પરંતુ આવી રીતે મસ્તકની પાછળ ગરદન સુધી લટકતા વાળવાળી મૂર્તિ, આના સિવાય બીજો કોઈ પણ ટેકાણે હોવાનું મારા જાણવામાં કે સાંભળવામાં નથી.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૯

ચિત્ર ૪૨ શ્રી જિનમૂર્તિ: પાટણના અષ્ટાપદજીના દેરાસરના ભોંયરામાં આવેલી આ નેત્રને આંનંદકારી, પ્રશમરસ ઝીલતી મૂર્તિ, એના ધડનાર શિલ્પીએ કોઈ કુરસદના સમયે ધડી હોય તેવી લાગે છે. આ મૂર્તિ લગભગ અગિયારમા સૈકાની હોય તેમ લાગે છે. આ મૂર્તિને પણ લાંછન નથી.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૦

ચિત્ર ૪૩ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: પાટણથી ચાર માઇલ દૂર આવેલા ચારૂપ નામના ગામમાં આવેલા જિનમંદિરના આ પ્રતિમાજી ચારૂપ પાર્શ્વનાથના નામે ઓળખાય છે. જૈનો આ પ્રતિમાજીને પણ ઘણા જ પ્રાચીન માને છે. આ પ્રતિમાજીને લેપ કરેલો હોવાથી તેનો ખરો સમય કહી શકેલો મુશ્કેલ છે.

ચિત્ર ૪૪ શ્રી અવંતિપાર્શ્વનાથજી: માળવાના મુખ્ય શહેર ઉજ્જૈનમાં અવંતિપાર્શ્વનાથના દેરાસરના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવેલ જિનમંદિરના ભૂમિગૃહમાં આ પ્રતિમાજી આવેલાં છે.

આ અવંતિપાર્શ્વનાથનું દેરાસર આર્યસુહસ્તિરવામીના વખતમાં ઉજ્જૈનનીના એક સાર્થવાહના પુત્ર અવંતિસુકુમાલના પુત્રે પોતાના પિતાના સ્મરણાર્થે બંધાવ્યું હતું અને સુપ્રસિદ્ધ જૈન વિદ્વાન સિદ્ધસેન દિવાકરે 'કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર' પણ અહીંઆંજ રચ્યું હતું. આ પ્રતિમાજીની નાગધણ્યા પણ જુદી જ દબની છે અને પ્રતિમાજી સફેદ આરસનાં છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૧

ચિત્ર ૪૫ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: આ પ્રતિમાજી વર્ધાની પાસે આવેલા ભાંકુક ગામના જૈન દેરાસરમાં ગિરાજમાન છે. આ પ્રતિમાજી શ્યામ વર્ણનાં છે. તે થોડાંક વર્ષ પર ખોદકામ કરતાં જમીન-માંથી મળી આવ્યાં હતાં. હાલ તે પ્રતિમાજીને લેપ કરેલો છે. આ સ્થાન બહુ જ રમણીય છે અને એકાંતમાં ધ્યાન ધરવાવાળાને માટે બહુ જ મહત્ત્વનું છે. માનુષી આકારનાં આ પ્રતિમાજી પદ્માસનની ગેટકે ગિરાજમાન છે.

ચિત્ર ૪૬ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: ઉપરોક્ત પ્રતિમાજી આંગી સાથે ધ્યાનના અભ્યાસીઓને આંગી વગરનાં પ્રતિમાજી વધારે આકર્ષક લાગે તે સ્વાભાવિક છે અને બાળજીવોને આંગીવાળાં પ્રતિમાજી વધારે આકર્ષક લાગે છે. આ બંને વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખીને આ ફેરોગ્રાફ અત્રે રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૨

ચિત્ર ૪૭ શ્રી નેમિનાથજી: તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજયની મોટી ટૂકમાં પહેલી ભમતીમાં ફરતાં પુંકરીક સ્વામીની આજુગાંજ આ સુંદર સ્વામવર્ણી પ્રતિમાજી દરેક ભાવિક જૈનેશના ચિત્તને આકર્ષી લે છે.

ચિત્ર ૪૮ શ્રી અમીઝરા પાર્શ્વનાથજી : આ પ્રતિમાજી શત્રુંજય પર વાઘણુ પોળમાં પેસતાં જન્મણા હાથ તરફના કાયાણુ ભાગમાંનાં એક દેરાસરમાં ગિરાજમાન છે. આ પ્રતિમાજીની સન્મુખ બેસીને ધ્યાન ધરવાનો અમૂલ્ય અવસર આ પુસ્તકના લેખકને કૅટલીયે વાર પ્રાપ્ત થયો છે અને શત્રુંજયના દરેક અવાસીને એકાદ વખત આ પ્રતિમાજી સન્મુખ બેસીને આત્મધ્યાન ધરવાની ભલામણુ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૩

ચિત્ર ૪૯ શ્રી મહાવીરસ્વામીજી : આ પ્રતિમાજી તીર્થોધિરાજ શ્રી શત્રુંજયના મૂળ નાયકના દેરાસરની અંદર પેસતાં ડાબા હાથ તરફના દરવાજાની યાવુમાં એક નાના ગોખલામાં ગિરાજમાન છે. આ પ્રતિમાજી પીળા વર્ણનાં છે અને યદુજ અમત્કારિક છે.

ચિત્ર ૫૦ શ્રી પાર્શ્વનાથજી : શત્રુંજય પર આવેલી બાલાલાઈ મોદીની ટૂકમાં પેસતાં ડાબા હાથ તરફ એક દેરાસર છે અને તે દેરાસરના ગભારાની બહારના ભાગમાં જન્મણી અને ડાબી યાવુએ એકેક ગોખલો સુંદર કારીગરીવાળો છે. જે જ્વેતાં જ આણુ પર્વત પરના દેરાણીજેઠાણીના ગોખલા યાદ આવે છે. એવા એક ગોખલાની અંદર આ પ્રતિમાજી ગિરાજમાન છે. પ્રતિમાજી અદારમા અથવા એંગણીસમા સૈકાનાં લાગે છે અને ગોખલાનું કોતરકામ યારમા, તેરમા સૈકાનું લાગે છે. સંલવ છે કે આ ગોખલાનાં કોતરકામ કોષ બીજેથી લાગીને અહીંયાં ગોઠવવામાં આવ્યાં હોય.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૪

ચિત્ર ૫૧ શ્રી શાંતિનાથજી : તીર્થોધિરાજ શત્રુંજય પરની વાઘણુ પોળમાં પેસતાં જ ડાબા હાથ પરના દેરાસરમાં આ પ્રતિમાજી મૂળનાયક તરીકે ગિરાજમાન છે. શત્રુંજય પર યાત્રાએ આવનાર દરેક યાત્રાળુ અહીંયાં ચૈત્યવંદન કરીને જ આગમ વધે છે. આ પ્રતિમાજી યદુજ ભવ્ય અને મનોહર છે અને સુંદર સુરેખ સફેદ આરસમાંથી, કોતરેલાં છે.

ચિત્ર ૫૨ શ્રી આદીશ્વરજી : શત્રુંજય પર્વત પરની નવ ટૂકો પૈકીની સૌથી કાયામાં કાંચી જગ્યાએ આવેલી ચોમુખજીની ટૂકના નામે એંગણખાતી ટૂકના મૂળનાયક તરીકે આ મૂર્તિ ગિરાજમાન છે. આ ટૂક સદા સોમજી નામના જે જૈન શેકિયાઓએ અંધાવેલી છે અને તેનો દ્રવિદાસ યદુજ રોમાંચક છે, પરંતુ વિસ્તારભયથી અત્રે નહિ આપતાં ભવિષ્યમાં 'શત્રુંજય સર્વસ્વ' નામના પુસ્તકમાં આપવાનો મારો વિચાર છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૫

ચિત્ર ૫૩ શ્રી સહસ્રરૂપા પાર્શ્વનાથજી : શત્રુંજય પરની બાલાલાઈ મોદીની ટૂકમાં પેસતાં જન્મણા હાથ તરફના દેરાસરમાં આ પ્રતિમાજી ગિરાજમાન છે. પ્રતિમાજીની પલાંઠી નીચેના લેખનો સંવત ૧૯૨૧ છે જે સ્પષ્ટ વંચાય છે. પ્રતિમાજી ઉપરના મસ્તકની કણ્ણાઓ યદુ જ સુંદર રીતે તેના શિલ્પીએ ઘડેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૬

ચિત્ર ૫૪ શ્રી આદીશ્વરજી : શત્રુંજય પર્વત પર રામપોળમાં પેસતાં જ જન્મણા હાથ તરફ સુરતના શાહ સોદાગર મોતીશા શેઠની ટૂક આવેલી છે. તે ટૂકના દરવાજામાં પેસતાં જ સન્મુખ આવેલા ગગનચુંબી દેરાસરના મધ્ય ભાગમાં મૂળનાયક તરીકે આ મૂર્તિ ગિરાજમાન છે. આખાંએ શત્રુંજય પરના દેરાસરોમાંની જિનમૂર્તિઓ કરતાં આ દેરાસરની જિનમૂર્તિઓનો આરસ યદુ જ સ્વચ્છ અને સ્ફટિક જેવો છે.

ચિત્ર ૫૫ શ્રી પુંડરીકસ્વામી : ઉપરોક્ત દેરાસરની બરાબર સામે જ આવેલા દેરાસરમાં આ મૂર્તિ ગિરાજમાન છે. આ મૂર્તિનો આરસ પણ એટલો જ સ્વચ્છ અને ચકચકિત છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૭

ચિત્ર ૫૧ શ્રી અભિનંદન સ્વામી: શત્રુંજય પરની નવ ટૂકોની અંદર જ્યાના પ્રવેશદ્વારમાં પેસતાં જ જમણા હાથ તરફ શૈલ કેશનજી નાયકની ટૂક આવે છે. તે ટૂકના મુખ્ય દેરાસરમાં મૂળનાયક તરીકે આ પ્રતિમાજી ધિરાજમાન છે. આ પ્રતિમાજીનો આરસ પણ બહુ જ સ્વચ્છ અને સુરેખ છે.

ચિત્ર ૫૭ શ્રી અજિતનાથજી: ગુજરાતની અંદર આવેલા તારંગા પર્વત ઉપર ગુર્જરેશ્વર કુમારપાસે બંધાવેલા જિન મંદિરમાં આ પ્રતિમા મૂળનાયક તરીકે ધિરાજમાન છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૮

ચિત્ર ૫૮ શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી: કાઠિયાવાડના વેરાવળ રેલ્વે સ્ટેશનથી દોઢ માઈલ દૂર આવેલા પ્રભાસપાટણમાં આવેલા જૈન દેરાસરો વૈકાના મુખ્ય દેરાસરના મૂળનાયક તરીકે આ મૂર્તિ ધિરાજમાન છે. આ મૂર્તિ બારમા સૈકાની હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર ૫૯ પાપાણુની પંચતીર્થી: પાલીતાણાની પાસે આવેલા કદંબગિરિની તળેટીમાં આવેલા જિનમંદિરના મુખ્ય દેરાસરની પાછળના ભાગમાં આ પીળા પાપાણુની પંચતીર્થી આવેલી છે. ચિત્રની અંદર મુખ્ય મૂર્તિની નીચે હાથ જોડીને જભેલી શ્રાવકશ્રાવિકાની મૂર્તિઓ પંદરમા સૈકાના ગુજરાતના સ્ત્રીપુરુષોના પહેરવેશનો આપણને ખ્યાલ આપે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૨૯

ચિત્ર ૧૦ સહસ્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથ: જોધપુર (મારવાડ)ના જિનમંદિરો વૈકાના ગુરંગાતલાવના શ્રી પાર્શ્વનાથજીના જૈન દેરાસરમાં મૂળનાયક તરીકે આ મૂર્તિ ધિરાજમાન છે. આ ચિત્રનું વર્ણન પણ 'ભારતીય વિજ્ઞા'ના લેખમાં ચિત્ર ૧૨માં હું કરી ગયો છું.

ચિત્ર ૧૧ દાદાસાહેબ: ભાવનગરના મોટા દેરાસરના નામથી ઓળખાતા જિનમંદિરમાં આ મૂર્તિ મૂળનાયક તરીકે ધિરાજમાન છે. ચિત્રની નીચે શરતચૂકથી દાદાસાહેબનું નામ છપાઈ ગયેલ છે.

ચિત્ર ૧૨ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: કાઠિયાવાડમાં આવેલા જિના ગામથી ત્રણ માઈલના અંતરે આવેલા દેલવાડા નામના ગામના જિનમંદિરમાં આ ત્રણે મૂર્તિઓ ધિરાજમાન છે. મધ્યની મૂળનાયકની મૂર્તિ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૦

ચિત્ર ૧૩ સમવસરણુ: મારવાડમાં આવેલા સાદડીની પાસે આવેલા રાણુકપુરના ધરણુવિહાર નામના જિનમંદિરની ભમતીમાં આ સમવસરણુની રચના કરેલી છે.

ચિત્ર ૧૪ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: ઉપરોક્ત ધરણુવિહારની નજીકમાં જ જિનમંદિરમાં કાળા પાપાણુની મૂળનાયક તરીકે આ મૂર્તિ ધિરાજમાન છે.

ચિત્ર ૧૫ શ્રી પદ્માવતીદેવી: પાટણની અંદર આવેલા ખેતરપાલના પાડામાં આવેલા દશમા તીર્થંકર શ્રી શીતલનાથના જિનમંદિરમાં જમણી બાજુએ સફેદ આરસની આ મૂર્તિ ધિરાજમાન છે. આ મૂર્તિ લગભગ દસમા, અગિયારમા સૈકાની હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૧

ચિત્ર ૧૬ શ્રી જિનમૂર્તિ: પાટણના ખડાકોટડીના પાડામાં આ સુંદર પરિકરવાળી સફેદ આરસ-પહાણુની ચંદ્રપ્રભુની મૂર્તિ ધિરાજમાન છે. *

* (૧) પાતસાહ શ્રીમદ્દમદરાજ્યે: સંવત્ ૧૫૧૮ વર્ષે વૈશાલશુદિ ૧૨

ચિત્ર ૧૭ શ્રી ઋષભદેવજી: પાટણના ખડકોટડીના પાડામાં આવેલી મૂળનાયક પ્રથમ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવની સુંદર સફેદ આરસના પરિકરવાળી આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે. પ્રતિમાજીની પલાંડીની નીચે તેમનું લાંછન વૃષભ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

આ બંને પરિકરેવાળી પ્રતિમાઓ સોળમા સૈકાના ગુજરાતના શિલ્પીઓની અદ્ભુત કારીગરીના નમૂનાઓ રજૂ કરે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૨

ચિત્ર ૧૮ શ્રી જિનમૂર્તિ: બાવનગરથી જતી તળાવ રેલવેના તળાવ મામની પાસે આવેલી તાલ-ધ્વજગિરિ નામની નાની ટેકરી ઉપરના મુખ્ય દેરાસરની જમણી તથા ડાબી બાજુએ સફેદ આરસની માનુષી આકારની આવી જ એકેક મૂર્તિ જાણી છે. બંને મૂર્તિઓના પગની નીચેના જમણી બાજુના ભાગમાં બે હાથવાળા યક્ષની તથા ડાબી બાજુએ જમણા હાથમાં આંબાની લૂંથવાળી તથા ડાબા હાથથી પકડેલાં બાળકવાળી અંબિકાદેવીની મૂર્તિ છે. પ્રતિમાજીની નીચે લાંછન નથી તેથી આ બંને પ્રતિમાઓ અગિયારમા અથવા બારમા સૈકાની હોય તેમ લાગે છે. આખા તાલધ્વજ પર્વત ઉપરના જૈનમંદિરોમાં આટલાં સુંદર બીજાં શિલ્પો હોવાનું મારા ખ્યાલમાં નથી.

ચિત્ર ૧૯ પાપાણની ચોવીશી: પ્રભાસપાટણના ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં પેસતાં ડાબી બાજુની ભીંત ઉપર પીળા પાપાણની અતીત, અનાગત અને વર્તમાન તીર્થકરોની ત્રણ ચોવીશીઓ આવેલી છે, તે પૈકાની એક ચોવીશીનું ચિત્ર અત્રે રજૂ કર્યું છે. ચોવીશીની નીચે ક્ષેપ આ પ્રમાણે છે:—

સંવત ૧૪૫૪ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૬

ચિત્ર પ્લેટ ૩૩

ચિત્ર ૨૦ સહસ્રકૂટ: શત્રુંગ્ય પર્વત પર પાંચ પાંડવની દેરીની પાછળની બાજુના નાના દેરાસરમાં સહસ્રકૂટનું આ શિલ્પકામ છે. આ પ્રમાણે ચારે બાજુ યદને જિનમૂર્તિઓની સંખ્યા ૧૦૨૮ થાય છે. આ આખું યે શિલ્પકામ સફેદ આરસપહાણમાંથી કાતરી કાઢેલું છે.

ચિત્ર ૨૧ યાદવો સહિત શ્રી નેમિનાથજી: શત્રુંગ્ય પર્વત પર વાલ્મીકીયોગમાં પેસતાં ડાબા હાથ પર વિચલવસહીના નામથી ઓળખાતાં જિનમંદિરના જૂગર્ભમાં શ્રી નેમિનાથજીની ચોરીનું આ શિલ્પકામ આવેલું છે. ચિત્રની મધ્યમાં જે મોટી આરસની મૂર્તિ છે. તે જૈનોના બાવીસમા તીર્થકર શ્રી નેમિનાથ પ્રણુની છે. અને આજુબાજુ જે નાની નાની જિનમૂર્તિઓ છે તે તેઓશ્રી જન લઇને પાછા વળ્યા ત્યાર પછી તેઓશ્રીની સાથે દીક્ષિત થએલા અને મોક્ષે ગએલા યાદવોની છે. ચિત્રની ડાબી બાજુના ખૂણાના ઉપરના ભાગમાં સમવસરણુની રચના છે, તે તેઓશ્રીના કેવલ્ય કલ્યાણકરો દેખાવ રજૂ કરે છે. અને ચારે બાજુના ખૂણાઓમાં હાથી તથા ઘોડાઓ રજૂ કરીને શિલ્પીએ તેઓશ્રીની જનના જનૈયાઓની તથા વાહનોની રજૂઆત કરી છે. આ શિલ્પનો અરેઅરો ખ્યાલ તો નજરે જોવાથી જ આવી શકે તેમ છે.

- (૨) દિને અઢાજ્યમોહન્યાતિ શ્રીપત્તનવાસ્તવ્યં । ઠાકર ગોતના મા: કાઠ સુત . . . મા.
- (૩) હાહીસુત ઠાકર આસથર મારજ્યા (માર્યા) ઇછવાદે શ્રીચંદ્રપ્રસન્નિમ પ્રતિષ્ઠા કરાપિત
- (૪) શુક શ્રીઆનન્દવિમલસુરિપાટિ શ્રીવિજયદાનસુરિ પ્રતિષ્ઠિત
- (૫) . . . . .

ચિત્ર પ્લેટ ૩૪

ચિત્ર ૭૨ વીશ વિહરમાન જિન: રાણકપુરના ધરણ્ણવિહારની દરતી ભમતીમાં એક નાના દેરા-
સરમાં આ વિહરમાન જિનનું શિલ્પકામ આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૫

ચિત્ર ૭૩ શ્રી નંદીશ્વર દ્વીપ: ગિરનાર પર્વત પરના મુખ્ય દેરાસરની ભમતીમાં આ શ્રી નંદીશ્વર
દ્વીપનો સફેદ આરસનો પટ આવેલો છે. પટની જમણી બાજુના નીચેના ભાગમાં આ પટ
ધરાવનાર વ્યક્તિની તથા ડાબી બાજુએ તેમની સ્ત્રીની રજૂઆત કરીને શિલ્પીએ તે પટની
ઐતિહાસિકતા પુરવાર કરવા પ્રયત્ન કરેલ છે. *

ચિત્ર ૭૪ વીશ વિહરમાન તીર્થંકર: ગરનાર પર્વત પરની ભમતીમાં આ સફેદ આરસનો નાનો
વીશ વિહરમાન તીર્થંકરનો પટ આવેલો છે. આ પટની નીચે સંવત ૧૨૬૦નો લેખ નીચે પ્રમાણે છે:
સં [૦] ૧૨૯૦ આષાઠ સુ[૦]૮ મૈત્રે પ્રાગવાટ ઠ૦ રાજપાલ ઠ૦ નંદમતિ સુત મહં૦ ધાંધલ
તસ્ય માર્ગ મહં૦ સિરી ॥

ચિત્ર પ્લેટ ૩૬

ચિત્ર ૭૫ શ્રી મારુદેવા ઋષભદેવ સહિત: શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલી શ્રી મોતીશા શેઠની દૂકમાં
મૂળનાયકના દેરાસરની સામેના પુંડરીકસ્વામીના દેસસરની બહારના ભાગમાં આવેલા એક
જોખલામાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ પોતાની માતા મારુદેવાના જોખામાં સુતેલા છે. આવી
રીતનું શિલ્પ હું જાણું છું ત્યાં સુધી આ પહેલું જ છે. આરસ પણ બહુ જ સુંદર અને વ્યક્યકિત છે.

ચિત્ર ૭૬ હરિત પર મારુદેવા અને હરત રાજ: શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલી મોતીશા શેઠની
દૂકના મુખ્ય દેરાસરના મૂળનાયકની સામે જ આ સુંદર શિલ્પ આવેલું છે. આ પ્રસંગના વર્ણન
માટે જુઓ 'જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ'ના ચિત્ર ૨૧૬નું વર્ણન.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૭

ચિત્ર ૭૭ શ્રી અંબિકાદેવી: પ્રલાસપાટણના સુવિચિનાથના જૈન દેરાસરમાં આ નાની ચાર હાથ-
વાળી અંબિકાદેવીની ધાતુની મૂર્તિ આવેલી છે. જૈન મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને ઉપ-
યોગમાં આવશે એમ ધારીને અત્રે રજૂ કરેલી છે. આ મૂર્તિની પાછળ દરતો લેખ આ પ્રમાણે છે:
સંવત ૧૫૦૬ વર્ષે વૈશાખ સુદ ૬ શુક્રે શ્રી ઓસવાલજ્ઞાતીય ષટ્વકે ગોત્રે સા૦ નાકર મા૦ ગાંગી સાંઢાડન
અંબિકા મૂર્તિ કારાપિતં ।

ચિત્ર ૭૮ ધાતુના કાઉસગીયા: ગિરનાર પર્વત પર આવેલા મુખ્ય શ્રી નેમિનાથજીના દેરાસરની
આજુબાજુ દરતી ભમતીના એક અંધારિયા ભોંયરામાં એક સુંદર કળામય ધાતુના વિશુદ્ધ પરિકર
આવેલા છે. જેમાંના બે કાઉસગીયા વૈદ્ય એકની રજૂઆત અને વાચકોની બાજુ ખાતર કરી છે.
પરિકરની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે:

*(૧) સં ૧૨૮૭ ફાગુણ વ[૦]૩ શુક્રે ઠ૦ રાજપાલ રાજપાલસુત મહં૦ ધાંધલેન બંધવ ઉદયનલાલા તથા
માર્ગાસરીસુત મૂમા સોમા સૌહા આસપાલ તથા સુતાજાલહનત્વદ્રપ્રમૃતિ નિજગોપ્રમાતુષ શ્રેયલે નંદીશ્વરજિનચિત્રા—

(૨) નિ કારાપિતાનિ ॥ બૃહદ્ગણ્ઠીય શ્રીપ્રયુક્તસૂરિશિષ્ય શ્રીમાનદેવસૂરિપદપ્રતિષ્ઠિત શ્રીજગન્નંદસૂરિભિ:
પ્રતિષ્ઠિતાનિ ॥ શુભં ભવતુ ॥ ઠ૦ કાન્હડસુતા

પટમાં જમણી બાજુ પુરુપત્ની મૂર્તિની નીચે મહં૦ ધાંધલ તથા ડાબી બાજુની સ્ત્રીની મૂર્તિની નીચે
મહં૦ સિરીમૂર્તિ આ પ્રમાણેના અક્ષરો ફાતરેલા છે.

સંવત ૧૫૨૩ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૧૩ ગુરો શ્રીચુદ્ધતપાપલ્લે શ્રીમચ્છનાયક મઠા૦ શ્રીરત્નસિંહસૂત્રીનાં તથા મહારક ઉદયવલ્લભસૂત્રીનાં ચા. ઉપદેશેન ઠા૦ શ્રીજ્ઞાણા સા૦—મવ પ્રમુખ ઓસંધેન શ્રીવિમલનાથ પરિકર કારિતઃ પ્રતિષ્ઠિતા . . . . . શ્રોજ્ઞાનસાગરસૂત્રિભિઃ ॥

ચિત્ર પ્લેટ ૩૮

ચિત્ર ૩૬ પદ્મમુખ યક્ષઃ ઉપરોક્ત પરિકરની જમણી બાજુના તીચેના ભાગમાં આ યક્ષની સુરમ્ય મૂર્તિ કોતરી કાઢેલી છે.

ચિત્ર ૮૦ વિજયા યક્ષિણીઃ ઉપરોક્ત પરિકરની ડાબી બાજુના તીચેના ભાગમાં તેરમા તીર્થકર શ્રી વિમલનાથની ચ્ચક્ષિણી વિજયાની આ મૂર્તિ આવેલી છે.

આવું સુંદર અને દર્શનીય શિલ્પ શેઠ આણંદજી કયાણજીની પેઢીના કાર્યવાહકોએ કાર્ક પણ કલાત્રેમીની નજરે ન પડી શકે એવા એકદમ અંધારિયા ભોંયરામાં કેમ નાખી મૂક્યું હશે તેની કાંઈ સમજણ પડતી નથી. આ ફોટોગ્રાફો પણ ત્યાંની જુનાગઢની શાખા પેઢીના મુનીમ શ્રીયુત સાંકળચંદભાઈના તરફથી પૂરતી સહાયતા ન મળી હોત તે ન જ લખ શકાત. ધરણું ધું કે પેઢીના કાર્યવાહકો આવા બેનમૂન શિલ્પને દેરાસરની કોઈ એવી જગ્યાએ મૂકાવવાની ગોઠવણ કરશે કે જેથી કોઈપણ કુલત્રેમી સમજાવતી નજર તરતજ તેના ઉપર પડી શકે.

ચિત્ર પ્લેટ ૩૯

ચિત્ર ૮૧ શ્રી પાર્શ્વયક્ષઃ કાઠિયાવાડમાં આવેલા પોર્ટુગીઝ સરકારના તાબામાં આવેલા દીવ અંદરના નવલખા પાર્શ્વનાથના નામથી ઓળખાતા મુખ્ય દેરાસરમાં આ મૂર્તિ આવેલી છે.

આ મૂર્તિ પદ્માસનની એકે ગિરાજમાન છે. તેના બંને હાથ ઉપરાઉપરી જોણામાં ગોઠવેલા છે અને ખભા ઉપરની બંને બાજુએ એકેક નાગની રજૂઆત શિલ્પીએ કરેલી છે, જે ચિત્રમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. આ મૂર્તિ જૈન મૂર્તિવિધાન શાસ્ત્રમાં એક નવો પુરાવો રજૂ કરે છે.

ચિત્ર ૮૨, ૮૩ શ્રી લક્ષ્મીદેવીઃ ઉપરોક્ત દીવ અંદરના જૈન દેરાસરમાં આ બંને ધાતુની મૂર્તિઓ ગિરાજમાન છે. બંને મૂર્તિની ઉપરની બંને બાજુએ એકેક હાથી છે. ચિત્ર ૮૨વાળી મૂર્તિ પદ્માસનની એકે ગિરાજમાન છે, બ્યારે ચિત્ર ૮૩વાળી મૂર્તિ લદ્દાસનની એકે ગિરાજમાન છે. ચિત્ર ૮૨માં તેનું વાહન હાથી રજૂ કરેલું છે, બ્યારે ૮૩વાળી મૂર્તિમાં વાહન રજૂ કરેલું નથી. આ નજીવા ફેરફાર સિવાય બંને મૂર્તિઓ લગભગ સરખી જ છે.

ચિત્ર ૮૪ ચૌવીશ જિનમાતાનો પટઃ ગિરનાર પર્વત પર આવેલી સગરામ સોતીની ટૂકમાં આવેલા જિનમંદિરમાં એક ભીંતને અડાડીને ઘણી જ જગ્યાએથી ઘસાઈ ગએલો આ ચૌવીશ જિનમાતાનો પટ જીભો રાખેલો છે. ચિત્ર ૧૭ વાળી જિનમાતાના મૂર્તિવિધાનમાં અને આ પટની જિનમાતાઓના મૂર્તિવિધાનમાં ફરક હોવાથી આ પટ અત્રે રજૂ કરેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૦

ચિત્ર ૮૫ શ્રી પાર્શ્વયક્ષઃ પ્રભાસપાટણમાં શ્રી દાદા પાર્શ્વનાથના જિનમંદિરના મહારાની બહારની ડાબી બાજુએ આ શ્રી પાર્શ્વયક્ષની સફેદ અક્ષરસની મૂર્તિ ગિરાજમાન છે. ત્યાંના રથાનિક વતનીઓ આ મૂર્તિને 'ગણેશ'ની મૂર્તિ તરીકે પીછાણે છે. વાસ્તવિક રીતે આ મૂર્તિ ગણેશની નથી કારણકે ગણેશને એક દાંત હોય છે, બ્યારે આ મૂર્તિમાં બે દાંતની રજૂઆત કરીને શિલ્પીનો આશય અહીંયાં પાર્શ્વયક્ષની મૂર્તિ રજૂ કરવાનો હોય તેમ લાગે છે.

ચિત્ર ૮૬ શ્રી પદ્માવતીદેવીઃ પ્રભાસપાટણના તપાગચ્છીય ઉપાશ્રયમાં પીળા પથ્થરની આ ચાર હાથવાળી તેવીશમા તીર્થકર શ્રી પાર્શ્વનાથની શાસનદેવી શ્રી પદ્માવતીદેવીની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૧

ચિત્ર ૮૭ શ્રી અંબિકાદેવી : પ્રભાસપાટણના દાદા પાર્શ્વનાથના દેરાસરના ગભારાની બહારની જમણી બાજુએ આ સુંદર શિલ્પાકૃતિ આવેલી છે. દેવીના જમણા હાથમાં આંખાની લૂપ છે અને ડાબા હાથમાં બાળક છે. જમણા પગના ઢીંચણની બાજુના હાથમાં ફળ લઇને એક છોકરો બેસે છે. અને ડાબા પગના ઢીંચણની નીચે તેનું વાહન કેસરી સિંહ છે. મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં આંખાનું ઝાડ છે અને તેના મધ્યમાં જિનમૂર્તિ છે. જિનમૂર્તિની બંને બાજુએ એકેક વાંદરો ફેરી ખાતો બેઠેલો છે. અંબિકાદેવીની આવી સુંદર મૂર્તિ કવચિત જ જોવામાં આવે છે. મૂર્તિની નીચેના ભાગમાં સંવત ૧૩૬૫નો શિલાલેખ છે.*

ચિત્ર ૮૮ શ્રી અંબિકાદેવી : પ્રભાસપાટણના નેમિનાથના દેરાસરમાં ગભારાની બહારના ભાગમાં જમણી બાજુના ગોખલામાં આ સફેદ ચારસની સુંદર શિલ્પાકૃતિ આવેલી છે. આ મૂર્તિના આયુષ્યો તથા વાહન બરાબર ચિત્ર ૮૭ને મળતાંજ છે, છતાં બંનેનાં શિલ્પો જુદા જ પ્રકારનાં છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૨

ચિત્ર ૮૯ શ્રી સરસ્વતીદેવી : પ્રભાસપાટણના ઉપરોક્ત દાદા પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં ચિત્ર ૮૭ વાળી અંબિકાદેવીની બરાબર સામેના ભાગમાં સરસ્વતીની આ બીલી સુંદર ચારસની મૂર્તિ આવેલી છે. તેના ચાર હાથ પૈકી જમણા બે હાથમાં કમળનું ફૂલ તથા માળા છે અને ડાબા બંને હાથમાં વાણ તથા પુસ્તક છે. મૂર્તિની જમણી બાજુમાં મૂર્તિ ઘડાવનાર સ્ત્રીની મૂર્તિ છે અને ડાબી બાજુના પગની આગળ તેનું વાહન હંસપક્ષી છે. સરસ્વતીની બીલી મૂર્તિઓ બહુ જ ઓછી જોવામાં આવે છે. મૂર્તિની નીચે આ પ્રમાણેનો લેખ છે.*

ચિત્ર ૯૦ શ્રી સરસ્વતીદેવી : પ્રભાસપાટણના પીળા જૈન દેરાસરમાં સરસ્વતીદેવીની બેઠેલી આ ચાર હાથવાળી સફેદ ચારસની મૂર્તિ આવેલી છે. હાથમાંનાં આયુષ્યો ચિત્ર ૮૯ની માફક જ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૩

ચિત્ર ૯૧ શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી : ગિરનાર પર્વત પર આવેલી વસ્તુપાલ તેજપાલની ટૂંકના ડાબી બાજુના એક ગોખલામાં આ ચાર હાથવાળી ચક્રેશ્વરીદેવીની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. તેના ઉપરના બંને હાથમાં ચક્ર છે અને નીચેના જમણા હાથમાં માળા છે તથા ડાબા હાથમાં શંખ છે. જમણા ઢીંચણની નીચે તેનું વાહન ગરુડ છે.

ચિત્ર ૯૨ એક અગ્રાત શિલ્પ : દીવ (કાઠિયાવાડ)માં આવેલા જિનમંદિરનાં એક ગોખલામાં આ છૂટી શિલ્પાકૃતિ આવેલી છે. અન્નયજ્ઞીની વાત એ છે કે મુખ્ય સ્ત્રીની આકૃતિના બોળામાં બેઠેલી આકૃતિ પણ સ્ત્રીની છે. આ શિલ્પ કોઈ હિંદુ શિલ્પ હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૪

ચિત્ર ૯૩ શ્રી માણિભદ્રજી : પ્રભાસપાટણના તપગચ્છીય ઉપાશ્રયમાં શ્રી માણિભદ્રજીની આ મૂર્તિ આવેલી છે. આ મૂર્તિ ઉપર તેના ભક્તજનોએ એટલું બધું તેજ અને સિંદુર ચઢાવેલું છે કે મૂર્તિના ઉપર તેના થરના થર જમી ગયેલા રપટ જણાઈ આવે છે.

- *(૧) સંવત ૧૩૬૫ વર્ષે વૈશાખ વદિ ૫ બુધે શ્રી દેવપત્તનવાસ્તવ્ય શ્રી શ્રીમાલજ્ઞાતીય પિતૃ ઠં
- (૨) સોમસીંહસ્વ માતૃ ગુરર (ગૌર) દેવ્યાશ્વપુગ્યાય શ્રી ચંદ્રગ્રમસ્વામિચૈત્યે પ્રતીષ્ઠયોમ માયે-
- (૩) ણ સમાનનીયા અંબિકાયામૂર્તેર્જોર્ણોદ્ધાર સ્વત્કદ્વયાલંકૃતયા દેવકુ-
- (૪) લિકાયા જોર્ણોદ્ધારઃ ઠં સુહૃડસીંહેન કારિતઃ

* સંવત ૧૩૨૩ વૈશાખ સુદિ ૧

ચિત્ર ૯૪ શ્રી માણિભદ્રજી: દીવના ઉપરોક્ત દેરાસરના મૂળનાયકના પાછળના ગોખલામાં આ માણિભદ્રજીની સફેદ આરસની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૫

ચિત્ર ૯૫ શ્રી સરસ્વતીદેવી: શત્રુંજય પર્વત પર ચઢતાં જ જમતળેટીની જમણી બાજુની નાની ખીણમાં એક નાની દેરીમાં આ સરસ્વતીદેવીની ચાર હાથવાળી મૂર્તિ આવેલી છે. મૂર્તિને લેખ લાલ રંગનો કરવામાં આવેલો હોવાથી મૂર્તિ કાંઈક ભયંકર લાગે છે. વાસ્તવિક રીતે સરસ્વતીદેવીનો વર્ણ શ્વેત હોવાથી તેના કાર્યવાહકો હવે લેખ કરાવતી વખતે સફેદ દ્રવ્યોનો લેખ કરાવવાનું ખ્યાલમાં રાખશે તો તે ભવ્ય અને સૌમ્ય લાગશે એમ મારી એક નમ્ર સૂચના છે.

ચિત્ર ૯૬ શ્રી પદ્માવતી દેવી: શત્રુંજય પર્વત પર ચઢતાં છાલાકુંડના વિશ્રાંતિ સ્થાનની જમણી બાજુની ટેકરી પર શ્રી પૂજ્યજીની ટૂકમાં ચાર હાથવાળી પદ્માવતીદેવીની આ મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૬

ચિત્ર ૯૭ શ્રી યજ્ઞેશ મહા: શત્રુંજય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની ટૂકમાં જતાં એક દેરાસરમાં જમણી બાજુના ગોખલામાં આ આરસની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર ૯૮ શ્રી કાલીદેવી: શત્રુંજય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની ટૂકમાં જતાં ઉપરોક્ત દેરાસરમાં ડાબી બાજુના ગોખલામાં આ સફેદ આરસની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૭

ચિત્ર ૯૯ શ્રી ગોમુખમહા: શત્રુંજય પર્વત પર આવેલી મોતીશા શેઠની ટૂકના મુખ્ય દેરાસરમાં પ્રવેશ કરવાના પગથિયાંની જમણી બાજુએ નાની દેરીમાં આ સુંદર અને ચક્રચક્રિત સફેદ આરસની મૂર્તિ આવેલી છે.

ચિત્ર ૧૦૦ શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી: શત્રુંજય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની સૌથી ઊંચી ટૂકમાં પ્રવેશ કરવાનાં પગથિયાંની ડાબી બાજુએ આદ્ય હાથવાળી તથા મરુડના વાહનવાળી આ ચક્રેશ્વરીદેવીની સફેદ આરસની મૂર્તિ ગિરાજમાન છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૮

ચિત્ર ૧૦૧ ત્રણુ શ્રાવિકાઓ: શત્રુંજય પર્વત પર આવેલા મૂળનાયક શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના મુખ્ય દેરાસરની બહારના ભાગમાં જમણી બાજુની ઘાંટીમાં આ ત્રણે શ્રાવિકાની આકૃતિવાળા પથ્થર ચોટાડેલો છે.

ચિત્ર ૧૦૨ શ્રી જિનપ્રભસૂરી (૧): શત્રુંજય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની ટૂકની ભમતીમાં આ સાધુ-પ્રતિમા આવેલી છે. મૂર્તિના પચાસનમાં લગેલો લેખ આધુનિક લાગે છે અને પછીથી કોઇ ગરજના મમત્વવાળા માણસે કોતરાવેલો હોય એમ લાગે છે. કારણકે શ્રી જિનપ્રભસૂરી તો ચૌદમા સૈકામાં થએલા મહાન સાધુ પુરુષ છે, ત્યારે આ ટૂકની હયાતી પણ ન હતી.

ચિત્ર પ્લેટ ૪૯

ચિત્ર ૧૦૩ શ્રી અમરચંદ્રસૂરી: પાટણના ટાંગડીયા વાડાના જૈન દેરાસરમાં આ ઐતિહાસિક પુરુષની સફેદ આરસની સંવત ૧૩૪૯ * ના લેખવાળી મૂર્તિ ગિરાજમાન છે. આ મહાપુરુષે પદ્માનંદ મહાકાવ્ય, અમરકોષ, લઘુ તીર્થંકર ચરિત્ર વગેરે લખ્યાં એથી બનાવેલા છે.

* સંવત ૧૩૪૯ જૈન વલ્કિ ૬ શનો શ્રી વાયટીયગન્ધે શ્રી જિનદસસૂરિશિષ્યપંડિત શ્રી અમરચંદ્રમૂર્તિ: પં૦ મહેદેશિષ્યમદનચંદ્રાલ્યા (હયેન) કારિતા કિલ્લમરત્ન ॥

ચિત્ર ૧૦૪ શ્રી દેવચંદ્રસૂરી: પાટણના પંચાસરા પાર્શ્વનાથના જૈન દેરાસરમાં ચૂર્ણરેશ્વર વનરાજનું પાલન કરનાર શ્રી શિલ્પગુણ્યસૂરીના પદ શિષ્ય શ્રી દેવચંદ્રસૂરીની આ મૂર્તિ બિરાજમાન છે.

ચિત્ર ૧૦૫ ચૂર્ણરેશ્વર વનરાજ: પાટણના ઉપરોક્ત જૈન દેરાસરની ભમતીમાં પેસતાં જ આ વીર પુરુષની સુંદર આરસની બિલી મૂર્તિ આવેલી છે.

આ ત્રણે મૂર્તિઓ ગુજરાતના ઇતિહાસ માટે ઘણી જ ઉપયોગી છે અને ત્રણે સફેદ આરસની જ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૦

ચિત્ર ૧૦૩ મોતીશા શેઠ અને તેઓશ્રીનાં ધર્મપત્ની: શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલી મોતીશા શેઠની ટૂંકના બંધાવનાર સુરતના વતની અને મુંબાઈના શાહસોદાગર શેઠ મોતીશા તથા તેઓશ્રીનાં ધર્મપત્નીની આ સુંદર મૂર્તિઓ મૂળનાયકના દેરાસરમાં પેસતાં જ જમણી બાજુના દરવાજાની બાજુના લાગમાં જ જિનેશ્વરદેવની સામે ભકિતભરી અંબલિ જોડીને બિભેલી છે. આ બંને મૂર્તિઓ ગુજરાતના અને ખાસ કરીને જૈનોના ઇતિહાસ માટે ખાસ મહત્વની છે.

ચિત્ર ૧૦૭ શ્રાવક શ્રાવિકા: તળાખા પર્વત પર આવેલા જૈન દેરાસરના જમણા ગોખલામાં પદ્મીનાભ ગચ્છીય શ્રાવક શ્રાવિકાની સંવત ૧૪૩૭ના શિલાલેખવાળી આ મૂર્તિઓ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૧

ચિત્ર ૧૦૮ શ્રાવક શ્રાવિકા: કદંબગિરિના તળેટીના દેરાસરના મુખ્ય દેરાસરની ભમતીમાં પીળા પાષાણની શ્રાવક શ્રાવિકાની આ મૂર્તિઓ પંદરમા સૈકાનો પહેરવેશ રજૂ કરવા માટેનો એક સુંદર પુરાવો પૂરા પાડે છે.

ચિત્ર ૧૦૯ ધર્મરાજ: શત્રુંગ્ય પર્વત પર આવેલી પાંચ પાંડવની દેરીની બહારની જમણી બાજુએ સલાટોએ પાંચે પાંડવોની સુંદર મૂર્તિઓ પ્લાસ્ટરની બનાવેલી છે, તે પૈકીની આ મૂર્તિઓ છે. મધ્યમાં જમણા હાથમાં માળા તથા ડાબા હાથમાં કમંડલુ પકડીને બિભેલા ધર્મરાજ હોય એમ લાગે છે. ધર્મરાજની જમણી બાજુએ દ્રીપદી હોય એમ લાગે છે અને ડાબી બાજુએ ચામર-ધારિણી પરીઆરિકા બિભેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૨

ચિત્ર ૧૧૦ દેરાસરના પૂર્વમેઘનાદ મંડપનો સ્તંભલેખ: રાણકપુરના મુખ્ય જૈન દેરાસરની પૂર્વ દિશાના શાંભલા પર આ સંવત ૧૬૫૧ની સાલનો લેખ કાતરેલો છે. લેખની ઉપરના ભાગમાં બે હાથ જોડીને બિભેલી સ્તંભધાર સમક્ષની મૂર્તિ હોય એમ લાગે છે. આ મેઘનાદ મંડપનો જ્યોત્સ્નાકાર અમદાવાદની પાસે આવેલા ઉસમાનપુરાના રહીશ પોરવાડ સાં રાયમલના પુત્રોએ પોતાના કુટુંબની હાજરીમાં કરાવ્યાનો આ લેખમાં ઉલ્લેખ છે. *

* (૧) ॥૮૦॥ સંવત ૧૬૫૧ વર્ષે વૈશાખ સુ-

(૨) ॥ દિ ૧૩ દિને પાતસાહિ શ્રી ભક્તજી પ્ર-

(૩) ॥ દત્તજમદગુરુચિહદધા [૨] ક પરમગુ-

(૪) ॥ હ તપાગચ્છાધિરાજ મદ્યારક શ્રી ૬ હો-

(૫) ॥ રવિજયસૂરીણામુપદેશેન શ્રી રાખ-

(૬) ॥ પુરનગરે ચતુમ્(મું)જી શ્રી ધરણવિહાર શ્રી-

(૭) ॥ મદમ્હ(હમ)દાવાદ નગરનિકટવર્તુલમા-

ચિત્ર ૧૧૧ સહદેવ, ધર્મરાજ, નકુળ : શત્રુંજય પર્વત પર આવેલી પાંચ પાંડવોની દેરીની યાજ્ઞમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની સલાટોએ તૈયાર કરેલી મૂર્તિઓ પૈકીના બીજા વિભાગનું આ ચિત્રદર્શન અને રજૂ કરેલું છે. ચિત્રમાં અનુક્રમે ઊભેલા સહદેવ, ધર્મરાજ અને નકુળ હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૩

ચિત્ર ૧૧૨ દ્રૌપદી, બીમ, આચાર્ય : શત્રુંજય પર્વત પર ઉપરોક્ત જગ્યાએ સલાટોએ તૈયાર કરેલી શિષ્યાકૃતિઓનું ત્રીજા વિભાગનું આ ચિત્રદર્શન રજૂ કરેલું છે. ચિત્રમાં અનુક્રમે ખેડેલી સ્ત્રીઆકૃતિ દ્રૌપદીની, મધ્યમાં ગદા પકડીને ઊભેલી બીમની તથા ભદ્રાસનની ખેડે છે ખેડેલી મસ્તકની પાછળ ઓધાવાળી આચાર્ય શ્રી ધર્મશોપસૂરીની મૂર્તિ હોય એમ લાગે છે.

ચિત્ર ૧૧૩ શ્રી સહસ્રરૂપા પાર્શ્વનાથ : રાણકપુરના ધરણ્યવિહારની ભમતીની કોંત પર આ શ્રમ-સાધિત શિષ્ય આવેલું છે. આનું વર્ણન હું મારા 'ભારતીય વિદ્યા'ના લેખમાં પાના ૧૬૩ પર કરી ગયેલો છું.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૪

ચિત્ર ૧૧૪-૧૧૫ શ્રી રાણકપુરજીના મુખ્ય દેરાસરજીની કોળીના જમણી તથા ડાબી યાજ્ઞના થાંભલા ઉપરના શિલાલેખો : રાણકપુરજીનું મુખ્ય દેરાસર બંધાવનાર ધરણ્યાશાહ પોરવાડના વંશવારસોનો તથા મેવાડના રાણ્યોનો ટૂંક ઇતિહાસ આ ચિત્ર ૧૧૪વાળા શિલાલેખમાં આપેલો છે. આ લેખ 'આચીન લેખસંગ્રહ' ભાગ બીજાના પાના ૧૬૬થી ૧૭૨ લેખાંક ૩૦૭માં પ્રગટ કરવામાં આવેલો છે. લેખનો સંવત ૧૪૯૬ છે. ચિત્ર ૧૧૫વાળા લેખોમાં જુદાજુદા સંબંધિતોના તથા આચાર્યોના જુદાજુદા સમયના લેખો કેતરેલા છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૫

ચિત્ર ૧૧૬ પૂર્વ મેઘનાદ મંડપના પાટ પરનો શિલાલેખ : રાણકપુરના પૂર્વ મેઘનાદ મંડપનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર અમદાવાદની પાસે આવેલા ઉસમાનપુરાના પોરવાડ શાહના આજકા સા. ખેતા તથા નાયક વગેરેએ ૪૮૦૦ સોનામહોરો ખર્ચ કર્યાનો આ લેખમાં ઉલ્લેખ છે. *

- (૮) ॥ પુરવાસ્તવ્યપ્રાગ્વ(ર્વા)ટ જ્ઞાતીય સા. રાયમ.
 (૯) ॥ ભમાર્ચા વરજૂ ભાર્યા સુરુપદે તત્પુત્ર સા [૦]
 (૧૦) ॥ છેતા સા. નાયકાભ્યાં સા [૦] વરધાદિ કુટું-
 (૧૧) ॥ વયુતાભ્યાં પૂર્વદિગ્પ્રતોલ્યા મેઘનાદાભિ-
 (૧૨) ॥ ધો મંડપ(વ:)કારિતઃ સ્વશ્રેયોર્થે ॥ સૂત્રધા-
 (૧૩) ॥ ર સમલમંડપરિઘ (મેઘ)નાદવિરચિત(તઃ) [॥]

- * (૧) ॥૮૦॥ સેવત્ ૧૬૪૭ વર્ષે શ્રી ફાલ્ગુનમાસે શુક્રપક્ષે ।
 (૨) પંચમ્યાં તિર્થો શુરુવાસરે શ્રી તપાગચ્છાધિરાજપાત-
 (૩) સાહ શ્રી અકબર [પ્ર] દલજગદ્ગુરુબિહદધારક મદ્યારિ(ર)ક શ્રી-
 (૪) શ્રીશ્રી ૪ ઠીરવિજયસૂરીણામુપદેશેન । ચતુર્સુખ શ્રી ધરણ-
 (૫) વિદ્યારે પ્રાગ્વાટજ્ઞાતીયસુધ્રાવક સા. છેતા નાયકેન ॥
 (૬) વર્ધાપુત્ર યશવંતાદિ કુટું(ટું)વયુતેન અષ્ટચત્વારિંશત્ ૪૮ પ્ર-
 (૭) માણાનિ સુવર્ણનાંણકાનિ મુજ્જાનિ પૂર્વદિક સત્કપ્રતોલી ।-
 (૮) નિમિત્તમિતિ શ્રી અહિમદાવાદપાર્થે । ઉસમાપુરતઃ ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

આ ચિત્ર ૧૧૦ તથા ચિત્ર ૧૧૬વાળા અને લેખો અમદાવાદના ઇતિહાસ માટે ખાસ ઉપયોગી છે અને ઉસમાનપુરામાં તે વખતે જૈન શ્રીમાતેની હયાતિ હોવાનો પુરાવો આપે છે.

ચિત્ર ૧૧૭ અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ, રુકિમણી (?): શત્રુજય પર્વત પર ઉપરોક્ત જગાએ સલાટોએ તૈયાર કરેલી શિલ્પાકૃતિઓનું આ ચોથું ચિત્રદર્શન છે. ચિત્રમાં અનુક્રમે ઊભેલા ખાણાવળી અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ તથા સ્ત્રીઆકૃતિ રુકિમણી હોવાની સંભાવના છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૬

ચિત્ર ૧૧૮ શ્રી ધરણ્ણવિહાર-ઉત્તર તથા પશ્ચિમ બાજુનો દેખાવ : રાણકપુરના વિશાળ મંદિરનો થોડોધણો ખ્યાલ આ ચિત્ર આપે છે. દેરાસરની ચારે બાજુએ માઠ જંગલ આવેલું છે. આ ચિત્ર દૂરથી લીધેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૭

ચિત્ર ૧૧૯ શ્રી ધરણ્ણવિહાર-ઉત્તર તથા પશ્ચિમ બાજુનો દેખાવ : રાણકપુરના વિશાળ મંદિરની ઉપરોક્ત દિશાઓનું જ આ ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે. આ ચિત્ર નજીકથી લીધેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૮

ચિત્ર ૧૨૦ ધરણ્ણવિહાર-પૂર્વ બાજુનો બહારનો દેખાવ : રાણકપુરના લવ્ય દેરાસરના પ્રવેશદ્વારના પગથિયાં ચિત્રની મધ્યમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૫૯

ચિત્ર ૧૨૧ ધરણ્ણવિહાર-પૂર્વ તથા દક્ષિણ બાજુનો દેખાવ : આ ચિત્ર પણ રાણકપુરના વિશાળ જિનમંદિરની વિશાળતાનો કાંઈક ખ્યાલ આપણને આપે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૦

ચિત્ર ૧૨૨ ધરણ્ણવિહાર-દક્ષિણ મેઘનાદ મંડપનો દેખાવ : રાણકપુરના જિનમંદિરના ૧૪૪૪ થાંભલાઓ પૈકીના કેટલાક થાંભલાઓનાં કોતરકામો આ ચિત્રમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૧

ચિત્ર ૧૨૩ ધરણ્ણવિહાર-પશ્ચિમ મેઘનાદ મંડપની અંદરનો દેખાવ : રાણકપુરનું દેરાસર ત્રણ મળલાનું હોવાથી, અંદરથી ત્રણ મળલાના એક ભાગનું ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૨

ચિત્ર ૧૨૪ ધરણ્ણવિહાર-પશ્ચિમ મેઘનાદ મંડપના ધુમ્મટનો દેખાવ : રાણકપુરના વિશાળ મંદિરના પશ્ચિમ મેઘનાદ મંડપના થાંભલાઓ, તોરણ તથા ધુમ્મટના કોતરકામોનો કેટલોક ભાગ આ ચિત્રમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૩

ચિત્ર ૧૨૫ ધરણ્ણવિહાર-પશ્ચિમ મેઘનાદ મંડપની અંદરનો દેખાવ : રાણકપુરના વિશાળ મંદિરના મંડપના ધુમ્મટના અંદરના ભાગનું લટકતું લોકલ તથા પૂતળીઓ ચિત્રમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ધુમ્મટનું આ ચિત્ર જોતાં જ દેલવાડાનાં સુરમ્મ કોતરકામોની બરાબર નકલ કરેલી હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૪

ચિત્ર ૧૨૬ ધરણ્ણવિહાર-પશ્ચિમ મેઘનાદ મંડપના ધુમ્મટનો દેખાવ : ધુમ્મટની પૂતળીઓના અંગ-ભંગ સ્પષ્ટ રીતે આ ચિત્રમાં દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૫

ચિત્ર ૧૨૭ ધરણ્ણવિહાર-નૈઋત્ય ખૂણાનો અંદરનો દેખાવ : આ ચિત્ર ધરણ્ણવિહારના અંદરના વિભાગની વિશાળતાનો કાંઈક ખ્યાલ આપણને આપે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૬

ચિત્ર ૧૨૮ ધરણ્ણવિહાર-અગ્નિખૂણાનો અંદરનો દેખાવ : આ ચિત્રમાં દેરાસરની અંદરના નગાર-ખાનાના વિભાગનો સમાવેશ થાય છે. આ સ્થાપત્યકામ અમદાવાદના આદશાહી વખતના સ્થાપત્યકામોને બરાબર મળતું આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૭

ચિત્ર ૧૨૯ ધરણ્ણવિહાર-મુખ્ય શિખર : આ ચિત્રમાં મુખ્ય દેરાસરના મુખ્ય શિખરનો દેખાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. ચિત્ર જોતાંની સાથે જ દેરાસરની ઉપરના ત્રણ મજલા તથા તેની જોવાઈતો ખ્યાલ આવી જાય છે.

ચિત્ર ૧૩૦ દક્ષિણ મેઘનાદ મંડપની એક છતનો દેખાવ : ચિત્રની મધ્યમાં કાલીયામર્દનનું દશ્ય શિલ્પીએ કોતરેલું છે. અને તેની ધરતી કાલીયાનાગની આડે સ્ત્રીએ શિલ્પીએ કોઈ અજ્ઞ રીતે કોતરેલી જણાઈ આવે છે.

આ છતનું દશ્ય તથા આ દેરાસરની ઘીજી છતોનાં દશ્યો અને દેલવાડા (આણ)ના જૈન દેરાસરની છતોની અંદર કોતરેલાં હિંદુધર્મને લગતાં દશ્યો પરથી આપણને એટલી ખાતરી થાય છે કે જૂતકાળના જૈનોએ પોતાની ધર્મબાવનાથી અસાંપ્રદાયિક રીતે ગુજરાતની સ્થાપત્ય-કલાને વિકસાવવામાં અનન્ય ફાળો આપ્યો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૮

ચિત્ર ૧૩૧ ધરણ્ણવિહારની પશ્ચિમે આવેલ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું દેરાસર : રાણપુરના મુખ્ય દેરાસરની પશ્ચિમ દિશાએ આ દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરના મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથનું ચિત્ર અગાઉ ચિત્ર ૬૪ તરીકે આ પુસ્તકમાં રજૂ કરેલું છે.

આ દેરાસરની બહારની બાજુનાં સ્થાપત્યકામોમાં ભોગાસનો કોતરેલો છે. શિલ્પી અગ્રાત કોઈક માણસોએ આ આસનોના ગુહ્ય પ્રદેશો પર ચૂનો ચોટાવીને આ જૂના સ્થાપત્યોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરેલો છે. જૈન મંદિરોના આંધકામોમાં આ સ્થાપત્યોને સ્થાન શા માટે આપવામાં આવતું હતું, તે વિષે હું વિસ્તારભયથી અત્રે ખુલાસો કરતો નથી.

ચિત્ર ૧૩૨ પશ્ચિમ બલાણકની એક છતનો દેખાવ : ધરણ્ણવિહારના પશ્ચિમ બલાણકની આ છતનું સ્થાપત્યકામ પાટણની સીદી સૈયદની મસ્જિદમાંથી મળી આવેલી છતના સ્થાપત્યકામ સાથે તથા અનુજય પરના વિમલવસહીના જૈન દેરાસરની છતના સ્થાપત્ય કામ સાથે બરાબર મળતું આવે છે.

સીદી સૈયદની મસ્જિદના સ્થાપત્યકામના ચિત્ર માટે જુઓ The Architectural Antiquities of Northern Gujaratમાં Plate XVI.

ચિત્ર પ્લેટ ૬૯

ચિત્ર ૧૩૩ પશ્ચિમ મેઘનાદ મંડપના સામરણનો દેખાવ.

ચિત્ર ૧૩૪ પશ્ચિમ બાજુના મુલ મંડપનો દેખાવ : આ ચિત્રમાંનો દેખાવ પણ અમદાવાદનાં આદ-શાહી સ્થાપત્યકામો સાથે બરાબર મળતો આવે છે.

આ દેરાસર પણ ગુજરાતની બરાબર સરહદ પર આવેલું છે. આ દેરાસરની ગુજરાતની સ્થાપત્યકલામાં રસ લેનાર દરેકે દરેક સજ્જનોએ એક વખત મુલાકાત લેવા જેવી છે. આ દેરા-

સર જોતાંની સાથે જ પંદરમા સૈકાના ગુજરાતી શિલ્પીઓની રચાપત્યકલા તથા શિલ્પકલા કેટલી બધી ફાલીફૂલેલી હશે તેનો કાંઈક ખ્યાલ આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૦

ચિત્ર ૧૩૫ શ્રી મક્ષીજીનું દેરાસર: માળવામાં આવેલા ઉલ્લૈન શહેરની નજીકમાં મક્ષીજી રેલવે સ્ટેશનની પાસે આ શ્વેતાંબર જૈન દેરાસર આવેલું છે. મૃગનાયક શ્રી મક્ષીજી પાર્શ્વનાથના નામથી ઓળખાય છે. આ તીર્થનો વહીવટ અમદાવાદની શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી કરે છે.

ચિત્ર ૧૩૬ શ્રી દાદાવાડીનું દેરાસર—લખનો: લખનોમાં શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકનાં ૧૪ દેરાસરો આવેલાં છે અને તેમાં સેંકડો જિનમૂર્તિઓ મોગલ સમયની છે.

આ દેરાસરોના બાંધકામોનો ખ્યાલ આપવા માટે અત્રે એક દેરાસરનું ચિત્ર રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૧

ચિત્ર ૧૩૭ શ્રી લજવાડનું નીચેનું દેરાસર: બિહારમાં આવેલા ક્ષત્રિયકુંડ નામના ગામમાં જૈનોના યૌવીસમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામીનો જન્મ થયો હતો, તે ગામ હાલ લજવાડના નામથી ઓળખાય છે અને તેની પાસેના પર્વતની ટેકરીઓ પર મહાવીરના જન્મ, સ્થવન, દીક્ષા કલ્યાણકર્તા પવિત્ર સ્થાનો છે. તે પર્વતની તળેટીમાં એક શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈનોની ધર્મશાળા છે. તે ધર્મશાળાની વચ્ચે આ દેરાસર આવેલું છે ચિત્રની મધ્યમાં વિશાળ દેરાસર નજરે પડે છે અને તેની ફરતે કોટ દેખાય છે અને કોટની અંદર ધર્મશાળા પણ છે.

બિહારના પ્રવાસે નીકળનાર દરેક પ્રવાસીએ આ સુંદર અને મંગળમય ભૂમિની જરૂર મુલાકાત લેવી જોઈએ.

ચિત્ર ૧૩૮ શ્રી ક્ષત્રિયકુંડનું પર્વત પરનું દેરાસર: લગવાન મહાવીરના જન્મ કલ્યાણકર્તા જગન્ને આ દેરાસર બંધાવવામાં આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૨

ચિત્ર ૧૩૯ શ્રી કંપિલા નગરી (દરુકાબાદ)નું દેરાસર: આ કંપિલા નગરીમાં જૈનોના તેરમા તીર્થંકર શ્રી વિમલનાથના ચાર કલ્યાણક થયેલાં છે.

ચિત્ર ૧૪૦ શ્રી કુલ્પાકજીનું દેરાસર: નિઝામ સરકારના કુલ્પાકજી નામના શહેરમાં આ પ્રાચીન દેરાસર આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૩

ચિત્ર ૧૪૧ જગતશેઠનું દેરાસર : બંબાળામાં આવેલા મુર્શિદાબાદ શહેરની સામે નદીકિનારે કટગોલા નામના ગામમાં જગપ્રસિદ્ધ જગતશેઠનું બંધાવેલું કસોટીનું જૈન દેરાસર નદીકિનારે વિદ્યમાન છે.

ચિત્ર ૧૪૨ સમધારાનું દરશ: બિહાર પ્રાંતમાં આવેલા રાજગિર નામના રેલવે સ્ટેશનની નજીકમાં જ જૈન શ્વેતાંબર દેરાસર તથા ધર્મશાળા આવેલી છે. ચિત્રમાં શિખરબંધ દેરાસર દેખાય છે. હાલનું આ રાજગિર નામનું ગામકું એક વખત મગધનું પાટનગર હતું અને રાજગૃહીના નામે ઓળખાતું હતું.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૪

ચિત્ર ૧૪૩ શ્રી બદ્રીદાસ બાપુના દેરાસરના કંપાઉન્ડનું મુખ્ય દ્વાર—કલકત્તા.

ચિત્ર ૧૪૪ શ્રી બદ્રીદાસ બાપુનું દેરાસર—કલકત્તા.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૫

ચિત્ર ૧૪૫ શ્રી બદ્રીદાસ બાપુના દેરાસરની લગ્નચિત્ર દર્શાવતું દરશ—કલકત્તા: કલકત્તાની અંદર

સ્વર્ગસ્થ રાવબહાદુર યત્રીદાસજી બાલુએ બંધાવેલું આ કાચનું જિનમંદિર જગવિખ્યાત છે, તેઓશ્રીએ લાખો રૂપિયાના ખર્ચે આ આલિશાન લખ્ય જિનમંદિર બંધાવેલું છે. કલકત્તાની મુલાકાતે આવનાર દરેક પરદેશી મુસાફર આ સુંદર મંદિરની મુલાકાત લઈને આશ્ચર્યમુગ્ધ થાય છે.

ચિત્ર ૧૪૬ જૈન શ્વેતાંબર દેરાસર. ગુણીયાજી: પટના નજીક આવેલ આ સ્થળમાં જૈનોના ચેતીસમાં તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીના પ્રથમ ગણધર શ્રી ગૌતમસ્વામીનો જન્મ થયો હતો.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૬

ચિત્ર ૧૪૭ શ્રી જલમંદિરનું સુંદર દૃશ્ય-પાવાપુરી:

ચિત્ર ૧૪૮ મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર સહિતનું જલમંદિરનું દૃશ્ય: જન્મતબરમાં અહિંસા ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર અંતિમ તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી આ જલમંદિરની જગ્યાએ જ નિર્વાણ પામ્યા હતા- સર્વે કર્મોથી મુક્ત થયા હતા. જલમંદિરની આરે બાજુ નિર્ભંગ જલથી ભરેલું સુંદર રમણીય સરોવર છે અને વચ્ચે જ્યાં માટે જૈનોએ બંધાવેલો સુંદર પાકો પૂલ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૭

ચિત્ર ૧૪૯ સીતાનાબાનો દેખાવ-સમેતશિખર: જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરો પૈકીના ૨૦ તીર્થંકરો આ પર્વત ઉપર નિર્વાણ પામ્યા છે. આ પર્વત પર ચઢતાં ત્રણ માઈલ પર આ સીતાનાબું આવે છે.

ચિત્ર ૧૫૦ સમેતશિખર પર્વતનું એક કુદરતી દૃશ્ય: આ ચિત્રમાં સમેતશિખર પર્વતની ગીચ ઝાડી દેખાય છે તથા વચ્ચેમાં યાત્રાળુઓ માત્રાએ જતાં દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૮

ચિત્ર ૧૫૧ સમેતશિખર પર્વતની ટોચ પરનું રમ્ય દૃશ્ય.

ચિત્ર ૧૫૨ મુખ્ય મંદિર (જલમંદિર) સમેતશિખર: આ પર્વત પર જૈનોના વીસ તીર્થંકરો નિર્વાણ પામેલા હોવાથી, તેઓ જે જે જગ્યાએ નિર્વાણ પામ્યા છે, તે તે સ્થળે તેઓની ચરણપાદુકા સ્થાપેલી છે અને આ જલમંદિરમાં જ માત્ર જિનમૂર્તિઓ સ્થાપન કરેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૭૯

ચિત્ર ૧૫૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની નિર્વાણભૂમિ: સમેતશિખર પર્વત પર આ ઉચ્ચમાં ડાબી ટેકરી છે અને તેના ઉપર જૈનોના ત્રેવીસમાં તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ નિર્વાણ પામેલા છે. આ દેરાસર માઇલો દૂરથી દેખાય છે.

ચિત્ર ૧૫૪ જૈન દેરાસરો સહિતનું રમ્ય દૃશ્ય-અચલગઢ: જગપ્રસિદ્ધ દેવવાડા (આણ)ના જિન-મંદિરોથી થોડા માઈલના અંતરે જ આ અચલગઢનાં જિનમંદિરો આવેલાં છે. તેનું સામુદાયિક દૃશ્ય આત્રે રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૦

ચિત્ર ૧૫૫ ધાતુનું પરિકર-પાટણ: વિદ્વદર્મ મુનિમહારાજ શ્રી પુણ્યનિજયજીના મંત્રણનું આ પરિકરનું પ્રાતરકામ બહુ જ સુંદર અને કલાપૂર્ણ છે. તેની પાછળના ભાગમાં એક લેખ છે જે આ પ્રમાણે છે:

॥૮૦॥ સંવત ૧૬૧૬ વર્ષે। શાકે ૧૪૮૨ પ્રવર્તમાને ચૈત્ર વદિ ૧૨ સોમે બહેહ શ્રીપત્તને હંદેરપાટકે શ્રી શ્રેમાલજ્ઞાતીય દોસીનાકા માં કસૂ (પૂ?) રાઠ પુત્ર વાં પનાપુત્રી સંવૂ ટવકામુતેના દોસી નાકાહયે ન સ્વશ્રેયોર્થ શ્રીપદ્મપ્રમનાથ વિવકારિત। શ્રી પૂર્ણિમાપક્ષેપ્રધાનશાસ્વાયા મં શ્રીમુવનપ્રમસૂરિ તત્પટ્ટેમં શ્રીકમલપ્રમસૂરિ। તત્પટ્ટે શ્રીપુણ્યમસૂરિ તત્પટ્ટે મં શ્રીવિચ્યાપ્રમસૂરિમિ। પ્રતિષ્ઠિત। પુજ્યમાનં ચિરંનંદતુ ॥ શુભંભવતુ કારકપૂજકયોઃ મંગલંભલતુ ॥

ચિત્ર ૧૫૬ ધાતુનું નાનું દેરાસર: આ નાનું દેરાસર પણ પૂજ્ય શ્રી પુણ્યવિગ્નગણના મંત્રહનું છે. આ દેરાસર ચતુર્મુખ જિનનું છે અને તેની નીચેના ભાગમાં આ પ્રમાણેનો લેખ છે:

॥૮૦॥ સ્વસ્તિ શ્રી નૃપવિક્રમ સંવત્ ૧૪૬૨ વર્ષે માર્ગે શુક્ર ૮ રવૌ હસ્તે સાક્ષાઃજગત્ચન્દ્રલલ-
ક્ષ્મ્બતુર્મુખ: પ્રાસાદ: શ્રી સંધેન કારિત:॥ સાતુ ધર્મકૈન સુવર્ણરુચૈરલંકારિત:॥

ચિત્ર ૧૫૭ ચાંદીનું સમવસરણુ-વડોદરા: વડોદરામાં નરસિંહજીની પોળમાં આવેલા દાદા પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાં ડાબી બાજુની ઝોરડીમાં આ ચાંદીનું સમવસરણુ રાખવામાં આવેલું છે. આ સમવસરણુ સ્વર્ગસ્થ વડોદરા નરેશ શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડના હીરક મહોત્સવ સમયે ભરાએલા પ્રદર્શનના પ્રાચીન કલાવિભાગમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૧

ચિત્ર ૧૫૮ શ્રી જૈન કીર્તિચંબલ-ચિતોડગઢ : પંદરમા સૈકામાં બંધાવવામાં આવેલો આ જૈન કીર્તિ-
ચંબલ પંદરમા સૈકામાં જૈનેની ચિતોડગઢમાંની જલોળલાલીનો કાંઈક ખ્યાલ આપે છે. ચિત્રની મધ્યમાં જૈનતીર્થંકરની ઊભી મૂર્તિ રૂપે દેખાય છે. ઊભી મૂર્તિના બંને હાથો પર કોઈ અજ્ઞાત વ્યક્તિએ સફેદ પટાઓ ચીતરેલા છે. અને તે મૂર્તિના ઉપરના ભાગમાં એક પદ્માસનસ્થ જિન-
મૂર્તિ છે. તથા તેની ઉપર તો સેંકડોની સંખ્યામાં ચારે બાજુએ ફરતી નાની નાની પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિઓ કોતરેલી છે.

આ કીર્તિચંબલ સિવાય પણ ચિતોડગઢ ઉપર ઘણાં યે જિનમંદિરો જર્ણુ સ્થિતિમાં ઊભેલાં છે. હાલમાં સ્વર્ગસ્થ પૂજ્યપાદ શ્રી વિજયનાંતિસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી તેમાંના કેટલાકનો જર્ણોદ્ધાર કરવાનું શરૂ થયેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૨

ચિત્ર ૧૫૯ લાકડાના કોતરકામવાળો થાંભલો : સુરતના શાહપુર મહોત્સવામાં આવેલા શ્રી ચિંતા-
મણિ પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાંની ભીંતો ઉપર પણ લાકડા ઉપર સેંકડો ચિત્રો ચીતરેલાં છે અને દેરાસરના ઘણાખરા થાંભલાઓ પણ લાકડાનાં સુંદર કોતરકામવાળા છે, જેમાંથી એકનું અત્રે ચિત્રદર્શન રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર ૧૬૦ લાકડાનું નાનું ઘર દેરાસર-પાટણ : પાટણના ધંડયા અવ્યાસગૃહમાં આ નાનું દેરાસર આવેલું છે. પાટણમાંનું આનું જ એક દેરાસર મુંબાઈના પ્રિન્સ આર્થ વેલ્સ મ્યુઝિયમમાં નીચેના ખંડમાં કોઈ ધનલોભી વણિકે વેચેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૩

ચિત્ર ૧૬૧ શ્રી નેમિનાથજીની જ્ઞાનનું લાકડાનું કોતરકામ-પાટણ : પાટણના મણિયાતી પાડાના જૈન દેરાસરમાં આવેલા લાકડાનાં સુંદર કોતરકામો પૈકીનું આ એક કોતરકામ છે.

ચિત્ર ૧૬૨ એક સુંદર સ્થાપત્યકામ-ચારૂપ : પાટણથી માત્ર ચાર માઈલ જ દૂર આવેલા ચારૂપ ગામના જૈન દેરાસરનાં દર્શન કરવા હું અમદાવાદમાં ભરાએલા જૈનસાહિત્ય પ્રદર્શનના કામે ગએલો, ત્યારે મથો હતો. તે વખતે આ પત્થર કંપાઉડમાં થીજ પત્થરો સાથે છૂટા પડેલો મારા નેવામાં આવ્યો હતો. ચિત્રમાં જૂલથી ચારૂપના અદલે ચાણુરમા જાપાએલ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૪

ચિત્ર ૧૬૩ લાકડાના કોતરકામવાળી જત-પાટણ : પાટણના ડંખ મહેતાના પાડામાં આવેલા જૈન દેરાસરના રંગમંડપમાં આ જત આવેલી છે. ચિત્રમાં જતની આગળના ભાગમાં આડા જે લોખંડના

સળિયા દેખાય છે, તે જૈનોના ધાર્મિક તહેવારના દિવસોમાં રોશની માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી હાંડીઓ તથા ગુમ્મરો લટકાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

ચિત્ર ૧૬૪ શ્રી જૈન દેરાસર-આરૂપ : પાટણથી આર માઈલ દૂર આવેલ આ દેરાસર જૂનું ધર્મ જ્વાથી જીજ્ઞોદ્ધારના નામે ફરીથી નવું જ બનાવવામાં આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૫

ચિત્ર ૧૬૫ શ્રી અજિતનાથનું દેરાસર-તારંગા : ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલે બંધાવેલ આ ગગનચુંબી જિનમંદિરનું વિસ્તૃત વર્ણન ભારત સરકારના પુરાતન સંશોધન ખાતાના વેસ્ટ્યુમ XXXIIના ૧૧૪થી ૧૧૬ પૃષ્ઠમાં આપવામાં આવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૬

ચિત્ર ૧૬૬ દક્ષિણ આણ્ડુનાં સ્થાપત્યકામો-તારંગા : ઉપરોક્ત જિનમંદિરની દક્ષિણ આણ્ડુનો ભાગ આ ચિત્રમાં રજૂ કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૬૭ શ્રી અજિતનાથના દેરાસરનો પાછળનો દેખાવ-તારંગા : ચિત્ર ૧૬૫વાળા દેરાસરનો નીચેનો અચુક જ ભાગ આ ચિત્રમાં રજૂ કરેલો છે. ચિત્રમાંની જાળીઓ અમદાવાદના બાદશાહી સ્થાપત્યકામોની જાળીઓ સાથે આગેહૂબ મળતી આવે છે. પરંતુ આ જાળીઓ તે અમદાવાદની જ્યારે હયાતી પણ ન હતી તે સમયની છે; કારણકે આ દેરાસર ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલે બંધાવેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૭

ચિત્ર ૧૬૮ તારંગાના સુંદર શિલ્પસ્થાપત્યનો નમૂનો : તારંગાના ઉપરોક્ત જિનમંદિરની બહારની આણ્ડુના એક ભાગનાં સ્થાપત્યકામો અત્રે રજૂ કરેલાં છે. વડોદરા રાજ્યના પુરાતન સંશોધન ખાતા તરફથી લીધેલા આ ચિત્રમાં બધાં જ શિલ્પો સ્પષ્ટ નથી.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૮

ચિત્ર ૧૬૯ તારંગાના શિલ્પસ્થાપત્યનું બીજું દર્શન.

ચિત્ર પ્લેટ ૮૯

ચિત્ર ૧૭૦ બીજી એક આણ્ડુનાં સ્થાપત્યકામો-તારંગા.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૦

ચિત્ર ૧૭૧ થોડાં વધુ સ્થાપત્યકામો-તારંગા.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૧

ચિત્ર ૧૭૨ શ્રી સોમનાથના મંદિરનો એક ભાગ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૭૩ સોમનાથના મંદિરનો બીજો ભાગ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૨

ચિત્ર ૧૭૪ સોમનાથના મંદિરનો ત્રીજો ભાગ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૭૫ શ્રી અન્નરાપાર્શ્વનાથનું દેરાસર-અન્નરા.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૩

ચિત્ર ૧૭૬ સુંદર કોતરકામવાળો થાંભલો-અન્નરા.

ચિત્ર ૧૭૭ ચિત્ર ૧૭૬વાળા થાંભલાની બીજી આણ્ડુ.

આ સુંદર થાંભલો કેટલાંયે વર્ષોથી અન્નરા ગામની લાગેલે પડેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૪

ચિત્ર ૧૭૮ શ્રી હીરવિજયસુરિણી નિર્વાણભૂમિ-ભિના નજીક.

ચિત્ર ૧૭૯ સોમનાથના મંદિરનો અંદરનો ભાગ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૫

ચિત્ર ૧૮૦ સોમનાથના મંદિરનાં ક્રેટલાંક શિલ્પ-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૮૧ શ્રી અજયપાલનો ચોરો-અમરા.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૬

ચિત્ર ૧૮૨ સોમનાથના મંદિરનું પ્રવેશદ્વાર-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૮૩ શ્રી પ્રભાસપાટણનાં જૈન દેરાસરોનું સામુદાયિક દસ્ય-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૭

ચિત્ર ૧૮૪ શ્રી ચંદ્રપ્રભુના દેરાસરનું પ્રવેશદ્વાર-પ્રભાસપાટણ.

ચિત્ર ૧૮૫ સ્થાપત્ય કામવાળા થાંભલાઓ-પ્રભાસપાટણ.

ઉપરોક્ત દેરાસરના આ થાંભલાઓ બારમા સૈકાના હોય તેમ સાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૯૮

ચિત્ર ૧૮૬ પ્રાચીન સ્થાપત્યવાળા થાંભલા-ઉપરકોટ (જૂનાગઢ).

ચિત્ર ૧૮૭ પ્રાચીન સ્થાપત્યકામો-ઉપરકોટ (જૂનાગઢ).

ચિત્ર પ્લેટ ૯૯

ચિત્ર ૧૮૮ કોતરેલી જિનમૂર્તિ-ઉપરકોટ (જૂનાગઢ).

ચિત્ર ૧૮૯ મેરકવશીની ટૂંકના મુખ્ય દેરાસરનું પ્રવેશદ્વાર-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૦

ચિત્ર ૧૯૦ પ્રાચીન શિલ્પનો નમૂનો-ઉપરકોટ.

ચિત્ર ૧૯૧ શિલાઓમાંથી કોરી કાઢેલી વાવ-ઉપરકોટ.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૧

ચિત્ર ૧૯૨ ગિરનાર પર્વતનું પ્રવેશદ્વાર-જૂનાગઢ.

ચિત્ર ૧૯૩ શ્રી નેમિનાથજીનું દેરાસર-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૨

ચિત્ર ૧૯૪ કુમારપાલની ટૂંક-ગિરનાર.

ચિત્ર ૧૯૫ મેરકવશીની ટૂંક પરના મંદિરમાંની એક છત-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૩

ચિત્ર ૧૯૬ શ્રી મેરકવશીની ટૂંક-ગિરનાર.

ચિત્ર ૧૯૭ મેરકવશીની ટૂંક પરના મંદિરમાંની બીજી છત-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૪

ચિત્ર ૧૯૮ બીજી કોતરેલી જિનમૂર્તિ-ઉપરકોટ.

ચિત્ર ૧૯૯ મેરકવશીની ટૂંકની ત્રીજી છત-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૫

ચિત્ર ૨૦૦ શાંતિનાથનાં દેરાસરનું પાર્શ્વદર્શન-ગિરનાર.

મેરકવશીની ટૂકમાં જમણી બાજુની ભમતીમાં આ દેરાસર આવેલું છે.

ચિત્ર ૨૦૧ શ્રી વરતુપાલના દેરાસરનો મંડાવર-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૬

ચિત્ર ૨૦૨ શ્રી વરતુપાલના દેરાસરની છત-ગિરનાર.

ચિત્ર ૨૦૩ શ્રી શાંતિનાથજીના દેરાસરની છત-ગિરનાર.

ઉપરોક્ત ચિત્ર ૨૦૦વાળા દેરાસરની આ છત છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૭

ચિત્ર ૨૦૪ વરતુપાલની ટૂકનો પશ્ચિમ ભાગ: ગિરનાર.

ચિત્ર ૨૦૫ પાંચ પાંડવની દેરીનું પૃષ્ઠદર્શન: શત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૮

ચિત્ર ૨૦૬ શ્રી સંપ્રતિ મહારાજની ટૂક: ગિરનાર.

ચિત્ર ૨૦૭ શ્રી સંપ્રતિની ટૂકની જાળાઓનું શિલ્પ: ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૦૯

ચિત્ર ૨૦૮ સંપ્રતિની ટૂકની પશ્ચિમ બાજુનો દેખાવ: ગિરનાર.

ચિત્ર ૨૦૬, ૨૦૭ તથા ૨૦૮નાં સ્થાપત્યો ગુજરાતની તેરમા સૈકાની સ્થાપત્યકળાના નમૂના છે.

ચિત્ર ૨૦૯ સહસ્રાયતના રસ્તેથી મૂળ નામકની ટૂકનો દેખાવ: ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૦

ચિત્ર ૨૧૦ શ્રી રહનેમિની ટૂક: ગિરનાર.

ચિત્ર ૨૧૧ શ્રી અંબિકાજીની ટૂક: ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૧

ચિત્ર ૨૧૨ શ્રી અંબિકાજીની ટૂકમાંની એક છત: ગિરનાર.

ચિત્ર ૨૧૩ કુમારપાલની ટૂકમાંની એક છત: ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૨

ચિત્ર ૨૧૪ શ્રી ગિરનારજીનાં જૈન મંદિરોનું સામુહાયિક દ્રશ્ય.

ચિત્ર ૨૧૫ શ્રી ગિરનાર પર્વત પરનાં જૈન મંદિરો.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૩

ચિત્ર ૨૧૬ શ્રી ગિરનારજીનાં જૈન મંદિરો.

ચિત્ર ૨૧૭ શ્રી ગિરનાર પર્વત પરનાં જૈન દેરાસરો-ગિરનાર.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૪

ચિત્ર ૨૧૮ શ્રી શત્રુંજય પર્વત અને પાલીતાણા શહેર.

ચિત્ર ૨૧૯ લાકડાના દેરાસરની છત-પાલીતાણા ચુરુકુલ.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૫

ચિત્ર ૨૨૦ સહસ્રાચ્રવન-ગિરનાર.

ચિત્ર ૨૨૧ લાકડાનું જૈન દેરાસર-પાલીતાણા.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૬

ચિત્ર ૨૨૨ જ્યતભેટી-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૨૩ શ્રી પૂજ્યજીની ટૂક-શત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૭

ચિત્ર ૨૨૪-૨૨૫ આયુનું દેરાસર-શત્રુંજય પરથી.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૮

ચિત્ર ૨૨૬ જ્યતભેટી-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૨૭ નવટૂકના રસ્તે-શત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૧૯

ચિત્ર ૨૨૮ શ્રી પદ્માવતીદેવીની દેરી-શત્રુંજય : શત્રુંજય પર્વત પરના છાલા કુડના વિસામની જમણી બાજુ પર આવેલી જાચી ટેકરી પર શ્રી પૂજ્યજીની ટૂકમાં આ દેરી આવેલી છે. સ્થાન ઘણું રમણીય છે.

ચિત્ર ૨૨૯ શ્રી ચોમુખજીની ટૂકનાં શિખરો-શત્રુંજય. -

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૦

ચિત્ર ૨૩૦ નવટૂકના રસ્તે-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૩૧ નવટૂકના રસ્તે-શત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૧

ચિત્ર ૨૩૨ શત્રુંજય પરનાં જૈન મંદિરોનો નકશો : આ નકશો ભારત સરકારનાં પુરાતન સંશોધન ખાતા તરફથી મને પ્રસિદ્ધિ માટે મળેલો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૨

ચિત્ર ૨૩૩ સંપ્રતિના દેરાસરની બાજુનો ભાગ-શત્રુંજય : સંપ્રતિના દેરાસરનાં નામથી ઓળખાતા દેરાસરનું આ પાર્શ્વદર્શન છે.

ચિત્ર ૨૩૪ ચોમુખજીની ટૂકનો એક ભાગ-શત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૩

ચિત્ર ૨૩૫ આલાબાઈ મોદીની ટૂકનું સ્થાપત્યકામ-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૩૬ ચોમુખજીની ટૂકના ચાંબલાઓનું સુંદર સ્થાપત્યકામ-શત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૪

ચિત્ર ૨૩૭ પાંડવોની દેરીનો ચાંબલો-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૩૮ પાંડવોની દેરી-શત્રુંજય : શત્રુંજય પર્વત પર આવેલી ચોમુખજીની ટૂકની પાછળ આવેલી પાંડવોની દેરીના નામથી ઓળખાતી દેરીનાં આ બે ચિત્રદર્શન છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૫

ચિત્ર ૨૩૯ શ્રી ઉગ્રમહોઈની ટૂક-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૪૦ શેઠ હેમાભાઈની ટૂક-શત્રુંજય : આ બંને ટૂકો શત્રુંજયની નવ ટૂકો પૈકીની છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૬

ચિત્ર ૨૪૧ મોતીશા શેઠની ટૂક-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૪૨ મોતીશાની ટૂકનું મુખ્ય દેરાસર-શત્રુંજય : આ ટૂક રામપોળામાં પેસતાં જમણા હાથ તરફ પહેલવહેલી આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૭

ચિત્ર ૨૪૩ મૂળ નાયકની ટૂકનો એક ભાગ-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૪૪ મોદીની ટૂકનું મુખ્ય દેરાસર-શત્રુંજય : આ દેરાસર પણ નવ ટૂકો પૈકીની એક ટૂકનું મુખ્ય દેરાસર છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૮

ચિત્ર ૨૪૫ શત્રુંજય પર્વત પરનાં જૈન મંદિરો.

ચિત્ર ૨૪૬ મોદીની ટૂકની એક શિલ્પાકૃતિ.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૨૯

ચિત્ર ૨૪૭ મોદીની ટૂકનો જમણી બાજુનો ગોખલો-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૪૮ મોદીની ટૂકનો ડાબી બાજુનો ગોખલો-શત્રુંજય : શત્રુંજય પર્વત પર આવાં સુંદર સ્થાપત્યકામો બહુ જ ઓછાં છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૦

ચિત્ર ૨૪૯ શ્રી વિગલવસહીની ટૂકનો અંદરનો ભાગ-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૫૦ શેત્રુંજી નદીનો એક દેખાવ-શત્રુંજય.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૧

ચિત્ર ૨૫૧ શ્રી નેમિનાથની ચોરીની છત-શત્રુંજય : આ છત પણ વિગલવસહીની ટૂકની અંદરના ભાગમાં નેમિનાથની ચોરી નામની જગ્યા છે ત્યાં આવેલ છે. શિલ્પીએ આ છતમાં નેમિનાથ ભગવાનનાં પાંચે કલ્યાણકો રજૂ કરેલાં છે.

ચિત્ર ૨૫૨ શ્રી કુમારપાલની ટૂકનો બહારનો દેખાવ-શત્રુંજય : શત્રુંજય પરનાં ગધ્યકાલીન સ્થાપત્યકામો પૈકીનાં આ સ્થાપત્યકામો છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૨

ચિત્ર ૨૫૩ શ્રી ઘેડીની પાગનો બહારનો ભાગ-શત્રુંજય : તાજેતરમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ આ દેરીનો સુંદર રીતે જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલો છે. ચિત્રમાં પ્રભુસ્તુતિ કરતી બંધી વ્યક્તિઓ આ પુસ્તકના સંપાદકના કુટુંબ પૈકીની છે.

ચિત્ર ૨૫૪ શ્રી ચાંદીનો રથ-શત્રુંજય : જૈનોના આ રથનો જલયાત્રાના વરધોડામાં તથા જૈન તીર્થકરોના કલ્યાણક મહોત્સવના વરધોડામાં ખાસ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૩

ચિત્ર ૨૫૫ મુખ્ય દેરાસરની ડાબી બાજુનું સ્થાપત્ય. શત્રુંજય પર આવેલા મૂળનાયકના દેરાસરની ડાબી બાજુ આવેલા દેરાસરની ભીતમાં આવેલ બ્રહ્મા તથા હાથમાં ધનુષ્યબાણ પકડીને બિભી રહેલી શિકારી સ્ત્રીની આ આકૃતિ ઘણી જ ભાવવાહી છે. આવી જ જાતની શિકારી સ્ત્રીની

આકૃતિ જેસલમીરના કિલ્લા પરના શાંતિનાથજીના મંદિરના મંડોવરમાં કોતરેલી છે.

ચિત્ર ૨૫૧ રાયણ પગલાં-શત્રુંજય: મૂળનાયકના દેરાસરની પાછળના ભાગમાં આવેલી આ દેરી અમદાવાદના શેઠ દલપતભાઈ ભયુલાઈએ અંધારેલી છે. તેની અંદર મૂળનાયક ભગવાનની ચરણ પાદુકા બેઠે આવેલી છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૪

ચિત્ર ૨૫૭ મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુનું દ્રશ્ય: શત્રુંજય પરના મૂળનાયકના મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુની સુંદર સ્થાપત્યકામવાળી આ કમાન લગભગ ચારમા સૈકાનાં સ્થાપત્યકામોને ગણતી આવે છે.

ચિત્ર ૨૫૮ મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુના ચાંબલાનું શિલ્પ-શત્રુંજય: ચાંબલાની આ શિલ્પાકૃતિઓ પણ ચારમા સૈકાની હોય તેમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૫

ચિત્ર ૨૫૬ મુખ્ય દેરાસરની જમણી બાજુનું તોરણ-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૬૦ મુખ્ય દેરાસરના પ્રવેશદ્વારની જમણી બાજુનું સ્થાપત્ય-શત્રુંજય: આ બંને સ્થાપત્યો પણ આ દેરાસર ચારમા સૈકામાં બાહ્ય મંત્રીએ કરાવેલા ઉદાર સમયનાં હોય તેમ લાગે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૬

ચિત્ર ૨૬૧ મુખ્ય દેરાસરની આગળનું ચાંદીનું દેરાસર-શત્રુંજય: આ ચાંદીનું દેરાસર મૂળનાયકના મુખ્ય દેરાસરમાં પેસવાના પ્રવેશદ્વારની આગળ આવેલા ચોકમાં આવેલું છે. યાત્રાળુઓ સ્નાત્ન-પૂજા વગેરે બાબુવતી વખતે સિંહાસન પર ધાતુની પ્રતિમા સ્થાપન કરે છે. આ ચોક પર બાંધેલા મંડપમાં જડેલા કાચ બહુ જ બેહુદા લાગે છે અને આ મંડપને લીધે મુખ્ય દેરાસરનું સ્થાપત્ય-કામ ટેકાઈ ગય છે.

ચિત્ર ૨૬૨ ઘેટીની પાગાની દેરી-શત્રુંજય: આ ચિત્રમાં ઘેટીની દેરીનું પ્રવેશદ્વાર વગેરે સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૭

ચિત્ર ૨૬૩ શેત્રુંજી નદીનો બીજો દેખાવ-શત્રુંજય.

ચિત્ર ૨૬૪ શ્રી કદંબગિરિની નીચેનું દેરાસર-કદંબગિરિ: શત્રુંજય પર્વતને ધરતી ચાર ગાઉની પ્રદક્ષિણામાં બોદાનાનેસ નામનું ગામ આવે છે. તેની નજીકમાં જ આ પર્વત આવેલો છે. આ દેરાસર તથા ચિત્ર ૨૬૫ તથા ૨૬૬ વાળાં દેરાસરો આધુનિક જ છે અને તે તપાગચ્છાસ્વાર્થ શ્રી વિજયનેમિસ્સરિજના ઉપદેશથી અંધારેલાં છે. આ તીર્થનો વહીવટ શેઠ જિનદાસ ધરમદાસની પેઠી કરે છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૮

ચિત્ર ૨૬૫ શ્રી કદંબગિરિની ઉપરનું દેરાસર.

ચિત્ર ૨૬૬ શ્રી શત્રુંજયાવતાર-કદંબગિરિ: કદંબગિરિ પર નાના સ્વરૂપમાં આબેહૂબ શત્રુંજયની રજુઆત કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૩૯

ચિત્ર ૨૬૭ શ્રી તાલધ્વજગિરિ-તળાગ્ન: લાવનગરથી તળાગ્ન સુધી લાવનગર રોટ રેલ્વેનો એક કોટો ગય છે. તળાગ્ન રેલ્વે સ્ટેશનની નજીકમાં જ જૈન ધર્મશાળા તથા આ ચિત્રમાં રજૂ કરેલ તાલધ્વજગિરિ આવેલો છે.

ચિત્ર ૨૩૮ શ્રી તાલધ્વજગિરિનું મુખ્ય દેરાસર-તળાબ: તાલધ્વજગિરિના મુખ્ય દેરાસરનું આ દૃશ્ય ઉપરની ટૂક પરથી લીધેલું છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૪૦

ચિત્ર ૨૩૯ શ્રી તાલધ્વજગિરિની ઉપરની ટૂકનું દેરાસર-તળાબ: શ્રી તાલધ્વજગિરિના આ દેરાસરો પણ તપગરુષાચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસરિણના ઉપદેશથી બંધાએલાં છે. આ તીર્થનો વહીવટ તળાબ ગામના જૈનોની કમિટી કરે છે.

ચિત્ર ૨૪૦ શ્રી પાર્શ્વનાથજી: ભાવનગર શહેરની મધ્યમાં આવેલા શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાંની સુંદર મૂર્તિઓનું ચિત્રદર્શન અત્રે રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર ૨૪૧ દાદાસાહેબનું દેરાસર: ભાવનગરનું દાદાસાહેબનું આ દેરાસર ભાવનગરનાં જૈન દેરાસરો પૈકી સૌથી વિશાલ અને સુશોભિત છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૪૧

ચિત્ર ૨૪૨ ચોરીવાલા દેરાસરનો આગળનો દેખાવ-જામનગર.

ચિત્ર ૨૪૩ ચોરીવાલા દેરાસરના પાછળનો દેખાવ-જામનગર: આ દેરાસર સત્તરમા સૈકામાં બંધાવવામાં આવેલ છે. આ જિનાલયની કળાયુક્ત બાંધણી અને વિશાલતાની પ્રશંસા ઘણા પરદેશી વિદ્વાનોએ તથા ભારતીય શિલ્પપ્રેમીઓએ કરેલી છે. આ દેરાસર તથા જામનગરનાં બીજાં દેરાસરોના ઇતિહાસ માટે 'જૈન' રૌપ્ય મહોત્સવ અંકમાં 'જૈનદષ્ટિએ જામનગર'નામનો લેખ જોવા વાચકોને ભલામણ છે.

ચિત્ર પ્લેટ ૧૪૨

ચિત્ર ૨૪૪-૨૪૫-૨૪૬ ખંભાતની જુમામસ્જિદમાંના જૈન શિલ્પો-ખંભાત: આ ત્રણે ચિત્રો મને આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજી તરફથી પ્રસિદ્ધિ અર્થે મળેલાં છે.